

Limba ROMÂNĂ

Nr. 3-4 (231-232) 2015 Revistă de știință și cultură

ANUL XXV
Chișinău



limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3-4 (231-232) 2015

MAI-AUGUST

CHIȘINĂU

*Publicație editată cu sprijinul
Ministerului Afacerilor Externe al României –
Departamentul Politici pentru Relația
cu Românii de Pretutindeni*



R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ

Editor Echipa redacției

Redactor-șef Alexandru BANTOȘ

**Redactori-șefi
adjuncți** Ana BANTOȘ
Viorica-Ela CARAMAN

**Secretar general
de redacție** Oxana BEJAN

Redactori Jana CIOLPAN
Tatiana CURMEI
Liliana GANGA-ROSTEA

Lector Veronica ROTARU

**Concepție
grafică** Mihai BACINSCHI

Coperta Veaceslav Fisticanu, *Haos – Ordine 2.1.15*
(2015, fragment)

**Colegiul
de redacție** Doina ARPENTI (Italia), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea A. DIACONU (Suceava), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Ion I. IONESCU (Iași), Dan MĂNUCĂ (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București), Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE (Bălți)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

**Căsuța poștală nr. 83, bd. Ștefan cel Mare nr. 134,
Chișinău, 2012, Republica Moldova. Tel.: 23 84 58, 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

Ioan-Aurel POP

Despre latinitatea limbii române 9

CRITICĂ, ESEU

Iulian BOLDEA

Eugène Ionesco – intransigență și valoare 24

Ana BANTOȘ

**Solomon Marcus. Provincialism – modernitate – postmodernitate
din perspectiva expansiunii cunoașterii** 29

Theodor CODREANU

Călătoria liturgică a lui Theodor Damian (II) 36

GRAMATICĂ

Carolina POPUȘOI

**Calcuri de regim nominal prepozițional nerecomandate
în limba română din Basarabia** 47

Diana VRABIE

**Dinamica greșelilor lexico-semantice:
copierea de sens sau calculul semantic** 54

INTERFERENȚE

Ioana ȘTEFĂNOAIA

**Din istoria preocupărilor referitoare la terminologia lingvistică.
Reprezentanți ai lingvisticii franceze** 59

Daniela DASCĂLU

Terminologia machiajului din perspectiva antropologiei culturale 73

VOCABULAR

Ion ȚURCANU

Reflecții asupra tâlcului unor cuvinte (II) 78

ITINERAR LEXICAL

Anatol EREMIA

Fauna carpatină în onomastica și tradițiile populare românești (II) 88**EVENIMENT**

Gabriela HAJA

Lexicografia și provocările informatizării 98**SINTEZE**

Cristinel MUNTEANU

Logică și legislație. Câteva observații lingvistico-filosofice 101**PRO DIDACTICA**

Constantin ȘCHIOPU

Textul literar: comprehensiune și receptare 114

Maria HADÂRCĂ

Competența de lectură – concept, structură și mediu de formare 120**RECITIREA CLASICILOR**

Mircea A. DIACONU

Agârbiceanu și problema evreiască 130**POESIS**

Arcadie SUCEVEANU

Cucul din cusătură; Niciodată n-ai fost așa; Indigoul norilor; Tableta de diazepam; Moneda de aur; Genealogie; Ultima dimineață; Groparul Florea; Cântec de leagăn pentru părinți; Palimpsest cu hieroglife sonore; De data asta; Băiatul auriu; Ferestre stinse de îngeri; Viața ta ajunge iarăși la noi; Poveste de primăvară; Nu te mai văd... 145

Nicolae MĂTCAȘ

Mai mare bogăție nu-i când ai; Un dar nu-l vindeci, care nu te lasă; Zadarnic. Limba ne-a salvat și-acasa; Mai strașnic decât râurile toate; Cel mai bogat în patrii om din lume; Sub valul tău al pavezei legale; Ca iedera în corp ți-au congrescut; Ți-e inima un purice de frică; Le-ar sta mai bine, poate,-acestor bei; Dar sunt convins că-n ceasul de apoi; Eu numai cu mileniile mă-mpac 163

Virgil BOTNARU

cu alineat; xerox; sonet; fără țigări; februarie; return to innocence; jurnal; istorie; ei; haiku basarabean; apel nepreluat 170

SCRISUL ÎNTEMNIȚAT

Viorica-Ela CARAMAN

- Devenirea eului interior în spațiul detenției. Soljenițin, Steinhardt, Müller (II)** 176

ANIVERSĂRI. PRAEFERICITUL PATRIARH TEOCTIST – 100

- Un păstor harnic și răbdător. Repere biografice** 187
- În amintirea contemporanilor (Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, Arhiepiscopul Teodosie, acad. Eugen Simion, Mitropolitul Ioan Robu, Președintele României Traian Băsescu)** 193
- Mitropolitul Teofan
- Șapte ani de la nașterea în ceruri a Părintelui Patriarh Teoctist** 196
- Valer DORNEANU
- Un mare și adevărat slujitor al Bisericii Ortodoxe Române** 201
- Florin GEORGESCU
- Un chip luminos, un spirit erudit și ecumenic, marcat de blândețe și bucuria comunicării cu oamenii** 205
- Victor OPASCHI
- Patriarhul consensului** 208
- Georgel RUSU
- ...nasc și la Moldova oameni, nasc și la Moldova sfinți** 211
- Ioan DUMITRIU
- Casa memorială din Tocileni** 214
- Steluța POPESCU (COBAN)
- O candelă a neuitării Părintelui** 216
- Georgel RUSU
- În memoria copilului desculț. File din viața Patriarhului Teoctist** 222
- Ion ȚURCANU
- Câteva amintiri și observații despre Patriarhul Teoctist** 224

RESTITUIRI

- Preafericitul Patriarh Teoctist
- Întru unitate de grăire și simțire românească** 231
- Patriarhul Teoctist către Patriarhul Alexei al II-lea** 239
- Patriarhul Teoctist și Papa Ioan Paul al II-lea, împreună pentru unitatea Bisericii** 248

NICOLAE CORLĂTEANU – 100

Anatol EREMIA

Savantul care a marcat o epocă în filologia românească 251**ADRIAN DINU RACHIERU – 65**

Diana VRABIE

Adrian Dinu Rachieru și Basarabia 262

Iurie BOJONCĂ

Însemnele unui „ADR timișorean” 265

Doina CERNICA

Sub cerul apostolatului și al României Mari 273**CĂRȚI ȘI ATITUDINI**

Alexandru Ovidiu VINTILĂ

Amintiri din hristosferă, un superlativ al lucidității 276

Roxana PAȘCA

O lucrare valoroasă în domeniul antroponomasticii 281

Marina ȚURCANU

„Îndoiala a fost și rămâne principiul meu de viață” 286

Alexandra MOCANU

Trei gramatici din Muntenia, lucrări ale unor autori cu vocație de întemeietori 292**LECȚIILE ISTORIEI**

Dorin CIMPOEȘU

Criza constituțională din Republica Moldova (II) 300

Vlad MISCHEVCA

Pacea de la București din 1812: însumarea unor concluzii I 305**PERMANENȚE**

Theodor DAMIAN

Mihai Viteazul și ortodoxia românească 321**EX CIVITAS**

Ion I. IONESCU

Educație pentru dezvoltarea durabilă 326

Mariana MISCHEVCA
Comunism și urbanism în Europa de Est (1945-1989) 339

TRADIȚII ȘI OBICEIURI

Pamfil BILȚIU
**Cruci din Oltenia – însemne ale viziunii asupra morții
 și vieții de dincolo** 348

DIALOGUL ARTELOR

Tudor ZBÂRNEA
Bienala Internațională de Pictură – 2015 352
Pictura și noile sale valențe (*pagini color*) I-XVI

VOCI DIN TRECUT

Mihai NICOLAE
Recitind Dumitru C. Moruzi 356
 Dumitru C. MORUZI
Pribegi în țară răpită 366

JURNAL

Andrei BURAC
Mergi până se termină drumul – 5 (II) 377

Ioan-Aurel POP

Despre latinitatea limbii române



I.-A. P. – membru al Academiei Române, rector al Universității Babeș-Bolyai, directorul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române. Domenii de competență: istorie medievală, instituții medievale, paleografie latină. Semnează numeroase lucrări de sinteză, între care: *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*, București, 2002; „*Din mâinile valahilor schismatici... Români și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*”, 2011; *Contribuții la istoria culturii românești (Cronici brâncovene din secolele XVII-XVIII)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2011; *Eminescu și Transilvania (sau elogiul culturii naționale românești)*, Cluj-Napoca, 2014 ș.a.

Mai întâi, se cuvine să mulțumesc acestei venerabile *alma mater* pentru onoarea deosebită pe care mi-a făcut-o. Este o apreciere care se răsfrânge asupra școlii istorice a Clujului academic și universitar...

În răspunsul meu la această prea generoasă *Laudatio*, vreau să fac anumite referiri la limba română, cu toate că nu sunt filolog. Mai întâi, înainte să fiți descumpăniți, îngăduiți-mi să vă spun rațiunile pentru care fac acest lucru.

Singurul popor care are ca Sărbătoare Națională o zi închinată limbii este poporul nostru, prin ramura sa moldoveană. Această zi se serbează la 31 August și amintește momentul când, sub stăpânire sovietică încă, românii din stânga Prutului au revenit la grafia latină, sfidând regimul comunist de atunci. De altminteri, imnul însuși al țării românești dintre Prut și Nistru este un prinos adus limbii... De la o vreme, târziu, ne-am luat și noi de seamă și am decis ca Ziua Limbii Române să fie o sărbătoare și dincoace de Prut... Mai bine mai târziu decât deloc!

Text rostit pe 3 iunie 2015 la festivitatea conferirii titlului doctor honoris causa de către Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș. Cu acest prilej revista noastră adresează felicitări distinsului istoric Ioan-Aurel Pop, mulțumindu-i și pe această cale pentru bunăvoința de a publica textul în „Limba Română”.

În al doilea rând, pentru unii dintre români, încă înainte de a exista România, patria s-a definit prin limbă (Mihail Kogălniceanu definea, la Iași, la 1843, patria ca toată acea întindere de loc pe care se vorbea românește. Pentru alții, limba a fost chiar patria (Nichita Stănescu: „Patria mea este limba română”). Pentru alții, limba a fost sfântă (vezi Alexei Mateevici, cu a sa *Limba noastră*).

Pentru cercetătorii trecutului, limba este un tezaur de surse istorice!

Pentru mine, limba este un organism viu, care se naște, crește, se dezvoltă, îmbătrânește și moare odată cu poporul care a creat-o și căruia i-a servit drept mijloc de comunicare. Pe de altă parte, limbile, ca și popoarele, nu mor niciodată, ci se topesc unele în altele. Din această perspectivă, româna este latina dunăreană (Iancu Fischer), așa cum s-a transformat ea în ultimele două milenii. Popoarele care au creat limbi literare – cu opere scrise – sunt popoare civilizate, trainice, creatoare de istorie.

Îndrăznesc să vă vorbesc despre limba română, deși sunt doar lingvist prin adopțiune. Nu voi vorbi despre limba română în general – decât la început –, ci despre limba română din secolul al XVI-lea. Așa că vă rog să îmi acordați circumstanțe atenuante. Vorbesc despre limba română din trecut, iar tot ceea ce este trecut aparține istoriei. La Universitate, între primele lucruri învățate de la dascălii mei a fost acela că istoria nu se poate face fără științe auxiliare și fără filologie clasică, medievală și modernă.

*

Studiul sistematic al limbilor este o disciplină ca oricare alta și se face de către specialiști. Acest adevăr nu-i împiedică însă pe mulți amatori să se pronunțe în variate maniere, conducând adesea la confuzii și dezorientări în rândul publicului larg. Această soartă a avut-o și limba română, mai ales că situația sa *sui generis* predispozează la diferite supoziții și interpretări.

Astăzi nu mai susține nimeni în chip serios că româna nu este o limbă romanică, chiar dacă încă mai este plasată în companii ciudate, alături de limbile slave, sau este clasificată după criterii nepotrivite, uneori mai

mult geografice decât lingvistice. Recent mi-a atras atenția un articol de Corneliu Riegler, intitulat ritos „Falsificarea istoriei în manualele românești”. Autorul este deranjat de faptul că Alexandru Graur sublinia, în 1947, „de cel puțin cinci ori, pe parcursul a trei pagini, originea latină a limbii române”, când, de fapt, vocabularul limbii române ar fi „mai mult nelatin”¹.

Mai întâi, Alexandru Graur avea perfectă dreptate: limba română este o limbă neolatină, fără nicio îndoială, și spun asta toți specialiștii serioși, de la Carlo Tagliavini până la Alf Lombard și din Evul Mediu până astăzi. Repetarea obsesivă a autorului român avea tâlcul ei, pe de o parte, fiindcă chiar între români se mai găsiseră cărtitori, unii din necunoștință de cauză, alții cu scopuri insidioase; pe de alta, marele savant Alexandru Graur prevestea parcă ceea ce avea să se întâmple nu peste mult timp, în „obsedantul deceniu”, când limba română urma să fie declarată, din rațiuni politice, slavă.

În altă cuprindere, vocabularul nu este un criteriu esențial de clasificare a unei limbi. Concludent în acest sens este exemplul limbii engleze, o limbă germanică ornată cu un vocabular majoritar romanic (neolatin). Nu este însă și cazul limbii române, al cărei vocabular este în cea mai mare parte latin și neolatin. Este drept că, dintre cele peste 50.000 de cuvinte ale limbii române, numai circa 2.000 de cuvinte-bază (adică fără derivatele lor, care sunt foarte multe) sunt moștenite direct din limba latină, dar aceasta este situația în fiecare dintre limbile romanice². Altfel spus, limba română nu are mai puține cuvinte moștenite din latinește decât celelalte limbi romanice. Pe lângă această zestre normală, foarte bogată, mai sunt mii de cuvinte-bază latine și neo-latine, preluate copios în românește de-a lungul timpului, din Evul Mediu până astăzi.

Aici apare și chestiunea „relatinizării limbii române”, chestiune reală, dar preluată în chip amator și semidoct de unii, răuvoitor și tendențios de alții. Autorul citat mai sus, în articolul din „Cultura”, deplânge ocolirea în manualele de gimnaziu și de liceu a acestei importante chestiuni a „relatinizării” limbii prin intermediul francezei, în secolul al XIX-lea. Mai întâi, „relatinizarea” – câtă a fost și dacă a fost – s-a făcut începând cu secolul al XVIII-lea, prin uriașul efort de occidentalizare a lumii românești întreprins de Școala Ardeleană, iar apoi de către curentul la-

tinist (cu toate exagerările care au urmat). În al doilea rând, după cum vom dovedi mai jos, a fost vorba mai mult despre o îmbogățire și modernizare a limbii noastre – proces prin care au trecut atunci aproape toate limbile europene – decât de o „relatinizare”. Termenul acesta din urmă sugerează sau induce în mințile amatorilor ideea că limba noastră nu ar fi fost romanică (neolatină) înainte de secolul al XIX-lea și că ar fi devenit astfel prin efortul artificial al unor învățați și al elitei boierești trimise să studieze în Franța („bonjuriștii”). Or, realitatea limbii române nu are nicio legătură cu acest proces, de altminteri foarte important pentru occidentalizarea civilizației românești, pentru sincronizarea culturii noastre cu cea europeană.

Așa-zisa relatinizare, despre care vorbesc mulți, dar pe care o cunosc în detaliu, după metode științifice, puțini, s-ar fi produs – ni se spune cel mai adesea – în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Pentru a constata în chip documentat dacă a fost așa sau nu, este nevoie de o operațiune simplă, adică de a vedea cum arăta limba noastră înainte de aceste secole, mai exact înainte de 1700.

Există cel puțin două căi în vederea lămuririi acestei chestiuni, a specificului limbii române vechi: prima are în vedere analizarea mărturiilor din epocă, adică de dinainte de secolul al XVIII-lea, despre limba română, cu metodele validate în prezent de către istorici; a doua se referă la studierea textelor transmise de atunci (tot de dinainte de secolul al XVIII-lea), cu metodele recunoscute astăzi drept corecte de către lingviști.

1. Mărturiile autorilor străini despre limba română medievală și modernă timpurie sunt arhicunoscute în România, dar sunt aproape ignorate în exterior. Se cunosc peste o sută de izvoare narative din secolele al XV-lea și al XVI-lea care atestă caracterul romanic al limbii române. Cele mai multe aparțin autorilor italieni, care, în funcție de gradul lor de cultură, cataloghează româna ca fiind o limbă latină coruptă (modificată) sau drept o italiană stricată. Primii sunt, de regulă, învățați, umaniști, oameni ai bisericii, soli, secretari regești, notari etc., iar cei din categoria a doua sunt negustori, militari, aventurieri, oameni simpli. Cei de alte etnii – germani, slavi, greci, francezi, spanioli și alții – vorbesc despre latinitatea limbii române, constatată în mod direct sau prin mărturiile altora. Mai există o categorie a autorilor

locali, unguri și sași, trăitori printre români, care sunt capabili să dea și exemple concrete ca să arate latinitatea românei. În fine, sunt și relatări românești despre latinitatea românei, inaugurate de Nicolaus Olahus și continuate apoi în chip copios de umaniștii târzii, de preilumiști și de iluminiști.

Mă voi referi aici doar la o categorie specială de izvoare de acest gen, anume la acele surse care nu doar constată latinitatea românei, ci și plasează româna, în chip explicit, printre limbile romanice. În acest demers, doresc să aduc un omagiu marelui lingvist Eugeniu Coșeriu (1921-2002), acela care a făcut cel dintâi această întreprindere. Indirect, omagiul se îndreaptă și spre Sextil Pușcariu (1877-1948), cel mai mare lingvist român din toate timpurile, primul rector român al Universității mele.

Gilbert Genebrard, cu numele latinizat *Genebrardus* sau *Genibrardus* (cca. 1537-1597), învățat benedictin din Auvergne, profesor la College Royal din Paris, mare erudit, în cartea sa *Cosmographia*, dedicată originii și diversității limbilor (publicată în 1580), constată: „Ebraica este limba originară a omenirii”, iar „latina <este matricea> italienei, românei, francezei și spaniolei” (*Latina Italicae, Valachicae, Gallicae & Hispanicae*)³.

Andrés de Poza sau, în grafia epocii sale, Poça (cca. 1530-1595), avocat din Bilbao, profesor de navigație la San Sebastian, în lucrarea sa *De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas...*, Bilbao, 1587, scrie: „Din limba latină au rezultat limbile naționale care acum se folosesc în Italia, Spania, Franța și Țara Românească” (*De la lengua latina han resultado las generales che agora se usan en Italia, España, Francia y Vvalachia*)⁴. După textul spaniol, în lucrarea lui Poza urmează un fel de rezumat în latină, unde se spune că romanii și-au impus limba lor în întreg cuprinsul Imperiului, cu excepția Greciei și a Cantabriei⁵: „Astfel valahii, ziși așa de la comandantul militar Flaccus, avându-i acum la miazănoapte pe ruteni și Dunărea la miazăzi, păstrează (au) până acum evidente mărturii ale limbii latine, deși așa de schimbată încât cu dificultate un italic l-ar înțelege pe un valah” (*Sic Vvalacchi a Flacco Romani exercit[us] duce sic dicti nunc Rutheniam habent[es] a Septentrione et Danubium a Meridie, Latinae adhuc linguae vestigia habent manifesta etsi tam immutata ut cum difficultate Italus Vvalacchum intelligat*)⁶.

La ambii autori de mai sus, româna apare ca limbă romanică de sine stătătoare, alături de italiană, spaniolă și franceză, și nu doar ca o formă a romaniceii care să poată fi explicată prin alta. Sunt primele texte cunoscute în care i se recunoaște românei această poziție. Româna este plasată de Poza între „limbile naționale” sau principale (*lingua general*), și nu între cele derivate (locale). Originea latină a românei, ca și asemănarea cu italiana erau demult cunoscute autorilor italieni, umaniștilor din Peninsula, dar, tot datorită lor, româna apărea și ca o formă aberantă a italienei⁷.

Elvețianul Conrad Gesner (1516-1565), în lucrarea sa *Mithridates. De differentiis linguarum...*, afirmă că doar trei limbi romanice sunt de sine stătătoare, anume *Italica*, *Hispanica* și *Gallica* (adică italiana, spaniola și franceza)⁸. Despre română spune că „este tot grai romanic (după cum atestă Enea, papa Pius), dar în mare parte schimbat și greu inteligibil pentru un om italic” (*Valachis etiam Romanus est sermo (ut Aen. Pius refert), sed magna ex parte mutatus et homini Italico vix intelligibis*)⁹. Prin urmare, la Gesner, româna este o limbă romanică, dar derivată din italiană, și nu o limbă de sine stătătoare.

Abia francezul Claude Duret (1570-1611), în lucrarea apărută postum *Tresor de l'Histoire des Langues...*, traduce în franceză pasajul citat din Genebrard, plasând astfel și româna alături de italiană, spaniolă și franceză¹⁰. Tot alături de italiană, spaniolă și franceză apare româna în poezia *Zlatna*, a germanului Martin Opitz (1597-1639)¹¹. La rândul său, la 1671, englezul Stephen Skinner (1623-1667), în *Etymologicon Linguae Anglicanae*, arăta că din „mama latină” (*matrix Latina*) derivau „italiana, spaniola, franceza și româna” (*Italica, Hispanica, Gallica et Vallachica*)¹². Aceste patru limbi sunt numite, în „Prefața către cititor” (*Prefatio ad Lectorem*), „fiice” (*filiae*), „vițe” / „ramuri” (*traduces*) sau „derivate” (*derivatae*) ale „mamei latine”¹³.

Tot la 1671, suedezul Georg Stiernhielm (1598-1672), în prefața intitulată *De linguarum origine*, a ediției și traducerii sale din Ulphilas, enumeră și româna printre limbile romanice. El cunoaște „șapte limbi noi” (*septem linguae novae*) care își au originea în latină și care sunt: „italiana, spaniola, franceza, retoromana, catalana, sarda și româna” (*Italica, Hispanica, Gallica, Rhaetica, Sardica, Sardica vulgaris și Walachica*)¹⁴. Pentru fiecare, autorul dă câte un „Tatăl nostru” ca mostră de

limbă. După Stiernhielm se conduce și Georgius-Caspar Kirchmajer (1635-1700), care enumeră, în studiul *De lingua vetustissima Europae Celtica et Gothica* (Wittenberg, 1686), aceleași limbi romanice¹⁵, dar menționează sarda doar o dată (la predecesorul său, catalana apărea cu numele de sardă, iar sarda propriu-zisă cu numele de sardă populară)¹⁶.

Germanul Andreas Müller (1630-1694), în culegerea sa de variante ale „Tatălui nostru” (*Oratio orationum...*), publicată sub numele de Thomas Lüdeken, la 1680, include și româna între „mlădițele” sau „fiicele” (*propagines*) latinei¹⁷. Textul „Tatăl nostru” românesc se află, la acest autor, printre versiunile latino-romanice, împreună cu cele în latină, franceză, italiană, friulană, retoromană, spaniolă, catalană sau „sarda vorbită ca în orașe” (*Sardica ut in oppidis loquuntur*), sardă sau „sarda ca la sate” (*Sardica ut in pagis*) și portugheză, și anume pe ultimul loc în această serie, după *versio Berriensis* (o formă a provensalei) care lipsește. Andreas Müller este printre puținii autori vest-europeni care recunosc și afirmă latinitatea românei în secolul al XVII-lea. El o face nu doar tacit, ci și direct. În clasificarea limbilor europene (fără să facă vreo deosebire între limbile naționale și dialecte), el distinge o grupă romanică („Latina și mlădițele sau fiicele descendente din ea” = *Latina ejusque propagines aut filiae descendentes*): „latina, franceza, italiana, friulana, retoromana, spaniola, catalana¹⁸, sarda¹⁹, portugheza, basca, provensala și româna” (*Latina, Gallica, Italica, Forojuliana, Rhaetica, Hispanica, Sardica ut in oppidis, Sardica ut in pagis, Lusitanica, Bascajna, Berriensis și Valachica*)²⁰. Basca e pusă aici greșit, probabil din rațiuni geografice²¹.

Alți autori care încadrează româna în mod explicit între limbile romanice – și care o consideră, împreună cu celelalte limbi romanice, ca ramură de același rang a latinei – provin din Transilvania, fiind cunoscători direcți ai graiului românesc. Astfel, Szamosközi István, cu numele latinizat Stephanus Zamosius (cca. 1565-1612), în ale sale *Analecta lapidum...*, scrie că românii sunt urmașii romanilor (colonia romanilor s-a transformat în neamul românilor), că această descendență e atestată de limba lor, desprinsă din latină, la fel ca limbile italiană, spaniolă și franceză: „Vechea limbă latină s-a topit în patru dialecte speciale și foarte deosebite, în italiană, franceză, spaniolă, română, în care urmele unicei limbi latine strălucesc drept dovezi indubitabile” (*Vetus Latina lingua, in quatuor praecipuas, longeque discrepantes disperdita est dialecte*).

tos, in Italicam, Gallicam, Hispanicam, Valachicam, in quarum singulae Latinae linguae vestigia non dubiis indiciis elucent)²². El mai adaugă că românii se numesc pe sine romani (*Quin etiam sese adhuc Romanos appellat*)²³. După impunerea stăpânirii principelui român Mihai Viteazul asupra Transilvaniei, opinia lui Zamosius – profund afectat de marile evenimente de atunci – se schimbă, iar admirația față de români este înlocuită cu ura. Acum el spune că nu romanii (retrași la sud de Dunăre în secolul al III-lea al erei creștine), ci dacii romanizați, trăitori vreme de două secole sub jugul romanilor, au păstrat limba latină, care s-a transformat apoi în română²⁴. Această teorie, în fond, nu este foarte departe de realitate, dar, pentru umanistul afectat de stăpânirea românească din Transilvania anilor 1599-1600, ea are un tâlc aparte: românii nu trebuie să fie urmașii nobililor și civilizațiilor romani, ci ai barbarilor daci, fie ei și romanizați. Menționata ajustare politică nu afectează însă în niciun fel plasarea românei între limbile romanice, după cum fusese făcută anterior de către autorul pomenit. Un alt autor local maghiar – din afara Transilvaniei, dar cunoscător direct al realităților românești – a fost Istvánffy Miklos, latinizat Nicolaus Isthvanfius Pannonius (1535 sau 1538-1615), episcop, istoric și diplomat al împăratului Rudolf al II-lea. Acest umanist, în lucrarea *Historiarum de rebus Ungaricis...*, plează și el, fără dubii, româna alături de celelalte limbi romanice: „Cele două Țări Românești, care în acest timp se cunosc cu numele de Moldova și Țara de peste munți, erau chemate de către antici, împreună cu Transilvania, cu numele unic de Dacia: și fuseră aduse în ea colonii ale romanilor, în afară de nenumăratele monumente vechi de piatră și de marmură care au fost construite și care se văd până acum ridicate; chiar acel argument și mărturie este că locuitorii folosesc limba romană stricată, de altfel, care este foarte asemănătoare spaniolei și francezei, și chiar italienei, încât, fără mult efort, ei se pot înțelege prin viu grai în raporturile reciproce” (*Duas Valachias, quae hoc tempore Moldaviae et Transalpiniae nomine censentur, simul cum Transilvania, veteres uno Daciae nomine appellabant: fuisseque in eam Romanorum colonias deductas, praeter innumera antiquitatis monumenta saxi et marmoribus incisa et adhuc extantia, illud etiam argumento et testimonio est, quod incolae Romana lingua quamquam corrupta, utuntur, quae Hispanicae et Gallicae atque etiam Italicae adeo similis est, ut non magno labore ad mutuuum sermonis commercium, intelligi queat*)²⁵.

Aceste date, provenite de la fața locului și publicate în limba latină în Occidentul Europei, au fost preluate apoi și de alți autori. Astfel, pasajul de mai sus al lui Zamosius este reprodus mai târziu de Marcus Zuerius Boxhorn (1612-1653) – în *Historia Universalis Sacra et Profana a Christo nato ad annum usque MDCL*, Leiden, 1652, p. 180 –, iar de la Boxhorn trece la Christian Hartknoch (1644-1687) – în *Alt- und Neues Preussen*, Frankfurt și Leipzig, 1684, p. 68: „Căci se știe că limba valahă nu este altceva decât latina, astfel încât și Stephanus Zamosius arată că limba latină are acești patru urmași, limbile velșă, franceză, spaniolă și valahă”²⁶. Pasajul citat al lui Isthvanfius a trecut fără îndoială la Johannes Gradelehnus (care îl redă în germană, în *Hungarische, siebenbürgische, moldau-wallach-türck, tartar-persan – und venetianische Chronica*, 1665, p. 4). Georg Kreckwitz, probabil sas originar din Transilvania, preia cuvânt cu cuvânt același pasaj (în *Totius principatus Transylvaniae accurata descriptio*, Nürnberg și Frankfurt, 1688, p. 27), tot în germană²⁷. Independent de autorii maghiari pomeniți mai sus, sasul Johannes Troester, din Sibiu (în *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbuer-gen*, Nürnberg, 1666, pe 350-351), spune, pe baza experienței personale, că româna este mai apropiată de latină decât italiana, spaniola și franceza²⁸.

Prin urmare, începând cu secolul al XVI-lea, deopotrivă autorii locali (din spațiul carpato-danubian) și occidentali au considerat româna drept limbă romanică și au plasat-o, în general, între celelalte limbi născute din limba latină. Mărturiile de mai sus, databile în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, au fost grupate cronologic de Eugeniu Coșeriu astfel: Genebrard – 1580, Poza – 1587, Zamosius – 1593, Duret – 1613, Isthvanfius – 1622, Opitz – 1623, Boxhorn – 1652, Gradelehnus – 1665, Troester – 1666, Skinner – 1671, Stiernhielm – 1671, Hartknoch – 1684, Kirchmajer – 1686, Kreckwitz – 1688. Faptul că unii dintre autorii pomeniți au preluat datele de la alții, fără să-i cunoască direct pe români, nu schimbă cu nimic esența problemei. Concluzia este că, mult înainte de presupusa „relatinizare a românei” – înțelesă de unii în mod tendențios –, limba română era considerată, în cercurile savante și nu numai, drept neolatină, alături de celelalte limbi romani-ce occidentale.

2. Structura lexicală a textelor românești rămase din secolele XVI-XVII stă și ea mărturie asupra caracterului limbii. Exemplele de mai jos, culese numai din secolul al XVI-lea, sunt edificatoare:

2.1. Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung²⁹ are în total 202 cuvinte românești, dintre care 12 au origini nelatine. Prin urmare, proporția cuvintelor latine este de 94,06%, iar a nelatinelor de 5,94%. Proporția cuvintelor slave (opt dintre cele 202) este de 3,96% din total. Exemple: corabie, boier, megieș, slobozie, lotru, a păzi. Celelalte sunt de origine necunoscută, maghiare (oraș, meșter), grecești (frică).

2.2. Un zăpis de vânzare din Gorj, din 1563-1564³⁰, cuprinde 344 de cuvinte românești, dintre care 30 sunt cu origini nelatine. Ca urmare, proporția cuvintelor latine este de 92,28%, iar a celor nelatine este de 8,72%. Cuvintele slave, 9 în total, reprezintă 2,62%. Exemple: vreme, a plăti, megieș, vrednic, vadră. Celelalte sunt din substratul preroman (moștean, moșie), maghiare (jale), grecești (aspri), necunoscute (buestru, iar, ban, poloboc).

2.3. Un zăpis de vânzare din Moldova, de la 4 aprilie 1577³¹, cuprinde 106 cuvinte românești, dintre care 85,85% de origine latină și 14,15% nelatine. Cuvintele slave reprezintă 8,49% (zăpis, ocină, veac, a clăti, tocmeală, sulițaș, diac, pecete). Origine necunoscută: adică, sută, ban. Turcă: tătar. Preromană: moșie. Greacă (diminutivat românește): spătărel.

2.4. Un zăpis de împărțire din Maramureș, dat la 24 mai 1593³², cuprinde 277 de cuvinte românești, dintre care 17 (6,14%) sunt de origine nelatină, restul (93,86) fiind latine. Slave sunt 1,80%, între acestea fiind: tabără, vrajbă, slăvit, veșnic, protopop. Ungurești sunt: șogor, ioșag, chip, a cheltui, fisolgabir, varmeghie. Etimologie necunoscută: adică.

2.5. O scrisoare către Petru Șchiopul, din 10 iulie 1593³³, are 527 de cuvinte românești, dintre care 58 (11%) sunt de origine nelatină, iar 89% sunt latine. Dintre cele 58 de cuvinte de origini diverse, 33 (6,26%) sunt slave, precum: iubit, sfat, vodă, vreme, stolnic, a grăi, vornic, lesne, treabă, slujbă, zăbavă, nădejde, milostiv, sminteală, vrăjmaș, prieten, a pofți, ispravă, a tocmi, ceas, cinste. Celelalte sunt din substratul preroman (moșie, îngropat), ungurești (gând, chip, a îngădui,

a sângui), grecești (neofit), turcești (pașa, ereiz, tefterdar), de origine necunoscută (iar).

2.6. Catehismul lui Coresi³⁴ cuprinde 1.355 de cuvinte românești, dintre care 1.211 de origine latină (87,38%), 147 slave (10,85%), restul fiind de alte origini (maghiară, grecească, fondul autohton).

2.7. Pravila lui Coresi³⁵ cuprinde 2.493 de cuvinte românești, dintre care 2.004 latine (76,97%), 430 slave (16,29), restul fiind de alte origini.

2.8. Codicele Teodorescu³⁶ cuprinde 1.743 de cuvinte românești, dintre care 1.499 sunt de origine latină (86%), 193 slave (11,07%) slave, restul fiind de alte origini.

2.9. Glosele Bogdan³⁷ cuprind 1.450 de cuvinte-text, dintre care de origine latină sunt 1.219 (84,06%), de origine slavă sunt 175 (12,07%), restul fiind maghiare, grecești, necunoscute.

2.10. Prefețele și epilogurile din secolul al XVI-lea au 5.195 de cuvinte românești, dintre care latine 4.355 (84%), slave 658 (12,63), restul fiind maghiare, necunoscute, grecești, autohtone, germane (un cuvânt). Câteva exemple individuale de astfel de prefețe și epiloguri:

– Coresi, Întrebare creștinească³⁸ (215 cuvinte, 187 latine – 87,98%, 28 nelatine, din care slave 18, adică 8,37%);

– Coresi, Tetraevangheliar³⁹ are 140 de cuvinte, dintre care 116 latine (82,86%), 20 slave (14,28%);

– Coresi, Tâlcul evangheliilor⁴⁰ are 314 cuvinte-text, dintre care 280 latine (89,17%), 28 slave (8,92%);

– Coresi, Molitvenic⁴¹ are 428 de cuvinte, dintre care 378 latine (88,31%), 37 slave (8,65%);

– Coresi, Evanghelie cu învățătură⁴²: din totalul de 1.844 de cuvinte românești ale prefeței și predosloviei, 1.621 (87,90%) sunt de origine latină, iar 223 (12,10%) de alte origini (dintre acestea 166, adică 9%, sunt slave). Exemple de cuvinte slave: a ceti, așjderea, praznic, sfânt, trup, tipăritură, milă, voievod, duh etc.;

– Palia de la Orăștie, din 1582⁴³: din cele 1.811 cuvinte românești ale prefeței, 1.534 sunt latine (84,71%), 277 nelatine (15,29%). Dintre nelatine, 193, adică 10,66%, sunt slave.

Firește, datele de mai sus sunt parțiale și sumare. Un inventar al tuturor autorilor și textelor care, de la finalul etnogenezei până în secolul al XVII-lea inclusiv, susțin latinitatea limbii române ar fi impresionant. Personal, numai între 1501 și 1593, am numărat circa 35 de autori italieni care susțin că româna descinde din latină sau că este înrudită cu latina și italiana. În textele românești studiate, proporția cuvintelor de origine latină utilizate – fără analize de detaliu – este mai mare de 80%. Detaliierile ar demonstra că și incidența cuvintelor, și structura gramaticală a acelor texte conduc spre aceeași concluzie: româna a fost și este o limbă romanică. Faptul poate să fie cu atât mai surprinzător, cu cât româna este singura limbă romanică aflată, în Evul Mediu, în imposibilitatea de a-și fortifica și lărgi latinitatea prin împrumuturi din limba cultă utilizată, așa cum au putut face italiana, franceza, spaniola etc. Românii, având drept limbă de cult, de cancelarie și de cultură slavona, și-au îmbogățit limba lor vernaculară și literară cu slavisme. Și cu toate acestea, latinitatea limbii nu a fost afectată.

Prin urmare, limba noastră este cel mai important izvor istoric viu, aflat la îndemâna tuturor, mărturisitor al romanității românilor. Prin latinitate ne-am păstrat individualitatea în „marea slavă” în care ne aflăm și ne-am legat și re-legat mereu de civilizația occidentală, de unde ne tragem ființa și rostul în această lume.

Sunt cuvinte care au făcut istorie și prin care se poate explica istoria noastră mai bine decât prin alte surse. Așa sunt *bătrân*, *biserica*, *păcură*, *ai* (usturoi), *nea*, *păcurar*, *amăgire* (*admăgire*) etc. Despre unele știm destul de exact când au pătruns în limbă și cum au făcut istorie.

Distinși ascultători,

Îngăduiți-mi să închei cu un izvor istoric, așa cum se cuvine!

Am vrut, cu modeste mijloace, să aduc un elogiu limbii române și nu am reușit! Dar, demult, pe la 1480-1490, a reușit cu siguranță un umanist și cronicar italian, Antonio Bonfini – secretar al regelui Matia Corvinul – care i-a lăudat pe români, pe care i-a cunoscut direct, pentru latinitatea lor. Bonfini se miră cum au putut românii, adică acele „colonii romane” aduse de Traian, „înecate de valul de barbari”, să păstreze limba latină la Dunăre și în Carpați. Și tot el răspunde cum s-a putut petrece această minune: „Înecate sub valul de barbari, ele – coloniile romane din Dacia –

mai exală limba romană și, ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinșă a vieții, cât a limbii⁴⁴. Cu alte cuvinte, românii și-au putut menține identitatea fiindcă și-au prețuit mai mult limba decât viața! Ce elogiul mai frumos poate fi adus limbii noastre și, odată cu aceasta, poporului care a creat-o și a conservat-o ca pe o „comoară”?

Românii sunt români datorită limbii lor!

Note

¹ Cultura. Fundația Culturală Română, serie nouă, anul IX, nr. 36 (487), joi 2 octombrie 2014, p. 10.

² Marius Sala, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, București, 2010, p. 175.

³ Eugeniu Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*, în românește de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, 1994, p. 11-12.

⁴ Andrés de Poça, *De la antigua lengua, poblaciones, y comarcas de las Españas, en que de paso se tocan algunas cosas de la Cantabria*, Bilbao, 1587, fol. 13, apud A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1993, p. 137, nota 173. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 12 sqq.

⁵ Provincie autonomă în nordul Spaniei, cu centrul la Santander.

⁶ Vasile Bogrea, *Mențiuni umaniste despre noi*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, I, 1921-1922, p. 363. Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 137. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 13.

⁷ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 14.

⁸ Conrad Gesner, *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum que hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, Zürich, 1555, p. 25v. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 14.

⁹ Conrad Gesner, *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum que hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, Zürich, 1555, p. 57v. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 14. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 106, nota 79.

¹⁰ Claude Duret, *Tresor de l'Histoire des Langues de cest Univers...*, Coligny, 1613, p. 269. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 15.

¹¹ Martin Opitz, *Zlatna, oder von Ruhe des Gemüths*, Leignitz, 1623. M. Opitz, *Teutsche Poemata*, ediție de G. Witkowski, Halle a. S., 1902, p. V, XLIII.

¹² Stephen Skinner, *Etymologicon Linguae Anglicanae*, Londra, 1671. Giuliano Bonfante, *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 300.

¹³ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴ Georg Stiernhielm, *D. N. Jesu Christi SS. Evangelia ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo... ex Graeco Gothice translata...*, Stockholm, 1671. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 15, p. 26, notele 28 și 29.

¹⁵ Giuliano Bonfante, *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 299.

¹⁶ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 15-16.

¹⁷ Thomas Lüdeken, *Oratio orationum, SS. Orationis Dominicae Versiones praeter Authenticam ferè Centum*, Berlin, 1680, p. 3.

¹⁸ „Sarda ca la orașe”.

¹⁹ „Sarda ca la sate”.

²⁰ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 16, 26-27, notele 31-32.

²¹ La p. 38 a lucrării sale, Müller alias Lüdeken reproduce un „Tatăl nostru” românesc numit în mod corect „valah” (*Valachica versio*), pentru a prelua însă și textul românesc al aceleiași rugăciuni de la Stiernhielm, numit, în mod inexplicabil, „velș” (*Wallica versio*). Vezi E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 16. Totuși, o anumită explicație s-ar putea încerca: Andreas Müller – destul de superficial în unele demersuri ale sale – a confundat forma *Wallica* („Velșă”) cu *Wallachica* („Valahă”), uitând că, în aceeași lucrare, un „Tatăl nostru” românesc era deja inclus. Mulți autori au perpetuat eroarea aceasta până astăzi, deși Lorenzo Hervás a îndreptat-o la 1797 (E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 27, nota 32). Chiar recent (2014), în România, pornind de la această eroare, s-a scris că româna este identică ori foarte asemănătoare cu limba velșă!

²² Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Francofurti ad Moenum, 1598, p. 12. Prima ediție a apărut la Padova, în 1593. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 153-154 (textul latin la p. 154, nota 40). E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 20-21. Pentru date ample despre Zamosius și români, vezi Ioachim Crăciun, *Cronicularul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566-1608)*, Cluj, 1928, passim.

²³ St. Zamosius, *op. cit.*, p. 12.

²⁴ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 154.

²⁵ Nicolaus Isthvanfius Pannonius, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 219. Armbruster, *op. cit.*, p. 155-156. E. Coșeriu, p. 20-21.

²⁶ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 21. Aici, italiana este confundată cu velșa, probabil din cauza aceleiași asemănări terminologice ca și în cazul confuziei consemnate deja a velșei cu valaha.

²⁷ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 21.

²⁸ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 195-197. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 22.

²⁹ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, 1979, p. 95.

³⁰ *Idem*, p. 96-97.

³¹ *Idem*, p. 154.

³² *Idem*, p. 205-206.

³³ *Idem*, p. 184-185.

³⁴ *Texte românești din secolul al XVI-lea*, I. Catehismul lui Coresi, II. Pravila lui Coresi, III. Fragmentul Teodorescu, IV. Glosele Bogdan, V. Prefețe și epiloguri, ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, coord. Ion Gheție, București, 1982, p. 90-92.

³⁵ *Idem*, p. 202-204.

³⁶ *Idem*, p. 321-323.

³⁷ *Idem*, p. 405-407.

³⁸ *Idem*, p. 555.

³⁹ *Idem*, p. 556.

⁴⁰ *Idem*, p. 557.

⁴¹ *Idem*, p. 558.

⁴² *Idem*, p. 563-566.

⁴³ *Idem*, p. 567-571.

⁴⁴ Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, decad. III, lib. 9, p. 542. Maria Holban, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 483.

Iulian BOLDEA

Eugène Ionesco – intransigență și valoare



I.B. – prof. univ. dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș. A colaborat, cu mai multe articole, la „Kindlers Literatur Lexikon” (Metzler, Stuttgart / Weimar, 2009). Ordinul „Meritul pentru învățământ”, în grad de Ofițer, 2004. Este conducător de doctorat, redactor-șef al revistei „Studia Universitatis «Petru Maior». Philologia”, redactor la revista „Vatra”, membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002), *Poezia neomodernistă* (2005), *Vârstele criticii* (2005), *Istoria didactică a poeziei românești* (2005), *Poeți români postmoderni* (2006), *Teme și variațiuni* (2008).

Promotor al teatrului absurdului, teoretician al literaturii, prozator și memorialist, Ionesco nu a scăpat nici el, la puțină vreme după dispariție, de patima negatoare a unora și altora. Să amintim măcar cartea Alexandrei Laignel Lavastine Cioran, *Eliade, Ionesco – l’oubli du fascisme*, „model” de rea-credință și de interpretare inadecvată a unei creații și a unei existențe puse în întregime în slujba valorilor democrației. Dincolo de aceasta, opera și destinul creator ale lui Eugène Ionesco au suscit, după 1989, interesul unor critici, români sau străini, care au valorificat semnificațiile textelor sale în spiritul lor autentic și în relieful lor polimorf. Optica, în mod frecvent injustă, față de Eugen Ionescu a considerat că acesta s-ar fi orientat spre dreapta, și chiar spre extrema dreaptă, fapt improbabil, pe care

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council – CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948) / Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948) / Cercetarea pentru această lucrare a fost finanțată de către Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948) / Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).

cercetătorii onești ai operei sale nu au pregetat să îl ateste. Unul dintre aceștia, Gelu Ionescu, consideră, pe bună dreptate, că Eugène Ionesco este un „necon condiționat și intransigent apărător al democrației”: „Unii văd la el – chiar și Alexandra Lavastine – o înclinare spre dreapta; cred că e un efect optic deformat: pentru mine, el rămâne – ca poziție politică – un necon condiționat și intransigent apărător al democrației, un anti-totalitar radical. Dar, să fim bine înțeleși, nu politicul a fost centrul preocupărilor sale majore și obsedante, deși a răspuns fără a se lăsa rugat la apelurile lui. Cât privește cultura română, în mod vizibil și tradițional înclinată spre dreapta – nu o dată spre extrema dreaptă, chiar și azi, în forme mai reticente – Eugen Ionescu, alături de Lovinescu, Zeletin și încă nu prea mulți alții, a fost un om al centrului democrat care, vai!, în absența aproape totală a unei stângi intelectuale democrate, ține oarecum și locul acesteia, cu sau fără voie. Nici Ionescu, nici Ionesco nu a fost complicele niciunei forme de ideologie totalitară, ba chiar a avut oroare față de ele. În viața sa există, probabil, misterele unei crize de identitate, unele tănuiri inerente – și nu mă refer acum numai la cele privitoare la originea sa”¹.

Recitirea publicisticii lui Ionesco este instructivă din mai multe motive. În primul rând, ne putem reprezenta, prin lectura acestor articole, eseuri, însemnări, pagini de jurnal apărute în diverse publicații ale epocii interbelice, profilul unui intelectual cu o acută sensibilitate la actualitatea literară, la problemele timpului său. În scrisul alert, fragmentar și stringent al lui Ionesco regăsim nevoia scriitorului de a-și asuma propria condiție, în toate datele sale definitorii, regăsim interogațiile tulburătoare ale unei conștiințe nefericite torturate de îndoieli și de neliniști, nevoia sa de certitudini și, mai ales, de autentificare a propriei ființe. Virgil Ierunca observă, în acest sens, între altele, că „Eugen Ionescu face literatură, în ciuda faptului că Dumnezeu există, creează – aducând indirect omagiu de creației – răspunzând astfel întrebării lui inițiale și esențiale. Uneori se îndoiește de ceea ce face. Dar a face înseamnă, la el, a fi. În orizontul meditațiilor desprinse din Simone Weil, scrisul său ni se impune și mai mult ca o justificare de existență. Bănuind literatura de «păcate» marginale, el îi transcende limitele și puținătatea aparentă. Iar când aparențele încearcă să se proclame «independente» de neorânduiala lumii, el intervine direct și ne citește din Cartea – aceeași – la care scrie de mai bine de o jumătate de secol,

punând punctul pe i și pe conștiință. Conștiința nefericită a martorului la singurătatea lumii, dar și conștiința aprinsă a celui care vede invizibilul și numește indicibilul”. Sesizând toate dizarmoniile și fisurile din ordinea lumii, scriitorul se regăsește în condiția de făptură aruncată în lume și în timp, în condiția de marionetă manevrată de dumnezeire. „Accept starea mea de marionetă. Accept ridicolul metafizic al stării mele de om”, scrie Ionesco într-o proză din 1933. Rezumându-și existența la starea de făptură de aspect mecanic, cu o autonomie cu totul relativă, scriitorul nu a încetat niciodată să caute să-și explice resorturile propriului destin, marcat de amprenta agonică a timpului și de palorile unei istorii delirante. Pe de altă parte, eseistul resimte, cu acuitate, fatalitatea propriei alcătuirii organice, o alcătuire care se supune unor forme tiranice și unor tipare prestabilite. Neputința de a fi într-o absolută stare de individualitate, afilierea la ticurile, miturile și tabuurile îndătinat ale contextului socio-cultural, înscrierea într-o *forma mentis* ce exercită o presiune dictatorială aproape, toate aceste limitări sunt inventariate și dezavuate de tânărul Ionesco.

Publicistica în limba română a lui Eugène Ionesco este destul de eterogenă; ea cuprinde articole și eseuri, cronici literare, interviuri, răspunsuri la anchete, cronici dramatice, cronici plastice, dar și însemnări de jurnal. Una dintre preocupările de o constanță revelatoare pentru tânărul Ionesco este legată de condiția literaturii, de actul de a scrie și de mecanismele atât de subtile ale creației. Efortul lui Ionesco este mai cu seamă acela de a degaja specificul literaturii, al artei în general, prin conturarea apăsată a opoziției dintre sfera esteticului și universul referențial, în toată concretitudinea sa primară. În viziunea tânărului Ionesco, esteticul are o incontestabilă capacitate de eliberare, de purificare a ființei, de articulare a unei armonii a individului cu sinele său adânc. Această dihotomie univers social / univers estetic este una cu fecunde consecințe în planul meditației asupra poeziei, de pildă. Observațiile lui Ionesco despre forma și conținutul poetic, despre tehnica expresiei, despre poezii culti și poezii naivi, despre implicațiile revelației lirice ori despre beneficiile motivației raționale a stării poetice decurg dintr-o înțelegere nuanțată a fenomenului poetic și a mecanismului creării efectului literar. Pe de altă parte, într-un articol intitulat *Contra literaturii*, Eugène Ionesco face apologia vitalismului și a spiritului spontaneității, în opoziție cu litera(tura), care are darul de a

mortifica avatarurile existentului în toată plenitudinea sa. Momentele de maximă comuniune ale eului se realizează doar prin trăire intensă, patetică, prin recurgerea la exercițiul afectivității necenzurate.

Tonul multora dintre articolele lui Eugène Ionesco din perioada interbelică este polemic, accentele sunt vehemente, iar replicile tăioase. Publicistul este tranșant, uneori până la a pune sub semnul întrebării chiar existența culturii române, ori a unei tradiții literare românești. Evident, astfel de afirmații sunt enunțate nu doar dintr-un spirit de frondă, cât mai degrabă dintr-un impuls al urgenței, pe care îl resimte eseistul, din nevoia ameliorării unei stări de lucruri percepute ca deplorabile. Exagerarea este evidentă. Tânărul Ionesco pune în scenă, în articolele sale risipite în presa epocii interbelice, vervă, spontaneitate, spirit iconoclast și dubitativ, dar și fascinația unei frazări incisive, nu lipsită de fior liric ori de irizări metafizice. Aceste articole sunt, înainte de toate, mărturii ale unei conștiințe pentru care literatura este destin și expiere, depoziție dramatică și document al interiorității. E limpede că, în cazul lui Eugène Ionesco, criza identitară e strâns legată de evreitate, de „figura tatălui” antisemit și de excesele antisemite din interbelic. Critica adusă democrației de Ionesco nu eșuează în adeziunea la extremism, pentru că autorul lui *Nu* se definește în primul rând prin ținuta sa fundamental democratică. În alchimia personalității lui Eugen Ionesco, România e identificată cu „țara tatălui odios și antisemit și Franța cu țara mamei iubite”². Relevantă este, în această privință, depășirea sferei naționalului și a sentimentelor, mai mult sau mai puțin inflamate și integrarea în perimetrul universalității, prin operă, gândire și atitudine. Cazul lui Eugène Ionesco este acela al unui intelectual atras de valorile democrației, dar și de valorile liberalismului, de care nu s-a dezis niciodată.

Note ■ ¹ Gelu Ionescu, *Un necondiționat și intransigent apărător al democrației*, în „Vatra”, nr. 3-4, 2005, p. 87.

² Marta Petreu, *De la Junimea la Noica*, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 453.

Bibliografie ■ 1. Barbu B. Berceanu, *Istoria constituțională a României în context internațional, comentată juridic*, Editura Rosetti, București, 2003.

2. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1985.

3. Matei Călinescu, *Eugène Ionesco: teme identitare și existențiale*, Editura Junimea, Iași, 2006.
4. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Editura Humanitas, București, 1990.
5. Petru Culianu, *Mircea Eliade*, Traducere de Florin Chiarișescu și Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 1995.
6. Mircea Eliade, *Profetism românesc*, 2 vol., Editura Roza Vânturilor, București, 1990.
7. John Gray, *Liberalismul*, Editura Du Style, București, 1998.
8. Mircea Handoca, *Mircea Eliade, pagini regăsite*, Editura Lider, București, 2008.
9. Gelu Ionescu, *Anatomia unei negații. Scrierile lui Eugen Ionescu în limba română (1927-1940)*, Editura Minerva, col. Universitas, București, 1991.
10. Alexandra Laignel-Lavastine, *Filosofie și naționalism. Paradoxul Noica*, Editura Humanitas, București, 1998.
11. Gabriel Liiceanu, *Itinerariile unei vieți: E. M. Cioran; Apocalipsa după Cioran*, Editura Humanitas, București, 2011.
12. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972.
13. Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, Editura Humanitas, București, 2001.
14. Zigu Ornea, *Anii '30. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
15. Marta Petreu, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.
16. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
17. Fernando Savater, *Eseu despre Cioran*, Editura Humanitas, București, 1998.
18. Mihail Sebastian, *De doua mii de ani...*, cu o prefață de Nae Ionescu, Editura Humanitas, București, 1990.
19. Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Editura Humanitas, București, 1996.
20. Eugen Simion, *Cioran, Noica, Eliade, Mircea Vulcănescu*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000.
21. Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995.
22. Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, III, *Către fința spiritualității românești*, Editura Eminescu, București, 1996.

Ana BANTOȘ

Solomon Marcus. Provincialism – modernitate – postmodernitate din perspectiva expansiunii cunoașterii



A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Catedra de literatura română și universală. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Semnează mai multe volume de critică și istorie literară, între care: *Reabilitarea autenticului*, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010; *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

Preocuparea academicianului Solomon Marcus pentru comunicarea culturii române cu lumea, în special timiditatea culturii române în comunicarea cu lumea m-a determinat să aleg această temă. M-am simțit provocată, deoarece de mai mult timp și pe mine mă interesează cele două orientări existente, în opinia mea, în orice cultură: una etnocentrică și alta constând în deschiderea spre valorile culturale universale, aceasta din urmă fiind proeminentă mai cu seamă acum, în era globalizării. Menționez că prima tendință am reflectat-o în monografia *Dinamica sacrului în poezia basarabească contemporană* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2000), iar cea de-a doua într-o altă monografie, intitulată *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică* (Chișinău, Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”, 2010). Amintesc aici că Anthony Giddens, autorul cărții *Consecințele modernității* (Editura Univers, București, 2000), este cel care introduce în teoria sa socială noțiunea de globalizare și pe care o definește drept „intensificarea relațiilor sociale la nivel mondial, intensificarea ce leagă localități îndepărtate în asemenea mod, încât evenimentele locale sunt modelate

de evenimente care se petrec la mare distanță și invers”¹. Din perspectiva sa modernitatea este „inerent globalizatoare”. El desprinde proprietățile globalizatoare ale modernității din următoarele categorii socio-ontologice de bază: *timpul, spațiul, locul, distanța și proximitatea*, care, după cum consideră John Tomlinson, îi oferă un cadru teoretic bogat de interpretare a experienței *conexității complexe*. Anume *conexitatea complexă* este perspectiva pe care și-o asumă și Solomon Marcus atunci când ia în dezbateri probleme de cunoaștere și de limbaj, care sunt de mare actualitate. Ceea ce face în primul rând ca modernitatea să fie inerent globalizatoare este, în viziunea lui Giddens, ruperea spațiului de loc, cu alte cuvinte, modernitatea favorizează relațiile între oameni de la distanță.

Și Solomon Marcus afirmă într-un interviu cu Șt. A. Doinaș că globalizarea e prezentă în toate modalitățile prin care noi am intrat în relație cu ceilalți și amintește de teoria sincronismului, elaborată de E. Lovinescu, pe care o evidențiază în acest context. Lucrurile se schimbă începând cu mijlocul secolului al XX-lea datorită emergenței unor paradigme noi, între care se află *informația, comunicarea, calculatorul*. Ținând cont de faptul că „omul a intrat acum în conflict cu propria istorie”, mai exact, ținând cont de neconcordanța dintre dezvoltarea foarte rapidă a cunoașterii și dezvoltarea lentă a limbajului, savantul înțelege acest decalaj ca aparținând speciei umane, deci ca fiind de natură globală: „Oamenii găsesc în acest lucru un sprijin. Găsesc un sprijin în faptul că ei împreună cu alții constată această incapacitate a limbajului uman”². Autorul *Paradigmelor universale* pune acest moment în ecuația culturii, considerând că „globalizarea culturii e un corolar al globalizării cunoașterii”. Și, după cum menționează în continuare, pentru a fi percepută globalizarea în cultură e necesar să fie bine înțeleasă globalizarea cunoașterii, căci „nu e înțeles faptul că diferite domenii nu pot trăi pe cont propriu, că au nevoie organică să-și dezvolte metabolismul cu celelalte, să comunice cu celelalte”³. În condițiile în care limbajul nu poate să țină pasul cu expansiunea cunoașterii, se produce decalajul dintre creație și comunicarea cu lumea, care nu s-a micșorat nici măcar în condițiile recente ale imensului progres al mijloacelor de comunicare. Sau, ca să folosim o expresie a lui Aurel Codoban, autorul cărții *Semn și interpretare*, filozofia la ora actuală și-a schimbat îndemnul inițial „Cunoaște-te pe tine însuși!” cu „Comunică bine cu tine însuși!”⁴. Pe acest fundal decalajul dramatic dintre limbaj și expansiunea cunoașterii a constituit, în opinia lui Solomon Marcus, un

stimulent extraordinar pentru dezvoltarea proceselor metaforice, de pildă, iar faptul că metafora pune stăpânire pe sfera inteligenței artificiale, a matematicii, bunăoară, este considerat un gest „din disperare”. Solomon Marcus afirmă că „globalizarea în cultură nu este în conflict cu identitatea culturală, ci o condiție a menținerii acesteia din urmă”, fascinația eliberării prin alteritate contează, la fel ca și îmbogățirea proprie prin celălalt, despre care vorbește într-un interviu părintele Stăniloae citat de Solomon Marcus. Anume în acest context matematicianul lingvist vorbește despre fascinația de metaforă: „Fiindcă metafora înseamnă a înțelege un lucru printr-un alt lucru”⁵.

Interesul constant pentru interdisciplinaritate, pentru rezultatul pe care îl oferă omului, omenirii chiar, colaborarea dintre diverse domenii disciplinare l-a făcut pe Solomon Marcus să-și cizeleze instrumentarul de lucru, ca să spunem așa, prin care să stimuleze colaborarea lor și să utilizeze noțiunea de *paradigmă* pentru a numi „reprezentarea cunoașterii și a comportamentului uman cu ajutorul unor idei foarte cuprinzătoare, care au capacitatea de a traversa toate disciplinele existente”⁶. Paradigme cum sunt *spațiul, timpul, metafora, informația, comunicarea, limbajul, sensul, jocul, criza, entropia, complexitatea, calculabilitatea, labirintul, podul* etc. sau probleme de natură globală, cum ar fi *hrana, ecologia și energia*, niciuna dintre ele, consideră analistul, nu poate fi abordată în interiorul unei singure discipline. „Am fost educați în înțelegerea competenței și profesionalismului în sensul formației monodisciplinare, susține savantul, deci a rămânerii în interiorul unei singure discipline: matematica, fizica, chimia, biologia, lingvistica, literatura etc. Cum iese cineva din disciplina în care și-a susținut o licență sau un doctorat, riscă să fie considerat diletant”. Și continuă: „Nu mai putem înțelege un fenomen dacă-l privim fragmentar, adică într-un mod local de manifestare a sa; trebuie să-l raportăm la integralitatea sa. De exemplu, nu putem înțelege într-un mod profund curente moderniste în artă, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dacă nu luăm în considerare ceea ce s-a petrecut în acea perioadă în evoluția științei și a filozofiei”. Postmodernismul trebuie și el privit interactiv și global, asociat cu evoluțiile care au avut loc în secolul al XX-lea în matematică și logică, în fizică și biologie, în informatică și în lingvistică, în științele sociale și în viața socială, în artă și literatură. „Cultura actuală se află sub interacțiunea puternică a localului și globalului, a părții și întregului”⁷, susține autorul.

În cercetările sale efectuate din perspectiva procesului de unificare a cunoașterii față de care vechile împărțiri pe domenii în exacte și umane, științe și arte, științe și inginerii încep să cadă în desuetudine, Solomon Marcus vizează, bineînțeles, și destinul culturii românești. Situată la interferențe (catolicism latin cu ortodoxism slav, sau la cele de ordin geografic), cultura română s-a aflat, de fapt, „la interferențe dintre identitate și alteritate” și aici Solomon Marcus amintește de metafora lui Ilya Prigogine, conform căreia „supraviețuirea și trecerea la o stare superioară sunt condiționate de existența unor tendințe adverse care te obligă să-ți dezvolți capacitatea de a face față”. Savantul bucureștean, analizând opiniile lui S. Alexandrescu expuse în această privință încă în 1976, va preciza că există și alte aspecte ale problemei, ținând cont de faptul că termeni precum margine, frontieră, graniță, bordură, interfață, barieră, periferie, prin care este numită zona de interferență, oferă de fiecare dată o altă perspectivă.

Utilizând argumente din chimie, fizică și biologie, Solomon Marcus argumentează că „identitatea și alteritatea pot coexista, dar la niveluri diferite”, iar conștientizarea identității prin intermediul alterității corespunde formulării lui Charles Sanders Peirce, potrivit căreia „devenim conștienți de noi înșine în măsura în care devenim conștienți de non-sinele nostru”⁸), ideea de altul devenind, în accepția savantului ale cărui argumente sunt puse în circuit de către Solomon Marcus, „un adevărat pivot al gândirii”. Coexistența, interacțiunea dintre identitate și alteritate confirmă ideea de *identitate de câmp*, pe care o propune Solomon Marcus. Mergând în continuare pe calea lui Derrida și pe cea lui Ștefan Lupașco, matematicianul lingvist va demonstra, cu argumente noi, că globalizarea face parte din construcția identității. „Identitatea de câmp” sau „componenta globală a identității” sunt termenii în care savantul se referă, în mod special, la globalizarea în cultură: „Cultura se globalizează, deoarece procesul de cunoaștere s-a globalizat”⁹, scrie Solomon Marcus, făcând diferență între globalizarea geografică și cea cognitivă, aceasta din urmă constând în „metabolismul tot mai intens al diferitelor discipline, chiar dintre cele mai îndepărtate, științe ale naturii, științe sociale, matematică, artă și literatură dându-și mâna”. Când Solomon Marcus afirmă: „Putem deci spune că din mai multe puncte de vedere cultura românească s-a aflat la granița dintre identitate și alteritate”¹⁰, Domnia Sa ține cont de opiniile exprimate de către F. de Saussure, care susținea

că „în limbă nu există decât diferențe”; de opinia lui Peirce, potrivit căruia „identitatea sinelui este dată de relația sa cu ceilalți” și de opiniile exprimate de către Derrida, care observa că un concept este relația sa cu celelalte concepte. Toate aceste argumente sunt aduse de către Solomon Marcus și pentru a demonstra că globalizarea face parte din construcția identității. Pe de altă parte, formarea limbajului științific românesc e o problemă care îl preocupă în mod deosebit. Va fi evidențiat deficitul la acest capitol, un rol negativ considerând că îi revine regimului comunist, care pune piedici în calea promovării științei românești prin intermediul publicațiilor în alte limbi. Cealaltă față a medaliei însă o constituie, în opinia Domniei Sale, reticența multor creatori români față de comunicarea cu lumea. Contribuțiile lui L. Blaga, Mircea Florian, C. Rădulescu-Motru, E. Lovinescu, G. Călinescu, T. Vianu, C. Noica sunt puțin cunoscute din cauza că nu au fost difuzate prin intermediul unor limbi de circulație internațională. Concluzia la care ajunge S. Marcus e una care decepționează: „...discipolii lui Noica par a se înscrie, la rândul lor, în aceeași paradigmă”¹¹. Aici se cuvine să zăbovim la un aspect mult discutat, cel al raportului dintre provincie și centru, văzut și ca raport între provincialism și modernitate sau dintre tradiționalism (tradiție) și modernitate.

Precizăm că disputa dintre Eugen Lovinescu și George Călinescu ilustrează cât se poate de clar itinerarul sinuos al literaturii și al culturii românești evoluând între tradiție și modernitate, între provincialism și europenitate. Atitudinea lui Călinescu este extrem de interesantă, din perspectiva oscilațiilor sale între vechime și modernitate, între provincie și deschiderea spre alte orizonturi ademenitoare. E de ajuns să amintim că pentru a se impune în fața moderniștilor, Călinescu, după cum menționează Mircea Martin într-o analiză profundă și amplă din volumul *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, „a trebuit să recucerească mai întâi tradiția din mâinile tradiționaliștilor”¹². Autorul cărții citate susține că „autohtonismul și ruralismul constituie pentru G. Călinescu noțiuni a căror aducere în discuție nu e rezultatul unei represiuni cu finalitate palingenezică, ci al unei retrospective ce vrea, în primul rând, să verifice vechimea”¹³. De altfel, însuși Călinescu afirma: „Noi nu suntem primitivi, ci bătrâni”. Complexele analizate de către Mircea Martin, între care cel de inferioritate, de superioritate sau protocronismul, de „specificitatea” de la răscrucea secolelor XIX și

XX și din interbelic sunt, după cum observă Nicolae Manolescu, „fără excepție, complexe ale izolării provinciale”. La rândul său, Nicolae Manolescu, redenumeste complexele la care se referă Mircea Martin în felul următor: complexul originii umile, complexul periferial și al întârzierii (iată, scrie criticul, complexe de integrare europeană!), al discontinuității (lacuna lui este insuficiența specificului), al începutului continuu, al imitației și al lipsei de audiență. La acestea Nicolae Manolescu mai adaugă un „complex” al ruralității și unul al absenței capilor de serie...”, istoricul literar, de altminteri, afirmând că „provincialismul, izolarea, lipsa de audiență nu i-au obsadat doar pe Cioran și Ionesco, la mijlocul secolului XX, ci și pe alții înainte”¹⁴.

Și Solomon Marcus, urmărind modul în care ne apropiem de lume și de noi înșine, atrage atenția asupra decalajului dintre creație și comunicarea cu lumea. Trecând în revistă momentele-cheie din istoria culturii românești, se oprește îndeosebi la eforturile cărturarilor români (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea) de înscriere în comunitatea culturală internațională și constată că mijloacele prin care se încerca sincronizarea erau de multe ori precare, reiterând argumentul că la ora actuală valorile se elaborează, se constituie și se clarifică în procesul interacțiunii lor la scară planetară. „...Nu exportăm deci valori gata constituite, ci participăm la un proces de interacțiune la scară mondială, de care depinde esențial forma finală a operei sau rezultatul cercetării noastre”¹⁵, scrie autorul *Paradigmelor universale*, considerând că ieșirea din provincialism înseamnă înscrierea în competiția la scara planetară a valorilor. Acest proces complex nu poate exclude asumarea mai multor aspecte, inclusiv dualismul modernitate – tradiție, modernitatea echivalând cu Occidentul și tradiționalismul cu Orientul, mai cu seamă din perspectiva românității de est, de unde se vede clar că aflarea Basarabiei prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu (ca să folosesc o expresie a istoricului Gheorghe Buzatu, care, de fapt, avea în vedere întreaga Românie) ne pune în situația de a căuta termenii adecvați în care să abordăm problema. Cu atât mai mult cu cât dominația totalitarismului a acuzat o ruptură în istoria noastră. De altfel, însuși Solomon Marcus susține că un pariu major al culturii noastre este acum să reușim să conciliem înțelegerea tradițională a identității românești cu aceea care decurge din globalizarea contextului în care se desfășoară nu numai

viața economică și politică, ci și activitatea culturală, arta și știința, filozofia și ingineria. Că fenomenul concilierii (înțelegerii tradiționale a identității românești cu aceea care decurge din globalizarea contextului) include și dualitatea tradiție – modernitate nu încapă nicio îndoială. Un exemplu de revenire asupra acestui aspect îl constituie Antoine Compagnon cu cartea sa *Antimodernii. De la Joseph de Maistre la Roland Barthes* (Editura Art, București, 2005). Cercetările distinsului om de știință Solomon Marcus își au un loc aparte într-un asemenea demers și sunt în măsură să completeze răspunsul, unul parțial, la întrebarea pe care și-o adresează sie însuși și cititorilor săi: „Ce înseamnă, azi, a stabili o relație corectă între tradiție și înnoire, între local și universal?”. Răspunsul Domniei Sale este: „Înseamnă, de exemplu, să înțelegem că o expresie ca România europeană nu este nici pleonastică, nici oximoronică; să înțelegem că nu e nicio contradicție între a folosi limba română în România, a-i studia și respecta istoria, pe de o parte, și a scrie în limba engleză, atunci când comunicăm cu lumea și vrem să ne afirmăm la scară planetară, pe de altă parte”¹⁶.

Note

¹ Apud John Tomlinson, *Globalizare și cultură*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 72.

² Solomon Marcus, *Paradigme universale*, Editura Paralela 45, Pitești, 2011, p. 43.

³ *Idem*, p. 44.

⁴ Aurel Codoban, *Semn și interpretare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 138.

⁵ Solomon Marcus, Interviu în „Opinia veche”, 2011.

⁶ Solomon Marcus, 2011, p. 9.

⁷ Solomon Marcus, *Matematica și arta: în căutarea numitorului comun*, Interviu cu Raluca Alexandrescu, în „Observator cultural”, nr. 23, august, 2000.

⁸ Apud Solomon Marcus, 2011, p. 943.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, p. 994.

¹¹ *Idem*, p. 31.

¹² Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2002, p. 196.

¹³ *Idem*, p. 198.

¹⁴ *Idem*, p. 206.

¹⁵ Solomon Marcus, 2011, p. 31.

¹⁶ Solomon Marcus, *Actuala reglementare a moștenirii culturale este cu totul nedreaptă*, Interviu cu Marian Drăghici în „Viața românească”, nr. 1-2, 2012.

Theodor CODREANU

Călătoria liturgică a lui Theodor Damian (II)



Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist, Huși. Semnează mai multe volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfârșirii* (2003), *Duminică mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuliei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012). Deține mai multe premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

De la teologia icoanei la poezie

Cunoscându-se pe sine, în sens socratic, Theodor Damian mărturisește, în convorbirea cu Dorin Ploscaru: „În cazul meu, personal, primează teologul, latura sacramentului, latura preoției. Acest lucru este vizibil în majoritatea poeziilor mele, dar, bineînțeles, inspirația sau înclinația spre poezie poate că a existat înainte de consacrarea, să zicem finală, în preoție. Probabil că pe undeva preotul și poetul se întâlnesc, fiind vorba de un dar divin sau de o vocație”¹⁷. Într-adevăr, există o ambiguitate în fixarea întâietății unei vocații și părintele Damian o surprinde cu luciditate. Chiar pretinzând primatul matematicii, Ion Barbu (Dan Barbilian) constata, paradoxal, că se realizase, mai întâi, în poezie, culminând cu apariția volumului *Joc secund*, în 1930, pentru ca, după aceea, să se dedice cu adevărat matematicii, atingând și aici marile sale performanțe. Plecat în Germania pentru a-și pregăti teza de doctorat, pe care tot o va amâna, s-a lăsat învins de ispita poeziei, în emulație prietenească cu Tudor Vianu și alți colegi de generație, dând cale liberă „vocației secunde”, *Jocul secund!* Încât te întrebi, ca părintele Damian, dacă nu cumva poezia a existat înaintea matematicii, marcând-o esențial. Oare

■ * Continuare. Partea I în nr. 1-2, 2015, p. 242-250.

nu și în cazul său a venit, mai întâi, *Liturghia Cuvântului* (1989), și apoi lucrările de teologie și istorie a creștinismului?

Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei (2003), într-o variantă și fostă teză de doctorat, precedă sofisticata și complexa carte a lui Sorin Dumitrescu, *Noi și icoana (I). 31+1 iconologii pentru învățarea Icoanei* (2010). Fundată pe teologia patristică a icoanei, dar recurgând și la o bogată bibliografie modernă, occidentală și românească, cartea părintelui Theodor Damian pleacă de la celebra cugetare a lui Pascal că omul modern, cu precădere cel european, nu știe cum să fie mulțumit într-o cameră goală („o cameră goală este insuportabilă pentru omul modern”¹⁸). Incapacitatea suportării *golului* a dus la o cultură și civilizație a *acumulării, agresiunii, violenței, expansiunii și dominării*. Nu sunt sigur însă că afirmația lui Pascal este valabilă numai pentru omul modern. Aceeași incapacitate de mulțumire o trăiește Cain în raport cu Abel, ca și omul de pretutindeni, până la cel contemporan. Este condiția omului care se vrea *autonom* în raport cu Dumnezeu, exersându-și *libertatea* la modul luciferic, operă a secularismului european modern. *A avea* devine țintă existențială. Pascal înțelesese bine asta, fapt care înseamnă „tulburare, zbucium, mizerie, adică tragedie”¹⁹. Totuși, spune părintele Damian, n-au dispărut oamenii „care știu cum să fie mulțumiți într-o cameră goală; toți cei care, în multe feluri, trăiesc o viață ascetică sunt mărturie ale acestui fapt.” Ceea ce nu duce la „abandonul” vieții. Dimpotrivă. Căci violența, observa Emil Cioran, nu atestă *vigoarea* omului, ci *debilitatea* lui. Christopher Lasch identifica în violență izvorul *victimizării*. Ecuția violență / victimă ispășitoare va deveni nucleul iradiant al filosofiei creștine a lui René Girard. Rezultatul inevitabil: omul narcisiac, economic, antipersonal, consumist, omul-mașină, omul-distrație, rezultat din denaturarea cartezianismului: „pentru omul modern (prin excelență, cel postmodern, n.n. – *Th.C.*) distracția devine obligatorie tocmai pentru că este privat de capacitatea de a slăvi, de a iubi, de a contempla, câtă vreme el nu știe cum să fii mulțumit într-o cameră goală”²⁰. Dar, în ciuda tuturor așteptărilor, cu divertismentul, golul din cameră se extinde, iar drama devine și mai insuportabilă.

Soluția găsită de părintele Damian este *reinventarea* relației noastre „cu Dumnezeu și comuniunea dintre noi”²¹. Firește, nu e o noutate, fiindcă marile conștiințe de la finele secolului al XX-lea și de la începutul noului

veac (de la Mircea Eliade la Sallie McFague) au văzut că autonomismul uman trebuie abandonat pentru o „nouă conștiință umană”, dincolo de utopiile raționalismului modern, o conștiință globală (*the global village*), „o realitate ecumenică”: „ceea ce ne trebuie nouă acum în lume este o comunitate celebrativă, trăind plenar caracterul sărbătorească al vieții, doxologia ei, singurul mod în care depresiunea, amorțeala, disperarea pot fi oprite”²². Numai că există o necurmată primejdie de a rămâne în câmpul vast al utopiilor globaliste, *political correctness*, de care nu e scutit nici ecumenismul interreligios contemporan. Părintele Theodor Damian însuși pare a fi ispitit de asemenea promisiuni, de vreme ce a lăsat o astfel de impresie unor critici, ei înșiși scaldându-se în apele călduțe ale „corectitudinii politice”. Dar părintele Damian preîntâmpină o atare primejdie, găsind calea cea dreaptă, hristologică, din ortodoxie. Originalitatea demersului său vine din revitalizarea teologiei icoanei.

Din secolul al XVIII-lea înapoi, odată cu invazia secularismului, s-a reîntronat și un soi de iconoclastie raționalist-gnostică, adâncind criza spirituală și având echivalent în artă *autonomismul* uman simbolizat de mitologia narcisistă. Observația capitală de la care pornește părintele Theodor Damian este aceasta: „Spiritualitatea icoanei nu implică o atitudine narcisistă față de sine ori a sinelui”²³. Or, modernii și postmodernii înclină să creadă tocmai contrariul, dând câștig de cauză oglinzii lui Narcis în defavoarea icoanei, confundată abuziv cu idolatria. Când Ion Barbu a înțeles impostura narcisismului clasic, reinterpretând *actul clar de narcisism* în spiritul profund al dogmei creștine, el a provocat un șoc uriaș în poetica modernă, încât critica s-a văzut în incapacitate de a pătrunde, cu uneltele vechii estetici, în ceea ce poetul a numit *ermetism canonic*, opus *ermetismului filologic* de tip mallarméan sau Valéry care se fonda, semnificativ, tot pe mitul lui Narcis²⁴. Degradarea simbolismului icoanei în favoarea autonomismului narcisist a fost presimțită și de Eminescu. Mai grav e că Eminescu a resimțit că preoții înșiși, pândiți de secularism, contribuie la golirea sensului icoanei, într-o instituție bisericească amenințată de a pierde dimensiunea comuniunii întru iubire în favoarea celei administrative, ca în legenda Marelui Inchizitor din romanul lui Dos-toievski *Frații Karamazov*. Or, de la icoană la idolatrie nu este decât un pas. Iar Eminescu este veghetor al credinței ca filosof și poet, îngăduindu-și să reproșeze celor care „văd icoana, înțelesul nu”:

„Ascuteți adevărul în idoli, pietre, lemn,
 Căci doar astfel pricepe tot neamul cel nedemn
 Al oamenilor zilei sublimul adevăr –
 Ce voi spuneți în pilde, iar noi l-avem din cer”
 (*Preot și filosof*, 1880).

Hristos le vorbește în pilde celor încă necopți pentru a înțelege adevărul, celor aflați încă în *stadiul oglinzii* („hrăniți cu lapte”, cum sunt și apostolii, înaintea cinei de taină, a Învierii și a Pogorării Duhului Sfânt), cunoscând prin aceasta, „ca-n ghicitură”, nu *față către față* cu Dumnezeu. Eminescu refuză să vadă în icoană doar oglinda, fără adevăr, *fără înțeles*. Meritul excepțional al părintelui Theodor Damian este de a fi disociat între *oglinză* și *icoană*, aidoma Sf. Teodor Studitul, care a distins între *idol* și *icoană*: și icoana, „dacă nu e corect înțeleasă, poate deveni idol”²⁵.

Pentru a pricepe de ce icoana nu este cunoaștere prin oglindă, „ca-n ghicitură”, trebuie plecat de la temeiul dogmatic al icoanei: „temeiul icoanei constă în decizia pe care însuși Dumnezeu o ia de a lua chip văzut și să se arate lumii în întruparea Fiului Său, fapt absolut unic în istoria omenirii și, în același timp, piatră de temelie pentru o nouă înțelegere, fundamentală, a relației om – Dumnezeu”²⁶. Iată și temeiul nou-testamentar: „Cine M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl” (Ioan 14, 9). Hristos nu este oglinda Tatălui, nu e un *intermediar*, ci Treimea cea de o Ființă: *vedere față către față*. Părintele Dumitru Stăniloae a vorbit de „icoane ontologice”, odată cu manifestarea vizibilă și a Duhului: „În acest sens, cea mai reală, cea mai vitală imagine a dumnezeirii a fost omenitatea lui Hristos, un chip adus întru ființă prin actul Întrupării”²⁷. Icoana este Arhetipul, arheul arheilor, în limbajul lui Eminescu, partea vizibilă din Dumnezeu, cum a spus și Sf. Ioan Damaschinul. „Contemplarea icoanei – spune părintele Damian – mă duce într-o întâlnire față către față cu Dumnezeu, arhetipul icoanei”²⁸.

Și acum vine partea cea mai interesantă care apropie poezia de teologie. Întruparea, ne spune părintele Theodor Damian, a transfigurat oglinda lui Narcis, cu autonomismul ei cu tot (care duce la moarte), în *fereastră*. Numai fereastra transcende zidul oglinzii. (A se vedea splendidul distih al lui Nicolae Dabija: *Doru-mi-i de dumnezevoastră / Ca unui*

zid de o fereastră). Oglinda este un intermediar, unul care deformează inevitabil, pe când *fereastra spre cer*, cum o numește Theodor Damian, e ceea ce pune omul față către față cu Dumnezeu. În definitiv, ce a făcut creștinismul cu oglinda lui Narcis? Acea oglindă care fragmentează, care izolează omul de creație și de Dumnezeu. Dându-i demnitatea de fereastră, o transformă în *oglină totală* a lumii-ca-lumen (Dumitru Stăniloae), acea lume care-și pierduse *transparența* originară, opacizându-se: „Prin reflectarea globală a întregii creații în ea, icoana poate vindeca boala fragmentării, a disperării”²⁹. Or, asta realizase și Eminescu în opera lui nutrită direct „din cer”, cum spune poetul. Și tot astfel trebuie interpretat *actul clar de narcisism* al lui Ion Barbu, cucerit după îndelungate *exhauziuni*, numele dat de el reducățiilor fenomenologice, purificărilor, spre a ajunge la *un joc secund mai pur: Întocma – dogma*. Vers-cheie care definește poetica lui Ion Barbu mai exact decât sintagma *act clar de narcisism*. Iată de ce repetă Eminescu: numai „*Credința zugrăvește icoanele-n biserici*” (*Melancolie*, 1876). Nu idolatria, nu fari-seismul, nu fanatismul. Nu vorbăria. De aceea, spune părintele Damian, icoana este indisolubil legată de *tăcere*, de *isihie*. Ca și marea poezie: „o taină a tăcerii, un limbaj al tăcerii. Deschiderea omului spre simbolism, spre limbajul tainic al icoanei îl ajută, îl întărește, îl face capabil să avanseze cu un nou pas spre descifrarea misterului”³⁰.

De aici decurge dimensiunea *liturgică* atât a icoanei, cât și a poeziei, dimensiune părăsită de poeții postmoderniști. De aceea, când un coleg și prieten de generație postmodernistă, precum Gellu Dorian, încearcă s-o recupereze, ieșind din rătăcirea disperării și a acuzelor raționaliste adresate lui Dumnezeu, Theodor Damian o salută cu înțelegere și entuziasm, când scrie despre cărți precum *Singur în fața lui Dumnezeu* (2001) sau *Poesia mirabilis* (1999)³¹.

Latura liturgică a icoanei este strâns legată de *pelerinajul către Ființă*: „Dacă icoana indică prototipul, cum s-a spus, ea reprezintă pelerinajul nostru către acest prototip, către începuturi, spre *Origo*, spre Dumnezeu”³². Iar acest pelerinaj coincide cu exigențele lui Eminescu din reproșul că oamenii sunt tentați să vadă icoana, *imaginea*, nu și *înțelesul*: „un pelerinaj «de la imagine la sens» în lucruri”³³. Așadar, pelerinajul către Ființă nu este joc, parodie, simulacru postmodernist. Gânditorii și poeții postmoderniști au mari reticențe în privința conceptului de

sens în artă și în filosofie. Când voi vorbi despre poezia părintelui Damian, se va vedea cât de importantă este *metafora drumului* ca acces la adevăr. Or, atrage atenția că modernii și postmodernii n-au putut rezista tentației de a degrada icoana din *fereastră* în *oglină*: „Când ne-supunerea a dus la separare și a blocat calea de la oameni la lucruri și la Dumnezeu, atunci fereastra ce le permitea oamenilor să vadă a devenit oglindă și în loc să mai vadă realitatea lucrurilor din jurul lor, oamenii au văzut propria lor proiecție nu numai în lucruri, dar și în Dumnezeu”³⁴. E ceea ce a dus „la dezordinea cosmică ce constituie istoria umanității”³⁵. Echilibrul dintre *minte* și *inimă*, spusesese încă Eminescu, s-a spart în favoarea minții care duce la *epigonism* în cultură și în creație („simțiri reci, harfe zdrobite”). *Libertatea* omului stă în raportul dintre minte și inimă. Cea dintâi trebuie să coboare în inimă, fiindcă „inima este locul unde Dumnezeu ne vorbește”³⁶. Sau cum splendid enunță Eminescu: *și eu pun destinul acestei lumi într-o inimă de om*. Pelerinajul de la minte la inimă înseamnă „realizarea unității persoanei”. Părintele Damian adaugă: „Riscul filosofilor fără inimă este speculația rece, atee, fără niciun element constructiv pentru viața spirituală; riscul sentimentalștilor constă în bigotism, fanaticism, obscurantism, superstiție”³⁷.

„Unitatea persoanei” înseamnă dobândirea adevăratului eu, eul arheal, *eul-fereastră*, ar putea spune părintele Theodor Damian, contrapus *eului-oglină*. Eminescu a cunoscut ca nimeni altul această transformare a eului-oglină în eu-fereastră, proces izomorf jertfei hristice și Învierii. Între eminescologii care au intuit această transfigurare ființială la Eminescu este și Mihai Cimpoi, care a scris o carte cu titlu grăitor: *Narcis și Hyperion* (1979). *Proprio motu*, de la Narcis la Hyperion, metamorfoza arhetipală din cea inegalabilă capodoperă care este *Odă (în metru antic)*. Jertfa este a micului eu, cel fragmentat de oglindă. *Melancolie*, una dintre cele mai adânci și mai tulburătoare poezii eminesciene, se închide cu emistihul: *Parc’am murit de mult*. Raționaliștii sunt înclinați să vadă aici suprem pesimism și resemnare. Nici vorbă. După 38 de ani, părintele Pavel Florenski scrie același lucru de parcă l-ar fi plagiat pe Eminescu: „...mi se pare că am murit de mult”³⁸. Mărturia se produce în Scrisoarea a IV-a către un tânăr discipol, în 1914, pentru a sublinia jertfirea *eului-oglină* spre Învieria *eului-fereastră*, în sensul teologiei icoanei lui Theodor Damian: „Am renunțat la mine însumi și astfel am

încălcăt regula fundamentală a identității, deoarece Eul primar a încetat să existe. Am constatat o anumită întărire a Eului, dar într-un sens nou. (...) A apărut un fel de însănătoșire ca după o boală (*maladie à la mort*, a lui Kierkegaard, n.n. – *Th.C.*). Se simțea deja prospețimea înviătoare și îndepărtata izbăvire a valului Veșniciei”³⁹. Este chiar înțelesul pelerinajului liturgic: „Sf. Liturghie este locul unde credincioșii aduc jertfa lui Dumnezeu ca expresie a ofrandei întru slujire ce o oferă unul altuia”, momentul când comunitatea „recapitulează jertfa lui Hristos actualizată de Duhul Sfânt în viața Bisericii”⁴⁰.

Nimic n-a mai rămas din jertfele și ofrandele precreștine. Toate se aduceau Zeului spre îmbunare. Pentru prima oară în istorie se jertfește Dumnezeu înomenit, iar noi, recapitulând liturgic evenimentul, ne dăm ofrandă micul eu pentru primirea adevăratului eu, cel *învietor*. Se găsește aici și dimensiunea eshatologică a teologiei icoanei, a pelerinajului liturgic: „Icoanele devin transparente, credincioșii pot vedea dincolo de ele cu ochiul spiritual. Ele sunt acum ferestre spre cer, permițând credincioșilor să vadă înainte drumul pe care s-au înscris în pelerinajul lor spre Împărăție”⁴¹.

De la Logos la poezie

Marea ispită a secularismului modern și postmodern a fost să creadă că poezia este substitutul religiei, deși, mai degrabă, nu e decât un mod de a rămâne în ceea ce s-a numit autonomia esteticului, în *poezia pură*, concept răsărit chiar în mintea unui prelat, abatele Brémond⁴². Relația dintre teologie și poezie este una complexă, între două niveluri de Realitate diferite, soluționabilă doar cu uneltele metodologiei transdisciplinare. Părintele Theodor Damian nu o abordează prin grila transdisciplinară a paradigmei transmoderne (rămânând la nivel simpatetic și teoretic în paradigma postmodernistă), însă o presimte, sesizând incompatibilitățile cu profunzimile teologice. El gândește, s-ar spune, transdisciplinar într-o paradigmă revolută deja. Relația religie – poezie nu este nicicum una de tip hegelian pentru a-și găsi „rezolvarea” prin „sinteză” (și nici prin substituție), ci e vorba de complementaritate, de o antinomie transfigurată între două niveluri de Realitate diferite. Probă supremă e de ordin eshatologic: „Poezia nu salvează din nimic. Ea

nu poate fi comparată cu Învierea, singura sursă de salvare reală. Poezia te poate pune pe calea salvării în schimb⁴³. Ceea ce Theodor Damian recunoaște artei, în genere, și filosofiei. Ele i-au deschis calea spre teologie; îi mărturisește lui Romulus Giorgioni, în 2009: „Filosofia și literatura m-au convertit la teologie”⁴⁴. În spațiul acestora, poezia pare a fi „avangarda”, anticamera Împărăției: „Ea este cântecul doxologic al mântuirii”⁴⁵. Sau, putem spune, legătura tainică, regăsită, între canonul biblic și cel laic, pe care a reușit, cu atâta strălucire să o refacă, spre exemplu, Dante în *Divina comedie*, capodoperă pe care el o considera un „al treilea Testament”. Harold Bloom însuși, teoreticianul canonului literar occidental, recunoaște această legătură invizibilă dintre canonul literar laic și cel biblic. Referindu-se la *Divina comedie* ca la un al treilea Testament, Harold Bloom sesizează cordonul ombilical ascuns dintre Cartea Cărților și cărțile laice ale canonului occidental: „Opera, ca toate celelalte scrieri canonice, elimină distincția dintre sacru și laic. Beatrice este astăzi pentru noi alegoria contopirii dintre sacru și laic, dintre profetie și poezie”⁴⁶.

O asemenea viziune întâlnim și la Theodor Damian, convins că „esteticul este de origine divină”, având „o funcție sacră”⁴⁷. Aici, el se desparte radical de propria generație, mai precis de ceea ce Constantin Virgil Necoșiu numea *postmodernism modern*: „nu caracterul laic face poezia adevărată, ci caracterul ei mistico-religios”⁴⁸, mistica și poezia nefiind antinomice, dar complementare, i se destăinuiește lui Gellu Dorian, în 2001. Argumentul e de ordin teologic, cel al compatibilității dintre haină și trup: „Haină fără trup nu-și are rostul”⁴⁹. În cartea lui de antropologie patristică (*Omul – animal îndumnezeit*, 1979), Panayotis Nellas ne reamintește de transparența originară a trupului adamic aflat în armonie cu întreaga Creație, purtând un veșmânt *șesut de Dumnezeu*, care era chiar veșmântul „chipului lui Dumnezeu” (Grigorie de Nyssa): „Dacă vom înțelege «goliciumea» ca transparență, putem spune că trupul lui Adam era atât de simplu încât în realitate era transparent, deschis creației materiale, nu întâmpina nicio rezistență și lumea nu-i opunea nici ea rezistență, fiindu-i predată întru totul”⁵⁰. După cădere, Dumnezeu a dat omului „hainele de piele” („Și a făcut Dumnezeu și femeii lui haine de piele și i-a îmbrăcat cu ele.” – Facerea 3, 21), semne ale morții, dar, în același timp, și o a doua șansă, o „a doua binecuvântare a omului autoexilat”⁵¹. Această „mască hidoasă” – întunecare a chipului

lui Dumnezeu (Grigorie de Nyssa), are o dublă față, pedeapsă și leac (*pharmakon*): „o *posibilitate nouă* pe care o dă Dumnezeu omului ca să poată supraviețui în moarte”⁵².

Icoana este această a doua șansă dată omului trezit în fața oglinzii lui Narcis. Oglinda trebuie privită ca anticamera icoanei, *fereastră către cer*. Repet: aceasta este semnificația *actului clar de narcisism* al lui Ion Barbu: recuperarea transparenței trupului îmbrăcat în veșmântul *țesut de Dumnezeu*. Accesul poetic la frumusețea divină. Oglinzile poezilor sunt de o diversitate uriașă, inepuizabilă, putând deveni lesne *jocuri* facile de lumini și umbre, jocuri de vorbe, divertisment. Dar talentul adevărat, spune Eminescu, știe să le stăpânească spre a le transforma în icoana armoniei divine recuperate. Iată cum concepe Eminescu talentul: „Oamenii învățați, dar fără talent propriu, adică purtătorii științei moarte mi-i închipuiesc ca o sală întunecată cu o ușă de intrare și cu una de ieșire. Ideile străine intră printr-o ușă, trec prin întunericul sălii și ies pe cealaltă, indiferente, singure și reci. Capul unui om de talent e ca o sală iluminată cu pereți de oglinzi. De-afară vin ideile într-adevăr reci și indiferente – dar ce societate, ce petrecere găesc. În lumina cea vie ele își găesc pe cele ce s-aseamăn, pe cele ce le contrariază, dispută – concesiile și ideile cele mari, chintesența vieții sale sufletești, se uită la ele dacă și cum s-ar potrivi toate fără să se contrazică. Și cum ies ele din această sală iluminată? Multe, întâi inamice, ies înfrățite, toate cunoscându-se, toate știind clar în ce relațiune stau sau pot sta – și astfel se comunică și auditoriului și el se simte în fața unei lumi armonice care-l atrage”⁵³. „Lumea armonică” e tocmai transformarea oglinzilor din labirintul vieții în *icoană*. Ne găsim în fața contemplației poetice, în plină condiție a ceea ce părintele Damian numește caracterul mistico-religios al poeziei. Numai atunci cuvântul poetic coincide cu *Liturghia Cuvântului*, cu Logosul: „căutarea cuvântului potrivit mi s-a părut o lucrare liturgică, doxologică, de aceea majoritatea poemelor, dincolo de tema laică de multe ori, se încheie cu un cuvânt, o parafrază, o aluzie fie la Biblie, fie la Liturghie, fie la vreo altă rugăciune cunoscută în tradiția ortodoxă”⁵⁴.

Cum se poate desprinde din acest citat, Theodor Damian nu confundă nicio clipă poezia cu teologia. Mai mult de atât, el nu se comportă ca un poet religios propriu-zis. Critica a sesizat acest aspect. Prezența cuvântului biblic în poeme are o funcție similară cu aceea a prezenței

conceptelor matematice în lirica lui Ion Barbu. Rostul lor este să indice arhetipuri comune / izomorfe diverselor niveluri de Realitate. Pentru el, cuvântul este *locus teologicus*, care trimite la hölderliniana *locuire poetică* invocată de Heidegger. Altfel spus, părintele Damian consideră poetul ca păzitor al cuvântului în care sălășluiește Ființa. Iar cuvântul e viu în măsura heracliteană a *arderii*: „Cine citește cu mintea botezată-n apele inimii cuvântul poetic simte în el fierbințeala arderii și dansul flăcărilor”⁵⁵. Acesta este „dorul de Dumnezeu”, nostalgia Paradisului, care eliberează de dorințele narcisiace. De la dorința *deviată* la cea *verticală*, cum ar spune René Girard. Este chiar călătoria centrală din marile romane europene, de la *Don Quijote* și *Madame Bovary* la *Idiotul* și *În căutarea timpului pierdut* (vezi René Girard, *Minciună romantică și adevăr romanesc*, 1961).

Note ■

¹⁷ Theodor Damian, *Trăirea în cuvânt*, p. 9.

¹⁸ Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, p. 13.

¹⁹ *Idem*, p. 14.

²⁰ *Idem*, p. 31.

²¹ *Idem*, p. 41.

²² *Idem*, p. 50.

²³ *Idem*, p. 54.

²⁴ Celebra *Hérodiade* este varianta feminizată a mitului lui Narcis, iar Paul Valéry scria în *Fragments du Narcisse*, în *Charmes*, 1922, trad. rom. de Ioan Matei: „Căci eu, iubitul Narcis, eu nu sunt curios / Decât de-a mea esență; / Un altul are numai un plus misterios, / Un altul e absență. / Scump corp, bun suveran, te am numai pe tine, / Cel mai frumos din oameni se vrea iubit de sine...”

²⁵ Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, p. 63.

²⁶ *Idem*, p. 64.

²⁷ Dumitru Stăniloae, *Chipul Nemuritor al lui Dumnezeu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987, p. 132.

²⁸ Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, p. 145.

²⁹ *Idem*, p. 123.

³⁰ *Idem*, p. 129.

³¹ Theodor Damian, *Pasiunea textului*, Editura Universală, New York – București, 2003, p. 87-96.

³² Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, p. 157.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Idem*, p. 159.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Idem*, p. 160.

- ³⁸ Pavel Florenski, *Dogmatică și dogmatism*, Editura Anastasia, București, 1998, p. 171.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, p. 175-176.
- ⁴¹ *Idem*, p. 178.
- ⁴² Henri Brémond, *La Poésie pure: Un débat sur la poésie. La poésie et les poètes*, 1926, dezbateri cu Robert de Souza.
- ⁴³ Theodor Damian, *Trăirea în cuvânt*, p. 55. Convorbirea cu Carmina Popescu, 2004.
- ⁴⁴ *Idem*, p. 118.
- ⁴⁵ *Idem*, p. 55.
- ⁴⁶ Cf. Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, Harcourt Broce, New York, 1994, v. trad. din engleză a Deliei Ungureanu, *Canonul occidental – Cărțile și școala Epocilor*, Grupul Editorial Art, București, ediția a II-a, 2007, p. 103.
- ⁴⁷ Theodor Damian, *Trăirea în cuvânt*, p. 10.
- ⁴⁸ *Idem*, p. 19.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ Panayotis Nellas, *Omul – animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, studiu introductiv și traducere de diac. Ioan I. Ică jr., ediția a II-a, Editura Deisis, Sibiu, 1999, p. 91.
- ⁵¹ *Idem*, p. 99.
- ⁵² *Idem*, p. 101.
- ⁵³ Mihai Eminescu, *Fragmentarium*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 544.
- ⁵⁴ Theodor Damian, *Trăirea în cuvânt*, p. 43.
- ⁵⁵ *Idem*, p. 44.

Carolina POPUȘOI

Calcuri de regim nominal prepozițional nerecomandate în limba română din Basarabia



C.P. – dr. în filologie la Universitatea din București (2002), cercetător științific la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București (din 1999). A publicat *Micul dicționar academic* (MDA, vol. I-IV, 2001-2003, coautor), *Structuri sintactice ale limbii române cu element predicativ suplimentar* (2002), *Limba română actuală din Basarabia. Particularități morfosintactice și lexico-semantică* (2013).

În limba română din stânga Prutului, calcurile de regim nominal prepozițional, ca și cele de regim verbal prepozițional, se caracterizează prin preluarea *ad litteram* din limba rusă a modelului de recțiune prepozițională. În construcțiile în discuție, prepoziția din grupul nominal din româna de la est de Prut este redată fidel prin echivalentul său din rusă, și nu în conformitate cu regimul nominal prepozițional din româna literară. Deoarece acest tip de calc duce la stabilirea unor raporturi sintactice (prepoziționale) nefirești între nominalul regent și subordonatul său, avem a face cu un calc nerecomandat.

Adesea, regentul nominal din astfel de structuri este un substantiv de origine verbală, ceea ce explică identitatea (atât în construcțiile literare, cât și în cele calchiate) regimului prepozițional din grupul nominal cu regimul prepozițional din grupul verbal sursă.

În cadrul fenomenului calchierii recțiunii nominale prepoziționale se poate vorbi de existența anumitor prototipuri, care se manifestă cu regularitate în limbă. Printre cele mai frecvente tipare de calcuri de regim nominal prepozițional nerecomandate, după modelul limbii ruse, amintim:

[prep. rus. **в** → prep. rom. **în**]

*acuzare / învinuire în furt¹ pentru acuzare / învinuire de furt, <cf. rus. обвинение **в** краже>;

*admonestare / dojană / comentariu în adresa cuiva pentru admonestare / dojană / comentariu la adresa cuiva, <cf. rus. порицание / комментарий **в** чей-то адрес>;

*candidat în maștri pentru candidat de maestru, <cf. rus. кандидат **в** мастера>;

*cântare în unison pentru cântare la unison, <cf. rus. пение **в** унисон>;

*cititul în glas pentru cititul cu glas tare / cu voce tare, <cf. rus. чтение **в** слух>;

*contribuire în... / contribuție în... pentru contribuire la... / contribuție la..., <cf. rus. содействие **в**... / содействие **в**...>;

*eveniment în scară mondială / în scară largă pentru eveniment la scară mondială / la scară largă, <cf. rus. событие **в** мировом масштабе / **в** широком масштабе>;

*inițiativă în muncă pentru inițiativă la locul de muncă, <cf. rus. инициатива **в** работе>;

*participare în proiect pentru participare la proiect, <cf. rus. участие **в** проекте>;

*plecare în Roma / în Paris pentru plecare la Roma / la Paris, <cf. rus. отъезд **в** Рим / **в** Париж>;

*student în istorie pentru student la istorie, <cf. rus. студент **в** истории>;

*tragere în țintă pentru tragere la țintă, <cf. rus. стрельба **в** цель>;

*trimitere în închisoare pentru trimitere la închisoare, <cf. rus. отправление **в** тюрьму>;

*viteză de 60 de km în oră pentru viteză de 60 de km pe oră, <cf. rus. скорость 60 км **в** час>;

[prep. rus. **для** → prep. rom. **pentru**]

*pauză pentru masă pentru pauză de masă, <cf. rus. перерыв **для** обеда>;

[prep. rus. **из под** → prep. rom. **de sub**]

*sticlă de sub lapte / de sub ulei / de sub vin pentru sticlă de lapte / de ulei / de vin, <cf. rus. бутылка **из под** молока / **из под** масла / **из под** вина>;

[prep. rus. **к** → prep. rom. **către**]

*apartenență către o organizație pentru apartenență la o organizație, <cf. rus. принадлежность **к** организации>;

*dragoste către patrie / către frumos pentru dragoste (față) de patrie / (față) de frumos; dragoste pentru patrie / pentru frumos, <cf. rus. любовь к родине>;

*pregătire către școală / către iarnă pentru pregătire de școală / de iarnă; pregătire pentru școală / pentru iarnă, <cf. rus. подготовка к школе / к зиме>;
[prep. rus. к → prep. rom. spre]

*schimbare spre bine / spre rău pentru schimbare în bine / în rău, <cf. rus. изменение к лучшему / к худшему>;

[prep. rus. на → prep. rom. la]

*bănuială la adresa cuiva pentru bănuială în privința cuiva, <cf. rus. подозрение на чей-то адрес>;

*cerere de luare la evidență pentru cerere de luare în evidență, <cf. rus. заявление о взятии на учет>;

*ieșire la pauza (de masă) pentru ieșire în pauza (de masă), <cf. rus. выход на (обеденный) перерыв>;

*ieșire / relaxare la recreație / la pauză pentru ieșire / relaxare în recreație / în pauză, <cf. rus. выход / расслабление на перемене>;

*pauză la masă / la cafea pentru pauză de masă / de cafea, <cf. rus. перерыв на обед / на (чашку) кофе>;

*primire la gazdă pentru primire în gazdă, <cf. rus. принятие на квартиру>;

*punere la libertate pentru punere în libertate, <cf. rus. вытиск на волю>;

*repartizarea studenților la întreprinderi pentru repartizarea studenților în întreprinderi, <cf. rus. направление студентов на предприятия>;

*sunetul la clasă pentru clopoțelul de intrare în clasă / clopoțelul pentru începutul lecției, <cf. rus. звонок на урок>;

*sunetul la recreație / la pauză pentru clopoțelul de recreație / de pauză; clopoțelul pentru recreație / pentru pauză; clopoțelul de ieșire în recreație / în pauză, <cf. rus. звонок на перемену>;

*tabla înmulțirii la 2 pentru tabla înmulțirii cu 2, <cf. rus. таблица умножения на 2>;

*10 kg de cafea la cap de locuitor pentru 10 kg de cafea pe cap de locuitor, <cf. rus. 10 кг кофе на душу населения>;

[prep. rus. на → prep. rom. pe]

*apariție pe orizont pentru apariție la orizont, <cf. rus. появление на горизонте>;

*clătite pe lapte / pe chefir / pe apă minerală pentru clătite cu lapte / cu chefir / cu apă minerală, <cf. rus. блины **на** молоке / **на** кефире / **на** минеральной воде>;

*intrare / invitare pe scenă pentru intrare / invitare în scenă, <cf. rus. выход / приглашение **на** сцену>;

*mers / călătorie pe tren / pe vapor pentru mers / călătorie cu trenul / cu vaporul, <cf. rus. езда / поездка **на** поезде / **на** пароходе>;

*prăjitură pe unt / pe ulei pentru prăjitură cu unt / cu ulei, <cf. rus. пирог **на** сливочном масле / **на** подсолнечном масле>;

[prep. rus. **на** → prep. rom. **pentru**]

*pauză pentru publicitate pentru pauză de publicitate, <cf. rus. перерыв **на** рекламу>;

*sală / spital / parcare pentru 50 de locuri pentru sală / spital / parcare de 50 de locuri; sală / spital / parcare cu 50 de locuri, <cf. rus. зал / больница / стоянка **на** 50 мест>;

[prep. rus. **о** → prep. rom. **despre**]

*Declarația despre independență pentru Declarația de independență, <cf. rus. Декларация **о** независимости>;

[prep. rus. **от** → prep. rom. **de la**]

*apărarea de la inundații pentru apărarea de inundații / apărarea împotriva inundațiilor, <cf. rus. защита **от** наводнений>;

*dezicerea de la aceste idei pentru dezicerea de aceste idei, <cf. rus. отказ **от** этих идей>;

*discurs de la numele colectivului pentru discurs în numele / din partea colectivului, <cf. rus. речь **от** имени коллектива>;

*felicitare de la numele colegilor pentru felicitare în numele / din partea colegilor, <cf. rus. поздравление **от** имени коллег>;

*protejarea culturilor de la îngheț pentru protejarea culturilor de îngheț, <cf. rus. предохранение растений **от** заморозков>;

[prep. rus. **от** → prep. rom. **din**]

*felicitare din numele colegilor pentru felicitare în numele colegilor / din partea colegilor, <cf. rus. поздравление **от** имени коллег>;

[prep. rus. **но** → prep. rom. **la**]

*campionatul la hochei / la volei pentru campionatul de hochei / de volei, <cf. rus. чемпионат **по** хоккею / **по** волейболу>;

[prep. rus. **no** → prep. rom. **pe**]

*antrenor *pe fotbal* pentru antrenor la fotbal, <cf. rus. тренер **no** футболу>;

*asigurare *pe bătrânețe* pentru asigurare de bătrânețe, <cf. rus. обеспечение **no** старости>;

*citire *pe diagonală* pentru citire în diagonală, <cf. rus. чтение **no** диагонали>;

*comunicare *pe radio / pe internet / pe e-mail* pentru comunicare prin radio / prin internet / prin e-mail, <cf. rus. сообщение **no** радио / **no** интернету / **no** э-майлу>;

*concediu *pe boală* pentru concediu medical, <cf. rus. отпуск **no** болезни>;

*consultant / specialist *pe fizica nucleară* pentru consultant / specialist în fizica nucleară, <cf. rus. консультант / специалист **no** ядерной физике>;

*discuție *pe secret* pentru discuție în secret, <cf. rus. разговор **no** секрету>;

*discuție *pe telefon / pe televizor / pe radio* pentru discuție la telefon / la televizor / la radio, <cf. rus. разговор **no** телефону / **no** телевизору / **no** радио>;

*ocuparea locului I *pe regiune* pentru ocuparea locului I în regiune, <cf. rus. занятие первого места **no** региону>;

*profesor *pe istorie* pentru profesor de istorie, <cf. rus. учитель **no** истории>;

*test *pe geografie* pentru test la geografie, <cf. rus. тест **no** географии>;

*transmiterea / primirea datelor *pe telefon / pe fax / pe bluetooth* pentru transmiterea / primirea datelor prin telefon / prin fax / prin bluetooth, <cf. rus. передача / прием данных **no** телефону / **no** факсу / **no** Bluetooth>;

*vizionarea emisiunilor *pe televizor* pentru vizionarea emisiunilor la televizor, <cf. rus. просмотр передач **no** телевизору>;

[prep. rus. **nod** → prep. rom. **sub**]

*apariție (a cuiva) *sub seară* pentru apariție (a cuiva) (în)spre seară, <cf. rus. появление (чье-либо) **nod** вечер>;

*dans *sub muzica lui E. Doga* pentru dans pe muzica lui E. Doga, <cf. rus. танец **nod** музыку Е. Дога>;

*localitate sub Chișinău pentru localitate de lângă/ aproape de Chișinău, <cf. rus. местность **под** Кишинэу>;

*publicare sub rubrica... pentru publicare la rubrica... / publicare în cadrul rubricii..., <cf. rus. опубликование **под** рубрику>;

*scriere sub dictare pentru scriere după dictare, <cf. rus. писание **под** диктовку>;

[prep. rus. **с** → prep. rom. **cu**]

*achitare cu datoriile / cu obligațiile pentru achitare de datorii / de obligații; achitarea datoriilor / a obligațiilor, <cf. rus. расчет **с** долгами / **с** обязанностями / **с** обязательствами>;

*datare cu... pentru datare din..., <cf. rus. датирование **с**... >;

*despărțire cu prietenii pentru despărțire de prieteni, <cf. rus. расставание **с** друзьями>;

*divorț cu soția pentru divorț de soție, <cf. rus. развод **с** женой>;

*luare la cunoștință cu conținutul raportului pentru luare la cunoștință de conținutul raportului, <cf. rus. ознакомление **с** содержанием отчета>;

[prep. rus. **с** → prep. rom. **de la**]

*obținere a 30 de chintale de la hectar pentru obținere a 30 de chintale la hectar, <cf. rus. получение 30 центнеров **с** гектара>;

[prep. rus. **с** → prep. rom. **din**]

*calc din rusă pentru calc după rusă, <cf. rus. калька **с** русского>;

*pictură din natură pentru pictură după natură, <cf. rus. картина **с** природы>;

[prep. rus. **через** → prep. rom. **prin**]

*scrierea cuvintelor prin cratimă pentru scrierea cuvintelor cu cratimă, <cf. rus. написание слов **через** тире>;

[prep. rus. **за** → prep. rom. **după**]

*călătorie după hotare / după graniță pentru călătorie peste hotare / peste graniță, <cf. rus. поездка **за** рубежом / **за** границу>;

*poziția corectă după volan / după masă pentru poziția corectă la volan / la masă, <cf. rus. правильное сидение **за** рулем / **за** столом>;

*scandal după culise pentru scandal în culise, <cf. rus. скандал **за** кулисами> etc.

În arealul lingvistic de la est de Prut, calcul de regim nominal prepozițional (ca și cel de regim verbal prepozițional) constituie o abatere de

la sintaxa limbii române literare. Multitudinea tiparelor de calcuri de regim nominal prepozițional nerecomandate dovedește că acest fenomen este destul de răspândit și de uzual în româna actuală din stânga Prutului. Selectarea în procesul comunicării a unei prepoziții inadecvate (ca urmare a traducerii *ad litteram* din limba rusă) are loc din cauză că marea majoritate a basarabenilor au în minte modelul sintactic prepozițional rusesc.

Problema calcurilor de regim nominal prepozițional nerecomandate, după modelul limbii ruse, din româna de la est de Prut, este în atenția lingviștilor din Basarabia, dar și din România (vezi Mândăcanu, 1987; Guțu, 1998; Crijanovschi, 2000; Condrea, 2001: 15-19; Mladin, 2008: 207-214; Cantemir, 2008-2009: 41-45; Popușoi, 2013: 97-104).

Note ■

¹ În această lucrare, asteriscul (*) indică faptul că asemenea structuri din limba română din Basarabia sunt nerecomandate.

Bibliografie ■

1. Gr. Cantemir, *Cu privire la unele prepoziții calchiate*, în „Buletin de lingvistică”, Chișinău, 2008-2009, nr. 9-10, p. 41-45.
2. I. Condrea, *Norma literară și uzul local*, Firma Editorial Poligrafică Tipografia Centrală, Chișinău, 2001.
3. A. Crijanovschi, *Dicționar de dificultăți ale limbii*, Editura ARC & Museum, Chișinău, 2000.
4. V. Guțu, *Dicționar al greșelilor de limbă*, Editura ARC, Chișinău, 1998.
5. V. Mândăcanu, *Cuvântul potrivit la locul potrivit*, ediția a II-a, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1987.
6. C.-I. Mladin, *Considerații generale și particulare asupra limbii române din Republica Moldova (presa scrisă). Variații în grupul prepozițional*, în *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, Editura Tipografia Centrală, Chișinău, 2008, p. 207-214.
7. C. Popușoi, *Limba română actuală din Basarabia. Particularități morfosintactice și lexico-semantice*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, București, 2013.

Diana VRABIE

Dinamica greșelilor lexico-semantice: copierea de sens sau calculul semantic



D.V. – dr. conf. univ.,
Universitatea „Alec Russo”,
Bălți, Catedra literatura
română și universală.

Autoarea volumelor *Urme
pe nisip* (2005), *Cunoaștere
și autenticitate* (Premiul
Didactica al Salonului
Internațional de Carte, Iași,
2009), *Literatura pentru
copii* (Premiul Ministerului
Educației la Salonul de
Carte pentru copii, Chișinău,
2010). Membru al Uniunii
Scriitorilor din Republica
Moldova și din România.

Despre ospitalitatea limbii române s-ar putea scrie opuri întregi, iar despre faptul că aceasta se dovedește, alături de engleză, malteză și albaneză, una dintre cele mai „ospitaliere” limbi ale Europei, nu ne rămâne decât să ne convingem zilnic. *Polo, bungalow, punch, kaki, mocasin*, ca să numim doar câteva din împrumuturile recente dintr-o listă extrem de generoasă. Așa cum arată Marius Sala, ospitalitatea limbii române rezultă din „cantitatea mare a împrumuturilor, în comparație cu lexicul moștenit”, dar și din „ponderea lor în ansamblul vocabularului”¹. Ospitalitatea limbii noastre nu trebuie însă absolutizată, întrucât, se știe, cuvintele au și ele, asemenea omului, viața lor – nașterea, viețuirea și moartea. La buna „viețuire” a cuvintelor participăm implicit în calitatea noastră de vorbitori, alegând din sistemul limbii cuvintele proprii nouă sau, după necesitate, trăgând cu ochiul în grădina vecinilor, de unde împrumutăm cuvinte nu neapărat absente în limba de origine.

Deși mulți lingviști și oameni de cultură se declară ferm împotriva împrumuturilor „abuzive”, mai ales din engleză, nu vom adopta această atitudine excesiv de puristă, lăsând limba să decidă ce va păstra și ce nu din valul de împrumuturi. De-a lungul veacurilor, limba română a fost pusă în mod frecvent în

situația de a alege și, trebuie să recunoaștem, s-a descurcat extrem de inspirat.

Nu ne-am propus să realizăm o incursiune în istoria împrumuturilor lexicale, deziderat altminteri extrem de ambițios, ci să observăm mai degrabă dinamica sensurilor, așa cum se produce aceasta prin intermediul *calcului semantic*.

Numit și copiere de sens, *calcul semantic* înseamnă împrumutul de sens prin copierea unui model străin. Copierea se produce, așa cum sugerează Theodor Hristea², prin atribuirea unui cuvânt existent într-o limbă a unui înțeles nou, după modelul corespondentului său străin. De pildă: cuvântul „cerc” a preluat sensuri figurate de la substantivul *cercle* din limba franceză, printre care accepția de „grup de oameni legați între ei prin interese comune ori prin legături de rudenie sau de prietenie”. Așadar, prin intermediul calcului semantic s-a dat un înțeles nou unui cuvânt existent în română, adică s-a împrumutat sensul. Acesta poate fi adăugat la un cuvânt mai vechi (de exemplu, pentru lexemul „pânză” apare, la un moment dat, accepția de „tablou”, după modelul francezesc *toile*) sau poate fi adăugată la un cuvânt neologic (de pildă, „demonstrație” cu sensul de „manifestație de masă cu caracter politico-social”, accepție preluată din limba rusă).

Condițiile apariției calcului semantic, așa cum rezultă inclusiv din aceste exemple, sunt următoarele: „vorbitorul care produce calculul să fie bilingv, termenul străin calchiat să aibă cel puțin 2 semnificații, cele 2 cuvinte din limbi diferite să aibă măcar un sens comun”³.

Ceea ce se proiectează până în acest punct nu ar ține decât de un procedeu de îmbogățire a limbii, dacă fenomenul nu ar presupune și anumite riscuri, generate, în principiu, de vorbitorii nefamiliarizați cu limba-sursă, care dau undă verde „falșilor prieteni” sau „rudelor înșelătoare”, numite și „cuvinte altoite”. Din rândul acestora vom selecta câteva, care sunt tratate rezervat de norma lingvistică. În cele mai multe cazuri sunt afectate de calcul semantic cuvinte de origine franceză, engleză sau slavă, fixate în limba română cu anumite semnificații.

Tot mai frecvent ne este dat să auzim construcții de tipul: „O să te *sun înapoi* când termin consultația” sau și mai nefiresc românește: „Te *resun* după ce stabilesc detaliile cu X”. Sub influența limbii engleze, verbul

românesc *a suna* a intrat în construcții noi, neobișnuite, calchiate din engleză: *to call back*. Același lucru se poate menționa și despre verbul *a resuna*, care copiază structura verbului englezesc *to recall*. Formulările mai vechi „a suna mai târziu” și „a suna din nou”, corecte din punct de vedere al normei, sunt înlocuite în limba de azi prin *a resuna* sau *a suna înapoi*.

Alt caz la fel de curtat de vorbitori ține de verbul (*a se*) *focusa pe*, neînregistrat în dicționarele românești, pătruns abuziv, chiar într-un domeniu specializat cum ar fi cel al fizicii, unde exista deja verbul *a focaliza*, împrumut nu foarte vechi din fr. *focaliser*. Având la origine latinescul *focus*, cu sensul „cămin, vatră, rug, cuptor”, din care româna a moștenit, printr-o alunecare de sens petrecută încă în latină, cuvântul „foc”, ambele verbe, *a focusa* și *a focaliza* înseamnă, din punct de vedere tehnic, „a face să treacă, să se unească într-un punct toate razele unui fascicul”: „Retina este ca un ecran pe care lentila *focusează* lumina”.

Spre deosebire de verbul *a focusa*, cu conotații exclusiv tehnice în română, verbul „a se focaliza” este folosit și cu sensuri nontehnice: „pe ce anume *se focalizează* cercetarea ta în această lucrare?”, în accepția de „a se centra”, „a viza cu precădere”, „a se concentra”. Traducerea verbului *a se focusa* din engleză (*to focus*), cu sensuri nontehnice, se face fie prin echivalarea cu verbul *a se focaliza*, fie, ca un automatism, prin *a se focusa*, care preia verbul englezesc și-i adaugă numai sufixul verbal românesc. Prin urmare, verbul *a (se) focusa* este preluat abuziv inclusiv pentru contexte nontehnice, în contexte de tipul: „Cum să slăbești *focusat* în zona abdomenului?” sau: „Eu aleg cum *să-mi focusez* gândurile”; „Bloggerii români *se focusează* pe comunitățile academice”. Cea mai inspirată soluție de evitare a calcului supărător *a focusa* este folosirea unor cuvinte și expresii precum: *a se concentra asupra*, *a viza*, *a se centra pe*, *a acorda atenție*. Dacă vorbitorul preferă totuși un neologism mai calofil, poate să apeleze la verbul *a se focaliza*, încetățenit deja în limba română.

Un alt calc semantic eronat vizează verbul *a seta*, provenit din engleză (*to set*), și care, în limba română, aparține domeniului tehnicii și al informaticii, având sensul de „a stabili, a selecta sau a configura parametrii de funcționare ai unui sistem tehnic computerizat, conform unei metodologii specifice și în acord cu o anumită opțiune de operare”⁴.

Cu toate acestea, tot mai des auzim expresii de tipul: „am vrut să slăbesc și m-am *setat* pe ideea aceasta” sau „de azi, mă *setez* pe cultura chineză”. Observăm că verbul *a seta* a pătruns din limbajul tehnic în cel familiar, creând adevărate fantasmagorii lingvistice, susținute, mai ales, de utilizatorii de calculatoare. Prin reducerea comportamentului uman la o operație tehnică, *a seta* a trecut mai ușor la sensul „a se fixa, a se regla, a adopta o anumită idee”, deși corect ar fi să spunem: „am vrut să slăbesc și m-am *fixat* pe ideea aceasta”.

În ultimul timp și adjectivul (sau adverbul) *confortabil* cu este folosit tot mai des, greșit, în contexte precum: „dacă nu sunteți *confortabil* cu instalația electrică, solicitați ajutorul unei persoane cunoscute” sau: „desigur, se poate folosi și calculatorul, dacă sunteți *confortabilă* cu folosirea lui”.

Adjectivul *confortabil*, împrumutat din franceză (*confortable*), înseamnă „care oferă confort, comod”⁵. Se poate deci vorbi de *o mașină confortabilă*, *canapea confortabilă*, *încălțăminte confortabilă*, dar trebuie tratate cu circumspecție construcții de tipul „preț confortabil, avans confortabil” pentru care există adjectivul *convenabil*. Calcul se realizează prin trunchierea englezescului *comfortable*, unde lexemul înregistrează mai multe sensuri, între care și „tolerabil, îndeajuns de bun”, potrivit pentru a reda accepția lui *confortabil* cu privire la preț, și „încurajator, liniștitor”, care exprimă exact valoarea lui *confortabil* în contextul *avans confortabil*. Prin urmare, cum bine observă autorii Adina Dragomirescu și Alexandru Nicolae, „ne aflăm în fața unei copieri a sensului adjectivului corespondent din engleză”⁶. Aceiași autori, în lucrarea *101 greșeli de lexic și de semantică*, aduc și alte exemple pe cât de pitorești, pe atât de nefirești privind calcul semantic: *a aplica* (engl. *to apply*), care înseamnă „a face și a depune o cerere formală”, cu derivatele sale *aplicației*, *aplicant*, ce au echivalente autohtone variate: *a candida*, *a cere*, respectiv, *candidatură*, *cerere*, *candidat* etc. Aceleași sinuoități semantice le înregistrează și verbul *a bugeta*, respectiv, participiul, *bugetat*, al cărui echivalente corecte sunt „finanțat de buget” sau „prevăzut de buget”.

Să vorbim corect limba română și să nu uităm că oriunde eșuează ideile, oamenii inventează cuvinte.

Note

¹ Marius Sala, *Aventurile unor cuvinte românești*, volumul II, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006, p. 15.

² Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

³ Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, *101 greșeli de lexic și de semantică*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 36.

⁴ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediție revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 2009.

⁵ *Idem*.

⁶ Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, *op. cit.*, p. 49.

Ioana ȘTEFĂNOAIA

Din istoria preocupărilor referitoare la terminologia lingvistică. Reprezentanți ai lingvisticii franceze*



I.Ș. – doctor în filologie.
Predă, ca profesor titular,
limba și literatura engleză
la Colegiul Național de
Informatică „Spiru Haret” din
Suceava. Domenii de in-
teres: terminologie, traduc-
tologie, pragmalingvistică și
lingvistica textului.

From the history of the research regarding linguistic terminology. Some representatives of the French linguistics. In this article I aim at presenting chronologically some of the research of the great French (speakers) linguists on the linguistic terminology, which has been very heterogeneous. This heterogeneity is mainly explained by the diversity of linguistic theories which have coined the respective terms. Anyway, the lack of unity of the linguistic terminology raised serious problems to the specialists who made the French dictionaries of linguistic terms.

1. Conștientizarea „problemelor terminologice” ale lingvisticii

Într-un *Second appendice* (din 1934) la una dintre reeditările cărții sale *Le langage* (1921), J. Vendryes constata cu satisfacție că, între timp, avuseseră loc trei congrese internaționale de lingvistică: la Haga (în 1928), la Geneva (în 1931) și la Roma (în 1933)¹. Lucrul acesta nu putea decât să contribuie la progre-

* Prin sintagma *lingvistică franceză* înțelegem „lingvistica formată sau exprimată în limba franceză”. Există lingviști importanți de naționalitate elvețiană sau belgiană care se încadrează aici. Totuși, cu excepția bulgarului Tzvetan Todorov, coautor al unui dicționar franțuzesc de științe ale limbajului, nu au stat în atenția noastră lingviștii de alte naționalități (în afara celor menționate mai sus), care au folosit limba franceză (doar) pentru redactarea unora dintre studiile lor, adică numai pentru a le facilita circulația ideilor la nivel mondial.

sul lingvisticii ca știință. Mai mult decât atât, congresele respective au avut menirea de a reglementa și unele probleme de natură practică, printre care și chestiunea terminologiei lingvistice (pentru care a fost constituită, de altfel, și o comisie specială)². În acest sens, Vendryes saluta faptul că o primă încercare curajoasă de inventariere și de explicare a termenilor lingvistici fusese deja concretizată de către J. Marouzeau în al său *Lexique de la terminologie linguistique* (Paris, 1933)³.

Și elevul lui Charles Bally, Henri Frei, într-o notă preliminară (*À mon lecteur*) la celebra sa „gramatică a greșelilor”, *La grammaire des fautes* (din 1929), observa că „terminologia lingvistică se află, în toate țările, în plină anarhie”. De aceea, pentru a evita neînțelegerile, el își prevenea încă de la început cititorii că a încorporat la sfârșitul lucrării sale, într-un indice, principalii termeni tehnici, cu explicațiile de rigoare⁴.

Într-adevăr, nemulțumiri legate de terminologia în vigoare existau de ceva vreme. Însuși Ferdinand de Saussure remarcase că neogramaticii (*Junggrammatiker*) repudiaseră o serie de formulări / expresii de care se foloseau predecesorii lor: „Noua școală, apropiindu-se mai mult de realitate, a combătut terminologia comparaștilor și mai ales metafoarele ilogice de care ea se folosea. Din acel moment nu se mai spune: «limba face asta sau asta» și nici nu se mai vorbește despre «viața limbii» etc., pentru că limba nu este o entitate și pentru că ea nu există decât în subiecții vorbitori. N-ar trebui totuși să mergem prea departe pe această linie; este suficient să ne înțelegem între noi. Există unele imagini de care nu ne putem lipsi”⁵.

2. Problemele terminologiei lingvistice din perspectivă lexicografică

Mergând pe același fir istoric, în cele ce urmează ne interesează îndeosebi părerile acelor specialiști care au simțit nevoia de a întocmi dicționare speciale, menite să explice terminologia lingvistică vehiculată în epoca lor. Afirmațiile acestor lingviști (fie că au în vedere aspecte teoretice, fie că se referă la chestiuni de ordin normativ) se bazează pe o îndelungată practică lexicografică în domeniul terminologiei lingvistice; de aceea, credem că ideile pe care le-au exprimat autorii unor asemenea lucrări sunt deosebit de importante.

Să revenim la dicționarul de termeni lingvistici deja semnalat de Vendryes, adică la cel semnat de J. Marouzeau: *Lexique de la terminologie linguistique. Français, allemand, anglais, italien*. Într-un *Avant-propos* la acest dicționar, la ediția din 1951, Marouzeau face și o caracterizare a problemei terminologice din lingvistica de până atunci. Nu este lipsit de interes să le amintim aici. Încă de la început, savantul francez aprecia că lingvistica avea nevoie – ca orice disciplină nouă⁶ – de o terminologie adecvată obiectului său. Or, realitatea „din teren” părea să contrazică o asemenea exigență. Terminologia existentă se formase „în hazardul descoperirilor și al inspirațiilor, utilizându-se nomenclatura gramaticală tradițională, completată fie prin apelul la diverse limbi moderne, fie cu ajutorul neologismelor formate din elemente greco-latine”⁷. Ca atare, numeroși termeni au fost creați, în timp ce mulți alții au cunoscut o deturnare a semnificației lor originare. A rezultat astfel o mare diversitate și o mare incertitudine, menite să-i deruteze pe neinițiați și să-i împiedice până și pe savanți să se înțeleagă uneori între ei.

Ca exemple de confuzii curente în franceză, Marouzeau menționează următoarele situații: „*attribut et prédicat, actif et transitif, ton et accent, nom et substantif, complément et régime* etc.”⁸. Pe de altă parte, Marouzeau mai remarcă un inconvenient: frecvent, aceiași termeni (dacă-i judecăm doar din perspectivă materială) sunt utilizați (și cu ușoare diferențe de expresie uneori) în mai multe limbi cu sensuri diferite, ba chiar opuse: „franç. *prédicat* et allem. *Prädikat*, fr. *épithète* et all. *Epitheton*, fr. *pronom* et angl. *pronoun*, fr. *phrase* et angl. *phrase*, fr. *philologie* et angl. *philology* (= linguistique) etc.”⁹, ceea ce, iarăși, poate să inducă în eroare.

Ca urmare, s-ar impune – crede Marouzeau – o reformă a terminologiei în două direcții: în ceea ce privește perfecta adaptare a semnificativului la semnificat și cu privire la acordul dintre termenii utilizați în diverse țări, acolo unde limbile o permit. După părerea aceluiași lingvist francez, o unificare și o internaționalizare a terminologiei lingvistice ar fi posibile până la un punct, mai ales că majoritatea termenilor întrebuințați sunt compuși greco-latini, formați pe cale savantă¹⁰. De altfel, Marouzeau observă că „au fost deja întreprinse diverse acțiuni pregătitoare pentru a realiza simplificarea și uniformizarea”¹¹ și, ca atare, pe spațiul a trei pagini, el trece în revistă un inventar aproape exhaustiv al acestor preocupări de până la acel moment (adică până în 1951), pe

care, desigur, nu este cazul să le reproducem integral aici. Vom spune numai că – din cele consemnate de J. Marouzeau – astfel de preocupări datează încă din primul deceniu al secolului al XX-lea și au vizat, mai întâi, terminologia gramaticală. Lista titlurilor oferite de Marouzeau cuprinde numeroase rapoarte elaborate de comitete și asociații lingvistice în legătură cu problema terminologică, apoi lexicoane ori glosare, coduri terminologice și chiar lucrări speciale dedicate terminologiei lingvistice apărute în Anglia, SUA, Belgia, Olanda, Italia, Spania, Brazilia, România, Franța, Rusia și în țările de limbă germană. În ceea ce privește țara noastră, lingvistul francez înregistrează un raport intitulat *Necesitatea unificării terminologiei gramaticale* încă de la primul Congres al filologilor români ce a avut loc în 1925. Lingviști celebri s-au implicat în tratarea chestiunilor de terminologie lingvistică, de pildă L. Weisgerber, B. Migliorini, A. Noreen, K. Brugmann ș.a.

Cuvânt-înainte redactat de J. Marouzeau conține și o serie de elemente de ordin teoretic, care sunt în principal rodul reflecțiilor personale ce au rezultat în urma parcurgerii materialelor despre terminologie și a realizării dicționarului în cauză. În primul rând, se constată că diferitele proiecte inventariate au ca deziderat comun unificarea terminologiei, numai că o asemenea unificare presupune un acord cu privire la sensul ce trebuie dat fiecărui termen existent. Or, lucrul acesta implică o întrebare delicată: „În numele cui se va decide care termen este potrivit cutărei noțiuni?”¹². Unii specialiști consideră că – de vreme ce o știință ar fi, cum se spune adesea, o terminologie bine făcută – ar trebui ca fiecare termen să fie o definiție a lucrului la care se referă, să conțină deci valoarea sa etimologică. Această opinie este prea simplistă, nefiind împărtășită de majoritatea lingviștilor și a gramaticienilor. Pentru realizarea unei nomenclaturi ideale ar fi necesare, în prealabil, „o revizuire de ansamblu a noțiunilor lingvistice și constituirea unui soi de gramatică generală în privința căreia să se facă, până în cel mai mic detaliu, acordul universal și definitiv”¹³. Însă o astfel de sarcină este catalogată de Marouzeau, pe bună dreptate, drept „himerică” („chimérique”), în sensul că „o gramatică generală” de felul celei amintite este imposibil de realizat, dată fiind diversitatea structurală a limbilor.

Și totuși modul în care justifică Marouzeau imposibilitatea unei gramatici de acest gen nu este lipsit de puncte slabe. În sprijinul ideii sale, el

îl invocă pe A. Meillet, susținând, pe linia celor afirmate de acesta, că „o formă gramaticală neavând nicio calitate prin ea însăși, având doar o valoare de opoziție, același termen trebuie să conțină valori diferite în funcție de limbile în care este întrebuințat: un subjonctiv din greaca veche, care se opune optativului, nu corespunde unui subjonctiv latinesc, ce îl include; un genitiv latinesc, care cuprinde partitivul, este cu totul altceva decât un genitiv finlandez, care îl exclude”¹⁴.

Se știe – încă de la Saussure – că unitățile lingvistice, fie lexicale, fie gramaticale, au valori ce reies numai din opoziția față de celelalte forme din limbă (aceasta din urmă considerată în ipostaza de sistem / limbă funcțională). Dar o terminologie lingvistică generală trebuie să reflecte un sistem conceptual (o teorie) conținând categorii posibile (prezente sau nu ca atare în unele limbi). De aceea, se cuvine să fim de acord cu cele spuse de E. Coșeriu în legătură cu distincția trihotomică referitoare la gramatică. Este necesar să distingem o gramatică generală, apoi o gramatică descriptivă (idiomatică) și, în fine, ceea ce se numește „analiza gramaticală” a textului¹⁵.

Ar trebui să vedem însă mai exact ce a susținut chiar A. Meillet în această privință. Într-un articol din 1928, *Sur la terminologie de la morphologie générale*¹⁶, A. Meillet deplângea lipsa unei terminologii unitare în lingvistică, apreciind că – la acea vreme – existau tot atâtea lingvistici generale câți lingviști. Pentru ca această disciplină să evolueze, ar fi fost necesar ca ea să devină mai obiectivă: „Este nevoie, înainte de toate, de o terminologie în care termenii să aibă același sens pentru toată lumea”¹⁷. Însă, după părerea sa, dificultatea fundamentală care stătea în calea unui asemenea deziderat ținea tocmai de natura faptului lingvistic. Lingvistul care ar încerca să constituie o morfologie generală pe baza faptelor întâlnite în diverse limbi și-ar da seama că o astfel de sarcină este imposibilă, întrucât „rezultând, în fiecare limbă, din circumstanțe istorice proprii respectivei limbi, categoriile gramaticale diferă în mod esențial de la o limbă la alta și, atunci când se elimină tot ceea ce este caracteristic unei limbi, restul este infim, prea puțin sesizabil și atât de vag, încât aproape că nu mai prezintă interes”¹⁸.

Obiectivul articolului respectiv era acela de a demonstra cât de improprie și de generatoare de confuzii este folosirea termenului *futur* pentru „o categorie mentală a viitorului”, așa cum apare aceasta redată în diver-

se limbi (indo-europene, în special). Prin urmare, considera A. Meillet, cei mai buni termeni sunt cei care nu sugerează nimic altceva, cei care sunt cu adevărat arbitrari. Și totuși, există soluții și în celelalte situații: „Cu toate acestea, un termen care sugerează o idee falsă își pierde veninul imediat ce îl definim într-o manieră precisă. [...] Nu există un pericol adevărat decât în cazul în care nu se poate ajunge la o definiție exactă”¹⁹.

Reîntorcându-ne la reflecțiile / constatările lui J. Marouzeau, merită semnalate cel puțin încă două dintre acestea: a) dacă termenii ar fi cu adevărat adecvați noțiunilor exprimate, atunci, dată fiind evoluția continuă a teoriilor – și, în consecință, instabilitatea noțiunilor –, o dată cu progresul științei, există riscul de a vedea cum „teoriile duc în ruină, împreună cu ele, și terminologia însăși”²⁰; b) termenii lingvistici (spre deosebire de cei din alte științe, cum sunt chimia și fizica) sunt „elastici”, prezentând o doză de aproximație (după Vendryes); cu adevărat important este să se definească noțiunile, și nu cuvintele, fiindcă în știință „a porni de la cuvinte pentru a defini lucrurile reprezintă o proastă metodă” (F. de Saussure).

Dar dicționarul lui J. Marouzeau nu pretinde să aducă soluții la aceste probleme. El se oprește doar asupra acelor termeni curenți în lingvistică (în acea perioadă), lăsând deoparte inovațiile terminologice ale unor lingviști ale căror teorii nu s-au bucurat de circulație. În cazul celor dintâi, „noțiunile nu sunt luate în considerație decât în măsura în care pun probleme de ordin terminologic”²¹.

Chiar în legătură cu acest ultim aspect, Jean Dubois *et alii* constată un amănunt curios: „Când o știință este domeniul exclusiv al unui număr redus de specialiști, ea are tendința de a dezvolta terminologii abundente și disparate; necesitatea fiecărei școli, sau chiar a fiecărui lingvist de a impune o originalitate adesea minoră conduce de multe ori la propunerea de noi termeni care nu se deosebesc de cei vechi sau de cei ai altor școli decât prin formă, și nu prin conținut”²². O asemenea proliferare terminologică este specifică începutului oricărei științe, fiindcă ulterior se produce și o decantare terminologică, iar „vulgarizarea constituie un puternic indicator al unei deflații terminologice”²³.

Probabil că cel care a fost preocupat cel mai mult de problema înmulțirii nejustificate a termenilor lingvistici (și, totodată, un adversar decla-

rat al creațiilor terminologice inutile) a fost lingvistul Georges Mounin. Într-o excelentă *Introduction au problème terminologique*, cu care își începe dicționarul de lingvistică pe care l-a coordonat, Mounin consideră că – odată cu anul 1956 – a asistat la „o veritabilă maree de snobism lingvistic” și la o adevărată *lingvistomanie*: terminologia lingvistică invadase spațiul literar și jurnalistic, fiind utilizată fără discernământ²⁴. Motivul? Toată lumea era convinsă că a face lingvistică sau a fi lingvist este la îndemâna oricui și, în consecință, acționa ca atare. Preluând și adaptând o idee a lui Descartes, Mounin caracterizează situația în felul următor: „...toată lumea, fiindcă toată lumea vorbește, consideră în mod greșit că [însăși] cunoașterea intuitivă sau înnăscută referitoare la tot ceea ce privește funcționarea limbajului este lucrul care aparține tuturor în cea mai mare măsură; că, prin urmare, pentru a fi lingvist este suficient să te observi și să te introspectezi; că, în consecință, lingvistica este o știință infuzată”²⁵. În același timp, Mounin constată și o anumită ostilitate față de lingvistică, reacție ce își are originea într-o veche atitudine care, în Franța cel puțin, opune în mod ireductibil cultura literară culturii științifice. Or, se pare că punctul cel mai slab al lingviștilor într-o eventuală „confruntare” cu adversarii „literați” l-ar constitui chiar problema terminologiei.

Admițând că problema terminologiei este una fundamentală, lingvistul francez avertizează că „inflația sau babelismul terminologic” nu caracterizează doar epoca actuală (mai precis: „cea de după 1960”): ea se repetă în orice epocă în măsura în care o știință atinge nivelul cu adevărat epistemologic al reflecției asupra ei însăși²⁶. În acest sens, Mounin recurge la prezentarea anterioară pe care o făcuse Jules Marouzeau cu privire la frământările dintr-o perioadă care multora le apare drept „rutinieră și liniștită”, dar care, în realitate, a fost o epocă de intense reînnoiri, marcând trecerea definitivă de la gramatica normativă, pe de o parte, și de la gramatica comparată, pe de altă parte, la lingvistica istorică. Mai mult decât atât, pot fi aduse în atenție, cu ușurință, suficiente exemple de „terminologită” din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea similare celor din perioada actuală.

Lingvistul norvegian Leiv Flydal (la Congresul de lingvistică romanică de la Madrid, din 1965) a caracterizat situația cu care se confruntau specialiștii (încă) din acea perioadă drept „disconfortul terminologic”.

Însă – după cum a arătat Marouzeau, citat de Mounin – dificultatea fusese observată deja de Meillet. În concluzie, Mounin se declară a fi de acord cu cele constatate de predecesorul său: „Terminologia lingvistică, și acum, dar poate și mai mult ca niciodată, se construiește, așadar, după expresia lui Marouzeau, «în hazardul descoperirilor și al inspirațiilor» – fie prin deturnarea sensului vechilor cuvinte, fie prin creațiile neologice”²⁷.

G. Mounin își propune să rafineze caracterizarea de mai sus („această descriere a cauzelor disconfortului terminologic”). De pildă, nu există nicio îndoială că, într-o epocă de schimburi intense, în care traducerea operelor lingvistice „a făcut furori”, s-au produs în acest domeniu și destule erori sub imperiul precipitării și al neglijenței. Fie datorită grabei, fie datorită incompetenței, fie din cauza greșelilor de traducere, o serie de neologisme total neavenite au pătruns în terminologia lingvistică franceză. Iată câteva exemple trecute în revistă de Mounin însuși, pe care ne permitem să le cităm *in extenso*: „*Structurel* în loc de *structural* provine de la cei care cunosc și citesc germana mai mult decât engleza și care traduc din lingvistică pentru prima oară. Dar, *a posteriori*, se găsesc oameni care încearcă să diferențieze «l’analyse structurale» de «l’analyse structurale»! În numeroase texte traduse la repezeală se întâlnește perechea *émetteur* – *receveur* (în loc de *récepteur*) din cauza englezescului *receiver*. *Cryptanaliste*, un calc după engl. *cryptanalist*, s-a născut de sub pana unui traducător nefrancez care a ignorat existența bine atestată a lui *décrypteur*. Același traducător ne-a înzestrat cu perechea bizară *destinateur* – *destinataire* (imitând cuplul *destinator* – *destinatee* din engleza americană) în care funcționarea sufixului de agent *-teur* este anormală prin raportare la *destiner*. Fără îndoială, traducătorul a ignorat potrivita pereche uzuală din comunicarea [specifică] poștei *expéditeur* ~ *destinataire*”²⁸.

Mounin indentifică și câteva cauze ale „proliferării terminologice”. Una dintre ele ar fi „neologita” („la néologite”), pusă pe seama unei psihopatologii pe care o putem întâlni la acei cercetători (la cei tineri, în special) care au convingerea că, rebotezând un concept deja elaborat de alții, au descoperit ceva nou. Până și lingviști notorii, precum Jakobson și Benveniste, au căzut într-o asemenea capcană. Există și cazuri în care alți mari lingviști (Tesnière, Hjelmslev, Bloomfield) au ales să utilize-

ze / inventeze o terminologie profund și complet originală pentru a-și promova propriile teorii, teorii care, deși au câștigat în felul acesta o mare coerență, au ajuns să fie totuși greu de înțeles de către ceilalți²⁹.

O altă cauză a acestei „malaise terminologique” ar fi reprezentată de contaminarea terminologică. Prin „contamination terminologique”, Mounin are în vedere, de fapt, ceea ce numim astăzi *terminologie interdisciplinară*. Este cazul unor termeni împrumutați de lingvistică, de pildă, din chimie sau din logică. În plus, același lingvist observă că până și în domeniul științific există „un spirit de concurență cvasicomercială”, ceea ce conduce la crearea de „véritables étiquettes publicitaires” („véritables étiquettes publicitaires”)³⁰, precum *linguistique computationnelle*, *linguistique stratificationnelle* etc. care nu aduc nimic nou.

În orice caz, chiar dacă amintita proliferare terminologică este dăunătoare științei, nici atitudinea contrară creației terminologice nu poate fi admisă, întrucât aceasta ar însemna o imobilizare a cercetărilor. Întotdeauna sunt descoperite fenomene noi, apar concepte, proceduri, metode, puncte de vedere care trebuie denumite cumva. Din această „dilemă insuportabilă” nu se poate ieși decât prin asigurarea unui echilibru între cele două tendințe.

În definitiv, toată această „problemă terminologică” este, după părerea lui Mounin, de departe „o problemă de igienă intelectuală și științifică individuală, o problemă de atitudine epistemologică”³¹; de aceea, savantul francez propune câteva reguli de „igienă epistemologică”, pe care le redăm aici într-o formă cât se poate de concisă, renunțând la argumentarea și la exemplele autorului. Astfel, cercetătorul este obligat:

- a) Să-și definească întotdeauna riguros toți termenii utilizați sau, măcar, să precizeze căror definiții (deja în uz) corespund aceștia;
- b) Să întrebuințeze termenii respectivi într-o manieră univocă de-a lungul întregii lucrări sau să precizeze, eventual, în mod explicit toate modificările de referință (desemnare) terminologică;
- c) Să nu inventeze termeni noi decât în disperare de cauză, fiindcă, altminteri, poate crea confuzie; un cercetător nu trebuie să se jeneze să difuzeze prin opera sa terminologia altora, atâta timp cât aceasta este adecvată, mai ales dacă ea face și dovada unei solide culturi lingvistice³².

Mounin atinge și problema legiferării în acest domeniu. Ca atare, el admite necesitatea constituirii unei comisii de terminologie, pentru care, încă din 1965, L. Flydal propusese o serie de sarcini menite să conducă, pe de o parte, la eliminarea termenilor inutili și, pe de altă parte, la instituirea unei mai mari rigori în acest câmp, prin furnizarea de definiții operaționale³³. Din introducerea scrisă de Mounin mai reținem și avertismentul de la final: „Într-o foarte mare măsură, terminologia bună este produsul, și nu cauza unei activități științifice corecte”³⁴.

După cum am văzut, Mounin este un adversar al împrumuturilor terminologice inutile sau făcute într-un mod stângaci, neprofesionist. Uneori face și aluzii la unele lucrări de lingvistică din lumea anglo-saxonă traduse într-un mod total neadecvat³⁵, după părerea sa, având în vedere în special problema echivalențelor terminologice. Se știe cât de restrictivi sunt în general francezii cu privire la acceptarea termenilor străini, indiferent de domeniu.

3. Probleme privind selectarea și glosarea termenilor lingvistici

Jean Dubois *et alii*, autorii unui *Dictionnaire de linguistique* din 1973, apreciază, încă din prefață, că o astfel de lucrare pune lexicografilor o serie de probleme, începând cu natura unui asemenea „dictionnaire d’une science et d’une technique”, nomenclatura avută în vedere, tipul definițiilor, forma exemplelor și a ilustrărilor, continuând cu delimitarea domeniului (de) explorat – care întreține legături și cu alte științe (în cazul de față, cu psihologia, sociologia, istoria etc.) – și ajungând, în fine, la oportunitatea / necesitatea unei astfel de întreprinderi (menită, printre altele, să contribuie la asigurarea unei stabilități în cadrul terminologiei respective)³⁶.

Dar în ce ar consta un „dictionnaire scientifique et technique”? Cei care citesc texte lingvistice întâlnesc și termeni utilizați într-o accepție cu totul particulară sau termeni care nu aparțin vocabularului limbii comune. Ceea ce caută acești cititori este un fel de traducere a termenilor necunoscuți, traducere care să se facă, pe cât posibil, cu ajutorul cuvintelor și a conceptelor curente în gramatica școlară. Numai că exigența aceasta creează deja alte neajunsuri: „Definiția termenului ignorat utilizează cuvinte care trebuie să fie cunoscute de către cititor, însă la ce nivel se situează acest cititor ideal?”³⁷.

Într-adevăr, dificultățile apar în momentul în care cititorul are de-a face cu termeni a căror explicare nu mai poate apela la gramatica tradițională. Explicând termeni precum *diésé*, *pseudo-clivé*, *cénème* etc., lexicograful trebuie să țină seama de grade diferite de tehnicitate. Unele cuvinte aparțin unor școli lingvistice foarte riguroase (structuralism, distribuționalism, gramatică generativă, glosematică ș.a.m.d.) sau unor domenii precise (fonetică, psiholingvistică, neurolingvistică, gramatică comparată etc.); de aici și necesitatea ca termenii în cauză să fie definiți cu ajutorul termenilor și al noțiunilor care fac parte din respectivele școli sau din respectivele domenii. Toate acestea reclamă ca un dicționar de lingvistică să fie constituit pe principiul „dezvoltării enciclopedice”, adică să fie întocmit altfel decât dicționarele explicative obișnuite, care au în vedere lexicul comun: „În opoziție cu un dicționar al limbii, care face o descriere a întrebunțărilor unui cuvânt în cadrul frazei și oferă o definiție a semnificațiilor sale diverse, dicționarul tehnico-științific descrie «lucrul», conceptul care se află în spatele cuvântului”³⁸. De pildă, definiția adjectivului diferă în funcție de perspectiva adoptată (structuralistă, generativistă sau tradițională).

Prin „jocul trimiterilor”, cititorul ar trebui să poată reconstitui un „enunț total” pentru ceea ce îl interesează. În consecință, dorința autorilor J. Dubois *et alii* a fost aceea de a face din dicționarul lor un fel de „manual liber”: „«manual», deoarece el va putea fi reconstituit într-un discurs ordonat, și «liber», deoarece va fi format de către cititorul însuși în funcție de nivelul său și după tipul de întrebări pe care le pune”³⁹.

Informația lingvistică ce a stat la baza acestui dicționar este impresionantă (dovadă și cele aproape 30 de pagini – tipărite cu litere foarte mărunte – pe care se întinde bibliografia lucrărilor inventariate / consultate) și a fost strânsă de-a lungul unei munci de zece ani în care au fost parcurse în mod sistematic atât operele scrise direct în franceză, cât și cele traduse în această limbă. Astfel, selecția celor mai importanți termeni întrebunțați în lucrările străine a fost completată cu terminologia prezentă în indicele principalelor manuale utilizate în Franța. Inventarul stabilit a fost comparat apoi cu cel din glosarele sau din dicționarele precedente⁴⁰.

4. Aspecte teoretice referitoare la terminologia lingvistică (preocupări recente)

Mai ales în ultimele două sau trei decenii, interesul pentru terminologie, în general, și pentru terminologia lingvistică, în special, a crescut în mod considerabil. Se organizează congrese și simpozioane dedicate chestiunilor terminologice, se înființează asociații preocupate de terminologie, apar reviste specializate în publicarea materialelor de acest gen (sau, cel puțin, numere speciale pe această temă ale unor reviste prestigioase). Desigur, nici terminologia lingvistică nu face excepție de la această „tendință”, beneficiind de o atenție similară.

În spațiul academic de limbă franceză, interesul pentru problemele de terminologie lingvistică pare să fie mai mare decât în alte părți. În acest sens, este de amintit Colocviul de la Université Stendhal – Grenoble III, desfășurat în 14-16 mai 1998, care a întrunit foarte mulți specialiști, întâlnirea concretizându-se în cele din urmă și în două volume masive cuprinzând actele acestei manifestări științifice⁴¹. Pe aceeași linie, merită menționate și două numere speciale consacrate terminologiei lingvistice: „Mémoires de la Société de Linguistique de Paris”, Nouvelle série, Tome VI, *La terminologie linguistique*, Éditions Peeters, 1999, și „Syntaxe & Sémantique”, no. 7, *La terminologie linguistique. Problèmes épistémologiques, conceptuels et traductionnels*, Sous la direction de Franck Neveau, Presses Universitaires de Caen, 2006.

Cercetările actuale privind terminologia lingvistică prezintă diverse forme și manifestări, de la contribuții axate pe istoria unor termeni până la articole ori studii cu tentă fie teoretică (sau descriptivă), fie normativă (sau prescriptivă). În încheiere, ținem să mai semnalăm faptul că de problematica deosebit de complexă a acestui domeniu se ocupă, cu rezultate excelente, lingvistul Pierre Swigger, probabil cel mai reputat specialist (terminolog) al momentului (pentru mediul de limbă franceză, cel puțin)⁴².

Note ■

¹ J. Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique a l'histoire*, La Renaissance du Livre, Paris, 1934, p. 445.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Henri Frei, *La grammaire des fautes*, Éditions Ennoia, Rennes, 2007, p. 9.

⁵ Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger, ediție critică de Tullio De Mauro, traducere și cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 32 (notă de subsol).

⁶ În anii '30 ai secolului trecut, când Marouzeau publica prima ediție a dicționarului său, lingvistica putea fi considerată ca fiind „constituită în cursul secolului trecut”.

⁷ J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, 3^e édition augmentée et mise à jour, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1961, p. V. Traducerea citatelor (acolo unde a fost cazul) din lucrările elaborate în limba franceză (cu excepția *Cursului* lui Saussure) ne aparține.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Idem*, p. V-VI.

¹¹ *Idem*, p. VI.

¹² *Idem*, p. VIII. Se observă că, prin termen (fr. *terme*), Marouzeau are în vedere în special latura semnificantă (materială) a ceea ce se înțelege, de obicei, prin termen (interpretat în genere ca semn lingvistic, ca un întreg format din semnificant + semnificat).

¹³ *Idem*, p. IX.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Vezi Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 245.

¹⁶ Vezi A. Meillet, *Sur la terminologie de la morphologie générale*, în A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Tome II, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1951, p. 29-35.

¹⁷ A. Meillet, *art. cit.*, p. 29.

¹⁸ *Idem*, p. 30.

¹⁹ *Idem*, p. 31.

²⁰ J. Marouzeau, *op. cit.*, p. IX.

²¹ *Idem*, p. X.

²² Jean Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, Librairie Larousse, Paris, 1973, p. IX.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Georges Mounin [sous la direction de ~], *Dictionnaire de la linguistique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1974, p. IX.

²⁵ *Idem*, p. X.

²⁶ *Idem*, p. XI.

²⁷ *Idem*, p. XII.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Idem*, p. XII-XIV. În acest sens, Mounin precizează (*idem*, p. XVI) că din cei 106 termeni creați de Hjelmslev doar 5% au rămas în „uzajul comun”. Pe de altă parte, Mounin contrazice opinia lui Hjelmslev (exprimată în 1928), după care „terminologia este o chestiune de gust”. Nu trebuie să uităm, spune lingvistul francez, că „la science est une œuvre collective, qu’une langue, même une langue scientifique, est un instrument de communication, et que le néologue impénitent, si génial soit-il, est presque toujours sanctionné sur ce point par l’échec” (*idem*, p. XV).

³⁰ *Idem*, p. XIV.

³¹ *Idem*, p. XIX.

³² *Idem*, p. XIX-XXI. Mai departe, tot cu privire la tentația unora de a crea termeni noi, Mounin trece în revistă și „les alibis” care i se oferă cercetătorului „pour le faire céder au penchant néologique en toute bonne conscience”.

³³ *Idem*, p. XXII-XXIII.

³⁴ *Idem*, p. XXIV.

³⁵ Avem motive să credem că una dintre lucrările la care se referea ilustrul lingvist francez (și recunoscut istoric al lingvisticii) este și traducerea/ediția franceză a unei importante opere de introducere în lingvistica structuralistă americană: H.-A. Gleason, *Introduction à la linguistique*, traduction de Françoise Dubois-Charlier, Librairie Larousse, 1969 [după H. A. Gleason, Jr., *An Introduction to Descriptive Linguistics*, 1955/1967].

³⁶ J. Dubois *et alii*, *op. cit.*, p. V.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Idem*, p. VI. Menționând un asemenea criteriu de organizare, este curios cum de nu au trimis J. Dubois *et alii* la maniera în care Oswald Ducrot și Tzvetan Todorov și-au alcătuit efectiv dicționarul lor enciclopedic, publicat cu un an înaintea celui redactat de ei. Iată ce precizau Ducrot și Todorov în introducerea la opera lor lexicografică: „Cartea este organizată nu după o listă de cuvinte, ci după un decupaj conceptual al domeniului studiat” (Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Éditions du Seuil, Paris, 1972, p. 10). În orice caz, să remarcăm că dicționarul lui J. Dubois *et alii*, deși recunoaște necesitatea „enciclopedismului” unor asemenea lucrări lexicografice, va fi ordonat totuși după criteriul alfabetic (și nu după cel analitic), întrucât autorii au considerat această regulă „cea mai comodă pentru cercetare”.

³⁹ J. Dubois *et alii*, *op. cit.*, p. VII.

⁴⁰ *Idem*, p. X.

⁴¹ Vezi *Métalangage et terminologie linguistique. Actes du colloque international de Grenoble* (Université Stendhal – Grenoble III, 14-16 mai 1998), Édités par Bernard Colombat et Marie Savelli, Peeters, Leuven, 2001.

⁴² Vezi, de pildă, Pierre Swiggers, *Terminologie, terminographie et métalangage linguistiques: quelques réflexions et propositions*, în „Revue roumaine de linguistique”, LV, nr. 3, București, 2010, p. 209-210.

Daniela DASCĂLU

Terminologia machiajului din perspectiva antropologiei culturale



D.D. – profesoară la Școala Gimnazială Vultureni, Bacău.

The make-up terminology in Romanian from the perspective of the cultural anthropology. The goal of this research paper is to analyse the make-up terminology in Romanian from the perspective of the cultural anthropology. The starting point was to identify Romanian words related to this issue, formed by means of the Latin basic word stock. We also studied relevant words, borrowed from different languages. The use of these terms in literary texts is a proof of the contact of the Romanians with other cultures during the ages.

A studia terminologia unei limbi, ca ansamblu de semne lexicale aflate în relație cu un anumit domeniu, înseamnă a recurge întotdeauna la cultură. Prin limbaj, se oglindește actualitatea culturii. Din punct de vedere stratigrafic, terminologia machiajului în limba română prezintă o serie de termeni proveniți în urma contactului poporului român cu unele popoare migratoare. Astfel, sunt formate pe teren românesc, pornind de la cuvinte de origine latină, nume denumind termeni generici: *albeală* „cosmetice de culoare albă” [*albi* (de la *alb*, din lat. *albus*) + suf. *-eală*], *dres* „fard, cosmetic, suliman” (participiul verbului *a drege* (lat. *dirigere*), *roșeață* „rumeneală” (*roșu* (lat. *rosus*) + suf. *-eață*), *pulbere* „pudră” (sens derivat al substantivului moștenit din lat. *pulvis*). Tot nume generice reprezentând categorii de produse ale machiajului sunt și termenii *carmin* „colorant roșu, de origine ve-

getală sau animală, folosit în cosmetică” (cu etimologie multiplă, lat. sav. *carminium* sau it. *carmin*), precum și *unguent* „pomadă” (lat. sav. *unguentum*) și *unsoare* „preparat cosmetic sub formă de pastă sau de emulsie” [*uns* (part. lat. *ungere*) + suf. *-oare*].

Din slavă, au fost împrumutați termeni din câmpul semantic al machiajului precum: *rumen* „(despre obraz sau buze) de o culoare care bate în roșu” (sl. *rumenā*), *praf* (sl. *prachū*), *a se spoi* (sl. *supojiti*), *mireasmă* „uleiuri sau substanțe aromatice plăcut mirositoare, cu care se unge corpul; balsam” (sl. *mirizma*). Pornind de la aceste cuvinte, s-au format următoarele substantive pe teritoriul românesc: *rumeneală*, *spoială*.

Din maghiară provine substantivul ce denumește un produs de îngrijire a feței: *ir* (magh. *ir* „alifie pe care o prepară femeile la țară, din diferite grăsimi, plante).

Din neogreacă în terminologia românească a machiajului s-au reținut nume de produse pentru față – *alifie* (ngr. *alifi* „unsoare”), nume de produse pentru ochi – *condei* (ngr. *kondili* „creion pentru înnegrirea sprâncenelor”).

O adevărată cultură industrială ia naștere în perioada fanariotă. Prezentăm, în cele ce urmează, numele produselor de machiaj care aparțin fondului lexical de origine turcească, organizându-le pe categorii de termeni: nume de produse pentru față: *benghi* (var. *benchi*, *zbenghi*; din turc. *benek* „mic semn negru (natural sau artificial) pe obraz sau pe trup”), *băcan* (turc. *bakan* „roșul cu care femeile își dreg față”), *boia* (turc. *boya* „produs cosmetic care se aplică în special pe față pentru a-i modifica aspectul natural”), *pembe* (turc. *pembe* „culoare roșu-deschis sau roz”), *ristic* (turc. *rastik*, ngr. *rastiki*), *suliman* (turc. *sülümen* „fard; sulimeneală”).

Odată cu influența franceză, o parte din termenii turcești au fost înlocuiți. Astfel, în lexicul limbii române s-au păstrat împrumuturile franțuzești ce denumesc produse pentru față: *cremă* (fr. *crème*), *fard* (fr. *farde*), *lanolină* (fr. *lanoline* „substanță grasă obținută prin prelucrarea lânii brute de oi și întrebuințată în industrie, în medicină și în cosmetică”), *mască* (fr. *masque*), *pomadă* (fr. *pommade* „preparat cosmetic parfumat, obținut din substanțe grase, cu care se unge părul, barba, mustățile, pielea”), *puđră* (fr. *poudre*), *vaselină* (fr. *vaseli-*

ne), *fond* (fr. *fond*), *machiaj* (fr. *maquillage*); nume de acțiuni: *machia* (fr. *maquiller*), *grima* (fr. *grimer* „a se machia pentru scenă sau pentru film”); nume de produse pentru strălucirea părului: *briantină* (fr. *brillantine* „produs cosmetic gras, lichid sau de consistența unei paste, care servește pentru a da strălucire părului”); rezultate ale machiajului: *emolient* (fr. *émollient* „care are proprietatea de a muia țesuturile congestionate sau înăsprite”), *muiant* (fr. *mouillant* „care face să devină elastic, moale, suplu; emolient”); produse pentru ochi: *rimel* (fr. *rimmel*), *dermatograf* (fr. *dermatographe* „creion colorat care are o compoziție specială și servește la machiaj”); produse pentru colorarea buzelor: *ruj* (fr. *rouge*); efectele așteptate de pe urma folosirii unui anumit produs: *a revigora* (fr. *revigorer*), *a revitaliza* (fr. *revitaliser*), *a uniformiza* (fr. *uniformiser*). Numele general al produselor de machiaj, *cosmetice*, e și el de origine franceză (< *cosmétique*).

Termenii de origine engleză ce se regăsesc în terminologia machiajului sunt: *make-up* („înfrumusețare cosmetică a feței; machiaj; denumire pentru anumite produse cosmetice”), *blush* („fard”, nu este intrat în limbajul standard), *lifting* („intervenție chirurgical-estetică de redresare a structurilor cutanate lăsate”), *gloss* („luciu pentru buze”).

În literatura de specialitate, se întâlnesc și termeni a căror origine dicționarele nu o specifică: *almán* (în est, suliman lichid de albit obrazul), *olman* (în sud), *albeală* sau *stambă* (Scriban: 1939); *mursă* (semn mic și negru pus pe obraz pentru a imita o aluniță; aluniță artificială).

Iată câteva exemple din literatura română:

Personajul feminin din opera lui N. Filimon, Chera Duduca, țitioarea postelnicului Andronache Tuzluc, „se ungea pe obraz cu alifie vânăță; dimineața se ștergea cu albuș de ou, se aburea cu cărămizi încălzite în foc și stropite cu apă de salcâm, apoi se spăla cu apă de pelin. Acestea le făcea ca să întindă pielea obrazului și să dispară zbârciturile; apoi se ștergea cu un burete muiat în apă de castraveți, ca să scoată petele, și se spoia cu dres, ca să dea pielii o culoare mai albă” (N. Filimon, *Ciocoi vechi și noi*).

În *Moș Nichifor Coțcariul*, de I. Creangă, Moș Nichifor este un negustor de *băcan*, *iruri*, *ghileală*, *sulimeneală*, *boia de păr*, *chiclazuri*, *piatră-vânăță*, *piatra sulimanului sau piatră bună pentru făcut alifie de obraz*, *salcie*, *fumuri* și *alte otrăvuri*.

Gheorghe Dem Teodorescu (1849-1900) amintește de gătirea unei țărănci, fată mare, într-o poezie populară: „Iar cutare fată mare / Cu cofița pe spinare / Băgă fața la nălbeală, / Buze moi la rumeneală, / Sprâncenele la negrelă, / Și de horă se gătea, / Și la horă se ducea.” Iar în altă parte, moș Ionică strigă la baba sa: „Cere mai cu inimă, babo, cere, / Că-ți trebuie *ristic* pentru sprâncene... / Îți mai trebuie câte un ban, / Ca să-ți cumperi *suliman*...”

Mircea Cărtărescu subliniază un contur obscur al obrazului femeii: fața era *fardată* excesiv, iar ochii „năclăiți de rimel” (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile?*).

În balada populară culeasă de Vasile Alecsandri, *Badiul*, atunci când se vede atacat de turci, bărbatul o roagă pe băduleasa să meargă să se sulime-nească, cu gândul că poate în așa mod va scăpa de turci: „Băduleasa mea frumoasă! / Cu ochi mari de puică-aleasă, / Mergi degrabă în cea casă; / Pune față la *ghileală*, / Buze moi la rumeneală / Și sprâncene la *cerneală*; / Apoi vină-aice-n casă, / Doar or vrea ca să mă lasă!” (V. Alecsandri, *Badiul*). Substantivul *ghileală*, format prin derivare cu sufixul „-eală” de la verbul *a ghili* (ucr. *biliti*), este un regionalism moldovenesc folosit și cu varianta *bileală*, ce semnifică *sulimanul*, dresul de culoare albă. *A pune buzele la rumeneală* semnifică „a se înroși pe buze, a roși buzele”. Cerneala fiind de culoare neagră, se folosea înainte pentru a vopsi sprâncenele.

Femeile meșteșugăresc cu ușurință cele necesare pentru arta machiajului, așa cum vedem în textul lui I. H. Rădulescu, *Bată-te Dumnezeu (Cuconița Drăgana)*: „Știe de minune a-și încondeia și îmbina sprâncenele și, când voiește, se face albă ca peretele și roșie ca racul (și nu știu cum se întâmplă, că dumneai mai totdeauna este astfel) și e frumoasă de minune”. La căsătorie, ca la orice fată, ea își ia zestrea de acasă, printre care nu este uitat dresul, denumit și stricat, instrumentul cu care se dădea cu dres, pământul și alte ingrediente ce folosesc la realizarea machiajului feței: „Ninecuță-sa iară i-a dichisit bisahtea și i-a pus înăuntru, cu toată rânduiala și cu toată dragostea părintească, felurimi de sculișoare: sticulița cu *stricat*, pe care dumneai îl numește *dres*, pământul, alune arse îndestule, făcălețe mititele de paie de mătură alese, firele de ibrișim, hârtiuțele cu stiubeci, pudră, făioară, rumeneală ș.a., strânse, rânduite foarte binișor”. Observăm elementele de origine turcească pentru produsele de machiaj: termenul *știubéci* (tc. *istübec*) „alb de plumb”; *ibrișin*

(tc. *ibrișim*) „fir de ață albă sau colorată, răsucită, din bumbac sau din mătase, înfășurat pe un sul subțire de carton și întrebuințat la cusut, la brodat sau la împletit”; *făioară*, diminutiv al lui *făină* (lat. *farina*), folosit pentru *a se făina* (a se pudra); *rumeneală*, un produs cosmetic de culoare roșie.

În prezent, terminologia machiajului este de origine franceză și engleză. Este foarte probabil ca în viitorul apropiat să se accepte doar termeni de origine engleză, dată fiind influența foarte mare a limbii engleze din ultima vreme. Se va opera, de asemenea, în dicționare, pentru a se introduce termenii noi de origine engleză, pornind de la premisa că limbajul standard conține termeni asimilați mai întâi de popor și abia apoi introduși drept normă.

Bibliografie

1. Vasile Alecsandri, *Badiul*, în <http://ro.wikisource.org/wiki/Badiul>.
2. Mircea Cărtărescu, *De ce iubim femeile*, în http://gawrylyta.files.wordpress.com/2011/11/mircea_20cartarescu_20-20de_20ce_20iubim_20femeile.pdf.
3. Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, Editura Știința, Chișinău, 1994.
4. Ion Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul*, în http://ro.wikisource.org/wiki/Mo%C8%99_Nichifor_Co%C8%9Bcariul.
5. *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei Române, București, 1998.
6. Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, în http://ro.wikisource.org/wiki/Ciocoi_vechi_%C8%99i_noi
7. Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.
8. D. Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
9. Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, Editura Minerva, București, 1976.
10. Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.
11. Mircea Seche, Luiza Seche, *Dicționar de sinonime*, Editura Litera International, București, 2002.
12. Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2006.
13. Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. I, Editura Librăriei Socecu & Comp, București, 1900.

Ion ȚURCANU

Reflecții asupra tâlcului unor cuvinte (II)

I.Ț. – autor a peste douăzeci de cărți și a câtorva sute de articole cu tematică variată:

istoria tuturor românilor, istoria Basarabiei, istoria Moldovei medievale, studii de relații agrare, de istorie politică, de relații internaționale, de istorie a culturii, de metodologie a istoriei, de filozofie, de istorie literară etc. Cărți publicate în ultimii ani: *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)* (2007), *Istoria ilustrată a românilor* (2 vol., 2008, 2009), *În căutarea originii numelui Basarabia* (2010); *Descrierea Basarabiei* (2011); *Bessarabiana* (2012); *Republica Moldova: a fi sau a nu fi* (2012); *Antichitatea greco-romană la Nistrul de Jos și în teritoriile învecinate* (2014).

This time the author reflects on the meaning of Romanian words *air*, *outside*, *existence / finding*, *aphorism*, *here*, *with / alongside*, *longing (alean)*, *choice*, *chosen*, *otherwise*, *altruism*, *another*, *kindness*, *ambition*, *memories*, *dusk*, *year(s)*, *season*. As I mentioned earlier, these words are considered neither etymologically, nor under a speculative aspect, i.e. in order to highlight their philosophical content, but in terms of semantics, signaling their place and functionality in the Romanian language. It is, in fact, a preoccupation for the common use of these words in this language.

Aer. Se înțelege că acest cuvânt ne interesează mai cu seamă în afara aerului pe care îl respirăm. E vorba în special de situațiile în care el semnifică înfățișare, aspect, chip, mină etc., în sensul că expresia feței unei persoane oarecare poate fi modificată pentru a exprima o anumită stare sufletească sau o anumită pretenție. În aceste cazuri trebuie evidențiate două situații diferite – una în care *aer* înseamnă înfățișare apărută involuntar, ca produs natural al stării afective a individului la momentul respectiv, și alta exprimată de forma de plural a cuvântului *aere*, care arată că persoana în cauză pretinde nemotivat a fi un om superior (*a-și da aere*). Apar însă două întrebări care pun în altă lumină aceste semnificații ale cuvântului *aer* și cuvântul însuși: prima, în ce măsură aerul luat în mod firesc exprimă natura reală a persoanei

* Continuare. Partea I în nr. 1-2, 2015, p. 284-290.

respective, și a doua, dacă e posibil ca aerul, respectiv aerele, să devină fizionomie permanentă și totodată expresie adecvată a personalității individului.

Afară. În limbajul comun, cuvântul se arată pe atât de simplu, pe cât e de limpede: e vorba de tot ce se află dincolo de un anumit loc, spațiu, persoană, lucru, fenomen etc. Destul de frecvent el mai poate semnifica alternativa la ceva: de exemplu, în afară de asta, afară de cazul în care... Are și alte câteva întrebuițări, oarecum mai mărginașe. Evident că, din perspectiva universului uman și, în special, a conștiinței omului, acestui cuvânt îi este propriu un cu totul alt conținut, unul cu semnificații multiple și profunde. Din acest punct de vedere, *afară* este tot ce se află dincolo de noi, din care o parte ne poate fi accesibilă, adică cunoscută și înțeleasă, dar cea mai mare parte, prin aceasta înțelegând un infinit de realități, rămânându-ne necunoscută.

Aflare. Are câteva conținuturi. Unul e a afla ceva, cu sensul a ne informa, a găsi, a descoperi. Altul e aflare în ceva sau undeva, în sensul prezenței fizice a ceva sau a cuiva într-un loc sau într-un spațiu. Mai e și aflare într-o anumită situație, stare etc., în care accentul se pune pe factori de ordin psihic, moral sau spiritual. Și doar în cazuri foarte rare *a afla* e înțeles ca fiind totuna cu *a exista*. Or, tocmai acest sens e cel mai interesant și mai profund din toate. Putem observa că în studiile menționate mai sus *a afla*, *aflare* sunt o trimitere directă la subiect, întrucât doar acesta poate să afle despre existența a ceva. Tocmai asta și explică înrudirea până la contopire a lui *a afla* cu *a exista*. Dar când se spune despre subiect că se află cu sensul că există, în asemenea situație *a afla* are un conținut mult mai larg decât fiecare din cele două verbe, altfel spus, se depășește pe sine, dar totodată și pe sinonimul său. Când zicem că ne aflăm aici (sau oriunde în alt loc), chiar dacă nu spunem pentru ce ne aflăm, expresia oricum vizează o prezență conștientă, asumată, ce presupune și un scop anume.

Aforism. Contrar părerii comune, după care aforismul ar prezenta succint și exact, iar uneori și foarte inspirat, o anumită situație, de cele mai multe ori acesta este de fapt o formulă superficială, seacă, fără rădăcini și fără conexiuni. Și nu întotdeauna destul de precisă. De exemplu, caracterizând aforistic singurătatea, Aristotel spunea că într-o astfel de stare poate trăi doar animalul și zeul, pe când Nietzsche susținea

că aceasta se potrivește încă mai bine filozofului, care e și animal, și zeu. Dacă pornim de la aceste observații, problema aforismului se arată destul de confuză. Mai întâi, că nu suntem deloc siguri că animalul se simte confortabil în singurătate – dimpotrivă, cunoaștem foarte bine că multe animale nu preferă singurătatea. În al doilea rând, și mai puțin cunoscători suntem în privința zeilor, nici măcar nu știm ce sunt aceștia și dacă există așa ceva. Totuși tentația de a exprima în fraze scurte esența lucrurilor și subtilitatea gândurilor constituie mereu o mare provocare.

Aici. Pe lângă numeroasele sale sensuri comune, acesta mai poate avea alte câteva conținuturi, în general nerelevante. Unul din ele este acela de hotar, de târâm aflat între lumea din față și cea din spate, între trecut și viitor. De aceea el se mai poate defini și prin „dincoace” și „până la”. Un alt conținut este acela de prezență spațială: locul acesta, zona aceasta etc. În anumite îmbinări, poate avea și semnificație temporală, preluată de la elementele cu care se îmbină: de exemplu, aici și acum, suntem aici. De fapt tot ce se poate ști despre acest cuvânt nu se găsește în sine însuși, nu-l putem descoperi prin simpla reflecție asupra lui *aici*, ci poate fi aflat la fel de mult sau chiar și mai mult prin raportarea lui permanentă la corespondenții săi, unii învecinați, aproape ca niște articulații ale sale, ca *lângă*, *alături*, *aproape*, alții antipozi și totuși complementari, cum sunt *acolo*, *dincolo*, *departe* ș.a.

Alături. Este un cuvânt, la prima vedere, obscur. Această impresie ar putea rezulta și din frecvența sa întrebuințare în vorbirea curentă. Încă mai mult decât cuvântul precedent, acesta se definește numai prin trimitere la ceva aflat în afara lui, dar neapărat în imediata sa vecinătate, cum arată expresiile și cuvintele *a fi alături*, *a merge alături*, *alăturat*. În toate aceste situații, cuvântul vizează mai cu seamă un anumit spațiu de lângă sau din vecinătatea a ceva sau a cuiva. Dar el poate lua și sensuri neașteptate, străine conținutului său obișnuit, de pildă, împreună, participare, împărtășire, cum constatăm în expresia *a fi alături de cineva* în momente importante pentru persoana sau persoanele respective.

Alean. Este unul din cele mai ciudate cuvinte ale limbii române, imposibil să fie definit printr-un conținut clar. Are multiple sensuri care pornesc de la duioșie și visare, trec prin tristețe și suferință și ajung până la dușmănie și ură. În forme apropiate, se întâlnește și în alte limbi, dar cu

sensuri total diferite. Deși se folosește destul de rar, este unul din acele cuvinte care definesc specificul limbii române.

Alegere. Desemnează o sarcină, o opțiune cu care omul se confruntă frecvent, practic în fiecare zi, și în raport cu cele mai variate ocupații și interese. În mod ciudat – pentru că nu avem temei să vorbim de un fenomen firesc și logic – pare să existe un raport între cuvintele *alege* și *lege*. Cel dintâi, atunci când e alcătuit din două părți distincte, și anume *a* și *lege* (a-lege), sugerează negarea legii, a ordinii, altfel spus, a alegerii perfect motivate și tot atât de bine chibzuite. Această relație, chiar dacă nu știm ce stă la baza ei, nu este de neglijat, deoarece, contrar formulei atât de cunoscute și de răspândite *a făcut o alegere corectă*, în realitate alegerea judicios motivată se face destul de greu și de aceea, nu întâmplător, foarte rar. În general, dacă exceptăm preferințele în mod evident interesate, care sunt un fenomen colateral și chiar străin alegerii propriu-zise, putem constata predominarea alegerilor întâmplătoare, nejustificate și cu urmări negative pentru alegător. În ciuda aparentei înrudiri fonetice și morfologice ale celor două cuvinte, *alege* nu a putut să provină de la *lege*, întrucât în limba română primul cuvânt este mult mai vechi decât cel de-al doilea (indiferent că ambele vin din latină), iar dacă este presupusă o înrudire între ele, acestea se exclud reciproc. Trec peste rolul categoric al factorului subiectiv în realizarea alegerii, care e vizat, în primul rând, de conținutul acestui cuvânt.

Ales. Cuvânt cu utilizare foarte frecventă. Conținutul său cel mai interesant se relevă atunci când îl vizează pe om. Se cunosc două păreri total diferite asupra omului ales. Într-un caz e vorba de omul ales de alți oameni, iar în altul de omul ales de împrejurări, de soartă, de propriile sale calități etc. În primul caz, avem a face cu un om obișnuit, ca toți ceilalți, în unele situații putând fi mai bun decât aceștia, în altele mai rău, în dependență de cine l-a ales și cum a fost ales, inclusiv cum s-a implicat el însuși în această alegere. În al doilea caz, e vizat omul providențial, cel solicitat de un anume moment istoric, de o sarcină grea și de mare responsabilitate. Acesta se deosebește categoric de ceilalți oameni, care fie îl aclamă și îl adulează ca pe o zeitățe, până la a fi gata să-și dea și viața pentru el, fie îl invidiază și îl dușmănesc, ajungând uneori să-i ceară viața. Tocmai pentru că e cu totul altfel decât ceilalți, omul înălțat prin însușirile sale neordinare este sortit să fie incomod.

Nimănui nu i se iartă să fie altfel și mai ales mult mai bun decât ceilalți, așa încât de căderea sa iminentă e cumva de vină el însuși.

Allegro. Alergare spre împlinirea dorinței. Un crescendo când mai tumultuos, când mai temperat, străbătând tot felul de ingrediente sonore și de spații, cu sau fără culoare, către un deznodământ fericit.

Alter ego. Deși este o formulă latină, aceasta s-a integrat demult și perfect în limba română, folosindu-se tot atât de frecvent și de firesc ca și cuvintele românești. De vreme ce literalmente înseamnă „alt eu” sau „același eu” înfățișat de altcineva, aceasta presupune că eu mă pot afla, mai mult sau mai puțin întreg, în altcineva, după cum altcineva se poate conține în mine. Evident însă că sintagma este mai degrabă o figură de stil, un fel inspirat de a sugera că un individ este foarte asemănător cu altul și că în anumite circumstanțe aceștia se pot substitui reciproc. Dar întrucât nu e cu puțință să existe doi indivizi identici, e la fel de sigur că *alter ego* nu e totuna cu *ego*. Examinată astfel ca să se țină cont de sensul aparte al fiecăreia din cele două componente ale sale, sintagma *alter ego* poate avea și alt sens decât cel vehiculat ca de obicei și care pune accentul pe eu, și anume eu și totuși altul, de vreme ce vom constata că accentul se deplasează pe *alter*, care subliniază alteritatea. Astfel, *alter ego* va ajunge să însemne un cu totul alt eu, adică un eu care se deosebește de mine atât de mult, încât tinde să se afirme ca opus al eului.

Altfel. Are același sens ca altceva și vizează o alternativă la ceva anume. Dacă însă încercăm să-l dezghiocăm pentru a-l înțelege mai bine, vom observa că este destul de confuz. Sau mai degrabă labil, deoarece oscilează mereu de la simplu și limpede spre amestecat și tulbure, și de acolo înapoi. Impresia de echivoc și instabilitate poate să rezulte și din faptul că este un cuvânt compus din alte două cuvinte, *alt* și *fel*, care fac parte din familii lexicale total diferite și au, fiecare din ele, conținuturi foarte diverse, din care cauză nu se pot armoniza pentru a oferi împreună o imagine suficient de articulată. De aceea cuvântul *altfel* niciodată nu poate arăta clar ce anume are în vedere.

Altruism. Este unul din cele mai frumoase cuvinte noi ale limbii române. Semnalează una din acele calități ale omului care îi fac cea mai mare cinste, aceea de a fi pentru altul, de a se pune în serviciul altuia, de a se

face de folos altuia, de a se consacra altuia, de a fi devotat sincer cuiva, de a se jertfi pentru ceva sau cineva. Problema de principiu a altruismului și deci a conținutului real al cuvântului respectiv constă în faptul în ce măsură fenomenul vizat este unul adevărat, nu doar închipuit, dorit, elogiât sau simulat. Făcând abstracție de fenomenul iubirii, care desigur e cu totul altceva decât altruism și în care avem a face cu o consacrare reciprocă sau măcar cu consacrarea unuia, inițiată și stimulată de dorința pentru propria sa plăcere, au fost și continuă să fie constatate relativ numeroase și nu de puține ori chiar spectaculoase cazuri de adevărat altruism. De exemplu, cineva se pune în serviciul oamenilor fără să se gândească la vreo recompensă (ajutor umanitar în Africa și în alte părți ale lumii, cazul fondatorilor unor religii, cazul maicii Tereza, cazul unor medici și al unor oameni de știință care au experimentat pe propria lor viață pentru a fi de folos oamenilor), luptă pentru o cauză nobilă (războiul civil din Spania, cazul Papei Ioan Paul al II-lea, al fraților Grachus, al comunarzilor din Paris, al lui Che Guevara, al lui Horia, Cloșca și Crișan, al lui Doja și Tobultoc, al luptătorilor din rezistența anticomunistă), dăruirea propriei vieți pentru apărarea patriei (Ioan Voda cel Cumplit, Ecaterina Teodoroiu etc.) Totuși, la nivel comun, adică acela al relației de la om la om, altruismul nu pare să fi făcut mare carieră. La acest nivel, pe cât e de frumoasă această însușire, pe atât este de rară. Dar tocmai de aceea cu atât mai prețioasă.

Altul (alții). Cuvânt ce vizează alternativa la modul foarte general și care se poate referi la orice. Tocmai de aceea nu are un conținut precis. Înțelegem că se referă la cu totul altceva decât ceea ce a fost în centrul atenției noastre până să ne referim la el, dar nu știm la ce anume. Nu aflăm mai mult nici atunci când locul lui îl ia altceva sau altcineva, pentru că acestea, cu rolul de sinonime pentru altul, sunt la fel de enigmatice. Atunci când vizează oamenii, cuvântul comportă adesea o semnificație ușor negativă, care uneori poate să ajungă până la sensul de străin și neprietten.

Amabilitate. Acesta îmbină conținuturile câtorva cuvinte: *prietenie, bunăvoință, atenție, curtoazie, solitudine*. Problema fenomenului numit astfel, și deci a cuvântului care îl exprimă, constă în faptul în ce măsură acesta exprimă atitudinile respective, dacă aceste atitudini se manifestă real și firesc și dacă nu cumva uneori, poate chiar destul de

des, sunt doar mimate, adică în fond inexistente. Evident că această observație impune o anumită amendare a conținutului cuvântului, așa cum este el înțeles de obicei, o oarecare golire a lui de caracteristicile cele mai încurajatoare. Însă niciodată nu putem ști cât, din ce este plăcut, poate fi real în acest cuvânt și ce poate fi fals.

Ambiție. Un cuvânt înțeles în contradictoriu, atât cu valoare pozitivă, cât și negativă, cu predominarea celui de-al doilea sens. Destul de des, dacă nu chiar totdeauna, ambiția este confundată cu pretenția nejustificată sau chiar cu pornirea spre fapte grave. În realitate, locul și rolul ei în viața normală a oamenilor sunt cu totul altele. A avea o ambiție constructivă, adică în sensul atingerii unui obiectiv bun sau chiar spectaculos, înseamnă nu doar a dori ceva foarte tare, ci și a acționa cu toată stăruința pentru realizarea acestei dorințe. Dacă dorința urmărește un scop pozitiv, asta înseamnă că ambiția este la fel. Evident, astfel de ambiții trebuie susținute. Când în educație ambiția este reprimată deliberat, cum se făcea în școlile din trecut (de ex., janseniștii de la Port-Royal), elevii sunt apatici, lipsiți de personalitate. Aspectul principal al fenomenului e cine este exponentul acestei predispoziții psihospirituale: înțeleptul sau prostul, învățatul sau impostorul, omul rezonabil sau individul iresponsabil, în sfârșit, constructorul sau elementul distructiv. Ambiția nu presupune nici pe departe dezechilibru, exces sau lipsă de moderație, cum se susține destul de des, deoarece la extremă ea este contraproductivă, ceea ce înseamnă că nu poate să convină ambițiosului care vrea să exceleze.

Amintiri. Cuvânt ce vizează evocarea unor fapte, stări, situații etc. din memorie. Amintirile se definesc numai în raport cu omul: nu există amintiri pur și simplu, ci doar amintirile cuiva. Caracterul lor depinde de cel care le produce, dar nu arareori și de momentul când sunt produse. Amintirile persoanelor puternice, care își examinează lucid și autocritic trecutul, conțin numeroase motive de nemulțumire de sine, de aceea sunt evocate rar și cu neplăcere. Pentru ființele slabe, totdeauna satisfăcute de ele însele și de viața lor, amintirile sunt prilejuri de autoadmirare și de mare plăcere. Când apar în momente de mulțumire de sine și de optimism, pot fi plăcute chiar și celor care în general sunt nemulțumiți de trecutul lor. Din fericire, omul nu-și poate aminti tot ce a trăit, văzut sau auzit, altminteri amintirile ar fi o povară insupor-

tabilă. Deși *amintiri* este un cuvânt obișnuit și foarte răspândit, despre conținutul lui nu avem o idee destul de limpede. Nu știm mai ales câte din cele trăite-văzute-auzite reapar în amintiri, de ce anume acestea și nu altele, cum să ne explicăm că unele fapte sunt conturate explicit, în timp ce altele, chiar dacă sunt mult mai relevante pentru viața noastră, abia se deslușesc în ceața timpului sau chiar nu se văd deloc, de ce ne amintim mai des unii oameni, iar alții mai rar sau deloc etc.

Amurg. Este alt cuvânt din categoria celor care fac originalitatea limbii române. Poate semnifica sfârșitul unui fenomen, al unei stări, situații ș.a.m.d., dar nu e sinonim cu cuvintele *sfârșit*, *terminat*, *încheiat*, *capăt* ș.a. care arată că ceva a dispărut, s-a epuizat, nu mai este. Faptul că în percepția comună *amurg* înseamnă timpul cuprins între apusul soarelui și noapte sugerează ideea unei stări tranzitorii și oarecum confuze: pe de o parte, ziua încă nu s-a terminat, dar treptat se transformă în ceva ce nu mai seamănă cu ea, iar de altă parte, noaptea încă nu a venit – la început nici nu există, iar mai târziu începe încet-încet să se arate, însă numai în măsura în care reușește să substituie ziua. De aici ar rezulta că *amurg* are în vedere anume această stare de incertitudine, o situație în care are loc îmbinarea sfârșitului unui lucru, al unui fenomen cu începutul și cu creșterea altuia. Dar am mai observat că același cuvânt semnifică și transformarea unui fenomen în contrariul său, ceea ce prin extensiune poate fi raportat la cele mai variate lucruri, situații, ființe etc. El mai este utilizat și în alt sens, deși mult mai rar, de exemplu, amurgul vieții. Ne dăm seama că în această sintagmă *amurg* poate însemna declin, dar la fel de bine ar putea avea în vedere și sensul de încoronare a vieții, a activității, deci și a operei în cazul în care e vorba de un creator. În *Amurg de toamnă* (Lucian Blaga), amurgul are sarcina de a sublima fenomenul toamnei.

An, ani. Segment, respectiv segmente, de durată. În limbajul comun, cuvântul *an* are o întrebuintare extrem de largă, cu cele mai variate conținuturi. Însă, cu excepția unor nuanțe ne semnificative, întotdeauna vizează unul și același lucru: o anumită perioadă de timp. Ceea ce pare mai interesant e o vizibilă diferență de conținut între singularul și pluralul cuvântului: pe când *an* înseamnă un timp precis, și anume 365 de zile, *ani* indică nu doar o durată mai mare și totodată mai indefinită, ci mai semnaleză și scurgerea inexorabilă a timpului, dispariția minu-

natei lumi a copilăriei, pierderea vârstei înfloritoare a tinereții, trecerea vieții. Anii semnifică o bogăție cu care omul se mândrește cu tristețe, și cu cât este mai mare, cu atât o vrea mai mică.

Anotimp. Înțelegându-l ca sezon, perioadă, acestui cuvânt i se poate atribui o paletă foarte largă de înțelesuri. Însă sensul lui direct are în vedere un anumit răstimp al anului, caracterizat de climă și temperatură. Spre deosebire de natură, omul are numai trei anotimpuri: tinerețea cu care începe viața, maturitatea în care omul se manifestă cu tot ce are bun și rău, și bătrânețea cu care viața se termină. Atât în cazul naturii, cât și cu referire la om, fiecare anotimp are caracteristicile sale specifice, inconfundabile. Cu cât intensitatea pulsațiilor și a culorilor este mai mare, cu atât conținutul anotimpului este mai dens și mai plin. Prin urmare, durata anului și a vieții omului nu poate fi măsurată (doar) cu numărul orelor și al zilelor trăite, ci mai ales cu intensitatea și culoarea trăirii.

Aproape (aproapele). Examinat în termeni comparabili, conținutul cuvântului *aproape* se arată variabil: poate fi supus unei extensiuni practic neîngrădite la fel cum poate fi redus la un spațiu extrem de limitat. Totul depinde de conexiunile în care este văzut și examinat. Într-un caz, situația își poate găsi exemplificarea în formule de genul *Luna este mai aproape decât Soarele*, în alt caz, lămurirea ne-o dă foarte bine expresii de felul proverbului *Mai aproape dinții decât părinții*. Mai mult interes prezintă forma sa adjectivală *aproapele*. Are și acesta sensuri variabile. În această formă, cuvântul semnifică de obicei un cineva sau ceva de care suntem intim legați: un om drag, o rudă apropiată, un prieten fidel, în general, oricine și orice ne este apropiat sufletește. De astă dată accentul nu se pune pe distanță, pe spațiu, ci pe legătura afectivă lăuntrică, conștientizată și simțită mai mult sau mai puțin intens. În această optică, aproapele nu este neapărat cel de lângă noi, ci cel pe care îl simțim, îl iubim sau îl apreciem cu stimă și cu toată căldura sufletului, oriunde s-ar afla. Din același motiv, un aproape din preajma noastră ne poate fi total indiferent, străin și poate chiar ostil. În limbajul anumitor religii, în creștinism, de exemplu, s-a manifestat tendința de extindere excesivă a sensului cuvântului *aproape* până să cuprindă și pe cel de *dușman* („iubiți pe vrăjmașii voștri... Căci dacă iubiți pe cei care vă iubesc, ce răsplată aveți?”, Matei, 5, 44, 46), ceea ce îi alterează conținutul obișnuit.

Atenție. Este unul din cuvintele care cuprinde sensul întreg al fenomenului vizat (a nu pierde din vedere nimic, a te concentra complet asupra ceea ce te privește etc.) În vorbirea curentă are numeroase conținuturi, vizând, cel mai des, o foarte importantă facultate psihospirituală a omului, alteori un semn de bun-simț, de bună educație sau pur și simplu un gest. Însă o reflecție stăruitoare asupra conținutului acestui cuvânt sugerează că el are înțelesuri mai profunde și de o aplicabilitate mult mai largă. Astfel, la nivel social, tot așa ca și din perspectiva reușitei individuale și a asigurării unei vieți cât mai ordonate și mai reușite, atenția este o necesitate stringentă pentru om, la fel ca munca și abilitățile care îi sunt de folos și uneori poate mai mult decât meseria.

Anatol EREMIA

Fauna carpatină în onomastica și tradițiile populare românești (II)



A.E. – dr. hab., cercetător conferențiar, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, 2009.

Elanul, denumit de români în unele regiuni și *plotun*, este un mamifer sălbatic din familia cerbilor. Mediul favorabil de viață pentru acest animal sunt pădurile de foioase și zonele cu lacuri, bălți și mlaștini. *Uriașul nordului*, astfel e supranumit animalul dat fiind faptul că aria sa de răspândire o constituie regiunile nordice ale Europei, Asiei și Americii. În unele țări scandinave e considerat un animal național. În Suedia și Norvegia imaginea lui este reprezentată pe stemele mai multor municipii. În SUA este simbolul statelor Maine și Alaska.

Pe vremuri, conform datelor arheologice, elanii au viețuit în libertate și în regiunile temperate ale Europei. Drept dovadă servesc picturile pe stânci și cele rupestre din multe țări. Cărduri de elani populau în trecut și în zonele carpatice și subcarpatice. Geograful italian Giovanni Antonio Magini (1555-1617), care, în anii 1593-1594, a descris în culori vii natura țărilor românești, menționa: „Transilvania are codri mari și păduri nesfârșite unde trăiesc multe animale sălbatice, între care și elanii”.

Din fauna carpatină elanii (plotunii) au dispărut până la începutul sec. al XIX-lea. Unele

■ * Continuare. Partea I în nr. 1-2, 2015, p. 268-276.

exemplare au fost semnalate totuși și în perioada ulterioară. Un plotun a fost observat în pădurea Frasinul din jud. Suceava (1970), o pereche de plotuni și-a făcut apariția în pădurile din jud. Botoșani (1971), care, posibil, au migrat din Polonia. Factorii civilizației umane actuale și vânatul criminal au îngustat biotopul acestor animale până la dispariția lor definitivă. În prezent, domesticiți, elanii și-au găsit găzduire în unele rezervații naturale și ferme experimentale și de selecție din Suedia, Norvegia și Federația Rusă.

Înfățișarea elanului e destul de interesantă și plină de curiozități. Are un corp masiv, un greabăn înalt, un cap lung, culminat de o tufă de coarne mari palmate pe care le poartă masculii. Lungimea trunchiului, împreună cu cea a capului, e de 2-2,8 m, înălțimea la greabăn e de 1,8-2,2 m, greutatea – până la 530 de kg. Trăiește 20-25 de ani. Este fidel zonei și locului obișnuit de trai. Se hrănește cu plante ierboase și mlădițe de copaci, precum și cu plante acvatice submerse. Este un înotător iscusit, în căutarea hranei se cufundă în apele râurilor și lacurilor până la 6 m adâncime [8, p. 13].

Deși este descris adesea ca animal cu aspect puțin atrăgător, elanul dispune totuși de unele calități rare, irepetabile. Simțul cel mai bine dezvoltat este mirosul. Are și un auz suficient de bun. În felul acesta el poate localiza în spațiu obiecte și ființe la mari depărțări. E curajos, se avântă în valurile oceanului și poate pune pe fugă o haită de lupi. În același timp e pașnic, loial, blând. „Acest animal cu chip caraghios este ager, plin de afecțiune și de o loialitate ieșită din comun”, remarcă savantul american Valerius Geist.

Conform vechilor tradiții, spiritele unor animale sunt întrupate în om încă de la naștere, având menirea de a veghea asupra persoanei în care sălășluiesc, de a-i da putere și înțelepciune [3, p. 22]. Iată de ce în trecut copiilor li se dădeau la naștere nume de animale ca *Cerbu*, *Leu*, *Lupu*, *Ursu* etc. Documentele vechi atestă și prenumele totemice *Elan* și *Elana* (sec. XVI). La unele popoare antice elanul simboliza puterea, agilitatea, noblețea, libertatea, longevitatea.

În folclorul românesc, elanul apare înfrățit cu cerbul, ambii fiind adesea făcători de bine și de mare ajutor omului. Personajul unui basm e elanul care poartă între coarne luna și stelele bolții cerești. În altul,

elanul și cerbul se angajează paznici la un suric (cireadă, cârd de vite cornute mari), al cărui suricean (ciurdar, văcar) plecase în căutarea miresei sale răpite de niște vântoaice năprasnice.

Cuvântul *plotun* e frecvent folosit în graiurile locale din Moldova de Nord și Bucovina. E prezent și în creația orală populară: „Ca plotunul de puternic și ca cerbul de iute, / Nu-i întrece nimeni, nici ursul și nici leul cel de frunte”. O baladă istorică ne amintește că pe vremea lui Matei Basarab se „Vănau zimbrii ai pletosi, / Cerbii falnici, rămuroși, / Și plotunii lopătoși”.

Numele animalului *plotun* a funcționat, probabil, și ca prenume, documentele istorice însă îl atestă doar ca nume de familie: *Luca Plotun*, vinde părți de moșii lui Ștefan cel Mare (1495, 1497); *Plotun*, demnitar care înseamnă hotarele moșiei Găgești, sat pe râul Elan (1518); *Stan Plotun* stăpânește un sat de pe Sărata, jud. Vaslui (1520); *Tatul Plotun*, slugă domnească, este fiul lui Stan Plotun (1520).

Antroponimul Plotun stă la baza unor vechi nume topice (sec. XVII-XVIII): *Plotunul*, munte în hotarul mănăstirii Bisericiani, jud. Neamț; *Plotunești*, sat pe Sărata, jud. Vaslui; *Plotunești*, sat în țin. Cârlișău; *Plotunița*, râuleț în jud. Iași; *Plotunița*, pârâu în hotarul mănăstirii Voroneț, jud. Suceava.

Ursul reprezintă unul dintre cele mai mari animale din lume. Este masiv, puternic și sprinten. Simțurile cel mai bine dezvoltate sunt auzul și mirosul. Dispune și de alte calități: este inteligent, ager, prudent. Are un corp de până la 2,5 m lungime, cu o înălțime de aproape 1,5 m și o greutate de până la 600 de kg. Poate trăi până la 30 de ani în libertate și, întreținut și îngrijit bine, până la 50 de ani în captivitate (în rezervații și menajerii) [10, p. 25].

Se disting mai multe varietăți de urși, însă toate fac parte din familia *ursidelor*. Denumirea lor științifică este *Ursus arctos*. Regiunile ghețurilor și zăpezilor veșnice din zona Polului Nord este împărăția ursului alb. Ursul brun, uneori cu blană de culoare roșcată, cafenie-închis sau neagră, este răspândit în mare parte în Eurasia și America de Nord (Canada, Alaska). În Europa este prezent mai cu seamă în Rusia, Spania, Franța și în țările din peninsula Scandinavia. În Insulele Britanice e un animal dispărut definitiv.

România este al doilea habitat-țară pentru ursul brun. Românii îl consideră un animal prin excelență românesc. În anul 2008 Carpații găzduiau circa 7.500 de urși bruni, în 2010 numărul lor s-a redus până la 6.800. Acum 100-200 de ani aceste animale erau răspândite în întreaga țară, din Carpați până în Câmpia Dunării. În zonele de câmpie, cu părere de rău, urșii au fost exterminați pentru că împiedicau dezvoltarea extensivă a agriculturii și creșterii vitelor. În acest fel, habitatul lor s-a limitat la regiunile muntoase ale țării [8, p. 23].

În munți urșii își găsesc adăpost în vizuini de peșteri, în gropi adânci la rădăcina copacilor, în desișuri de arbuști. Se hrănesc cu tulpini fragede de plante, cu ghindă, fructe de pădure, semințe, melci, furnici, mamifere mici, pești (pescuind de minune). Se mai înfruptă uneori și cu ouăle păsărilor ce-și fac cuiburi în locuri nu tocmai bine dosite și, bineînțeles, nu pierd ocazia să golească fagurii albinelor sălbatice din scorburile de copaci.

Față de om urșii sunt indiferenți, de obicei, evită întâlnirea cu el, îl ocolesc. Atacă omul numai când este rănit sau când simte primejdia. Mai agresive sunt ursoaicele când se văd nevoite să-și apere puii. La o întâlnire neașteptată cu ursul, omul este cuprins de spaimă, de teamă și de groază. În situații de siguranță, în rezervații și menajerii, omul manifestă sentimente de admirație față de aceste animale. Astăzi „Regele Carpaților” este o specie de animale protejate prin lege. Vânătoarea de urși este permisă doar în regiunile unde numărul lor este excesiv de mare.

În folclorul românesc ursul a devenit o figură legendară. În unele povești și istorisiri populare acest animal conlucrează cu omul, îl ajută în unele treburi gospodărești, devenindu-i chiar prieten. Într-un caz, drept recunoștință pentru că l-a scăpat dintr-o prinsoare, ursul îi aduce unui pădurar copilul răătăcit în pădure. În alt caz, pentru ca i-a salvat puii de la înec, ursoaica îl ajută pe cioban să alunge lupii de la stână. Mare i-a fost mirarea unui țăran când, într-o bună dimineață, găsi în ograda casei sale un știubei cu miere, darul unui urs pentru că odată i-a scos din labă o așchie de lemn [9, p. 422].

Strămoșilor noștri ursul le-a servit ca totem, o credință străveche, și anume că, dacă la naștere copiii sunt numiți cu numele lui, aceștia toată viața vor fi ocrotiți de duhurile rele, de primejdii și de boli și vor crește

mari, puternici și sănătoși. De aici numele mici de persoană atât de răspândite în trecut: *Ursu*, *Ursan*, *Ursa*, *Ursana*. Acestea sunt frecvent atestate în documentele vechi: *Ursu*, fiul Anghelinei (1589), *Ursu*, fiul lui Cozma (1603), *Ursa*, nepoata lui Ștefan (1607), *Ursana*, fiica lui Luca jitnicerul (1617), *Ursu Bălțatu* (1616), *Ursu Udrea*, vornic în țin. Tigheci (1624), *Ursu Vartic*, staroste de Adjud (1621), *Ursan Bărboiul*, mare vornic în Țara de Jos (1618).

Prenume au devenit, după cum s-a menționat mai sus, și numele altor animale totemice: *Cerbul*, fiul Tudorei (1610), *Cerbul*, tatăl lui Nicoară (1625), *Leul*, bunicul lui Toader (1546), *Leul*, fiul lui Drulea (1580), *Lupa*, nepoata lui Leul (1546), *Lupa*, fiica lui Toma (1539), *Lupul*, armaș în țin. Tecuci (1605), *Lupul Stroici*, mare logofăt (1580), *Lupul Vărzar*, vistiernicel (1598). Mai târziu, prenumele *Ursu* și derivatele sale au ajuns să denumească grupuri de oameni, vițe de neam, devenind astfel nume de familie: *Ursu*, *Ursan*, *Ursache*, *Ursăchescu*, *Ursulescu*, *Ursuleț*. Și aceste nume dispun de vechi atestări documentare.

Toponimia înregistrează numeroase denumiri de locuri și localități provenite de la numele acestui animal. Căci a desemna un loc cu numele unui animal adesea înseamnă a fixa habitatul sau prezența frecventă a animalului în acel loc. Hrisoavele domnești din sec. XV-XVII atestă numele topice: *Ursa*, poiană în țin. Totruș, *Ursești*, sat în jud. Neamț, *Ursoaia*, pâraie în jud. Botoșani, Iași și Vaslui, *Ursoiești*, sat în jud. Dorohoi, *Peștera Ursului*, loc într-o pădure din jud. Suceava, *Valea Ursului*, văi în jud. Harghita și Vrancea. Dicționarele toponimice inserează o mulțime de nume topice similare: *Ursa*, *Ursana*, *Ursăchești*, *Ursești*, *Ursoaica*, *Ursoaia*, *Ursoiești*, *Ursari*, *Grindul Ursului*, *Poiana Urșilor*, *Plaiul Ursoaicei*, *Valea Ursului* etc.

Pe teritoriul republicii noastre există patru localități cu astfel de nume: *Ursari*, sat în r. Călărași, *Ursoaia*, sate în r. Călărași și Căușeni, *Ursoaia Nouă*, sat în r. Căușeni [11, p. 167]. Aceste nume însă, ca și unele denumiri menționate mai sus, provin indirect, de la alte lexeme cu radicalul *urs*, în cazul nostru: *Ursari*, din antroponimul *Ursaru* sau apelativul *ursar* „persoană care dresează urși și îi face să joace în timpul reprezentațiilor”; *Ursoaia*, din antroponimul *Ursu* sau de la denumirea unei moșii *Ursoaia*. Oricum, aceste nume topice au la bază componentul lexical *urs*, numele animalului carpatin.

Zăganul este o specie de vultur mare, cu penajul negru-cenușiu pe spate, aripi și coadă și de culoare alb-gălbuie pe cap, gât și pe partea ventrală, având un mănunchi de pene lungi și negre, în formă de barbă, sub cioc. De aici numele populare ale păsării: *vultur negru*, *vultur cu barbă*, *vultur bărbos*. Denumirea ei științifică este *Ghipeetus barbatus*. În limbile balcanice e cunoscută cu același nume: ngr. *zaganis*, bg. și scr. *зaгaн*, tc. *zagan*. Este considerată una dintre cele zece specii faunistice dispărute sau pe cale de dispariție.

Zăganul este o pasăre răpitoare imensă. Are o greutate de până la 10 kg, cu aripi ce acoperă o întindere de 2,5-2,8 m. Vânează alte soiuri de păsări, precum și animale mici, recoltează și leșuri de animale. Este singura pasăre care se hrănește nu numai cu carnea pradei, ci și cu oasele acesteia. Răpitorul, pentru a ucide mai repede animalele mari (iepurii, mieii, iezii etc.), le dă drumul din zbor și apoi le reia și le duce la cuibul lui de pe stânci. La fel procedează și cu oasele mari, le sloboade din gheare de la înălțime; la contactul lor cu pietrele, se sfarmă în bucăți mai mici.

Aceste păsări trăiau în voie (pe alocuri mai viețuiesc și astăzi) în munții Himalaya, Tibet, Pamir, Altai, Caucaz, Alpi, Pirinei, pecum și în unele regiuni muntoase din Africa. În trecut au străbătut înălțimile și au străjuit și stâncăriile Carpaților. Astăzi maiestuoasa siluetă a zăganilor nu mai brăzdează cerul ținuturilor românești. Carpații au fost, după cum se vede, limitele nordice ale ariei de răspândire a vulturilor bărbos. Zic unii că nu demult au admirat zborul triumfal al zăganilor pe deasupra Sovatei, zic alții că i-au zărit făcându-și cuiburile pe stâncile Retezatu-lui. Sunt adevăruri acestea sau, mai degrabă, niște imaginații ale celor cu bune intenții sau cu nostalgii cinegetice?...

Zăganii au dispărut definitiv din cuprinsul ținuturilor românești. Omul lacom și activitățile sale nechibzuite, dar mai cu seamă braconajul, au cauzat disconfortul habitatului și, în cele din urmă, dispariția acestor păsări. Un impact asupra fenomenului l-a avut și așa-zisa campanie de salvare a caprelor negre, acestea, chipurile, supuse pericolului din partea șoimilor de munte. S-a recurs în acest mod la salvarea unei specii faunistice prin sacrificarea alteia.

Stăpânii înălțimilor însă și-au lăsat amprenta în limba, cultura și tradițiile noastre populare. Maiestuoasa pasăre este numită de români și

ceahlău, precum și *rarău*, nume preluate în trecut din graiurile limbii maghiare din Ardeal (cf. ung. *csaholó* „șoim”, *raró* „o specie de șoim”). Conform opiniei unor reputeți lingviști, după numele acestei păsări au fost denumiți cei mai înalți munți din Carpați, habitatul de altădată a zăganilor: *Ceahlău* (1907 m), *Rarău* (1651 m) [12, p. 530].

Numele generic *vultur*, ca și numele altor păsări totemice, a funcționat cândva ca prenume: *Vultur Arbure*, armaș (1464); *Vultur Neagoe*, comis (1513) ș.a., documentele vechi atestându-l mai frecvent însă ca nume de familie: *Ilie Vultur*, *Nicoară Vultur*, *Fodor Vulturaru*, *Gligore Vultureanu*, *Marcu Vulturescu* (sec. XVI-XVIII). Nume de familie au devenit și denumirile referitoare la speciile mai mici de vultur (*vânturel*, *vinderel*, *vindereu*, *vultan* / *hultan*). Apelativele și antroponimele respective au stat și la baza multor nume de locuri și localități, vechi și actuale: *Movila Vulturului*, movilă pe Bahlui, jud. Iași (1398); *Vinderei*, sat în jud. Bacău, împreună cu numele de persoană *Vinderel* (1447); *Vulturești*, sat pe Bârlad, jud. Vaslui (1535); *Hulturești*, sat în țin. Fălciu (1621); *Dealul Vindereilor*, *Hultura*, *Hulturul*, *Hulturimea*, *Movila Hultanului*, *Stânca Vulturilor* [12, p. 340, 535; 13, p. 141, 146, 210].

În diferite regiuni ale Carpaților se află în circulație și astăzi numeroase toponime provenite de la termenul de bază *zagan*, ceea ce probează o dată în plus existența și permanența sedentară a păsării într-un trecut nu tocmai îndepărtat: *Curmătura Zăganului*, *Stana Zăganului*, *Stâncile Zăganilor*, *Valea Zăganului*, *Vârful Zăganului*, *Zăganul*.

Termenii și cuvintele în discuție și-au găsit utilizare atât în creațiile folclorice, cât și în operele literaturii artistice: „Vulturul cu vultanul e frate, dar prada cu el n-o-mparte” (Folclor), „Vindereii mereu visează vrăbii și porumbei” (Folclor), „Hultanii și vindereii păsări sunt, dar nu cântă nici un cânt” (Folclor), „Zilnic plutesc în aer contra vântului vindereii obraznici” (L. Șeptițchi), „Vultureii se deprind a zbura de mici stând agățați cu ghiarele de marginea cuiburilor” (V. Alecsandri), „Zăganii, falnicii șoimi de munte, și astăzi răscolesc amintirile românilor ardeleni” (C. Hogaș).

Zimbrul este cel mai masiv, cel mai viguros și mai puternic animal din Europa. Are o greutate de până la 900 de kg, o lungime de aproximativ 3 m și o înălțime de aproape 2 m. Partea de dinainte a corpului este

musculoasă și puternică, acoperită cu un păr lung, de culoare gri-marou, formând în prelungire așa-numita barbă, partea din urmă a corpului (crupa) fiind relativ mai mică. Acest animal trăiește până la 28 de ani în captivitate și mai puțin în sălbăticie.

În trecut zimbrii viețuiau în zonele de pădure și uneori în pajiștile de câmpie. În prezent zimbrul este considerat o specie de animale în pericol de dispariție. În unele regiuni din Europa de Vest aceste animale au dispărut încă în sec. al XI-lea, supraviețuind până în sec. al XIV-lea doar în munții Ardeni (Franța, Belgia). În Europa de Est zimbrii au trăit până în sec. al XVIII-lea. Conform informațiilor specialiștilor, în Moldova ultimul exemplar a fost ucis în anul 1762, iar în Transilvania – în 1790 [8, p. 63-65].

Ca animal de vânătoare, zimbrul era considerat o prioritate a regilor poloni și a țarilor ruși. Însă tocmai regii poloni au luat măsuri pentru ocrotirea acestei specii de mamifere. Astfel, Sigismund August al II-lea (1520-1572) a emis un decret care prevedea pedeapsa cu moartea braconierilor de zimbrii. În sec. al XIX-lea, după ce o parte din teritoriul Poloniei, împreună cu Pădurea Bialoweza, a fost anexată la Imperiul Rus, Țarul Alexandru I (1777-1825) a emis un *ukaz* prin care zimbrul era declarat specie ocrotită de lege. Și în Germania zimbrul a fost declarat ca monument unic al naturii. Pe la mijlocul sec. al XIX-lea, turma de zimbrii din Polonia număra deja câteva sute de exemplare. Dar, în timpul Primului Război Mondial, aici populația de zimbrii a fost decimată cumplit de trupele germane, de soldații ruși în retragere și de braconieri.

În anul 1923 a fost înființată Societatea Internațională pentru Ocrotirea Zimbrilor. Au fost aleși pentru înmulțire mai mulți zimbrii de rasă, în grădinile zoologice s-au creat condiții favorabile pentru reproducerea speciei. La începutul sec. al XXI-lea, în Polonia trăiau deja 700 de zimbrii. Turme de zimbrii s-au format și în Belarus, Ucraina, Lituania, Rusia. Astfel, *împăratul codrilor* a fost salvat de la dispariție. În România, câteva exemplare pot fi admirate în Rezervația „Dragoș-Vodă” de la Vânători (jud. Neamț), la Neaga-Bușcani (jud. Dâmbovița), la Grădina Zoologică din Târgoviște, la Grădina Zoologică din București, aici și mai peste tot fiind aduși din Polonia.

Tot din Polonia, de pe malul Nemanului, au fost aduși în Republica Moldova, pe malul Prutului, în „Pădurea Domnească”, 3 zimbrii, găz-

duți fiind de „Zimbrăria” de lângă satul Moara Domnească (r. Glodeni). Munții Carpați și câmpiile din zonele subcarpatice adăposteau în libertate zimbrii până în sec. al XVIII-lea. Nu-i întâmplător faptul că pe stema Moldovei figurează ca însemn heraldic capul unui zimbru, acesta găsindu-și explicație în cunoscuta legendă despre întemeierea statului moldav de către Dragoș Vodă la 1359.

Răspândirea teritorială a zimbrilor e reflectată în toponimie din cele mai vechi timpuri. Căci, după cum s-a menționat deja, a desemna un loc cu numele unui animal înseamnă, în cele din urmă, a fixa prezența animalului respectiv în acel loc. Arealul de frecvență atestare documentară a toponimelor în discuție cuprinde, de obicei, regiunile păduroase ale Carpaților, precum și zonele precarpatice de câmpie.

În documente, aceste nume topice apar menționate atât în formele originare de limbă română (*Dealul Zimbrului, Poiana Zimbrilor, Valea Zimbrilor, Zimbroya*), cât și în variantele de traducere în slavonă (*Zubreane, Zubriceane, Zubricovți, Zubricăuți*). Ce-i drept, uneori, atât numele originare românești, cât și variantele slave ar putea proveni, indirect, din numele de persoane respective preexistente (*Zimbrea, Zubreă, Zubr, Zubric*).

Inserăm în continuare câteva nume de locuri și localități atestate în documentele vechi: *Zubrăuți*, sat dăruit de domn în 1374 lui Litavor (nelocalizat); *Sat unde a fost Zubreă*, localizat pe Prut, lângă actualul sat Roșu din raionul Cahul, menționat la 1425; *Zubreuți*, sat pe Prut, lângă satul Cobani (r. Glodeni), întărit prin act domnesc lui Dan Uncleata la 1429; *Zubriceni*, actualul sat Zăbriceni din raionul Edineț, dăruit în 1429 lui Radu grămatic; *Poiana Zimbrilor*, loc de pădure în Carpații Orientali (1520); *Zubrești*, actualul sat Zubrești din raionul Strășeni (1622); *Zimbreni (Zâmbreni)*, sate în jud. Suceava și Iași (sec. XIX). Până în prezent, pe teritoriul republicii s-au păstrat doar câteva nume de sate dintre cele existente cândva: *Zăbriceni* (r. Edineț), *Zâmbreni* (r. Ialoveni), *Zubrești* (r. Strășeni) [11, p. 176-177].

În multimilenara noastră istorie s-au împletit și s-au completat reciproc mărturiile documentare și tradițiile populare, reflectând într-un fel anume aceleași aspecte ale vieții materiale și spirituale ale oamenilor, aceleași evenimente, fapte și întâmplări, aceleași entități reale sau

imaginare. Onomastica și folclorul, obiceiurile și tradițiile populare sunt considerate, pe bună dreptate, monumente istorice spirituale, comori de neprețuit ale poporului român.

Referințe bibliografice

1. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. 4, București, 1935.
2. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1902.
3. O. Brădulescu, *Din mitologia antică și vechile tradiții populare românești* (Extras), Ploiești, 1925.
4. Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane*, București, 1995.
5. Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri*, București, 1990.
6. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, București, vol. I și urm., 1975.
7. Bernard de Wetter, *Regnul animal*, Editura ARC, Chișinău, 2008.
8. Nicolae Borcea, *Flora și fauna Carpaților*, Cluj, 1934.
9. Ovidiu Bârlea, *Mica enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976.
10. Dumitru Murariu, *Fauna României*, București, 2004.
11. Anatol Eremia, Viorica Răileanu, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ-documentar*, Chișinău, 2009.
12. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
13. Anatol Eremia, *Contribuții la studiul formării cuvintelor în limba română*, Chișinău, 1979.

Gabriela HAJA

Lexicografia și provocările informatizării

G.H. – CS I dr., Academia Română, Filiala din Iași, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide”. Șeful Departamentului de lexicologie-lexicografie.

În perioada 14-15 mai 2015, s-a desfășurat, la Academia Română – Filiala Iași, workshop-ul *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, organizat de Departamentul de lexicologie – lexicografie al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide”. Ajunsă la a IV-a ediție, manifestarea a avut ca obiectiv principal promovarea experienței în domeniul informatizării cercetării lexicografice românești din cadrul Institutului nostru, punerea în evidență a problemelor întâmpinate și a soluțiilor descoperite și, mai ales, a reușitelor obținute de noi sau de colegii din alte instituții din țară, implicați în acest proces.

Dacă edițiile anterioare au fost dedicate mai ales proiectelor în derulare, diseminării rezultatelor obținute în efortul de realizare a unor instrumente create în vederea redactării, în format electronic, a *Dicționarului limbii române. Serie nouă (DLR)* ori a unor resurse în format electronic necesare elaborării *Dicționarului tezaur* cu mijloace moderne, precum *Corpusul lexicografic românesc esențial (CLRE)*, ediția din anul acesta și-a propus o deschidere a perspectivei de abordare a subiectului printr-o masă rotundă la care au fost invitați specialiști din diverse domenii, alături de specialiștii lexicografi din cadrul Institutului, pentru a dezbate *Lexicografia actuală din perspectiva publicului-țintă*. Subliniem partici-

pareă, on-line, a doamnei doctor Maria Aldea, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, și a unei grupe de studenți din anul al II-lea de master cu specializarea lingvistică. Dialogul nostru a fost cu atât mai binevenit cu cât una dintre comunicările susținute de dr. Elena Isabelle Tamba de la Institutul „Al. Philippide” din Iași a avut ca referință primul dicționar românesc digitizat integral și cu liber acces în mediul virtual, rezultat demn de cele mai bune aprecieri, al proiectului *Lexiconul de la Buda (1825). Ediție emendată și prelucrată electronic pentru consultare on-line* (2011-2013), coordonat de colega noastră de la Universitatea „Babeș-Bolyai” (<http://www.bcucuj.ro/lexiconuldelabuda>).

Remarcabil este faptul că, în mediul universitar regional, manifestarea noastră are un prestigiu recunoscut, de vreme ce colegi precum dr. Petronela Savu, de la Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, au luat parte la workshop-ul nostru tocmai pentru a lua contact cu bunele practici în procesul de creare a unor resurse și dicționare electronice dedicate limbii române în relație cu alte limbi (engleza, în cazul de față). Dialogul dintre lingviști și specialiști informaticieni în domeniul procesării limbajului natural, precum profesorul dr. Dan Cristea, de la Facultatea de Informatică a Universității ieșene, s-a vădit, încă o dată, constructiv și salutar.

Secțiuni speciale au fost dedicate, și anul acesta, prezentării rezultatelor din cadrul proiectelor de cercetare cu finanțare obținută prin competiție, derulate în cadrul Departamentului de lexicologie – lexicografie ieșean (EneL – *European Network of e-Lexicography* <http://www.elexicography.eu/> și *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* – <http://dfa.philippide.ro/ro/index.php>). De altfel, procesul de informatizare a constituit o preocupare constantă a cercetătorilor lexicografi ieșeni începând cu anul 2003. Odată cu proiectul *CLRE – Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare aliniate la nivel de intrare...* (2010-2013) s-a impus nevoia împărtășirii rezultatelor obținute în investigații de acest tip într-un cadru de lucru deschis dialogului și cooperărilor, precum acest workshop.

De asemenea, a fost prezentată o manieră actuală de publicare a rezultatelor cercetării, care implică utilizarea tehnologiilor curente în distribuția cărților electronice. Această modalitate depășește granițele impuse prin publicarea în mod clasic și anume formatul tipărit ori prin publicarea on-line într-un format tip .pdf. Evoluția tehnologică aduce în discuție de această dată adaptarea lucrărilor pentru un public de nivel global, ținându-se seama într-o măsură mai mare de mobilitatea demografică.

Discuțiile pe marginea fiecărei comunicări științifice, dar mai ales prezentările și dezbaterile din cadrul mesei rotunde, au generat o serie de concluzii, dintre care merită menționate următoarele: primul dicționar modern bilingv neogrec-român, român-neogrec, publicat în 1935, la Constanța, de H. Sarafidi va fi propus pentru includerea în Bibliografia DLR, ca izvor secundar de foarte bună calitate, necesar documentării, dar și ca izvor direct (având în vedere conservarea unor cuvinte și forme românești arhaice ori regionale, rare); necesitatea realizării dicționarelor academice în format electronic este de ordinul evidenței, importanță fiind și maniera de editare a textelor, una dintre cele mai potrivite la ora actuală fiind utilizarea formatului e-pub, adaptabil oricărui mijloc de acces la publicațiile electronice (computer, laptop, tableta, smartphone etc.); necesitatea creării unui portal european în care să fie integrate dicționarele românești, academice sau nu, reprezentative pentru ilustrarea evoluției limbii române și care să ofere cercetătorilor străini informații cât mai elocvente și mai fundamentate științific despre lexicul limbii române; necesitatea realizării unor instrumente specifice învățării limbii române ca limbă străină ori a limbii române ca a doua limbă, în format electronic: corpusuri, dicționare speciale ș.a., utile deopotrivă studenților și specialiștilor străini interesați de limba română, precum și copiilor din familiile de români plecați, temporar sau nu, în străinătate. La această ultimă concluzie s-a ajuns pornind de la experiența didactică a colegilor de la Catedra de limbă română pentru studenți străini a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, de la răspunsurile obținute în urma unei analize de tip sociolingvistic prin intermediul unor chestionare aplicate profesoriilor specialiști, dar și studenților de către dr. Ludmila Braniște și dr. Gina Nimigean, precum și de la observațiile colegului nostru dr. Florin-Teodor Olariu, la care a ajuns în cadrul unor proiecte ce au avut drept scop analiza situației socio-lingvistice a românilor din diaspora, mai precis a comunității românilor din Torino și din Budapesta.

Întâlnirile din cadrul manifestării organizate de noi au fost întotdeauna provocatoare și generatoare de idei ori de direcții de cercetare inovative, pe teren românesc. Creșterea numărului de participanți, deschiderea spre comunitatea științifică europeană interesată de domeniul acesta de cercetare rămân obiectivele noastre pentru edițiile viitoare ale workshop-ului *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*.

Cristinel MUNTEANU

Logică și legislație. Câteva observații lingvistico-filosofice



Cr.M. – dr. în filologie (*magna cum laude*) și drd. în filozofie al Universității „Al. I. Cuza” din Iași; predă, ca lector, la Universitatea „C. Brâncoveanu” din Pitești.

A publicat, printre altele, *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007),

Lingvistica integrală coșeriană (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013), *Discursul repetat între alteritate și creativitate* (2008, ca editor),

Tobias Peucer, *Despre relatările jurnalistice* (2008, ca editor) și B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013, ca editor); este, de asemenea, autorul a peste 130 de articole și comunicări.

Domenii de interes: filozofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, lingvistica textului.

Domnului Stan Dragomir, în semn de prețuire, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani

Logic and legislation. Some linguistic and philosophical remarks. Starting from the conception of the ancient Greeks, which left deep marks in the Western culture, I tried to comment in this study on the relation between cosmology, logic and legislation. I was mainly interested in the connection between „the natural law” and „the social law” in general, but mostly in the relation between the former and the principles of „Roman law”. Apart from the philosophical aspects dealt with in this article, I have also presented some elements which I analyzed from a linguistic point of view as well.

1. Un bun cunoscător al viziunii vechilor greci despre lume, Werner Jaeger, în celebra sa carte, *Paideia*, a dovedit că aceștia „aveau un simț înăscut al naturalului” și că – spre deosebire de toate popoarele care au elaborat un cod de legi – ei au căutat întotdeauna acea LEGE unică prezentă în fiecare lucru și au încercat să-și armonizeze viața și gândirea cu ea (Jaeger 1945: xx-xxi). Observând cu mare atenție natura, grecii i-au intuit ordinea și s-au străduit să reproducă ritmurile naturale în activitățile lor. Așa se face că știința naturală grecească ajunge să fie guvernată de un principiu conform căruia lumea este impregnată de s p i r i t. Jaeger a mai explicat, totodată, de

ce orientalii aveau o concepție total diferită de cea a elinilor: „Sufletul Orientului, îngreunat de tânjirea religioasă, se scufundă în abisul emoției, negăsind niciun teren ferm în ea; în schimb, spiritul grecesc, antrenat să mediteze la cosmosul exterior ca la unul guvernat de legi fixe, caută legile lăuntrice care guvernează sufletul și, în cele din urmă, descoperă o viziune obiectivă asupra cosmosului interior.” (*ibid.*: 152-153)¹.

1.1. Mult mai târziu, prin perioada Renașterii, această credință se va modifica radical, făcând loc ideii că lumea naturală ar fi „o mașinărie în sensul literal și propriu al cuvântului, o alcătuire de părți componente concepute, puse laolaltă și programate într-un scop anumit de către o minte inteligentă, aflată în afara ei” (Collingwood 1960: 5). Marele „ceasornicar” nu era altul decât Dumnezeu, creatorul divin, stăpânitorul întregii Firi. Pentru vechii greci însă, universul nu era o mașinărie, ci un *o r g a n i s m*, iar spiritul pervaziv (amintit mai sus) era inteligența naturii înseși. Și cosmologia modernă se bazează pe o analogie: cea dintre procesele lumii naturale (studiate de naturaliști) și tumultuoasele acțiuni omeneste (investigate de istorici) (*ibid.*: 9).

1.2. Revenind la grecii antici, se cuvine să remarcăm că același reputat filolog german, W. Jaeger, ocupându-se de Anaximandru (cca 610 – cca 546 î.Hr.) și de doctrina acestuia referitoare la „justiția sistematică a universului”, notează undeva că un termen fundamental pentru filosofie, *aitia* ‘cauză’ (dimpreună cu ideea în sine), fusese deja transferat, în acele vremuri, din terminologia juridică în terminologia fizicii. Într-o manieră asemănătoare, cuvintele relaționate *cosmos*, *dike* și *tisis* au trecut din sfera legii în cea a naturii (Jaeger 1945: 161)². Pe de altă parte, se constată un amănunt aparent bizar: „cosmosul fizicienilor devine, printr-o curioasă retrogresie în gândire, modelul pentru *eunomia* din societatea umană, fundația metafizică a moralității orașului-stat” (*ibid.*: 171). Prin regresiunea respectivă, Jaeger face aluzie, probabil, la experiența „naturală” inițială a vechilor greci (vezi *supra*), experiență în urma căreia au luat naștere conceptele de «ritm», de «formă» și de «structură», pe care ei le-au aplicat apoi în arta și în știința lor³.

2. Această influență reciprocă, fie (1) dinspre macro-cosmosul natural către micro-cosmosul omenesc, fie (2) dinspre conduita umană către organizarea și funcționarea universului este „bizară” doar la prima

vedere, dacă luăm în considerație unitatea pe care – în mentalitatea vechilor greci – ar fi trebuit să o asigure, ca o „fibră” comună tuturor „lucrurilor”, s p i r i t u l invocat.

2.1. După John Dewey, concepția care a dominat multă vreme științele naturii a derivat din cel de-al doilea tip de influență: „Clasele distincte cărora lucrurile le aparțin prin însăși esența lor formează o ordine ierarhică. În natură există caste. Universul este constituit conform unui plan aristocratic, ba chiar feudal, pe bună dreptate. Speciile, clasele nu se amestecă ori nu se suprapun – cu excepția cazurilor accidentale, când rezultă haosul.” (Dewey 1957: 59). Teoria clasică a întocmirii lumii corespunde, în cele mai mici amănunte, unei ordonări ierarhice a claselor în funcție de „putere și demnitate”. În opinia aceluiași filosof american, nu avem deloc de-a face cu o analogie forțată între cosmologia antică și organizarea socială. Se știe prea bine că feudalismul se caracterizează, printre altele, și printr-o ordine dată de forța militară deținută, de raportul dintre cel înarmat și cel protejat ș.a.m.d. Or, dacă luăm în considerație noțiunile de «conducere» și de «ordin/comandă» pe care le implică ambele părți comparate, vom observa că o atare viziune persistă întrucâtva și în prezent. Termenul *LEGE* este definit astăzi drept o relație constantă în cadrul schimbărilor. Cu toate acestea, încă mai putem auzi (destul de frecvent) de legi care „guvernează” evenimentele, creându-se impresia că, dacă n-ar exista legi care să le țină în rânduială, fenomenele s-ar manifesta într-o completă dezordine. Acest mod de a gândi „este o supraviețuire a descifrării relațiilor sociale în natură – nu neapărat o relație de tip feudal, însă [una precum] relația dintre conducător și condus, dintre suveran și supus. Legea este asimilată unei comenzi sau unei porunci.” (*ibid.*: 64).

2.2. Știința modernă a modificat această optică întemeiată pe raportul dintre «superior» și «inferior». Tonul schimbării îl va fi dat însăși astronomia, care a demonstrat că Pământul nu se află într-o poziție privilegiată, nu este mai presus decât soarele, luna și stelele ș.a.m.d. Rămânând în domeniul analogiei de mai sus, Dewey este de părere că nu ar fi exagerat să se spună că s-a produs astfel o trecere de la s i s t e m u l feudal al claselor generale de rang inegal, dispuse gradat, la o d e m o c r a ț i e a faptelor individuale de rang egal (*ibid.*: 65-66). Desigur, o asemenea modificare de „paradigmă” a atras după sine și schimbarea

felului în care sunt cercetate lucrurile. Principiile și legile științifice nu se află la suprafața naturii. Ele trebuie „smulse” naturii printr-o metodă complexă și bine pusă la punct, adică prin tehnica investigației. Vechile procedee – rațiunea pur logică și acumularea pasivă a observațiilor – sunt insuficiente în acest sens. În schimb, experimentarea activă, obligând faptele naturale să ia forme diferite de cele sub care se prezintă în mod obișnuit, ajunge mai repede la adevărul lor, tot așa cum „tortura îl poate sili pe un martor necooperant să destăinuie ceea ce ascunde” (*ibid.*: 32; cf. și Collingwood 1971: 246-256)⁴.

3. Vom vedea că toate aceste transformări datorate spiritului științific modern au condus, în cele din urmă, inclusiv la necesitatea reformării logicii de tip aristotelic, în pofida caracterului ei așa-zis „imuabil”. Voi amâna, însă, pe moment, discuția referitoare la reforma respectivă, încercând să evidențiez legătura originară dintre logică și legislație sau, mai degrabă, legătura dintre logică și sistemul juridic. Dacă în prima secvență a lucrării am punctat relația dintre cosmologie și legislație în genere (conform viziunii grecești), în continuare îmi propun să subliniez relația dintre logică și dreptul român. În demersul meu, voi apela adesea (după cum am și făcut-o deja) la câteva dintre lucrările marelui filosof pragmatist american John Dewey, fiindcă ideile sale – insuficient cunoscute la noi – merită toată atenția.

3.1. După cum se știe, dreptul român stă și acum la baza mai multor sisteme legale din lume. Normele sale au reglementat atât condiția juridică a persoanei și relațiile personale patrimoniale, cât și activitatea de soluționare a litigiilor dintre persoane⁵. Vechii greci erau filosofi și matematicieni (geometri), vădind o puternică propensiune spre contemplație. Romanii, însă, mai pragmatici din fire, erau juriști și administratori excelenți. Reflecțiile teoretice și investigațiile practicate/făcute doar de dragul speculației îi interesau prea puțin. Gândirea corectă, sistematică, îi preocupa numai în măsura în care le era de folos în viața politică. În consecință, la Roma, în primă instanță, logica va fi subordonată retoricii, călăuzind activitatea oratorică, mai cu seamă în timpul lui Cicero, când cea din urmă devine foarte importantă în cazul rivalităților de ordin civic. Ceva mai târziu, logica se va bucura, totuși, de mai mult prestigiu: „În vremea imperiului, logica a fost instrumentul [întrebuințat] pentru organizarea complicatului corp legal

de norme și decizii în baza unor principii generale fixe, derivate, pe cât posibil, din «legea naturii». Astfel, logica a devenit în mod cert o disciplină formală, utilă în ceea ce privește aranjarea materialului destinat argumentării, expunerii și instrucției.” (Dewey 1933a: 6). În orice caz, trebuie reținut amănuntul că nu doar logica, ci și filosofia grecească în sine (parțial, prin stoici; parțial, pe alte căi indirecte) a influențat dreptul roman: însuși conceptul de «lege» este de proveniență filosofică. Mai mult decât atât, în evul mediu „ideea «legii naturii» era una centrală în teoriile etice și politice ale gânditorilor scolastici” și, totodată, „principiul organizator al întregii jurisprudențe” (Dewey 1933b: 35).

3.2. Războaiele devastatoare (atât civile, cât și religioase) ale secolului al XVII-lea au impulsivat căutarea acelor norme menite să se aplice într-o manieră mai eficientă și mai sigură la fenomenele empirice din zona socialului și a politicului. S-a crezut că sursa normelor respective trebuie găsită în *rațiu* n e a însăși, situată deasupra vicisitudinilor omenești și lumești. Așa se face că marele jurist olandez, Hugo Grotius (1583-1645), a reluat „legea naturii”, dându-i o nouă interpretare și făcând din ea ideea generatoare și directoare a dreptului internațional, în vederea reglementării condițiilor de război și de pace⁶. Disociindu-se de religie și de teologie, Grotius a fructificat în mai mare măsură avantajele logicii: „[El] a reinstaurat legea naturii din perioada medievală, cu scopul de a ajuta relațiile internaționale să capete un caracter rațional, iar urmașii săi din diverse domenii ale jurisprudenței și ale moralei au făcut ca metoda sa de apel să devină din ce în ce mai riguros logică.” (Dewey 1933a: 8; cf. și Dewey 1933b: 35).

4. Să recapitulăm. Până aici se conturează două imagini oarecum distincte ale «legii naturale»: (1) o $LEGE_1$ care rezultă din observarea pasivă (și, întrucâtva, „superficială”) a naturii, o lege care se află în consonanță cu rațiunea pură și, ca atare, cu logica veche aristotelică (preponderent deductivă); (2) o $LEGE_2$ care rezultă din experimentarea activă a naturii, o lege care, pentru a putea fi „smulsă” naturii, necesită o logică (parțial) nouă (preponderent inductivă).

4.1. Timp de aproape două milenii, prima perspectivă a fost dominantă. Într-o carte extraordinară, *The Quest for Certainty*, John Dewey explică de ce lucrurile au stat astfel. Justificarea ar fi aceea că, într-o lume plină de neprevăzut, omul caută un spațiu securizant, caută să se pună

la adăpost într-un fel sau altul. În acest sens, el are la dispoziție două soluții: (α) fie încercă să câștige bunăvoința forțelor din mediul înconjurător (prin practici magice, ritualuri, sacrificii etc.), (β) fie inventează diverse meșteșuguri (arte) și, prin mijloacele acestora, ajunge să stăpânească puterile naturii în interesul propriu. În epoca lui Aristotel activitatea intelectuală (asociată cu răgazul) era la mare cinste, în timp ce munca fizică (pentru care erau folosiți îndeosebi sclavii) nu se bucura de prea multă prețuire, întrucât – se credea – „căutarea certitudinii complete poate fi realizată numai cu ajutorul cunoașterii pure” (Dewey 1960: 8), singura care reușește să capteze imuabilul. În schimb, „tărâmul activităților practice este ținutul schimbării, iar schimbarea este întotdeauna contingentă; are în ea un element aleatoriu ce nu poate fi eliminat” (*ibid.*, p. 19). În felul acesta se înțelege de ce pentru vechii greci granița dintre teorie și practică era una bine trasată. Ea corespundea separării celor două lumi, cărora le reveneau două tipuri diferite de cunoaștere: „Una dintre ele este cunoașterea în adevăratul sens al cuvântului, adică știința. Aceasta are o formă rațională, necesară și neschimbătoare. Ea este sigură. Cealaltă, ocupându-se de schimbare, este credință sau opinie; este empirică și particulară; este contingentă, o chestiune de probabilitate, și nu de siguranță.” (*ibid.*, p. 20).

4.2. Legea naturală (*jus naturale*) de la care pleca Hugo Grotius, deși era tot o lege în cea dintâi accepție ($LEGE_1$), constituia mai mult o lege a naturii umane decât una a fizicii sau a universului, chiar dacă, ce-i drept, apăruse – în opinia juristului olandez – ca o manifestare a voinței Domnului⁷. Interesantă este metoda hibridă folosită de Grotius în tratatele sale: pe de o parte, deductivă (*a priori*, analitică); pe de altă parte, inductivă (*a posteriori*, sintetică)⁸. Demnă de semnalat este următoarea coincidență: Hugo Grotius a fost contemporanul lui Francis Bacon (1561-1626) și al lui Descartes (1596-1650). Or, se știe că acești iluștri gânditori au fost exponenții celor două mari școli filosofice (diferite în ceea ce privește metoda întrebuițată), care au marcat cultura occidentală din ultimele secole. Astfel, (α) Fr. Bacon a fost reprezentantul empirismului, ce îi cuprindea pe cei care „apelau exclusiv la experiență în forma percepției senzoriale ca sursă a credințelor valabile” (Dewey 1933a: 8); la această orientare au aderat filosofii din Marea Britanie; iar (β) Descartes a fost reprezentantul raționalismului, ce îi cuprindea pe cei care „apelau la rațiune în forma con-

ceptelor matematice drept ultimă autoritate” (*ibid.*); la această direcție au aderat filosofii de pe Continent.

4.3. Știința modernă a pus în evidență celălalt tip de lege naturală (LEGEA₂). Sub impactul acesteia, mai ales în prima jumătate a secolului al XX-lea, s-a simțit nevoia unei reformări a logicii tradiționale. Într-adevăr, acest aspect este exprimat foarte clar în capitolul al V-lea al cărții lui John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry* (1938), capitol ce se intitulează chiar *The Needed Reform of Logic* și constituie o critică echilibrată, plină de înțelegere, la adresa logicii clasice de tip aristotelic. Așadar, pe de o parte, savantul american arată modul „intim și organizat” în care logica lui Aristotel reflecta știința perioadei în care a fost formulată: din acest punct de vedere, această logică – cu substrat ontologic – merită toată admirația noastră. Pe de altă parte, Dewey încearcă să dovedească faptul că schimbările „revoluționare” care au avut loc între timp în știință necesită o mutație corespunzătoare radicală și în logică. De pildă, anticii credeau în imutabilitatea speciilor (a „esențelor”), fiind interesați îndeosebi de *forme*, și mai puțin de *substanțe* (ca materii) – ceea ce explică, în general, lipsa lor de preocupare pentru măsurare. Or, criteriul cantitativ nu mai poate fi ignorat de știința modernă, ce acordă prioritate măsurătorilor. Pe lângă aceasta, *Originea speciilor* (1859) a lui Charles Darwin (revoluționară și prin titlu) a demonstrat tocmai faptul că speciile (biologice) nu sunt deloc imuabile (Dewey 1938: 81-98).

5. Lui Kant, logica, așa cum o întemeiase și o dezvoltase Aristotel, îi părea definitiv încheiată. Nu mai era nimic de făcut în privința ei. La fel de desăvârșite îi apăreau filosofului german și matematica și fizica, în stadiul la care ajunseseră prin contribuțiile lui Isaac Newton. Dar iată că între timp atât matematica, cât și fizica au cunoscut progrese remarcabile și câștigurile respective și-au pus amprenta și asupra logicii. Las deoparte aici formalizarea („matematizarea”) logicii realizată de A. Whitehead, B. Russell *et alii*. Mai interesant este faptul că experiența micro-fizică (rezultând din descoperiri precum teoria relativității a lui Einstein, cuanta de energie a lui Max Planck, principiul indeterminării al lui W. Heisenberg, principiul complementarității al lui N. Bohr ș.a.m.d.) l-a îndemnat pe Ștefan Lupașcu (ori Stéphane Lupasco), bunăoară, să vorbească despre o „logică dinamică a contradictoriului” și

să teoretizeze „principiul terțului inclus” (sic!). Anumite date evidențiate cu ajutorul teoriei einsteiniene a relativității contrazic formula newtoniană a gravitației. În consecință, conform logicii tradiționale, ar fi trebuit fie ca formula lui Newton să fie invalidată și abandonată, fie ca datele observate să fie declarate drept false și imposibile, deoarece negau propoziția generală. Or, în opinia lui John Dewey (și în acord cu logica sa nouă), „ceea ce se întâmplă, de fapt, este că generalizarea anterioară este modificată și revizuită de descoperirea exemplului contradictoriu” (Dewey 1938: 197). Mai mult decât atât, „chiar și în cazurile în care o excepție se dovedește a fi mai degrabă aparentă decât reală, vechea generalizare nu este pur și simplu confirmată, ci câștigă o nouă nuanță de sens datorită capacității sale de a fi aplicată la situația neobișnuită și, în aparență, negativă. În modul acesta «excepția întărește regula».” (*ibid.*).

6. Tot atât de imuabile dau impresia că sunt și unele principii consfințite de dreptul roman. Nu doar că ele fixează în formă concisă adevăruri evidente, ci se și prezintă (și se transmit încă) în haina prestigioasă a limbii latine – lucru foarte nimerit, de vreme ce despre latină s-a afirmat adesea că disciplinează gândirea grație gramaticii sale deosebit de riguroase, formată din paradigme cvasi-complet regulate. Însă nu este numai cazul normelor juridice. George Topârceanu, deși discută problema într-o manieră ludică, face o serie de observații generale cât se poate de juste: „Ca să devie maximă latinească, un aforism trebuie în primul rând să spună ceva. În al doilea rând, acel ceva trebuie să fie un adevăr elementar, o idee care-ți sare în ochi, de la prima vedere, cu amândouă picioarele odată. Soarta lumescă a unui aforism atârnă, așadar de evidența adevărului pe care-l conține. [...] Veniți pe pământ mai devreme, cei vechi au avut norocul să dea peste o mină intactă de adevăruri sedentare, care abia așteptau să fie formulate în latinește ca să pornească razna prin lume. Atunci filosofii lor, poeții, oratorii și marii lor dignitari s-au pus pe atâta: au început să fabrice de dimineața până seara maxime latinești, pentru folosința generațiilor viitoare. Și nouă nu ne-au mai lăsat aproape nimica... *tarde venientibus ossa!* [‘celor care vin mai târziu nu le rămân decât oasele’, n.m. Cr.M.]”⁹.

7. Dacă însuși principiul logic al terțului exclus a putut fi atacat ca urmare a cuceririlor științei moderne, ne putem întreba dacă nu cumva

sunt atacabile și câteva dintre adevărurile conservate în formulele juridice latinești. Desigur, după cum am văzut mai sus, legea naturală din prima categorie ($LEGEA_1$) poate fi contrazisă, corectată ori nuanțată de legea naturală din cea de-a doua categorie ($LEGEA_2$). Să luăm, de pildă, un principiu juridic binecunoscut: *Mater certa, pater incertus* „Mama este sigură, tatăl este nesigur”. Astăzi, o astfel de „lege” (de neclintit în adevărul ei timp de două milenii) nu mai poate fi socotită universal valabilă, fiindcă în ultimele decenii au fost constatate unele „excepții”. Ajunși în acest moment al expunerii, trebuie să facem o distincție: un principiu poate fi „atacat” în mod întemeiat fie (α) în conținutul său, fie (β) în expresia sa (doar în această ordine, fiindcă β , dacă se produce, presupune obligatoriu α).

7.1. În ceea ce privește conținutul, se susține că principiul *Mater certa, pater incerta* și-a pierdut validitatea absolută acum câteva decenii, atunci când au apărut mamele-surogat, capabile să poarte și să aducă pe lume copii concepuți prin tehnica fertilizării *in vitro*; deci, mama nu mai era la fel de „sigură” ca și înainte... Pe de altă parte, datorită geneticii, de la o vreme nici tatăl nu mai este la fel de „nesigur”, putând fi identificat destul de precis cu ajutorul testelor ADN. Germanii, bunăoară, au amendat principiul cu pricina, adăugând (în 1997) în *Codul civil* un paragraf referitor la „maternitate”, potrivit căruia „mama unui copil este femeia care i-a dat naștere”. Nu mai insist în acest sens (pentru mai multe detalii, vezi Duggan 2014: 1-23). În orice caz, este și acesta un exemplu suficient de clar care dovedește că uneori logica bunului simț, bazată pe observarea îndelungată a naturii, face (alături de normele dreptului roman) un pas înapoi în fața progreselor științei.

7.2. Când luăm în considerație expresia ca atare, ne aflăm pe terenul «discursului repetat» (cum numește E. Coșeriu frazeologia, înțelegând-o într-o accepție largă), de care se interesează lingvistica. După cum a susținut Stelian Dumistrăcel (în mai multe cărți și articole), enunțurile canonice aparținând discursului repetat pot fi destructurate / restructurate după regulile „*quadripartita ratio*” quintiliene (vezi Quintilian, *Institutio Oratoria*, I, 5, 39-41)¹⁰: *adiectio* ‘adăugare’, *detractio* ‘suprimare’, *immutatio* ‘substituire’ și *transmutatio* ‘permutare’. Le ilustrez aici, pe cont propriu, cu câteva sintagme și dictoane latinești:

(a) SUPRIMAREA – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, secționând la stânga ori la dreapta formula *verba volant, scripta manent*;

(b) ADĂUGAREA – de exemplu, *homo homini lupus (est)* a devenit în Evul Mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*;

(c) SUBSTITUIREA – de pildă, expresia lui Plaut, *homo homini lupus est*, a fost schimbată la diverși clasici în *homo homini deus est* (Caecilius) sau *homo res sacra homini* (Seneca);

(d) PERMUTAREA – de exemplu, *ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naționaliști: *ubi patria, ibi bene*¹¹.

Cu referire acum la principiul de drept roman invocat mai sus, se cuvine să precizez că acesta circulă în mai multe versiuni: *Mater semper certa est; pater est, quem nuptiae demonstrant* „Mama este întotdeauna certă, tată e cel pe care-l vădește căsătoria” (*Dig.*, 2, 4, 5, *Paulus*); *Mater jure semper certa est* „Conform dreptului, mama e totdeauna certă” (*Dig.*, L.5, *De in jus vocando*, 2, 4)¹² ș.a.m.d. Însă forma sub care se găsește cel mai frecvent rămâne *Mater (semper) certa est, pater incertus*. Cât privește modificările acestui enunț aparținând discursului repetat juridic latinesc, este de la sine înțeles că inovațiile aduse de știința recentă au motivat toate schimbările posibile în expresia acestuia (patru la număr, conform tipologiei stabilite de Quintilian). O simplă verificare pe Internet, folosind motorul de căutare Google, va scoate la iveală destructurări și restructurări dintre cele mai diverse. Aici mă voi mulțumi să înregistrez doar tipul de modificare cel mai rar întâlnit, și anume *permutarea*. Astfel, de pildă, doi cercetători francezi, într-o carte despre „copilul nimănu”, au declarat (încă din 1994) că adagiul *Mater semper certa est, sed pater semper incertus* s-a perimat din cauza veritabilei revoluții științifice; în consecință, ei au afirmat că – în condițiile actuale – formula mai potrivită ar fi aceasta: *Pater semper certus est, sed mater non certa*¹³.

8. În ultimele decenii, mai cu seamă după ce omenirea a conștientizat efectele extrem de distrugătoare ale bombei atomice, s-a pus tot mai acut problema moralității/eticii științei. Unii au indicat fizica modernă drept sursa tuturor relelor, de parcă știința ar fi o „entitate cauzală *per se*”, și nu un produs creat de om. John Dewey are grijă să păstreze

dreapta măsură: „Știința, fiind o construcție a omului, este la fel de supusă uzului uman ca orice altă dezvoltare tehnologică. Însă, din păcate, «uzul» include utilizarea greșită și abuzul. A susține că știința este o entitate în sine, după cum reiese din mai toate distincțiile curente ce împart știința în «pură» și «aplicată», și apoi a o învinovăți de relele sociale, cum sunt instabilitatea economică și dezastrul războiului, cu scopul de a o subordona idealurilor morale, nu aduce niciun beneficiu pozitiv. Din contră, ne abate de la folosirea cunoașterii noastre și a celor mai competente metode de observație în procesul de realizare a lucrurilor pe care sunt capabile să le facă” (Dewey 1954: 231-232).

8.1. Încheind *Critica rațiunii practice*, Immanuel Kant a scris aceste faimoase cuvinte: „Două lucruri umplu sufletul cu mereu nouă și crescândă admirație și venerație, cu cât mai des și mai stăruitor gândirea se ocupă cu ele: *cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine.*” (Kant 1972: 252). Pentru filosoful german, *cerul înstelat* (cosmosul) și *legea morală* (cuprinzând suma valorilor omenești) constituiau două universuri distincte, deopotrivă de fascinante și de bogate (nelimitate). Una este *lumea naturii* (caracterizată prin necesitate și cauzalitate), și cu totul alta este *lumea culturii* (caracterizată prin finalitate și libertate).

8.2. Poate că grecii antici se înșelau atunci când afirmau că există o strânsă legătură între legile naturii și legile gândirii, între organizarea cosmosului și rânduiala socială ș.a.m.d. Dar, fără îndoială, o viziune (chiar greșită, eventual) cum este cea exprimată de Aristotel (în citatul de mai jos) este mult mai frumoasă decât orice altă concepție, deoarece ne include în rațiunea universală pătrunsă de armonie, îndemnându-ne să trăim după legile ei: „Dacă deci, în comparație cu omul, intelectul este ceva divin, atunci și viața dusă în conformitate cu intelectul va fi, în comparație cu viața umană, divină. Dar nu trebuie să-i urmăm pe cei ce îndeamnă omul, pentru că este om, să-și mărginească gândirea la lucruri omenești și, pentru că este muritor, la lucruri trecătoare. Omul trebuie, dimpotrivă, în măsura în care-i este cu putință, să se immortalizeze pe sine, făcând totul pentru a trăi în conformitate cu elementul cel mai elevat din el; căci, dacă acest element ocupă un loc restrâns ca volum, prin forța și valoarea sa reprezintă mult mai mult decât tot restul.” (Aristotel, *Etica nicomahică*, X, 7, 1177b-1178a).

Note

¹ Toate traducerile fragmentelor citate din Jaeger, Collingwood și Dewey îmi aparțin.

² Pentru confirmarea acestui transfer terminologic (în cazul cuvintelor *aitia*, *dike* și *cosmos*), vezi și Peters 1997: 34, 64-65 și 157-158.

³ Pentru mai multe detalii, mai cu seamă în privința artei, merită citit îndeosebi capitolul 7, *The Natural History of Form*, din cartea lui John Dewey, *Art as Experience* (vezi Dewey 2005).

⁴ Ca să ne facă să înțelegem și mai bine în ce constă specificul fiecărei metode, Dewey reia și prelucrează tripla analogie a lui Francis Bacon (din *Novum Organum*, I. xcv), bazată pe comportamentul unor insecte: „Rațiunea pură, ca mijloc de atingere a adevărului, este asemenea pământului care țese o pânză [scoțând-o] din sine însuși. Pânza este ordonată și elaborată, dar reprezintă doar o capcană. Acumularea pasivă a experiențelor – metoda empirică tradițională – este similară furnicii care aleargă primprejur, adună cu sărg și depozitează la un loc grămezi de materii prime. Adevărata metodă, cea pe care Bacon ar fi urmat-o, este comparabilă operațiilor efectuate de albină, care, la fel ca furnica, adună materie din lumea externă, însă, spre deosebire de această creatură harnică, atacă și modifică substanța strănsă, cu scopul de a o face să-și dezvăluie comoara ascunsă.” (Dewey 1957: 32).

⁵ Vezi Emil Molcuț, Dan Oancea, *Drept roman*, ediția a II-a, Casa de Editură și Presă „Șansa”, București, 1993, p. 8.

⁶ În acest sens, Hugo Grotius a scris o lucrare fundamentală (în trei cărți): *De iuri belli ac pacis* (1625). Merită amintite și alte tratate de referință redactate de el: *Mare liberum* (1609), *De veritate religionis Christianae* (1627) etc.

⁷ Vezi, de pildă, pentru detalii, printre alte numeroase materiale disponibile în mediul virtual, eseuul lui Jim Powell, *Natural Law and Peace. A Biography of Hugo Grotius* (publicat la 4 iulie 2000 pe www.libertianism.org).

⁸ Vezi Romain F. L. Girard, *The Impact of Hugo Grotius' Concept of Natural Law on His Social Contract Theory* (History Research Dissertation, April 25th 2014), consultată pe www.academia.edu. Romain Girard susține că pe Grotius l-a interesat, mai curând, forța pozitivă a raționamentului inductiv, decât forța negativă a acestuia. (Dacă, în manieră empirică, ajungem mai întâi la concluzia că *Toate lebedele sunt albe*, iar ulterior descoperim și o lebedă neagră, atunci vom formula concluzia astfel: *Nu se poate ca toate lebedele să fie albe*. Deși ambele enunțuri sunt inductive, primul încearcă să fie adevărat în mod pozitiv, în timp ce al doilea, respingându-l pe primul, are șanse de reușită prin aceea că este adevărat în mod negativ.) Însă (mai spune Girard, citând alți specialiști) majoritatea concluziilor obținute de Grotius prin modalitatea *a posteriori* pozitivă se bazează pe o serie de presupuneri *a priori* referitoare la natura umană.

⁹ Vezi savurosul material *Mens sana in corpore sano*, în G. Topârceanu, *Scrieri*, vol. II, Editura Minerva, București, 1983, p. 64.

¹⁰ La o lectură atentă și integrală a lucrării *Institutio Oratoria*, se va putea observa că meritul aplicării „împătritei reguli” la analiza discursului repetat îi aparține (înainte de orice altă contribuție modernă) lui Quintilian însuși.

¹¹ Pentru o discuție extinsă privind contestarea formulelor latinești, dar și pentru numeroasele exemple, vezi Cristinel Munteanu, *Modificarea discursului repetat latinesc în*

registru grav al științei și al filozofiei, în Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (editori), *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică (București, 13-14 noiembrie, 2007)*, Editura Universității din București, 2008, p. 207-217; vezi, de asemenea, o versiune îmbogățită a acestei lucrări în Munteanu 2012: 181-195.

¹² Vezi Radu I. Motica, Dan Negrescu, *Lexicon juridic latin-român*, Editura Lumina Lex, București, 2001, p. 162.

¹³ Geneviève Delaisir, Pierre Verdier, *Enfant de personne*, Éditions Odile Jacob, Paris, 1994, p. 46.

Bibliografie selectivă ■

Aristotel, *Etica nicomahică*, Traducere, studiu introductiv, comentarii și index Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Collingwood 1960 = R.G. Collingwood, *The Idea of Nature* [1945], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1960.

Collingwood 1971 = R.G. Collingwood, *The New Leviathan. Or Man, Society, Civilization and Barbarism*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1971.

Dewey 1933a = art. *Logic* [1933], în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 8: 1933, *Essays and How We Think, Revised Edition*, Edited by Jo Ann Boydston, With and Introduction by Richard Rorty, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989, p. 3-12.

Dewey 1933b = art. *Philosophy* [1933], în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 8 [vezi *supra*], p. 19-39.

Dewey 1938 = John Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.

Dewey 1954 = John Dewey, *The Public and its Problems* [1927], Swallow Press • Ohio University Press • Athens, 1954.

Dewey 1957 = John Dewey, *Reconstruction in Philosophy* [1920], Enlarged Edition with a New Introduction by the Author, Beacon Press, Boston, 1957.

Dewey 1960 = John Dewey, *The Quest for Certainty* [1929], Capricorn Books, New York, 1960.

Dewey 2005 = John Dewey, *Art as Experience* [1934], Perigee Books, New York, 2005.

Duggan 2014 = Magdalena Duggan, *Mater Semper Certa Est, Sed Pater Incertus? Determining Filiation of Children Conceived via Assisted Reproductive Techniques: Comparative Characteristics and Visions for the Future*, în „Irish Journal Studies of Legal Studies”, vol. 4, issue 1, 2014, p. 1-23 (consultat în variantă electronică; vezi <http://ijls.ie/wp-content/uploads/2014/04/Magdalena-Duggan-FINAL-14-41.pdf>).

Jaeger 1945 = Werner Jaeger, *Paideia. The Ideals of Greek Culture*, Translated from the Second German Edition by Gilbert Highet, Vol. I, *Archaic Greece. The Mind of Athens*, Second Edition, Oxford University Press, New York, 1945.

Kant 1972 = Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor* [1785] & *Critica rațiunii practice* [1788], Traducere de Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1972.

Munteanu 2012 = Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.

Peters 1997 = Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești* [1967], Traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 1997.

Constantin ȘCHIOPU

Textul literar: comprehenșiune și receptare



C.Ș. – conf. univ. dr.,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
Catedra jurnalism, U.S.M.,
profesor-cumulard de
limba și literatura română
la Liceul de Creativitate și
Inventică „Prometeu-Prim”
din Chișinău. Lucrări recente:
*Metodica predării literaturii
române*, 2009; *Arghezi, Barbu,
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori*, 2010; *Manuale de
limba și literatura română
pentru clasa a IX-a* (coautor
Vlad Pâslaru), a X-a (coautor
Marcela Vâlcu-Șchiopu), a
XI-a (coautor Marcela Vâlcu-
Șchiopu), a XII-a (coautor
Mihai Cimpoi); *Comunicarea:
greșeli și soluții. Problemar
la limba română* (coautor
Marcela Vâlcu-Șchiopu),
2014, 210 compuneri și teste
rezolvate. *Limba și literatura
română* (coautor Cecilia
Stoleru), 2014.

Actul de creație, conform opiniei lui J. P. Sartre, „este în momentul conceperii unei opere, doar un moment incomplet, abstract; dacă autorul ar fi singurul care există, atunci acesta ar putea scrie cât de mult dorește – opera ca obiect nu ar apuca însă niciodată să vadă lumina zilei, iar autorul ar trebui să lase penița din mână sau să atingă culmile disperării. Dar procesul scrierii, ca act corelator dialectic, include procesul lecturii, iar aceste două acte interdependente au nevoie de doi oameni cu activități diferite. Strădaniile combinate ale autorului cu cele ale cititorului contribuie la nașterea obiectului concret și imaginar care este opera spiritului. Arta nu poate exista decât pentru și prin celălalt” [4, p. 246]. Această idee a lui Sartre o găsim și în lucrările lui Umberto Eco, pentru care textul este un act de co-producere, ce funcționează în parteneriat. Conform lui U. Eco, Cititorul Model și Autorul Model sunt cele două strategii textuale, fiecare încercând să deducă intențiile celuilalt. Autorul Model lansează propuneri de cooperare, care să-l ghideze pe Cititorul Model în actul de actualizare a tuturor potențialităților textului, adică să-l determine să se manifeste din punct de vedere interpretativ la fel cum el însuși s-a manifestat din punct de vedere generativ [2, p. 87]. „Textul, susține autorul,

este întrețesut cu spații albe, cu teritorii ale nonspusului. Cine le-a lăsat albe a procedat așa din două motive: în primul rând, pentru că un text este un mecanism lenș care trăiește din plusvaloarea de sens introdusă în el de destinatar. În al doilea rând, pentru că, pe măsură ce trece de la funcția didactică la cea estetică, un text vrea să-i lase cititorului inițiativa interpretării, chiar dacă, de obicei, dorește să fie interpretat cu o garanție suficientă de univocitate” [2, p. 83].

Cât privește importanța primului contact al cititorului cu opera de artă, mai mulți esteticieni (R. Ingarden, M. Dufrenne, T. Vianu, S. Iosifescu) au remarcat starea de fascinație nemijlocită, de brusc elan simpatetic al cititorului, reacția lui spontană, confuză, saturată de senzații organice (inima bate mai repede, obraji se îmbujorează, ochii scapără etc.), distanțarea acestuia de sfera intereselor practice imediate, evadarea din timpul profan, din ambianța cotidiană. Dat fiind faptul că prima impresie nu durează mult, că intensitatea emoției scade, cititorul începe să își reconștientizeze statutul, condițiile în care se află, valorile și țelurile care-l motivează. Tudor Vianu numea această etapă a receptării analitic-intelectuală sau judecata de comprehensiune [6, p. 305-308, 337]. Determinată de raportarea la opera literară, de actul receptării, de modul unic în care se realizează apropierea de sens, comprehensiunea este o fază importantă, prin urmare, necesară, care înseamnă crearea unei percepții a evenimentelor, a personajelor, a contrastelor sau asemănarilor, a vocabularului utilizat de autor, a tuturor componentelor de structură a textului artistic.

Este știut că relația cu lumea textului este determinată de receptare. Hans Robert Jauss, abordând problema receptării [3, p. 260], remarcă trei etape caracterizate prin orientarea diferită a orizontului lecturii. Primul timp hermeneutic se definește printr-o orientare progresivă, al doilea – printr-o orientare retrospectivă și al treilea – prin proiectarea textului pe „fundalul schimbărilor de orizont” ce au marcat șirul interpretărilor. Aceste etape H. R. Jauss le-a transpus astfel:

– **comprehensiunea**, echivalentă cu prima lectură, aceasta din urmă, la rândul ei, fiind un „timp al percepției estetice”. La această etapă, textul este parcurs ca partitură. Cititorul, trăind sentimentul uimirii, este implicat într-un seducător joc al cunoașterii operei. Specificul procesului de comprehensiune rezidă „în orizontul progresiv al percepției estetice”, orizont deschis și redeschis prin înaintarea lentă a cititorului spre

finalul operei, el fiind ghidat de toate elementele ei de structură: cuvinte, sintagme, alte componente de construcție. Impresionat, în procesul și în urma primei lecturi, cititorul abia deslușește înțelesurile operei;

– **interpretarea** echivalentă cu a doua lectură (re-lectura), reprezentând continuarea și complinirea comprehensiunii. În procesul interpretării se produce o schimbare fundamentală de orizont, ce permite constituirea sensului integral al operei literare. Cititorul este foarte atent la strategii, intertext și mesaj. Este etapa interpretării reflexive, cea a orizontului retrospectiv. În această ordine de idei, referindu-se la procesul de relectură, M. Călinescu sublinia: „Relectura e altceva: un proces cu o finalitate structurală, reflexivă, autoreflexivă; un mod al atenției care presupune încetinirea lecturii, cântărirea critică a detaliilor, un anumit profesionalism al lecturii” [1];

– **aplicarea** – a treia lectură / postlectura – „un timp al receptării istorice și al judecății estetice, având ca finalitate reconstituirea sensurilor operei”.

Având în vedere aceste considerente, profesorul va formula un șir de sarcini care să-i dirijeze pe elevi de la comprehensiune spre interpretare și aplicare. Acestea, de regulă, trebuie formulate în funcție de cele câteva niveluri ale aptitudinilor cognitive formate (nivelul cunoștințelor, al înțelegerii, al aplicării, al analizei, al sintezei și al evaluării). Cât privește primul nivel, al cunoștințelor, exercițiile / sarcinile de lucru vor viza: **localizarea / identificarea problemei** (1. Cu ce problemă se confruntă personajul? 2. Ce declanșează problema / conflictul interior al personajului, îl dezechilibrează? 3. De ce natură este problema dată? Alegeți din variantele propuse: a) morală; b) psihologică; c) fiziologică; d) politică; e) altă opinie. 4. Cine dintre personajele studiate și în ce condiții / circumstanțe s-a mai confruntat cu o astfel de problemă?), **organizarea informației** (1. Alcătuiți pe baza schiței biografia dlui Goe, având ca repere: categoria socială din care face parte, ocupația, portretul fizic / moral; 2. Alcătuiți planul de idei al povestirii; 3. Prezentați informația principală din fragment / operă în formă de piramidă: numele personajului, ocupația lui, trei caracteristici, comportamentul manifestat într-o situație concretă, problema cu care se confruntă, felul în care soluționează problema; 4. Stabiliți tipul de relații ce se constituie între personajele romanului *Enigma Otiliei*, precum și motivele ce contribuie la apariția acestora. Alegeți din variantele pro-

puse: a) prietenie; b) dușmănie; c) rivalitate; d) dragoste paternă / maternă; e) altă opinie. 5. Extrageți din fragment / operă (*Enigma Otiliei*) enunțuri cu valoare generală despre: dragoste, natura bărbaților, statutul unui doctor. Cui aparțin aceste afirmații?), **rezumarea** (1. Relatați în maximum 10 fraze povestea desprinsă din nuvela *Alexandru Lăpușneanul*. 2. Relatați întâmplarea care strică echilibrul inițial / episodul ce constituie punctul culminant / deznodământul operei. 3. Relatați episodul care v-a plăcut cel mai mult. Motivați-vă alegerea), **exemplificarea** (1. Exemplificați cu versuri și relevați ideea poetică ce ilustrează următoarele motive din poezie: iubirea, visul, condiția geniului, femeia-inger. 2. Exemplificați cu versuri din poezie următoarele antiteze: naștere – moarte, om comun – om de geniu, efemeritate – eternitate, refuz – acceptare), **rememorarea faptelor / evenimentelor / informației** în vederea determinării datelor cazului (1. Precizați cui aparține replica... 2. Precizați care dintre personajele romanului *Patul lui Procust* susțin fiecare dintre temele următoare: politica, iubirea, intelectualul și artistul, proprietatea burgheză; 3. Prezentați evoluția relațiilor dintre Emilia și Ladima / Fred Vasilescu – dna T. 4. Prezentați evoluția conflictului declanșat de averea lui moș Costache).

Având drept sarcină descifrarea, elucidarea sensului / sensurilor posibile pe care le pune la dispoziție textul, interpretarea impune formularea unor sarcini care vizează: **decodificarea elementelor de limbaj** al operei literare (1. Ce presupune pentru Eminescu „o noapte bogată”? Alegeți din variantele propuse și argumentați: a) alinarea dorului de iubită; b) bucuria de a-și revedea iubita; c) fuzionarea gândurilor celor doi îndrăgostiți; d) condiția realizării absolute a iubirii și a spiritului uman. 2. Ce simbolizează gorunul în poezia *Gorunul*? 3. Comentați sugestia simbolului-cheie al poeziei *Plumb?*), **interpretarea** unor procedee de compoziție (1. Numiți procedeul de compoziție utilizat de L. Rebreanu în romanul *Pădurea spânzuraților* și determinați rolul acestui procedeu), a unor tehnici narative (1. Determinați prioritățile relatării la persoana I, ca tehnică narativă utilizată de scriitorul C. Petrescu. 2. Determinați rolul monologului interior, alegând din următoarele variante: a) subiectivează acțiunea; b) accentuează un conflict interior; c) ajută la sondarea stărilor sufletești; d) altă opinie), a titlului operei (Ce semnificație comportă titlul romanului *Patul lui Procust*? Alegeți din variantele propuse: a) iubirea e supusă patului lui Procust;

b) societatea e un Procust al lui Ladima; c) Ladima este un Procust pentru societatea sa; d) existența unei limitări se măsoară cu patul lui Procust), **formularea** viziunii autorului asupra problemei abordate (1. Precizați în cinci-șase enunțuri felul în care scriitorul înțelege iubirea ca stare trăită. 2. Care este viziunea scriitorului asupra relației sale / a omului cu timpul?).

Un rol important în procesul de interpretare a operei literare îl au exercițiile-sarcini cu caracter de **abstractizare** (Există în scara alternativelor personajului Ladima posibilitatea de a ieși din impas, de a renunța la sinucidere?), de **transformare** (Dacă ați avea posibilitatea să modificați ceva în operă, ce anume veți modifica? Ce episod considerați că ar putea fi omis din operă; Ce modificări ar suferi personajul, dacă veți avea posibilitate să-l creați după bunul vostru plac? Cum ați vrea să se termine opera?), **de analiză** (1. Analizați comportamentul dlui Goe și raportați-l la un anumit tip de comportament: demn de urmat, satisfăcător, condamnable etc. 2. Analizați cele două atitudini – a tatălui și a fiului – față de uciderea căprioarei. 3. Analizați destinul mănăstirii de la Trei Izvoare (*Toiagul păstoriei*) și raportați-l la unul bun, strălucitor, teribil etc. Ce a determinat un astfel de destin?), **de sinteză** (1. Sintetizați ideile desprinse din operă într-o reprezentare grafică. 2. Formulați concluziile de rigoare cu privire la mesajul operei / personajul literar etc.). Menționez că procesul analizei, unul destul de complex, presupune operații de gândire *asociativă* (1. Putea Duca-vodă, ca domnitor al unei țări cu oameni blânzi și harnici, să-și schimbe ideile, convingerile și să ducă o politică de prosperare a Țării Moldovei? Argumentați în baza operei. 2. Supuneți unei analize comparative personajul biblic (Păstorul cel Bun) și cel druțian din nuvela *Toiagul păstoriei*. Ce a împrumutat personajul druțian de la prototipul său? De care alte personaje vă aduce aminte ciobanul?), *creativă* (În rol de jurnaliști care ați asistat la execuția lui Svoboda, precum și la ulterioarele discuții ale ofițerilor pe marginea acestui caz, pregătiți / scrieți un comunicat de presă pe marginea cazului și a discuțiilor respective; Pornind de la intriga piesei, alcătuiți o compoziție dramatică) și *imaginativă* (Cum s-ar fi constituit destinul lui Ion dacă s-ar fi căsătorit chiar din capul locului cu Florica / al Anei dacă s-ar fi căsătorit cu George?). Aceste sarcini îl ajută pe elev să pătrundă în logica construirii personajului, să sesizeze ceea ce-l diferențiază de alte personaje și-l apropie de o tipologie umană anume.

Nivelul aplicării, incluzând mai multe operații, denotă capacitatea elevului de a analiza faptele și problema, de a interpreta, a investiga, a clasifica și de a formula anumite concepte. Astfel, în procesul studierii textului artistic, elevii, la această etapă de lucru, sunt solicitați să analizeze comportamentul personajelor, anumite circumstanțe în care acționează sau care le determină să ia o decizie ori să se comporte într-un anumit mod, relațiile dintre personaje, diverse atitudini umane etc. Drept procedee de lucru pot fi utilizate *Simularea întâlnirii cu personajul literar*, *Jocul de rol*, *Drepturi*, *responsabilități*, *Procesul de judecată* etc. [5, p. 134-160]. Tot în cadrul acestei etape de lucru, profesorul va acorda o atenție deosebită sarcinilor cu caracter aplicativ, prin care elevii vor fi solicitați să elaboreze diverse eseuri, comentarii, ei având ca punct de pornire și de meditație citate ce aparțin criticilor literari, personalităților marcante ale culturii naționale și universale (1. Comentați afirmația lui G. Bacovia: „Plumbul ars e galben. În eprubeta mea, orice, orice reacție chimică dă un precipitat galben... Altădată, în plumb, pe lângă impresia colorată, simțeam una statică, de greutate. Plumbul apasă cel mai greu pe om... Forța lui m-a apăsât până la distrugere”. 2. Susțineți ori combateți afirmația criticului literar C. Bărboi: „Luceafărul reprezintă mai mult decât visul de dragoste al fetei de împărat, el este un personaj care are sentimente proprii, împins la întruchiparea pământescă de o pasiune dincolo de legile lui”).

În concluzie menționăm că un rol-cheie în comprehensiune și în gândirea participativă îl deține dialogul, scopul lui fiind căutarea înțelegerii reciproce și a armoniei, inițierea elevilor clasei în mecanismele gândirii participative, prin suspendarea prejudecăților. Din acest motiv, profesorul va opta pentru atare tehnici de lucru.

Bibliografie

1. Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a lecturii*, ed. a II-a, Editura Polirom, Iași, 2007.
2. Umberto Eco, *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative*, Editura Univers, București, 1991.
3. H. R. Jauss, *Pentru o teorie a receptării*, Editura Univers, București, 1983.
4. Jean-Paul Sartre, *Was ist Literatur?*, Hamburg, 1958, p. 35, apud W. Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.
5. Constantin Șchiopu, *Metodica predării literaturii române*, Chișinău, 2009.
6. Tudor Vianu, *Estetica*, Editura Orizonturi, București, 1996.

Maria HADÂRCĂ

Competența de lectură – concept, structură și mediu de formare



M.H. – conf. cercetător, dr. în pedagogie, Institutul de Științe ale Educației.
 Lucrări recente: *Limba și literatura română*, manual pentru clasa a VI-a (coautori: S. Bolduratu, N. Dabija), *Proiectarea și realizarea evaluării autentice* (coord. și autor, 2010), *Perspectiva axiologică asupra educației în schimbare* (coord. și autor, 2011), *Formarea personalității elevului în perspectiva educației integrale* (coord. și autor, 2013).

This article presents reading as the student's main intellectual activity, highlights its importance in the general learning paradigm as well as in the shaping-developing of the student's personality, describes several theoretical models on which the reading competence can be inter-actively developed during the lessons of Romanian language and literature and points to the role of the teacher-mentor in making a cultivated literature reader.

1. Lectura: activitate intelectuală de bază a elevului. Între activitățile, procesele și necesitățile de învățare școlară autentică, lectura ocupă locul central ca activitate intelectuală, dar și spirituală, de formare-dezvoltare a personalității, de aceea competența de lectură a fost considerată dintotdeauna o condiție a reușitei elevului în școală, apoi – un mijloc de acces la cunoașterea generală și specializată. De aici importanța actului lecturii școlare în paradigma generală a învățării și necesitatea formării-dezvoltării competenței de lectură pe parcursul întregii sale vieți.

În școală, elevul citește pentru a îndeplini mai toate funcțiile actului de lectură: pentru a se informa, a învăța, a cunoaște, pentru a înțelege, a descifra, a face ceva sau a zice despre ceva în legătură cu textul citit, pentru a cerceta, a găsi un răspuns la o întrebare sau o soluție de rezolvare a unei probleme, pentru a-și imagina, a aprecia, a produce sensuri globale sau parțiale în baza

textului citit etc. În acest sens, activitatea de lectură școlară poate fi caracterizată ca un tip general de învățare, ce se realizează în cadrul tuturor disciplinelor de învățământ, dar într-un mod specific fiecărui obiect, de aceea competența de lectură ar trebui considerată una transversală, transdisciplinară.

Plecând de la caracterul general al activității de lectură școlară, specialiștii în teoria literaturii și didactica lecturii [1, 2, 4] disting mai multe tipuri de lectură:

- a) lectură de informare, de documentare și de cercetare, în cazul istoriei, geografiei, biologiei etc.;
- b) lectură literară, care poate fi: de înțelegere, explicativă, interpretativă și, mai nou, lectură metodică, realizată în cadrul disciplinelor limba și literatura română, limbile materne, limbile străine;
- c) lectura de descifrare a simbolurilor, formulelor, graficelor sau a schemelor, în cazul fizicii, matematicii, chimiei, informaticii;
- d) lectura notelor muzicale pe un portativ sau de descifrare a unei imagini, în cazul artelor plastice;
- e) lectura de destindere / de plăcere sau recreativă etc.

Așadar, în instanța școlară, lectura apare ca o activitate intelectuală de bază a elevului, desfășurată în cadrul tuturor disciplinelor școlare, dar formarea competenței de lectură devine prioritară în cadrul disciplinelor cuprinse în aria curriculară „Limbă și comunicare” – limba și literatura română, limbi străine, limbi materne, literatura universală –, înscriindu-se într-un proces educațional flexibil și dinamic, implicând activități de înțelegere și receptare, decodare și interpretare, transformare și producere de noi sensuri și valori. Finalitățile de bază ale acestui proces de lectură îl formează atât spectrul larg de *competențe specifice* (de înțelegere și receptare, de decodare și interpretare, de comunicare orală și scrisă etc.), precum și *trăsăturile caracteriale, comportamentele* elevului – valori obținute exclusiv prin educația literar-artistică, susține Vl. Pâslaru [5, p. 24].

În acest context, se vorbește despre *pluralitatea* actului de lectură în instanța școlară și se sugerează necesitatea realizării mai multor lecturi ale

aceleiași opere sau text, pentru o mai bună înțelegere a mesajului transmis / comunicat, precum și a unei abordări funcționale a didacticii lecturii în școală, subliniindu-se, totodată, rolul și importanța evaluării, în verificarea, în primul rând, a înțelegerii conținutului unui text și apoi a interpretării acestuia, și nu doar a textelor literare, ci și a celor nonliterare. În legătură cu aceasta, cercetătoarea O. Costea sugerează chiar necesitatea subordonării practicii de lectură din școală lecturii din societate, care este o activitate foarte diversă ca tip, scop și surse de lectură, autoarea susținând că școala trebuie să fie direct implicată în pregătirea cititorului pentru activitatea de lectură continuă pe parcursul întregii vieți [2, p. 7].

Competența (școlară, profesională), identificată drept finalitate de bază a instruirii și formării, este astăzi unul dintre cei mai livrați termeni pedagogici, conceptul respectiv fiind în centrul tuturor abordărilor teoretice și practice, precum și al dezbaterilor publice, iar învățământul în bază de competențe – noua direcție de dezvoltare a curriculumului școlar și universitar din Republica Moldova – urmărește trei mari obiective:

- să pună accent pe finalitățile educației – adică pe competențele cu care trebuie înzestrat elevul până la sfârșitul școlarității obligatorii;
- să dea sens învățării, adică să arate elevului la ce-i servește ceea ce învață la școală;
- să certifice achizițiile finale ale elevului în termeni de competențe, ca răspuns la problematica analfabetismului funcțional.

La nivel european, conceptul de *competență* a fost definit drept „o combinație particulară de cunoștințe, abilități și atitudini adecvate contextului de care are nevoie fiecare individ pentru împlinirea și dezvoltarea personală și profesională, pentru cetățenia activă, pentru incluziunea socială și pentru angajare pe piața muncii” (*Memorandum privind învățarea permanentă*, 2001), iar în 2006 a fost elaborat un Cadru de referințe pentru competențele-cheie, prin care sunt stabilite 8 domenii de competențe-cheie de format în perioada școlarității: comunicarea în limba maternă, comunicarea într-o limbă străină, competențe de bază în matematică, științe și tehnologie, competența digitală, a învăța să înveți, competențe interpersonale și civice, competențe antreprenoriale și competențe culturale / interculturale.

Acceptând aceeași linie generală de dezvoltare, în 2010, procesul de învățământ din Republica Moldova, prin curriculumul școlar modernizat, a fost orientat spre formarea-dezvoltarea a zece competențe transdisciplinare: *comunicarea în limba română; a învăța să înveți; competențe de autocunoaștere și de autorealizare, competențe interpersonale, civice și morale; competențe culturale, interculturale; competențe acțional-strategice; competențe de comunicare într-o limbă străină; competențe digitale; competențe antreprenoriale; competențe de bază în matematică, științe și tehnologie*, iar, prin Codul Educației din 2014, cele opt competențe-cheie europene sunt considerate drept finalități de bază și ale sistemului educațional de la noi.

Constatăm însă că atât în lista competențelor-cheie europene, cât și a celor transdisciplinare formulate pentru învățământul autohton nu se regăsește competența de lectură, aceasta fiind considerată una strict disciplinară, specifică Educației lingvistice și literare / Limbii și literaturii române, deși, în opinia noastră, competența de lectură are un caracter *adisciplinar*, supraordonat, deci ar trebui să stea deasupra tuturor disciplinelor școlare, după cum și lectura este activitatea care stă la baza oricărei munci intelectuale. Prin urmare, ea ar trebui calificată drept o competență-cheie / transdisciplinară necesară omului pe tot parcursul vieții.

Competențele de bază formate și dezvoltate în cadrul disciplinei limba și literatura română, care integrează două domenii distincte – *educația lingvistică și educația literară*, sunt: competența de comunicare (orală și scrisă) și competența de lectură, ambele având caracter general, o structură complexă și integrând mai multe competențe specifice (lingvistice, de receptare, textuală, culturală etc.).

Formarea-evaluarea competențelor de comunicare și de lectură în școală se realizează procesual, integrator și instrumental, prin metode și tehnici specifice, de aceea procesul integrat de formare-evaluare a competențelor date solicită din partea cadrului didactic, în primul rând, cunoașterea teoriei lecturii, dar și a didacticii lecturii, în al doilea rând, stăpânirea metodologiei specifice de proiectare și realizare a activităților de formare-evaluare, selectarea metodelor adecvate, utilizarea diverselor tehnici de lectură și replierea acestora pe strategii didactice interactive [3].

Resursa pedagogică de bază a procesului de formare-evaluare a competenței de lectură o constituie *textul literar*, dar și cel *nonliterar*, de diverse tipuri, care este purtător de sensuri și de informații semnificative pentru elev, iar datoria profesorului este de a-l ajuta pe elev să perceapă aceste sensuri, să se formeze intelectual, moral, estetic etc., valorificând această resursă prin activități de lectură plurală, capabilă să conducă la asimilarea de noi cunoștințe, transformarea lor în abilități, deprinderi și încorporarea acestora în noi produse de comunicare orale și scrise create de el însuși, care sunt semnele achiziționării unei competențe.

2. Structura și mediul de formare a competenței de lectură. Conceptul de competență școlară, în baza căruia a fost modernizat curriculumul școlar pus actualmente la baza activității de formare-dezvoltare a personalității elevului prin toate disciplinele școlare, inclusiv prin limba și literatura română, este unul *integrator*, ce înglobează *cunoștințe, capacități și atitudini*, respectiv, orice competență școlară trebuie înțeleasă ca o noțiune integratoare, ce cuprinde ansambluri structurate de cunoștințe, capacități și atitudini dobândite de elev, având o finalitate educațională de bază la care trebuie să se ajungă pe parcursul învățării.

Plecând de la acest reper teoretic, *competența de lectură reprezintă un ansamblu integrat de cunoștințe literare, capacități de lectură și atitudini literar-estetice, exersate în mod spontan într-o activitate de lectură*. Din punct de vedere structural, competența de lectură se constituie din următoarele componente de bază:

- *Cunoștințe* (din teoria literaturii, despre opera literară sau textul non-literar, despre elementele operei, despre mesajul operei, despre autor, cunoștințe de vocabular, cunoștințe despre lume, despre sine etc.);
- *Capacități / abilități* de: ascultare / receptare (a textului), identificare (a tipului de text, a ideilor principale, a noțiunilor literare, a personajelor etc.); analiză și interpretare (a unui cuvânt, a unei secvențe de text, a unui fapt sau fenomen literar); caracterizare (a unui personaj); rezumare (a unui text narativ); apreciere (a unui text lecturat, a unui personaj, a stării personale postlecturale etc.);
- *Atitudini*, sentimente, reacții provocate de opera literară, trăiri formulate de cititor în legătură cu problematica textului lecturat, opinii și

aprecieri ale fenomenelor literare (personaj, autor, mijloace de expresie etc.) [4, p. 64].

Prin urmare, angajarea elevului într-o activitate autentică de lectură trebuie să presupună deopotrivă activarea, completarea și dezvoltarea unor *structuri cognitive* (cunoștințe despre text, cunoașterea diferențelor între textul literar și nonliterar, recunoașterea stucturilor textuale fundamentale; cunoașterea noțiunilor de subiect, temă, idee principală / secundară, personaj principal / secundar etc.), exersarea și dezvoltarea în permanență a unor *abilități / deprinderi* de identificare / decodificare / interpretare / rezumare, ce se pot întinde de la recunoașterea unui cuvânt sau selectarea ideii principale până la configurarea sensului global al unui text, precum și solicitarea din partea elevilor a formulării unor *atitudini, sentimente și trăiri proprii* vizavi de textul lecturat.

Totodată, pentru a putea utiliza competența dată și în viața de adult, elevul, tânărul, omul mai are nevoie și de formarea-evaluarea unor astfel de capacități și atitudini cum ar fi: a citi și printre rânduri; a reflecta asupra celor scrise; a identifica poziția autorului într-o problemă dată; a adopta o poziție proprie în legătură cu cele scrise; a reacționa la cele scrise etc. În acest sens, înțelegerea sau comprehensiunea unui text scris depinde, în mare măsură, de nivelul de dezvoltare în școală al unor astfel de capacități lingvistice cum ar fi: înțelegerea tuturor cuvintelor într-un text; înțelegerea unor cuvinte necunoscute și din context; recunoașterea și înțelegerea structurilor gramaticale folosite de autor în text; decodarea sensurilor și elaborarea de noi semnificații etc.

În fond, principalele activități de lectură vizate în cadrul procesului de formare-evaluare a competenței de lectură sunt desemnate prin următoarele verbe: *a înțelege, a analiza, a interpreta, a caracteriza, a compara, a aprecia, a critica*, respectiv, putem vorbi despre diferite tipuri sau niveluri de realizare a lecturii în clasă: lectura comprehensivă sau de înțelegere, lectura analitică sau interpretativă, lectura critică etc.

Din competența lecturii – fiind una generală, transversală și complexă – derivă următoarele competențe specifice:

- de lectură fluentă, expresivă a diverselor tipuri de texte;
- de receptare adecvată a mesajului global al textului citit;
- de înțelegere detaliată a universului ideatic descris în text;

- de analiză și interpretare a unei tipologii variate de texte;
- de rezumare a textului citit (în cazul textului narativ);
- de percepere a construcției interioare a textului;
- de formulare a unor opinii în legătură cu textul citit etc.

Datorită valențelor informative și formative plurale, textul literar și activitatea de lectură – ca sursă de cunoaștere și spațiu al căutării și construirii de sensuri – au stat întotdeauna în centrul activităților de formare-evaluare la orele de limba și literatura română, deci putem considera că mediul tradițional de formare a competenței de lectură îl constituie disciplina respectivă sau, mai exact, *educația literară*, al cărei scop de bază vizează „formarea cititorului cult de literatură, prin dezvoltarea la elevi a unui ansamblu de competențe literare / lectorale: de înțelegere / receptare, de analiză / interpretare, de comentare, de caracterizare, de scriere despre text etc. [7, p. 6]. Vom preciza însă că și alte discipline școlare din aria curriculară „Limbă și comunicare”, în special limbile materne sau limbile străine, pot contribui în mod egal la dezvoltarea acesteia, întrucât și ele utilizează textul literar și activitatea de lectură, după cum și disciplinile din aria „Științe socioumane”.

Pornind de la tipologia text literar / nonliterar evidențiată în curriculumul de limba și literatura română, vom sublinia rolul esențial pe care îl au cunoștințele despre *textul literar* și *structurile textuale* în procesul de formare a competenței de înțelegere a lecturii, precum și noțiunea care constă în cunoașterea și stăpânirea progresivă a diverselor tipuri de texte (epice, lirice, dramatice), ceea ce presupune organizarea unor situații de lectură care să vizeze comprehensiunea unei tipologii cât mai variate de texte literare – *narative, descriptive, explicative, argumentative, expositive* etc.

Se știe că orice tip de text are o construcție și o structură specifică ce trebuie cunoscută de elevi și analizată în procesul de înțelegere / receptare și de analiză / interpretare a textului lecturat în vederea dezvoltării ulterioare a competenței de lectură în competența de producere de texte într-o gamă la fel de diversă. Astfel, dacă înțelegerea / receptarea textului epic poate fi abordată de către profesor prin modelul clasic al celor cinci întrebări simple care vizează circumscrierea acțiunii și care pot fi formulate astfel: *Ce se săvârșește? De către cine și unde? De ce? Împreună cu cine și / sau împotriva cui? Când și cum?*, atunci verificarea nivelului de receptare

a unui text descriptiv este mult mai dificilă, întrucât necesită proceduri de de-construcție și re-construcție a descrierii: decuparea obiectului descris în părți, relaționarea și corelarea acestuia cu alte obiecte și, în final, montarea descrierii, observă cercetătoarea A. Panfil [4, p. 102].

Aceeași autoare caracterizează lectura școlară ca pe un proces personal, activ și holistic, în care interacționează trei factori: *cititorul* cu structurile sale cognitive (ce reunesc cunoștințe despre limbă, despre text, despre lume etc.), *textul* cu universul său tematic, ideatic, afectiv etc. și *contextul* în care se produce actul lecturii, iar condiția fundamentală a reușitei pedagogice în demersul integrat de formare-evaluare a competenței de lectură o constituie *interacțiunea* dintre toate cele trei variabile ale procesului lecturii.

„Figurile” active ale procesului interactiv de lectură sunt, pe de o parte, *elevul-cititor*, cu abilitățile sale de lectură formate mai mult sau mai puțin (acasă, în afara școlii), iar pe de alta, *profesorul-formator*, cu profesionalismul și metodologia sa, cu strategiile sale de constituire a sensului unui text. De aceea A. Panfil atrage atenția asupra necesității evitării unor situații de interacțiune deficitară în actul de lectură, cum ar fi, de exemplu: gradul de dificultate al textului este prea mare, problematica lui nu se înscrie în orizontul de așteptare al elevului, strategiile de comprehensiune selectate de profesor sunt ineficiente, iar contextul – inadecvat.

De aici, importanța alegerii textelor de către autorii de manuale pentru activitatea de lectură, necesitatea respectării particularităților de vârstă ale elevilor, cunoașterii preferințelor și intereselor de lectură etc., dar și a conștientizării nevoilor de formare morală, spirituală și caracterială, precum și a selectării cu discernământ de către profesor a strategiilor de formare-evaluare a competenței de lectură.

În literatura de specialitate sunt descrise mai multe modele teoretice după care poate fi configurat procesul didactic de lectură școlară, respectiv, după ele pot fi proiectate și realizate strategiile eficiente de formare și de evaluare a competenței de lectură în cadrul orelor de limba și literatura română, însă ceea ce trebuie reținut este faptul că toate aceste modele accentuează necesitatea *mai multor lecturi* pentru înțelegerea și interpretarea adecvată a unui text literar.

Astfel, P. Cornea consideră că orice activitate de lectură, în cadrul procesului didactic, trebuie să se desfășoare prin *multiple lecturi* de înțele-

gere / receptare / analiză / decodificare / interpretare a textului scris. În opinia autorului, procesul lecturii trebuie să parcurgă cinci etape: 1) percepția / receptarea textului; 2) re-lectura pentru decodarea sensurilor textului; 3) lectura pe unități a textului și înțelegerea detaliată a sensului; 4) lectura interpretativă a unor secvențe de text; 5) interpretarea estetică a textului [1, p. 65].

Autorul concepției educației literare și lingvistice și al teoriei literar-artistice, Vl. Pâslaru, dezvoltă acest model al lecturii plurale în cartea sa *Introducere în teoria educației literar-artistice* [5], argumentând, în baza unui sistem de principii științifice, necesitatea proiectării și realizării procesului de lectură literară după *stadiile lecturii*, adică în câteva etape: *stadiul prelectural*, când elevul trebuie să conștientizeze scopul lecturii (informativă, de cercetare, de destindere etc.), *stadiul lectural*, în care elevul realizează lectura expresivă prin mijloace verbale / nonverbale, și *stadiul postlectural*, în care elevul decodifică mesajul, interpretează valorile operei, formulează idei, ia atitudini în legătură cu cele citite, iar curriculumul de Limba și literatura română (edițiile 2000, 2006), coordonat de același autor, recomandă profesorilor proiectarea și realizarea activității de lectură școlară anume după acest model teoretic structurat în trei etape: *pre-lectură, lectură propriu-zisă, post-lectură*.

Pe aceeași poziție se situează și profesorul universitar C. Șchiopu, care, în lucrarea sa *Metodica predării literaturii române* [6], propune cadrelor didactice o metodologie eficientă de proiectare și realizare a activităților de lectură în baza diverselor tipuri de texte literare, autorul evidențiind, printre condițiile optime necesare de asigurat, valorificarea etapelor de lucru asupra operei literare și a nivelurilor de receptare a textului literar, modalitățile și perspectivele de interpretare a acestuia etc.

De remarcat, în teoriile postmoderne ale lecturii, înțelegerea / recepția și analiza / interpretarea sunt abordate de unii autori ca procese simultane, de alții – ca etape succesive, specificându-se că este vorba totuși de diferite tipuri de lectură: lectură de gradul întâi și al doilea, după P. Ricoeur, lectura euristică și hermeneutică, după M. Riffaterre, lectura naivă și critică, după U. Eco. În aceeași viziune, J. Lanjer [apud 2] reprezintă actul lecturii și relația cititor – text prin succesiunea a patru etape:

1. A pași din exterior spre interior, ceea ce înseamnă intrarea în lumea textului;

2. A fi în interior și a explora lumea textului;
3. A păși înapoi și a regândi datele cu care s-a pornit la drum;
4. A ieși din lumea textului și a obiectiva experiența trăită.

Cercetătoarea T. Erika tratează actul lecturii ca pe un proces de „constituire a Sinelui prin construcția de Sens”, care, de asemenea, se desfășoară în patru etape: 1. Întâlnirea cu paratextul; 2. Lectura; 3. Relectura productiv-creativă, gândită ca un act de întregire a textului; 4. Lectura critică. Observăm în acest model parcurgerea aceluiași patru etape ale lecturii, cu implicarea însă a două elemente noi: a *paratextului* (observarea elementelor însoțitoare ale unui text, perceperea rolului acestora în pagina de text etc.), care este urmat de o lectură și o *relectură productiv-creativă*, pentru a se putea ajunge la nivelul superior al lecturii critice – *evaluării* [apud 2].

În concluzie, subliniem faptul că, plecând de la modelul lecturii plurale, care este promovat în cercetările de bază privind studiul limbii și literaturii române și recomandat ca necesar de implementat prin curriculumul disciplinar în cadrul procesului de formare și evaluare a competenței de lectură, profesorul de limba și literatura română, în calitatea sa de proiectant al strategiilor didactice de realizare a activităților de lectură comprehensivă, interpretativă, de decodare a sensurilor etc., își poate configura propriul demers educațional circumscris idealului de formare pedagogică a cititorului cult de literatură artistică.

Bibliografie selectivă

1. P. Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, Editura Minerva, București, 1988.
2. O. Costea, *Didactica lecturii. O abordare funcțională*, Editura Institutului European, Iași, 2006.
3. M. Hadârcă, *Metode și tehnici de evaluare autentică a competenței de lectură*, în „Limba Română”, nr. 3, 2014, p. 20-30.
4. A. Pamfil, *Limba și literatura română în gimnaziu. Structuri didactice deschise*, ediția a II-a, Editura Paralela 45, Pitești, 2000.
5. Vl. Pâslaru, *Introducere în teoria educației literar-artistice*, Editura Museum, Chișinău, 2001.
6. C. Șchiopu, *Metodica predării literaturii române*, Editura Carminis, Chișinău, 2009.
7. Ministerul Educației al Republicii Moldova, *Limba și literatura română. Curriculum școlar pentru clasele a V-a – a IX-a*, Editura Liceum, Chișinău, 2010.

Mircea A. DIACONU

Agârbiceanu și problema evreiască



M.A.D. – critic literar, eseist, prof. univ. dr., decan al Facultății de Litere și Științe ale Comunicării la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava. Cele mai recente volume: *Ion Creangă – Nonconformism și gratuitate* (Editura Dacia, 2002), *Studii și documente bucovinene* (Editura Timpul, Iași, 2004), *La sud de Dumnezeu – Exerciții de luciditate* (Editura Paralela 45, 2005), *Atelierele poeziei* (Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, București, 2005), *Calistrat Hogaș – Eseu monografic* (Editura Crigarux, Piatra Neamț, 2007), *Poezia de la „Gândirea”* (Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, ediția a II-a revăzută, București, 2008), *Cui i-e frică de Emil Cioran?* (Editura Cartea Românească, București, 2008).

The present study investigates Agârbiceanu's writings about the condition of the Jews in the Romania of the late 19th and early 20th centuries. The analyzed writings were published by the Romanian author in editions that were issued before 1911, while later editions, printed mainly during the Communist regime, excluded these texts. This is why these writings are rather unknown to most literary critics and anthropologists.

The aim of our research is twofold: to interrogate Agârbiceanu's critical reception, focusing on E. Lovinescu' and G. Călinescu' concept of aesthetic autonomy, but also to discuss the problematic status of this author's editions, considering the last one, released in 2014.

Tema supusă atenției este relevantă deopotrivă pentru istoria și critica literară, dar și pentru studiul mentalităților ori pentru antropologie. Agârbiceanu publică mai multe texte cu problematică evreiască, necunoscute uneori nici specialiștilor, în volumele de schițe și povestiri din tinerețe. Chiar dacă în cărțile publicate după 1911 astfel de texte nu mai apar, când reeditează între războaie volumele tinereții, scrierile respective se păstrează, unele dintre ele suportând mici modificări. Ulterior, după al doilea război mondial, diferitele ediții trec sub tăcere astfel de texte. Ele vor fi publicate însă în cea mai recentă ediție, Ion Agârbiceanu, *Opere, I-II*, Academia Română, Fundația Națională pentru Artă și Știință, seria Opere Fundamentale, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliogra-

fie, note și comentarii de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, București, 2014.

Analiza imaginii despre evreu din opera lui Agârbiceanu poate constitui o temă distinctă, cu atât mai mult cu cât în studiul lui Andrei Oișteanu pe această temă (*Imaginea evreului în cultura română*, Humanitas, ediția I, 2001; ediția a III-a, 2012), scrierile lui Agârbiceanu nu sunt invocate. Să nu le fi cunoscut Andrei Oișteanu? Să i se fi părut atât de tari încât nu mai puteau sluji analizei sale pe orizontală?! În fond, studiul lui, de imagologie și de istorie a mentalităților, nu dorește să cadă în capcana abordărilor ideologice. Or, povestirile lui Agârbiceanu au o puternică încărcătură ideologică. Oricum, oferă din acest punct de vedere un bogat material, căci „jidantul” apare în multe din creațiile din această epocă ale scriitorului transilvănean. Să emitem ipoteza că, după articolele lui Lovinescu din 1906 și 1909, Agârbiceanu va fi făcut el însuși un pas înapoi, înțelegând poate că există o componenta inestetică chiar a conținuturilor?

În introducere, vom supune atenției felul cum îl citesc pe Agârbiceanu Călinescu și Lovinescu, mai ales pentru că acesta din urmă supune atenției chiar tema evreiască din opera prozatorului.

Una dintre afirmațiile devenite emblematice pentru interpretarea lui Agârbiceanu, reluată în enciclopedii și dicționare și la care, explicit sau implicit, critica literară se raportează adesea, este aceea a lui Călinescu: „El (Agârbiceanu, n.n. – M.A.D.) zugrăvește mai cu seamă intelectualitatea satelor de peste munți, compusă din preoți, notari, doctori. Stilul e potrivit materiei fără culoare lexicală deosebită, curent și din ce în ce mai îndemânat, excepție făcând, în scrierile de la început, limba de oraș, prea stângaci ardeleană. La Agârbiceanu, discutarea problemelor morale formează ținta nuvelei și a romanului, și dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare este tactul desăvârșit cu care acest prelat știe să facă operă educativă, ocolind predica anostă. Teza morală e absorbită în fapte, obiectivă, și singura atitudine pe care și-o îngăduie autorul e de a face simpatică virtutea”. Este o afirmație pe care o preiau majoritatea criticilor care analizează și discută opera lui Agârbiceanu, de la Const. Ciopraga la Răzvan Voncu, să spunem, considerată adesea literă de lege.

Totuși, opinia lui Călinescu, nu neapărat favorabilă (o analiză atentă în acest sens face Cornel Regman în *Demonii lui Agârbiceanu*), e declanșată

de cuvintele lui Lovinescu, critic acerb al sămănătorismului, pe care Agârbiceanu l-ar fi ilustrat în maniera cea mai elocventă. Pentru Lovinescu, teza morală din scrierile lui Agârbiceanu n-ar fi fost deloc absorbită în fapte, obiectivată. Dimpotrivă. Discutat sub genericul „Sămănătorismul ardelean”, Lovinescu începea prezentarea despre Agârbiceanu – deja în 1911 – vorbind despre identitatea fatalmente etică și sămănătoristă a oricărui scriitor din Ardeal, o literatură care „satisface pe toți cei ce confundă eticul cu esteticul”. De aici poate reacția târzie a lui Călinescu, recontextualizată politic. Căci, pentru Lovinescu, literatura ardelenescă s-ar fi definit prin „sănătate epică împinsă până la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv [...]; regionalismul din cauza vieții ardelenesc”. „Prin acumularea amănuntelor, prin lipsa gradării efectelor, prin neputința așezării povestirii în deosebite planuri, în vederea perspectivei necesare, prin limba dialectică și prin servitutea față de realitatea imediată, ea (proza ardelenescă, n.n.) este inferioară estetic (prozei sămănătoriste din Moldova, n.n. – *M.A.D.*)”. Nici nu mai contează reproșul că aceste proze i-ar lipsi „influența franceză”, o bizarerie critică, în fond, dacă n-ar avea în spate opinia că din literatura franceză s-ar fi putut „învăța ordinea, claritatea, compoziția, măsura și grația”, tot trăsături care relevă educația și formația clasicistă a criticului. Or, Agârbiceanu intră în acest tipar, Lovinescu scoțând în evidență „darul creației vieții, fără a-l avea, însă, și pe cel al creației sufletești”. „Aspectele exterioare” nu sunt dublate de „conflicte sufletești” și „cu tot dinamismul lor, schițele sunt lipsite de interes dramatic”. Observație fină, în fond, care mută teritoriul artei în domeniul construcției de efecte, posibile în cazul existenței unei conștiințe artistice.

Cele mai bune realizări, consideră Lovinescu, sunt *Fefelega* și *Lumi-nița*, pe care le și povestește, dar ceea ce Lovinescu nu poate trece cu vederea este „lupta de rasă”. Iar exemplul oferit este *Vedenia*, text care fusese lăudat de critica sămănătoristă (iar Lovinescu nu ezită să-i invoce pe Ilarie Chendi și să citeze din el). Analiza este didactică, adică explicită. „Să vedem acum în ce mediocră literatură tendențios anti-semită vedea Chendi măiestria scriitorului”, spune Lovinescu, și aici urmează povestirea întâmplărilor și citarea amplă. Noi înșine ne vom referi la textul pe care îl invocă Lovinescu, în paginile următoare, și de aceea nu vom face aici decât să reluăm concluzia lui Lovinescu: „Desi-

gur, nu toată literatura scriitorului are această atitudine inestetică; dar de ne-am îngăduit un citat atât de lung, e, pe de o parte, pentru a arăta punctul extrem la care ajunge tendenționismul literaturii ardelenne, în care critica vremii găsea o «măiestrie», iar, pe de alta, pentru a arăta lipsa de stil, caracterul provincial și greoi al limbii scriitorului”. Faptul că Lovinescu însuși vorbește despre „atitudine inestetică” să fie consecința unei tendințe de estetizare a socialului, a realului? Greu de spus – dar, dacă e așa, se explică și mai bine reacția lui Călinescu, care muta bătălia dintre autonomia artei și arta angajată exclusiv prin conținut pe terenul ideologiilor.

Problema este cu atât mai interesantă când constatăm că G. Călinescu republică textul din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, din 1940, în paginile „Contemporanului”, nr. 9, din 7 martie 1958, sub titlul „Probleme și exemple”, la „Cronica optimistului”. Ceea ce găsim în plus în revistă – pe lângă trei secvențe minimale din text – este un paragraf inițial, elocvent din multe puncte de vedere și generator de interogații. Spune criticul: „Problema «autonomiei» artei nu are nimic de-a face cu existența sau absența unei tendințe. *Divina Commedia*, *Din Quijote* sunt opere polemice cărora nimeni nu le-a contestat puritatea artistică. De fapt, cei care combat tendința noastră fac asta fiindcă ar voi să îmbrățișăm tendința lor. Cât despre extirparea oricărui conținut de viață ca impur, e de prisos a mai vorbi. Sunt opere cu tendință etică deschisă, care totuși intră în câmpul artei în măsura creației de viață. Sub acest aspect trebuie judecat Ioan Agârbiceanu”.

Așadar, în acest context, al luptei între autonomia esteticului – care presupunea și „estetizarea realului” – și arta cu tendință din „Cronica optimismului”, să trecem în revistă textele lui Agârbiceanu inspirate de problematica evreiască.

În *Plutașii* (textul a apărut în 1905, în „Drapelul”, la Lugoj), jidanul îi însoțește pe plutași pe Tisa, până la Seghedin, nevoind să rateze prilejul de a le vinde în permanență băutura. „Jidanul se-nvârte într-un călcâi și aduce jumătatea, întinzându-și mâna galbină, ca o arătare din morți”. Mânios cum nu mai fusese până atunci, Vasile le ține confrăților o lecție despre slăbiciunile lor: „Nemernicilor, măi! Acasă vă plâng copiii de foame și voi vă aprindeți cu vitriol! Voi vă bateți joc de ce aveți mai sfânt pe lume, vă bateți joc de voi chiar! Voi n-aveți ochi să vedeți cum

râde Hertzi de voi [...]”. Finalul e elocvent: „Că v-a orbit Dumnezeu, să nu mai vedeți dușmani și prietini. Și-aduceți cu voi, de câte ori mergeți, pe Juda ăsta, care vă zălogește, mă, și sufletele și vă poartă copiii flămânzi și goi pe drumuri”. Discursul trece ușor parcă sub autoritatea autorului: „Când înțelege că o parte dintre plutași își termină banii, jidanul vrea să pună cep butoiului. Ce urmează? „– Adecă ai amuțit, liftă spurcată! Stai că-ți știm noi năravul! Și toți trei îl ridică în sus, îl duc la marginea unei plute, îl prind de picioare și-l cufundă în apă, cu capul în jos, până la tălpi. Jidanul se zvârcolește ca un pește ce dă să scape. Peste câteva clipe îl scot, moțoiat”. Și deși evreul, speriat și simulând, atât cât mai poate, bunăvoința, spune că le va da în continuare de băut, plutașii repetă operațiunea: „– Nu dai, liftă, îți știm noi felul! Și iar îl cufundă. Când îl scot, jidanul e vânat-verde, și ochii-i stau să plesnească. Aruncă vreo trei guri de apă și răcnește iar din toate plămânile”. Lucrurile nu se sfârșesc însă aci, și restul povestirii ar merita citată în întregime: „Jidanul se șterge în grabă, se scutură odată ca și câinele ce a ieșit din apă, face o față veselă și ochii i se aprind de bucurie. / – D-voastră gândeați că nu mai dau. Glumesc și eu! Și încep să umple iar jumătățile. / Dar nu putu umplea nici două, căci Vasile porni de lângă cârmă, ca o furtună, îl prinse cu o mână de piept și-l duse până la marginea plutei. Acolo îl ridică în aer. / – Fă-ți cruce, liftă, că te botez acum! Vezi, ce popă ți-ai căpătat. N-am barbă și tot îs popa tău astăzi! / Jidanul se mai zvârcoli puțin în aer, vrând parcă să iasă din haine, apoi pumnul de fier se descleștă și două valuri mari se închiseră peste fântâna de botez a lui Hertzi. / Vasile râse întâia oară, după o mulțime de ani, un râs grozav, plin de furtună parcă”. Astfel, cu aceste pagini care încheie micul manual de tortură al lui Agârbiceanu, textul se și termină. Ce se va fi întâmplat cu Hertzi, Agârbiceanu nu ne mai spune. Să deducem că botezul a fost unul în moarte e în bună măsură posibil.

În *Gruia*, jidovul satului împreună cu trei feciori din sat au fost găsiți într-o dimineață, aproape morți, sub un pod. „Românașii bătuți dormeau adânc, părea că le-a făcut bine bătaia; jidanul, însă, tot deschidea, cu spaimă, ochii de mătă, și iar îi închidea, și răsufla rup, cu scârțâituri, ca și cum i-ar fi fost încheiat pieptul din hârburi de blide”. Jidanul n-a vrut să spună cine l-a bătut, dar, până la urmă, cei trei români îl dau de gol pe Gruia, care rămase convins că pe cei trei români nu i-a bătut el. La ieșirea din arest, după câteva luni, speriat, jidanul îi spune lui Gruia:

„– Bade Gruia, io nu-i spus. Să mă bată pe mini Dumnizău meu, di spus. Spus feciorii! / Dar Gruia nu le-a mai purtat sâmbetele pentru aceasta. Își aducea numai aminte că el, în noaptea primejdiei, seara, s-a înțeleș cu cei trei feciori să bată pe jidan, să-l scarmene de barbă, ca pe un țap, pentru că, ziceu ei, vindea băuturi otrăvite creștinilor. Știa că cei trei flăcăi plățiseră vinul în seara aceea. Mult vin!... Și-l îndemnau mereu... Și el a băut atunci ca un nebun, până a început să-i ardă ochii și să s-aprindă tot, ca într-un cuptor. Atunci a intrat în dugheană, l-a luat pe jidan subsoară și a ieșit afară cu cei trei feciori, în nopatea târzie. Nu era pui de om, și jidanul, simțindu-se în ghearele ursului, nu zicea nici măc de frică. Au mers sub podul de pe Valea Rea, și-a început să-i care lui Ițic cu lopata. Dar Gruia la băut era prost rău. Că dacă se înfierbânta odată, ar fi tot dat. Jidanul însă se rostogoli grabnic ca un țap, ș-atunci Gruia s-a apucat de cei trei, și i-a îmblănit. În urmă s-a dus acasă și s-a culcat”.

O altă situație în *Vedenia*, povestea unei case în care-și ținea cândva prăvălia și crâșma „un jidan uscat ca o prăjină și c-o barbă ca un caier de călți”, azi dărăpănată și locuită parcă de duhuri. Povestirea începe chiar cu descrierea casei: „Drept în mijlocul satului este o casă veche, dărăpănată. Casa e de cărămidă, dar pereții de mult s-au afumat, s-au înnegrit de ploile și vânturile ce i-au biciuit. Din coperișul de șindrilă n-au mai rămas decât câteva petece putrede, și prin căpriorii înalți șuieră amarnic vânturile nopții. Casa, se vede, a fost bine închegată pe vremuri. Din pereții ei înalți, ploile abia au putut mânca, iar fereștile, afară de una, stau și acum neatînse. Din gardul ce-a înconjurat odată casa asta, n-a mai rămas decât un singur stâlp de la porțiță, stâlp de stejar, cioplit în flori”. Noaptea cel puțin, mai ales pe vremuri de viscol, localnicii o ocolesc, „făcându-și cruci largi”, căci se-aud „în lăuntru ei toate glasurile dobitocești din lume – mârâit de mățe, hârâit de câini, cucurigat de cocoși, muget de vaci, boncăit de boi, nechezat de cai – ca și când ar fi o lume de duhuri necurate prinse într-o temniță tare, de unde nu pot scăpa”. Povestirea, ca o legendă, ar explica acest fapt, căci întrucât trupul i-ar fi rămas neîngropat mai multe zile, iar la moartea lui nimeni n-a putut zice «Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească!», umbra lui Șloim (poate și banii lui) au devenit o vedenie care pare să fie chiar chipul său („atâta numai, că-n loc de ochi de cucuvae, are doi sâmburi de jar”.

De fapt, la mijloc sunt două povești distincte. Una se referă la venirea lui Șloim în sat și la relația lui cu Andrei, cel dintâi oaspete al cârciumarului. „Jidanul a venit în sat ca toți de neamul lor, cu zdrențele-n spate, un drumeț rătăcit prin lume. Întâi ș-a deschis o bărcuță de scânduri și-a început a-și desfăce negoțurile de nimica. Dar după trei ani ș-a zidit casa asta și s-a așezat acolo cu balabusta și cei trei târtănași murdari cu părul încârlionțat”. Când i-a deschis prima dată ușa lui Andrei, „jidantul a bătut în palme, și-a netezit de multe ori barba, iar ochii lui ardeau ca două picături de jar”. Și Șloim îi face cinste cu vin, iar „barba-i tremura, mâinile-i închipuiau semne ciudate prin aer”. Apoi, se duse („împleticindu-se în pardesiul lung, soios”) să-și aducă și familia. Din acea zi, Andrei vine zilnic în colțul pe care și-l alesese în cârciumă și astfel „a văzut toată inima de câine a jidovului”, asociat „iudei” („Și înțelega Andrei, pe fiecare zi mai mult, că-n tot satul nu-i o altă inimă să se asemene cu a iudei”). „Jumătate din sat era în ghearele jidanului. Balabusta se îngrășase tare, când umbla prin crâșmă se legăna ca o rață uriașă, îndopată. «Coconașii», cum le spunea Andrei, crescuseră ca din apă, cu obrazul lungăreț, cu ochii albaștri, cu nasurile înconvoiate fin. Păreau niște pui de uliu, cum stau după tarabă și priveau și ei, fixând pe oamenii cari veneau să cumpere ceva sau să bea”. Între Andrei, care începuse să vină special ca să vadă pe Șloim „cum înșală, cum socotește bănuții de pițule, cum măsoară de mincinos”, și Șloim se iscă o dispută pe tema cărților sfinte. Andrei nu poate crede că Șloim posedă cărți sfinte din moment ce acestea sunt citite „lângă spirtul și negoțul din crâșmă”. Și când Andrei se înfurie spunând că singurul Dumnezeu al unor păgâni ca el e banul, „puii de jidan, privind speriați, se adunau în jurul bătrânului, ca și când ar fi auzit deodată un semnal de primejdie. Boscorodeau în limba lor, și ochii li se umpleau de ură mocnită, ce nu se putea răzbuna”. Altceva despre familia jidovului? Șloim îi spune că „noi, jidovii, avem lege tare sfântă și credem toți în Dumnezeu”, sau vineri seara „familia jidovului se ruga în cealaltă odaie” („Și în liniștea ce se făcu, se auzea murmurul urât, plângător, schelălăit, al rugii jidovești”). Cu toate acestea, Șloim e perceput de Andrei drept păgân și e asociat maleficului, diavolescului, lui sarsailă („prin sat oamenii începură să se jeluiască și să privească cu ochi dușmănoși la crâșma jidanului. Averițele lor se împuțineau mereu, iar sarsailă singur avea o avere baronească”). A doua poveste își găsește aici doar intriga. Andrei îi des-

tăinuie lui Șloim că prin sat circulă zvonul că și-ar ține aurul ascuns în pivniță și că prin împrejurimi hoțul Manole a început să jefuiască și să ucidă. „Și în crășmă, de-aci încolo, se vorbea numai de Manole și de ortacii lui. Balabusta nu slăbise, dar obrajii ei căpătară o culoare tare pământie, și pistrii se arătau deja, ca puncte de murdărie. «Coconășilor» li se mai încovoiaseră parcă pliscurile, iar Șloim se purta prin casă ca și când l-ar bate vântul”. Și ceea ce, nu numai în ordine epică, e previzibil se întâmplă. În locul faptelor, povestirea lor rezumativă, pusă sub formula „și spun bătrânii...”. Or, bătrânii spun că Șloim ar fi fost găsit într-o odăiță, „în mijlocul casei, pe spate, cu limba atârând afară, cu ochii deschiși, în cari încremeni groaza nebună a morții”. Iar balabusta și copiii nu erau nicăieri. Povestea lor nu stârnește nicio curiozitate: satul s-ar fi împăcat cu gândul că „n-or fi găsit comoara și pentru că n-au avut vreme să caute, pe copii și pe muiere i-au dus cu ei să afle!”. Să fi fost totul o consecință a urării făcute de Andrei? Căci după ce-l cinsti în prima zi în care deschise crășma, românul îi dorește „Să dea Dumnezeu ca și moartea aici să v-ajungă!”, cuvinte pe care Șloim le percepe încă de atunci ca pe un blestem. În tot cazul, nu există o intensitate epică nici pe acest posibil subiect, nici pe altele. Totul are mai degrabă rostul unei copii după natură. În viziunea lui Agârbiceanu, nu o povestire despre teroare, ci despre case bântuite de duhuri rele. Expresia unei ideologii răsfărânte epic. O lume in-estetică? Firește, mult mai mult decât atât.

De altfel, volumul de debut al lui Agârbiceanu se deschidea cu povestirea *Glas de durere*, textul penultim fiind *Plutașii*. Or, cred că cele două texte funcționează cumva în tandem. Dacă *Plutașii* sfârșea cu uciderea evreului, textul cu care se deschidea volumul prezenta o crimă comisă de un evreu. După ce încercase să-i siluiască fata, notarul, evreu care vorbește ungurește, îl ucide pe Grigore Lupeanu, gest despre care țăranii știu că va rămâne nepedepsit de autorități („Legea-i a lor, puterea-i a lor”) și care alimentează nevoia răzbunării („Și, iacă, așa ți-a fost dar să adormi tu, măi nepoate Grigore, răpus acasă la tine. Dar, dacă e dreptate la Dumnezeu, eu îți spun că am să pun în furci pe cânele cu pistrii pe față”). De remarcat că, în volumul din 1906, *Plutașii* are o completare față de faptele prezentate anterior. Textul, care va fi eliminat și în ediția din 1921, începe cu următoarea afirmație: „Înainte tribunalului, de câte ori e dus, Vasile spune aceeași poveste, cu capul drept, cu ochii plini de durere”. E o do-

vădă clară că Hertzi fusese ucis, iar elementele predicative suplimentare („cu capul drept, cu ochii plini de durere”) sunt în măsură să releve cum funcționează „umanitarismul” lui Agârbiceanu, câtă încărcătură ideologică are. Ce reiese din povestea justificativă a lui Vasile, a acestui „rumân” blajin? O idee clară e greu de formulat. Căci povestea poate să fie a cuiva care și-a pierdut mințile, ori a cuiva care trăiește o criză mistică. Credem, mai degrabă, că fără să urmărească vreo astfel de coerență epică, parcă pe urmele versetelor din *Cântarea României* de Russo, Agârbiceanu pur și simplu construiește un text cu valoare teoretico-parabolică. O alegorie care mută totul în mit. Să cităm, integral (în fond, textul e greu accesibil), povestea lui Vasile: „Dragi domnii mei, voi nici nu știți că io-s un fecior de împărat. Țara noastră e veche și întărită, ca un cuib de vulturi. Și are atâtea podoabe, cum nu mai e altă țară pe lume. Tata îmbătrânise cu sabia în mână și cu coroana de oțel pe cap. Vezi, că eu i-am făcut multe supărări, că nu prea stam pe acasă. Mă omora dorul de sălbăticiuni. Odată merg eu așa la vânat și dormeam sub o stâncă. Și iată cum dormeam, mă trezesc cu un voinic, călare pe un cal negru ca tăciunile. Îmi zise cu ochii foarte triști: «Dragul meu, tu cauți fiarale la munte, și iată ele pătrund și-ți umple șesurile ce le vei stăpâni după ce bătrânul tău... Pe acestea să le stârpești, căci îți vei batjocori Țara lipsind-o de toate frumusețile». Voinicul s-a făcut nevăzut, lăsându-mi un fluier rupt în bucăți și – în vis – auzeam parcă un freamăt nu de aripi, nu de copite, ci așa o învălmășeală de limbi. Și cei ce se zbăteau cu limba asta pe buze erau niște oameni pierduți, încovoiți de spate, cu ochi de buhnă. Și-am, răs, am răs așa de cu hohot, și-am dormit mai departe. Dar pe stânca sub care dormeam, creștea un brad înalt, înalt. Și el, de pe culme, vedea mai bine decât mine în vis. Și simt numai că deodată începe să tremure și din trupul lui părea că a plecat o limbă de foc care, străbătând stânca, a venit până în inima mea. Am tresărit și bradul începu să mi se vaiete. Îl întreb eu în vis și el îmi răspunde: «Dragă crăișor, vin oameni slabi, cari încă-s mai tari decât tine. De mâna acelora va trebui să cad eu și toată podoaba veche, cinstită a țării!». Și am privit și nu vedeam nici oaste puternică, nici comande scurte de luptă nu auzeam, nici zăngăt de arme, ci așa ca o învălmășeală de limbi. Erau tot cei de mai nainte, acum aveau însă legături mari în spate, cât căpițele. Și iar am răs și-am dormit mai departe. Când deodată mi se arată zâna munților că vine zburând. Abia mai fâlfâia din aripi de ostentă. M-a privit mai întâi înduioșată, cu ochii în lacrimi, apoi s-a așezat

lângă mine, m-a sărutat cu dragoste și-a început să tremure la sânul meu. Deznădăjduită că n-o înțeleg, își ia năframa din cap. Am rămas încremenit. Părul bogat de aur, ce-i ajungea până la călcâie, nu mai era. Luminile ochilor mei să le fi pierdut mai bine. Întreb eu – că-mi plângea amar în piept – «Cine ți-a tăiat podoaba capului, dragă?». Ea se alipi mai tare de mine: «Niște paseri de pradă». Și mi le arată aproape: erau aceleași ființe de mai nainte, dar acum aveau ghiare în loc de unghii și se cățarau pe munte. Într-o clipă sar în șea, iau sabia și pornesc în goană. Dar din toate ființele de mai nainte numai una mai vedeam: nu știu, adunatu-s-au toate într-asta una, ori celelalte s-au ascuns pe undeva. Dar pe asta am alungat-o, până ce mi-am încleștat mâna în barba ei, că avea o barbă ca aceea. Am ridicat-o în aer, dar era grozav de grea, că pe spate-i crescuse un butoi mare, mare. Și-am dus-o eu așa până la apa Tisei și-am înecat-o în Tisa. Acum de aia așa zice eu să mă lăsați de aici, că nu știu de a mai rămas vreo viețuitoare de asta? M-aș duce să dorm iară sub stânca aceea, să văd de mai vine voinicul, să aud de-mi mai spune ceva bradul și s-o mai întâlnesc o dată pe zâna munților. Să văd, nu i-a crescut părul cel de aur?». Ori poate că plutașul Vasile citise pur și simplu *Cântarea României*, text invocat într-una din povestirile sale de Agârbiceanu.

Cum este jidanul? Să reținem alte câteva imagini, pe lângă cele deja amintite: „Jidanul lung, încovoiat, în caftanul lui pătat cu verde și galbin ruginiu, se învârtea în jurul butoiului, fluturându-și barba cărămizie. Ochii mărunți păreau ochi de buhă, pistruii de pe față – ca hospe roșietice de cucuruz, iar nasul i se încovoia deasupra mustăților subțiri”, ori „jidanul își tremura neliniștit barba de țap” (*Plutașii*). Altundeva se vorbește de faptul că un anume Marton „trebuie să aibă o lege cănească, ceva așa, ca a jidovilor” (*În fața morții*). În alt loc, jidanul ar fi arendat pășunea de la grof, iar țăranii erau obligați să-și pască vitele pe moșia lui, acest „luda” care „nu vrea să știe cu niciun preț de vitele închise” (*În luptă*). Un anume Partenie, care face o clopotniță nouă la biserică, are următorul gând: „«În cârciumă de bei, te pedepsește Dumnezeu, că ești aproape de jidan, și jidanu-i frate cu dracu. Dacă bei când lucră pe la oameni, dai pildă rea, și, ascunzându-ți glaja, iar te asameni cu necuratul ce se ascunde pretutindeni»” (*Meșterul Partenie*). Altundeva se vorbește de faptul că „un jidan lung, cât o sulită, cu barbă de țap bătrân, era de o parte c-o pasăre tristă, care lua cu pliscul ședule de noroc, pentru creștinii cari dădeau cinci bani stăpânului” (*Păcatele noastre*). *Cea dintâi lacrimă* este povestea

unui fiu care refuză să meargă la studii superioare și cere părinților să-i dea de la început lui toată suma pe care ar cheltui-o cu școala. Cum părinții refuză, își ia viața în propriile mâini. Faptul că ar vrea să facă o afacere ar atrage după sine compromiterea părinților: „De aceea te-am purtat ani de zile la școală, ca să te pui acum în rând cu jidovii?”. Ajuns vameș, stârnește următorul comentariu: „Putea ieși om mare din el, și iată, în loc să se înalțe pe el și neamul lor, i-a scoborât și din rândul meseriașilor cinstiți. Căci vameș n-a fost încă aici în oraș, român. Tot lifte străine, jidani mai ales”. Cum se îmbolnăvi, lăsase în locul lui „un jidănaș”, iar când își reveni, singura-i grijă era dacă acesta a adus banii strânși de la cei care doreau să intre în oraș: „Când intră Marian, Marți tresări, și-și întoarse ochii de buhă spre el. / – N-ai închis rampa, Iudă! Hei, câte nopți va fi rămas deschisă. Să mi te cari, ia acuma, că , de nu, te prind de gât și te arunc sub pod! / – Fost frig, domnu’ Marian, fost frig și nu putut înclua lacăt. Venit să mă caldu, poi cui! / – Nu, să piei acum, Iudo, din ochii mei!”. Doar că la sfârșitul povestirii, acest personaj, privindu-și tatăl bătrân, își dă seama deodată de „toată deșertăciunea vieții sale”, iar la șaptezeci de ani vorbește de propria-i tinerețe ca despre „o boală”, „o patimă care i-a întunecat tinerețea”. Se referă, firește, la fuga lui de-acasă și la falsificarea unei polițe. Și la faptul că alesese o meserie pe care neamul său părea s-o asocieze cu toate păcatele posibile. O analiză a clișeeilor, prejudecăților, inerțiilor, ideologiei implicate trebuie făcută. Deocamdată, am înregistrat faptele. Operație mai degrabă de arheolog decât de antropolog. În fond, „monografie vie a satului ardelenesc”, „opera lui Agârbiceanu reflectează documentar, cum spune Cioculescu, zbuciumul vieții publice ardeleni, în decurs de jumătate de veac”. Dar Cioculescu nu uita că literatura avea pentru Agârbiceanu funcția „perfecționării morale”.

Alte câteva chestiuni ar merita discuții mai ample. Una dintre ele are drept reper metamorfozele atitudinii lui Agârbiceanu față de problema evreiască. Cum am constatat deja, după 1911 texte în care personajele implicate în subiectul central să fie „jidani” nu mai apar. În ce privește cauzele, în absența unor mărturisiri oarecare, putem emite doar ipoteze. Am putea bănui că opinia lui Lovinescu, invocată anterior, va fi cântărit greu. Să iasă la lumină astfel și faptul că Agârbiceanu va fi făcut un pas înapoi în privința tendinței pe care opera ar fi trebuit s-o aibă dând credit valenței estetice? Greu de spus, din moment ce tendința rămâne și în operele ulterioare stratul de adâncime al scrisului său. Altfel, ce

ironie a sorții! Adept al literaturii angajate, al tendinței în artă, Agârbiceanu e, la distanță, un discipol al evreului Gherea, pentru care, să ne amintim, „critica trebuie să răspundă” la cele patru întrebări: „de unde vine creațiunea artistică, ce influență va avea ea, cât de sigură și vastă va fi acea influență și în sfârșit prin ce mijloace această creațiune artistică lucrează asupra noastră”. Nu numai că opera va exprima „într-un fel sau altul, tendințele epocii în care (autorul, n.n. – M.A.D.) trăiește, ale societății în care trăiește”, dar ea va fi având și o anume influență. Pe acest din urmă fapt miza în mare măsură Agârbiceanu. Dincolo de faptul că se doreau copii după natură, povestirile lui Agârbiceanu deveneau un fel de ghid pentru educarea neamului. Rămâne, firește, întrebarea dacă povestirile acestea pe temă evreiască erau expresia unei copieri a realității sau, dimpotrivă, autorul folosea ficțiunea în slujba „tendinței”? Probabil că adevărul e undeva la mijloc. Se va fi inspirat Agârbiceanu și din realitate – și realitatea era atroce –, dar va fi și exagerat în scopul creării unor efecte imediate. În *Istoria literaturii române contemporane*, din 1937, Lovinescu rămânea, în ce-l privește pe Agârbiceanu, la vechile-i opinii. Și două din cele trei caracteristici ale literaturii sămănătoriste din Transilvania i se păreau a fi „sănătatea etică împinsă până la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv tocmai din pricina comprimării (?!, n.n. – M.A.D.) lui”, caracteristici foarte elocvente pentru scrisul lui Ibrăileanu, mai ales pentru cel de dinaintea Unirii.

Firesc, până la urmă, să ne întrebăm care va fi fost influența (nu în lumea literaților – nu pentru literați scris Agârbiceanu) în lumea cititorilor săi și care vor fi fost acei cititori? Care dintre straturile textului vor fi funcționat mai bine? Pe de altă parte, vor fi ajuns scrierile acestea și sub ochii unor cititori evrei? Cu ce impact? Ce păcat, în fond, că nu există „dovezi” de altă natură din epocă – mărturii asupra tirajelor și asupra circulației și difuzării cărților, periodicelor, că nu există pagini de jurnal, ori corespondență privată din epocă etc. –, pentru a putea pătrunde în astfel de teritorii care cu adevărat ar putea să intereseze.

Cert este că în perioada interbelică, atunci când mișcările antisemite ajung la un nivel maxim, Agârbiceanu nu are niciun fel de manifestări publice în acest sens, precum un Brătescu-Voinești, spre exemplu. Numele lui nu apare nici măcar o dată în radiografia pe care o face Z. Or-

nea în *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, iar în analiza făcută deceniului anterior în *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, nu există nicio conotație ideologică în legătură cu Agârbiceanu. E invocat de câteva ori pentru a intra în liste cu colaboratori la diferite periodice, în general periferice. Dar în culegerile de povestiri din interbelic va fi reluat Agârbiceanu textele pe tema evreiască? Ulterior, în ediția Pienescu, la care Agârbiceanu colabora, a făcut oarece modificări. Una este invocată de Ilie Rad. În *De la țară*, un fragment din schița *Hoțul* a fost modificat în așa fel încât să dispară trimiterea la evrei. Fragmentul „În vreo trei sate, bolțile jidanilor fură călcate și bănușorii, puși bine la cutii de fier, pieriră ca și cum n-ar mai fi fost, lăsând pe perciunați să-și smulgă bărbile roșii”, se transformă în ediția de *Opere*, I, a lui Pienescu, și deopotrivă în ediția de-acum astfel: „În vro trei sate, bolțile negustorilor fuseseră călcate, și bănișorii, puși bine în cutii, pieriseră ca și cum n-ar fi fost”. Va fi fost o opțiune proprie sau o acordare la context? Cert este că modificarea aduce prejudicii expresivității. Vor fi fost și alte astfel de modificări? Problema, cu toate ramificațiile ei de istorie literară și nu numai, ar merita o analiză detaliată. În absența unei ediții critice, cineva ar trebui pur și simplu să coboare la primul nivel al investigației, pentru a scoate cărțile la lumină.

Ilie Rad precizează că „Secțiunea de *Note și comentarii* nu a putut discuta și variantele textelor, pentru că acest lucru ar fi însemnat retranscrierea pasajelor eliminate de autor, cu ocazia pregătirii seriei de *Opere*, pasaje care ar cădea azi sub incidența *corectitudinii politice*, mai periculoasă decât cenșura sau autocenșura din regimurile dictatoriale”. Și, în favoarea opiniei sale, Ilie Rad citează aici un fragment dintr-o apariție editorială proaspătă, semnată de Ana Blandiana (*Fals tratat de manipulare*) care abordează această problemă. Sigur, problema *corectitudinii politice* face obiectul unor studii de anvergură din medii și teritorii științifice diferite. Se poate face apel și la poziția formulată de Ana Blandiana. Problema este însă că motivația nu prea stă în picioare. În tot cazul, nu ne putem prevala de inaderența la principiile *corectitudinii politice* pentru a trece sub tăcere viziuni, opinii, puncte de vedere pe care istoria le-a condamnat și nu cred că Ana Blandiana se referea la astfel de situații. Dar Ilie Rad va fi avut în vedere micile corecturi precum cea invocată chiar de el, și nu texte care nu se mai găsesc în ediția Pienescu din 1962. Dacă s-ar fi referit și la ele (în sinea noastră însă ne îndoim de acest lucru), Ilie Rad ar

fi sugerat că sistemul politic n-ar fi permis publicarea textelor pe o temă trecută la index, textele cu și despre evrei. Poate că într-adevăr va fi fost așa, deși nu știm. Dar în acest caz de ce s-ar teme unii și alții că Ion Agârbiceanu ar putea fi considerat antisemit? Esențial ar fi să știm dacă lui Agârbiceanu i s-a impus eliminarea acestor texte și modificarea altora sau a funcționat mai degrabă o cenzură interioară. Și în cazul din urmă, dacă cenzura interioară va fi fost reprezentată de retractarea celor scrise cândva, de oripilarea în fața lor, sau, mai degrabă, de teama că aceste texte i-ar putea afecta imaginea ori revenirea (căci imaginea fusese dintotdeauna cumva limitată) în viața literară a timpului. Ciudat că Agârbiceanu ne lasă aici doar să facem presupuneri. În acest caz, de ce nu le-am face pe cele mai nefericite pentru el? Agârbiceanu era dornic să reintre în literatură ca mare scriitor, comparabil cu Sadoveanu. Nu cred să se fi întrebat dacă nu cumva greșește în atitudinea explicită și în mesajul limpede din textele cu și despre evrei.

Altfel, revenind la nemulțumirea lui Ilie Rad în legătură cu sistemul care l-ar fi obligat pe Agârbiceanu să mai corecteze câte ceva – și în legătură cu nemulțumirea răzvrătită că prezentul doar aparent oferă garanția libertății, o ediția critică trebuie să cuprindă și pasajele care ar putea să stârnească știu eu ce sensibilități. Tocmai acesta e rostul unei astfel de ediții, care nu se adresează vulgului. Pe de altă parte, dacă „populația conlocuitoare” se referă la evrei, atunci textele din cele două volume publicate acum conțin multe fragmente, așa cum reiese în paginile de mai sus, în care corectitudinea politică ar putea fi zgândărită, lezată grav. Sau ar fi zgândărită dacă n-am ști că lucrăm cu niște opere literare, indiferent de funcționalitatea lor în contextul publicării, care mărturisesc despre o lume, despre o mentalitate, despre un timp. Altfel, să ne închipuim că ceea ce lipsește ar fi fost de o duritate și mai mare?! Nu cred. E de bănuț, mai degrabă, că, preluând variantele din diferite ediții, corpul volumului s-ar fi dublat sau triplat. Iar cineva trebuia să facă o foarte atentă comparare a textelor. În tot cazul, după cum am văzut deja, în ediția primă, *Plutașii* avea un cu totul alt final. Și dacă Agârbiceanu va fi renunțat la ultimele secvențe, n-o va fi făcut în niciun caz din motive ideologice, din moment ce restul textului s-a păstrat, ci din inconsecvența artistică pe care finalul o institua. Altfel, acel final, care vorbește cumva despre procesul creației, nu schimbă cu nimic substratul ideologic al povestirii.

Bibliografie

1. Ion Agârbiceanu, *Datoria*, Nuvele și schițe, Editura Librăriei Universala Alcalay&Co., București, f.a. (1914).
2. Ion Agârbiceanu, *De la țară*, Institutul tipografic și Editura Luceafărul, Budapesta, 1906.
3. Ion Agârbiceanu, *De la țară, Schițe și povestiri*, Ediția a III-a, Editura Librăriei și tipografiei H. Steinberg, București, f.a. (1921).
4. Ion Agârbiceanu, *Note și impresii*, în „Viața Românească”, Iași, 1920.
5. Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1902-1910)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
6. Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1911-1922)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
7. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, București [Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982].
8. G. Călinescu, *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, Ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București, 1946.
9. G. Călinescu, *Probleme și exemple*, în „Contemporanul”, nr. 9, 7 martie 1958.
10. Șerban Cioculescu, *Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu*, în „Viața Românească”.
11. Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1917*, Editura Junimea, Iași, 1970.
12. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VII, 1956-1957, Coordonare generală și prefață Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
13. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VIII, 1958-1959, Coordonare generală Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
14. E. Lovinescu, *Critice. I. Istoria Mișcării „Sămănătoriste”*, Editura Ancora, București, f.a. (1925).
15. E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, Editura Minerva, București, 1981.
16. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

Arcadie SUCEVEANU



A.S. – poet, eseist, președinte al Uniunii Scriitorilor din Moldova (din 2010). Semnează numeroase cărți de poezii și eseuri, inclusiv pentru copii: *Arhivele Golgoatei* (poeme, 1990), *Secunda care sunt eu* (poeme, 1993), *Eterna Danemarcă* (poeme, 1995), *Înfruntarea lui Heraclit* (poeme, 1998), *Mărul îndrăgostit de vierme* (poeme, 1999), *George Meniuc sau Întoarcerea în Ithaca* (în colab. cu N. Romanenco, 1999), *Corabia de la mansardă* (volum antologic, ed. I-II, 2003), *Emisferele de Magdeburg* (eseuri, 2005), *Cafeneaua Nevermore* (poeme, 2010), *Frumusețea subversivă* (eseuri, 2011), *Coriatide și coloane* (eseuri, 2013) ș.a. Selecții din poemele lui A. Suceveanu au fost incluse în antologii din România, Suedia, Ucraina, Rusia, Turcia, Macedonia, Franța, Italia, Belarus.

Mamei Catrina, in memoriam

Din ciclul „Ferestre stinse de îngeri”

Cucul din cusătură

Mama nu se mai desprinde, ca melcul, de casă
tălpile ei au congrescut cu lemnul pragului
cu usciorii

Mama nu se teme de moarte
demult a încheiat cu ea
durabile alianțe

Când rostește cuvântul „Dumnezeu”
Dumnezeu chiar se întrupează din cuvântul ei
ca-n miturile sumeriene, vine
și se așează cu ea
la masă

În arătura neagră a scoarței bătrâne
îl deslușește pe tata trecând grijuliu
printre peri, printre mici întâmplări
care-au fost. Seara ia cucul
din cusătură („Cusută de Silvia, 1965”)
și-l încălzește în pumni – hei-i!,

unde ați dispărut toți
din casa aceasta amară?

Varul din tavan e-o prelată albă
sub care se ascunde cerul. Mama ridică mâna

vrea s-o dea la o parte
dar se răzgândește, ezită
mai așteaptă o vreme – nu, nu aceasta e ziua
când se va înfățișa la Împărat

În bucătărie cuțitele așteaptă smerite
aliniat ca pentru rugă. Afară, iarba
se izbește de prag și izbucnește
în lacrimi

Niciodată n-ai fost așa

O, niciodată
n-ai fost mai frumoasă
împodobită în straie noi
de mireasă
mai înecată în flori
și încoronată
niciodată n-ai fost așa
niciodată

Stai în pat înalt
de busuioc și tămâie
cete de îngeri îți zboară
la căpătâie
arhangheli și serafimi
au venit să te vadă
caleașca lor
te așteaptă-n livadă

Mamă dulce, Mamă tristă,
mireasă amară,
dar e o altfel de nuntă
dar e o altfel de seară



Acasa, cu mama Catrina

Parcă ești aceeași
parcă alta ești
înalte făclii ard la grinzi
la ferești
îngerii-ți prind aripi la tâmpale
la subțiori
cu care va trebui să te-nalți
și să zbori
cu trupul în pământ
cu sufletul în nori –

La Tatăl nostru ceresc
la Tatăl universal
sub sceptrul enigmei sale
fără egal

O, niciodată
n-ai fost mai frumoasă
împodobită în straie noi
de mireasă
mai înecată în flori
și încoronată
niciodată n-ai fost așa
niciodată

Indigoul norilor

Deasupra Sucevenilor
două stele căzătoare se întretaie
prind căsuța noastră în unghi
halucinant

Lumină neagră, viața ta se înalță la cer
resorbită
de-un cosmos nou –

stea în formare, de aur
și diamant

Indigoul norilor îți desparte ființa
în două: jos, în lumea reală,
rămâne trupul – strop de cenușă
sus, pe prundișul de stele, sufletul
purtând căldura celulelor
se depune
cu densitate de rouă

Două jumătăți, contrare de-acum –
trupul și sufletul: se vor mai întâlni?
nu se vor mai întâlni
niciodată?

În care din ele îți ții ascunsă Aura,
înfricoșătorule Tată?

Tableta de diazepam

E o răscruce. Plânge
sufletul meu la această răscruce

Noaptea de acum nu seamănă
cu nici o noapte de până acum

Mut, zăvorât, beau raze perpendiculare
din cer
luna hipnotică mi se dizolvă-n pahar
amară și otrăvitoare
ca tableta de diazepam

Doamne, vino și Tu aici lângă mine
pe prispa șlefuită de fulgere, să bem
din vinul singurătății universale

Nimic nu-Ți mai cer, cuvintele mele
 nu mai știu să-Ți ceară, să-Ți reproșeze
 și-apoi Tu nimănui niciodată
 nu ai avut bunătatea să întorci
 lumea

Apropie-Ți flacăra mâinii Tale de mine
 ridică-Ți capul din piept
 și spune-mi:

Nu te-a obosit jocul de-a viața și moartea?
 De ce în ecuația Ființei
 ai pus și contrariul ei, Neființa?

Și încă:
 pentru că s-a născut din limitele Tale
 lași moartea să aibă mereu
 dreptate?

Moneda de aur

Într-o dimineață
 cu ceață deasă de noiembrie, 1952
 Mama venea de la starea civilă
 cu certificatul meu
 de naștere

Într-o dimineață cu ceață deasă
 de noiembrie, 2012
 vin eu, fiul ei, de la starea civilă
 cu certificatul ei
 de deces

Mama îmi aducea începutul
 eu îi aduc rezumatul

Mama îmi purta flacăra
eu îi port cenușa

Mama îmi aducea Nilul cu trestii
eu îi aduc Styxul de fosfor și pucioasă

De la punctul acela eu începeam să fiu
de la limita aceasta
ea începe să nu mai fie

Între noi doi stă cerul ca o plombagină

Ce ușor
sare soarele dintr-un cer(c) în altul
descoperindu-și ambele fețe deodată
ca o monedă de aur
la rișcă

Genealogie

În ferestrele primăriei s-a arătat
arborele nostru genealogic:

o mică, strălucitoare catedrală
cu candelabre de cranii și guri vorbitoare
un carusel de ochi și fețe multicolore
schimbându-se între ele: Ioan, Gavril,
Parascheva, Foca, Andronic, Maria, Grigore –
un lung lanț ADN înnodându-se
sub unghiile mele

Era o noapte specială, strămoșii
se aflau în tainic conciliu
Pe ramura de jos, sângele Mamei
cânta ca o privighetoare

Fascinat m-am oprit să ascult
freamătul de celule
cântecul limfei triumfătoare

Ochii mi se umplură de ființă
gura – de inimi roșii, zornăitoare

De sus până jos
arborele era un singur tot
un trup repetat, un trup însumat. O clipă
i-am văzut rădăcinile sfredelind
pe sub sat
ca într-un teatru al perpetuării
ce nu are nici început nici sfârșit

Școala, Biserica, dealul împădurit
se zbăteau între rădăcinile lui
ca-ntr-o plasă...

Dar brusc,
ferestrele de la primărie se aburiră
și se făcu întuneric
și foarte târziu

De-asupra Carpaților
o lună veche, austro-ungară
răsărea luminoasă

Privighetoarea cânta
eu eram încă viu

Ultima dimineață

Bat clopotele și eu știu pentru cine
ziua are pleoapele înroșite
și eu știu de ce

Câinele îmi linge tremurând mâna
 și mi se uită în ochi
 căutând parcă-n ei vreun mic semn,
 vreun înțeles,
 dar găsește doar înțelegere

„O, mamă, dulce mamă”,
 cânt cu gura lipită de ceara nopții
 „Mamă, tu ești patria mea”, murmur
 cu gura lui Grigore Vieru
 căci gura mea e dusă departe, dincolo de cuvinte
 Și vin toți poeții limbii române
 și vin poeții greci și poeții latini
 vin vechii romantici și prietenii optzeciști
 și fiecare-mi aduce câte-un vers(et)
 spre frățescă-alinare

Ultimul vine în metru antic
 mă ia în brațe, îmi închide pleoapele
 nu, nu credeam să învăț...
 cu tine să învăț a muri vreodată
 să învăț că moartea ta se hrănește
 din singura ta viață
 nu credeam...

De pe creanga târzie
 cade ultimul măr
 desfăcându-se până la sămburi

În ferestre
 fluture schilod
 se zbate ultima ta dimineață

Groparul Florea

Groparul Florea se arată mândru
 de groapa pe care a săpat-o

adâncă și dreaptă
 „N-ai dat de tata?”
 întreabă sora hamletian

Deasupra plâng cinci perechi de ochi –
 sângele tău tânăr căzut în ecouri
 flacăra vieții tale fragmentată
 la scurte intervale
 de timp: Viorica, Maria,
 Silvia, Grigore, Arcadie –
 arca zilelor tale sau, mai curând
 arcul de sânge din care s-a desprins
 ultima ta zi pe pământ

Umbra rămâne afară
 umbra nu ți-o poți lua cu tine
 Îngerul tău o va împături
 în patru, în opt, și o va depune
 la depozitul de umbre

Satul tău de altădată s-a mutat
 sub iarbă și se numește acum
 satul celălalt
 – singura unitate teritorială
 care în același timp există
 și nu există sau, mai exact,
 există deodată în două lumi,
 ca flacăra și cenușa aceluiași
 foc

Ai terminat de murit, Mamă,
 de-acum nu mai
 mori

Între noi, cerul se face de sticlă

Între noi

cerul se face linie de demarcație
 dincolo de care se află
 Înalta Curte a lui Dumnezeu

Cântec de leagăn pentru părinți

Tată bun, deschide geamul dinspre flori
 Ușa cea de iarbă las-o descuiată
 Îngerii cu goarne ce vestiră-n zori
 Ți-au adus mireasă... Nu te bucuri, Tată?

Doi copii simbolici, ce ne-ați fost părinți
 Veți dormi în timpul vast. Iar mai departe
 Noi vom fi părinții, voi – copii cuminți
 Luminând enigma ce se cheamă moarte.

Legănați în ritmul lumilor dintâi,
 Într-un colț de cosmos, într-o stea uitată,
 Vă vom spune seara, blând, la căpătâi
 Basmul vechi al lumii cu *A(ți) fost odată*.

Iar în nopți de Paște când pe cruce sus
 Cuietele se schimbă-n roșii diamante
 Ne veți face semn din ochii lui Iisus
 Veți mișca în seve, veți vorbi din plante...

Iau mormântu-n brațe – nani, somn ușor
 Două cruci de sânge-n mine se-mpreună
 Nani-nani, Tată, să nu cazi din nor
 Nani-nani, Mamă, să nu cazi din lună

Palimpsest cu hieroglifice sonore

Undeva în fundul grădinii stă ascuns
 Palimpsestul cu hieroglifice sonore

Suflete asprit, vino să descifrăm
 cuiburi de rândunici, moriști de lemn
 propoziții crescute cu iarbă

Vom răzui strat după strat
 semnificație după semnificație
 vom săpa pe sub vechi civilizații de furnici
 printre vocabule de brusture și romaniță
 până când – ala-bala-portocala –
 vom da de niște zile vesele
 cu crâmpie de soare și vânt
 în care o vom descoperi pe Mama, tânără,
 alegându-și culorile pentru lăicere
 Printre umbre calde și glasuri semantice
 îl vom zări și pe Tata
 ascuțind pe cureaua moștenită de la bunicul
 briciul adus din război
 ori bătând cuie-n gard ca pe ne niște
 diamante strălucitoare
 În sfârșit, îl vom regăsi și pe băiatul auriu
 alergându-și imaginea dezvoltată
 în ochiul vacii
 pe miriște

Vino, suflete –
 în una din litere doarme Dumnezeu
 lipsit de memorie

Doar aici, între scoarțele Lui verzi, ești copil
 și frica de moarte e încă
 departe

De data asta

Îngrop cartea de poeme
 la rădăcina părului și plec

De data asta, urmele pleacă și ele

O dată cu mine pleacă și casa
zboară din creangă în creangă
se mai oprește într-un copac
de la marginea satului, îngândurată

Apoi, pleacă și dealul
pleacă și Școala, și Biserica
Podul cel mare de peste Siret
vine și el arcuindu-se din urmă

Satul întreg mă urmează un timp
dar cam pe la o jumătate de drum
se întoarce înapoi în sat, scâncind
și lipindu-se de poala pădurii

Categoric, decis, vine cu noi și drumul
îl simt vâjâind melancolic sub roțile mașinii

În jur se întunecă, orizontul tot mai mult
se închide. Zburând pe o barză neagră
mă ajunge din urmă
sufletul Mamei:

„Nu poți evada din propria naștere”,
îmi strigă Mama parcă dintr-un alt timp
și zboară mai departe
fără întoarcere

De acum, nu mai sunt același
de acum, lumea va trebui
să învețe din nou
să mai fie

Băiatul auriu

Mâine băiatul auriu va pleca de acasă
 își va pune capcanele pentru iepuri
 în valiza de carton rămasă
 de pe vremea dezghețului hrușciovist
 va săruta icoana grădinii
 și își va lua adio
 de la gangul cu greieri

Mama noastră nu mai e cu noi,
 băiatule auriu
 Mama noastră s-a dus în *celălalt sat*
 la morții ei
 lăsându-ne singuri în bătaia vântului
 de cositor

Mâine va pleca băiatul auriu
 trupul meu de acum
 abia și-l mai amintește adolescent
 în cămașa albă a balului de absolvire

Trupul meu de-acum
 de mult nu-i mai poartă aripile
 de ferigă

Odată și odată orice om pleacă de acasă
 odată și odată totul se termină

Mâine băiatul auriu își va trage pe el
 cămașa de var a casei
 își va umple buzunarele
 cu foșnet de iarbă, cu rumeguș de brad
 proaspăt tăiat pentru Crăciun
 va legăna în brațe cele două morminte
 și va pleca, va pleca

Viața lui se va întoarce în sat
ca o poveste de succes, incredibilă,
ca o frază frumoasă, strălucitoare
desprinsă din istoriile literare

Odată și odată se termină totul
odată și odată orice om pleacă de acasă

Ferestre stinse de îngeri

Căsuță verde, roșie, albă –
ou de Paște încondeiat
cuib de cuci la marginea lumii

Ți-ai tras pleoapele peste ochi – nani-na

Cu plecarea Mamei
se scurge din tine, ca dintr-un ou viu,
flacăra, viața
rămâne treaz în unghere
un aer de taină și busuiocul Iordanului

Podeaua ta se va scurge-n pământ
necolindate ferestrele se vor usca în pereți
fluturi de var se vor desprinde din tencuială
și se vor destrăma în lumină
Toamna va sufla în arbori
și îi va stinge. Curând va veni iarna
și doar cârțița se va auzi dedesubt
stivuind morcovii în grădină

La primăvară, un greier orfan
se va îndura să-ți văruiască, de Paște,
pereții
nemângâiați, în noaptea de Înviere

ochii lui Dumnezeu se vor umezi
în icoane

Căsuță verde, roșie, albă –
de-acum cine mă apără
cine mă știe?

Viața ta ajunge iarăși la noi

Încă din Cernăuți,
cum numai trec de rohatcă
simt mireasma pădurii de-acasă –
și acest sentiment nu l-ar putea explica
nicio enciclopedie din lume

Îngerii Vinerii Mari au pus în porți
pomișori văruiți

Scufundată în rugăciune, casa
satul a început să se deprindă
cu întunericul din ferestre

În perii bătrâni au dat năvală mugurii
și întreabă de tine
stratul de pătrunjel înverzit
nu știe din care parte acum
să te strige

S-a îngroșat întunericul de sub pat
spiridușii casei ies de după lăicere
și mi se așează pe gene, în păr,
îmi mângâie ridurile de pe față
îmi ling de pe unghii sarea
străinătății – lip-lip, lip-lip...

Aprindem focul în sobă
dar nu-i mai putem insufla o nouă
credință
și nici palpitația de altădată

În cimitir, vântul tânăr de-april
se zbenguie printre morminte
ascuțindu-și de pietre multiplele fețe
Pozăm lângă crucile îngemănate
vorbim cu vacile Domnului
purtătoare ale mesajelor tale pe care
nicio hermeneutică nu le poate
descoase

Moartea pare să fie în altă parte

De-acolo, de jos, de la propria limită
viața ta ajunge iarăși la noi:
un strat de flori proaspete
vizibil mirate, ușor uluite
că au mai trecut
odată
pe-aici

Poveste de primăvară

E ca într-o poveste de primăvară

Aduc ploaia în pumni de afară
și casa învie
și de odată pe sticla ferestrei
prinde contur o făptură de abur

E singurătatea

În sertar, chitanțe vechi, chei ruginite,

nasturi, capete de lumânări –
mici fragmente de viață

Hei, voi cei care v-ați ascuns în
spatele oglinzii,
veniți să vă mângâi, să vă pieptăn
ați devenit prea tăcuți și neîndemânatici
acum aș putea să vă alinez pe poliță
aș putea să vă cântăresc greutatea fizică
(cât
flacăra
de
chibrit)
sau să vă iau cu mine în literatură

Odinioară sub varul pereților
curgea un râu de aur, miraculos,
un Mississippi plin de păsări și fructe exotice
în fiecare dimineață intram
în apele lui albastre
invulnerabil și fericit

Parfumul acelui râu nu-l mai regăsesc
fantasma lui a dispărut, nu se mai vede

Acum, ca să-mi pot găsi un reper
consult azimutul cârțiței din grădină
apelez la autoritatea bătrânului greier –
custodele acestui muzeu al figurilor
de umbră
(ruda mea de sânge poeticesc
ce-mi poartă celulele stem într-o capsulă)
psalmistul insomniac în sutană
predicând până-n zori despre ordinea lumii
și întristarea cărnii
despre cei înălțați la cer
despre cenușă și stele, noroi și

purpură, moarte și
înviere

Amin!

Nu te mai văd...

Nu te mai văd... De-acum dinspre Carpați
Veni-vor numai îngeri înghețați
Maimuța timpului sărind fardată
Prin pomii lui nicicând și niciodată

Și va fi frig în numărul impar
Iar de Crăciun va ninge tot mai rar
Și mă voi încuia într-o gutuie
Ca-ntr-un azil, și mă voi bate-n cuie

În gări vor plânge anii mei recruți
Vor deraia tramvaie-n Cernăuți
Pe linii reci, subțiri cum e stiletul...
*Die Niemandrose**! (Cum a spus poetul...)

Și-mi voi juca trecutul ca pe-un rol
De nufăr alb în temple de nămol
Lăsând în plasa lui o perlă plânsă
Precum smaraldul visului pe-o pânză

Și-un sol se va întoarce uneori
De sub pământ sau poate de sub nori
Spunând de viața ta de peste moarte
Și-n lucruri va fi seară și departe

* *Trandafirul nimănui* – titlul cărții lui Paul Celan, unul din marii poeți europeni de limbă germană, născut la Cernăuți.

Nicolae MĂTCAȘ



N.M. – filolog, lingvist,
prof. univ., poet, publicist,
traducător, om de stat.

Membru al Uniunii
Scriitorilor din România și
din Republica Moldova și
al Uniunii Jurnaliștilor din
Moldova. Autor și coautor,
redactor și corector
a peste 30 de manuale,
elaborări metodice și alte
ediții didactice și a peste
250 de articole și studii.

Semnează în 2010 volumul
*Calvarul limbii române din
Basarabia*, 552 p., editat de
Casa Limbii Române, „Nichita
Stănescu”. Ministru al Științei
și Învățământului din
Republica Moldova (1990-
1994). Fondator al revistei
„Limba Română”.

Mai mare bogăție nu-i când ai

Sărac lipit, n-am aur, geep la scară,
Conacuri, mall-uri, yahturi, lainer, card,
Cupoane, conturi, bonă, bodyguard,
Dar am în lume-o mamă și o țară.

Se țin de mine lipsurile scai:

N-am curse gratis, rentă forfetară,
Diurnă, spray, cafele, secretară,
Dar sunt bogat că am în țară-un grai.

Strămoși bogați pe alte plaiuri n-am,
Cum n-am comori ascunse nici în țară,
Nici pungile nu-mi dau pe dinafară,
Dar sunt bogat că am în grai un neam.

Mai mare bogăție nu-i când ai
Un drag de mamă, țară, neam și grai.

Un dar nu-l vindeci, care nu te lasă

Pe sol fertil de-aș crește sau tinov,
Al țării mele soclu, milenar,
Un monstru l-aș strivi ca pe-un țânțar,
Căci forță-mi dă al Geei sfânt pocrov.

De-ar fi să zbor ca Dédal și Icar,
Ca Armstrong, Gleen, Gagarin sau Titov,

Tot n-aș rămâne-n cosmos de istov,
Că-i Lună, Marte, Pluto sau Quaoar.

Mă-ncântă fei, sirene sau silfide,
Meline râuri-ólmuri sau lactine,
Obscure țarmuri vrând a mă desfide,
Tot m-aș întoarce, țara mea, la tine.

Un dor nu-l vindeci, care nu te lasă,
Decât cu iarba verde de acasă.

Zadarnic. Limba ne-a salvat și-acasa

În timpu-n care lupul păru-și schimbă,
Au fost și inși ce le-a plesnit crevasa,
În alte cuiburi vrând să-și mute casa,
Să-și cate leac de frică-n altă limbă.

Zadarnic. Limba ne-a salvat și-acasa
Oriunde ne-am plimbat și ne tot plimbă
Liberatorii. Firea nu se schimbă,
Oricât au dres și-au tot vopsit carcasa.

Pornind să-nconjuri globul pământesc,
Îți pune drob în traista cu merinde
Un adevăr ca viața de firesc,

Să-l spui la lume lumea cât cuprinde:
Nici casa părintească nu se vinde,
Dar nici, o, Doamne, graiul părintesc.

Mai strașnic decât râurile toate

Credeam a ne uni pe veșnicie,
Într-un sărut sudate, mal cu mal.

Când, din senin, vorace, un șacal
Îngurgită o halcă din moșie.

La teascu-nstrăinării trași de val,
La cicârâcul fricii – pe vecie,
Ștefânii mei au dat-o pe corcie,
Trădându-și mamă, frate, limbă, șmal.

Pe malul unde-un frate dă-n alt frate,
Dă-n colț mancurtul unde-n orice țânc,
La ora judecății de apoi,

Mai strașnic decât râurile toate
Și decât fluviile toate mai adânc
E râul care trece chiar prin noi.

Cel mai bogat în patrii om din lume

Am tot schimbat căciula cu ușanca,
Tăind întruna nodul la odgon,
Să-mi apăr țara, zisa, la Țiganca,
S-o-ngrop, de fapt, pe veci, la cot de Don.

Trimis, apoi, pe sol străin – afgan-, ca
Să-i apăr teama ei de Pentagon,
Ca astăzi, rece, să-ncălzesc lejanca,
Nainte de-a porni la maraton.
Priviți, acum, în astă viață cum e:
Eu, care-am vrut să-i dau pe țarm taurid
Statuui lui Artemis bun renume,

Cu rădăcini de sânge, eupatrid,
Cel mai bogat în patrii om din lume,
Cum intru-n humă jalnic apatrid.

Sub valul tău al pavezei legale

Plăpând, expus, instinctul, cert, te mână
Să intri-n cort de dragul pielii tale.
Nu ai răgaz când să te-ntrebi încale
Din libertatea ta ce-o să rămână.

Nou-protectorul – cu zaharicale:
Că toate-ți stau, oricând, la îndemână
Și doar un singur lucru de la până:
Busola fixă-a rutelor navale.

Sub valul tău al pavezei legale
Stă submarinul alteia, globale.

Un pic nu poți să te abați din cale,
Deși, formal, ești numai nerv și vână.
Stăpânii lumii, siguri, țin în mână
Timona noii ordini mondiale.

Ca iedera în corp ți-au concrecut

Ca iedera în corp ți-au concrecut,
Au devenit un veritabil sport.
La dări și mită-ți cântă toți: „Apporte!”:
Guvern, matroană, doctor, prof, bancrut.

Te scrijelează popii ca un bort,
De parcă-n aur fin te-ai fi născut,
Și nu-ți mai iau o piele ca-n trecut,
Iau două: de pe viu și de pe mort.

Să-i dai, îți bate toaca-n creieri țarca,
Lui Cháron cel țăfnos și hrentuit
Nu doar obolul, ci, mai nou, și jarca,

Căci și la el serviciul s-a scumpit,
 Și nu c-ar fi cumva de aur barca,
 Ci că i-au pus impozit pe venit.

Ți-e inima un purice de frică

Ți-e inima un purice de frică.
 N-ai loc de alte găuri la centură.
 Nici nu făcuseși bine de-o figură,
 Când – ínga! – taxe noi pe cap îți pică.

Te temi de ochii plasei cu bigură,
 De-un pumn de soia, ai sau parpangică,
 De-o consultare sórgoș la potică
 Ori de-un apel urgent de la pretură;

De-o așteptare, cerul împungându-l;
 De vameșii ce stau să-ți tragă clapa
 Când treci la Prut de Paști sau de Ispas.

Te prinde groaza când se-abate gândul
 La anii mulți, ce-a fost să-i ieie apa,
 Și la puținii, ce ți-au mai rămas.

Le-ar sta mai bine, poate, -acestor bei

Ai noștri juni, elevi de trei surcele,
 Se duc la Harward, Oxford să învețe
 Cum ar putea mai *full* să se răsfete,
 Mărirea exhibând, de beizadele.

Miniștri-ntorși, ne poartă prin ospețe
 Cu mizilici, O.K. și minciunele,
 Promit: din criză grea și din belele
 Au să ne scoată-acuși pe două bețe,

Suflă-n urechi, ne bagă vată-n cap,
 Ne pregătesc coliva,-n timp ce ei
 De-atâta bine-n piele nu-și încap.

Le-ar sta mai bine, poate,-acestor bei
 În jilțuri moi să-i frigem c-un ardei
 Și să-i pârlim, ca Țepeș, în proțap.

Dar sunt convins că-n ceasul de apoi

Lui Ion Dumeniuk, la 22 de ani de la călătorire

Ne-ai părăsit când lupta era-n toi,
 Sperând, naiv, că leprele se duc.
 Ne țin și astăzi, iată, în război
 Și ne-au legat victoria butuc.

Pe bulevardul Prof. I. Dumeniuk,
 Unde gândeam proiecte, schițe-n doi,
 Azi rătăcesc bezmetic, singur cuc,
 Dar sunt convins că-n ceasul de apoi

Nu vom trăi doar stări dinamitarde
 În parcuri, piețe, străzi și bulevarde.
 Ne-om întâlni și-acolo, sus, departe,

Unde-i repaus, tihnă și-mpăcare,
 Și pentru neam și-aieva-i deșteptare
 Noi vom lupta și dincolo de moarte.

Eu numai cu mileniile mă-mpac

Maestrului Eugen Doga

O, dulcea mea și gingașa mea fiară*,
 Pe ritmul tău valsează azi planeta.

În teacă, lin, glisează baioneta.
Trag tunuri – salve – flori de primăvară.

Un șef de stat își pipăie boneta,
Spre tâmplă dreapta a salut îi zboară**
Când cel mai bun dresor de vals coboară
De la pupitru, sărutând bagheta.
Te-aplaudă frenetic lumea toată
Ca valsul cel mai mare-al unui veac.
Eu numai cu mileniile mă-mpac.

În goana gri a timpului, turbată,
Doar cele mari și veșnice rămân***,
Ca, în milenii, numele-ți: român.

* „Tandra și dulcea mea fiară” – titlul faimosului vals al compozitorului român transnistrian Eugen Doga din filmul „O dramă la vânătoare” (ecranizare după nuvela cu același nume de Anton Cehov; regizor – Emil Loteanu), studioul cinematografic „Mosfilm”, Moscova, 1978.

** Aluzie la președintele de atunci al SUA Ronald Reagan, care, impresionat de melodie, l-a numit „cel mai frumos vals al secolului XX”.

*** Printr-o decizie a UNESCO, valsul lui Doga a fost inclus în categoria celor „patru capodopere muzicale ale secolului XX”.

Virgil BOTNARU



V.B. – poet, prozator, eseist, scenarist. Doctorand la Facultatea de Litere a Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți, cu o teză despre reflexele esteticii urâtului în poezia română din Basarabia de după 1990. Autor al volumului de versuri *Return to Innocence* (București, 2014). Prezent în antologii de poezie, proză, critică literară. A realizat mai multe materiale tv de promovare a cărții și lecturii. Membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova.

cu alineat

cred că mi-a rămas
identitatea acolo

în dimineața când soarele
își ascundea în nisip
pielea de șarpe

xerox

printre degetele ei urmărești lumea
ca un pungaș hăituit

până în lămile manichiurii încercă
s-o cunoști

ca o pungă de cumpărături e
fiecare seară cu ea

privirile sunt cântece de țânțari
deasupra heleșteului
în care pești sprinteni împrăscă icre

sonet

ca pe bucăți de zahăr
arunc norii în ceașca

matinală cu ceai
din indii

în cameră
tristețea șterge
praful de pe
autoportrete

noaptea
rumegă
insomnii

fără țigări

la masa din bucătărie
singurătatea-și trosnește degetele

ibricul bolborosește
rugăciuni

gânduri roase până la
pământul natal de sub unghii

perții nasc umezi
lucrurile intră pe fereastră

somnul doarme cu genunchii la gură

februarie

venind de afară
înzăpezit

bunicul lăsa

să cadă-n uşă
pătura din zestrea
adormitei sub zăpezi

ce despărţea
singurătatea lui
de ţurţurii din streşină

return to innocence

un august
de combinat siderurgic

singur la casa cu pomii tunşi
până la piele
te bucuri că poţi lăsa
de pe tine toate hainele

pâinea e numai a ta
şi vinul
pentru orice desfătare
de taină

linişte ca nicăieri

doar telefonul –
animal flămând
te trezeşte

noaptea

îţi vine să umpli frigiderul
cu propria carne

jurnal

după baie
îmi tai unghiile

le adun cu grijă
în pumn

le arunc pe ziarul
deschis

și citesc horoscopul

istorie

femela-și lingeă rănila

lumina îi
înșuruba durerea în zid

se auzeau bolborosind
măruntaiele nopții

drumul se închidea
într-o cavernă

întins pe o haină
el rodea oasele aproapei sale

ei

se privesc o vreme
și râd

se întreabă de ce râd
și tac

pe urmă râd iarăși
în hohote

se urmăresc
prin gaura din perete
ca printr-un cordon ombilical

plâng
în spatele celuilalt
cu degetele încleștate

haiku basarabean

la masa tăcerii
scaunele-și dau
picioare-n fund

lehuz
troleibuzul frânează
în penultima stație

noaptea băncile
își plimbă scheletele
pe alei

copacii
își descâlcesc scutece
folosite

vânez
șoareci în bibliotecă
lui borges

apel nepreluat

te cunosc cu vibrația sângelui
într-un microbuz arhiplin

te miri că nu te poți împotrivi
dorinței mele de a respira reciproc

el frânează uneori brusc
sădindu-te tot mai adânc în mine

la următoarea stație cobori
și te pierzi printre blocuri

Viorica-Ela CARAMAN

Devenirea eului interior în spațiul detenției. Soljenițin, Steinhardt, Müller (II)



V.-E.C. – redactor-șef adjunct al revistei „Limba Română”, doctorandă la Institutul de Filologie al A.Ș.M., autoare a volumelor de critică literară *Ante-Scriptum*, Chișinău, 2009 (Premiul Tineretului municipiului Chișinău pentru Știință și Artă, Premiul literar pentru debut al Salonului Internațional de Carte, Chișinău, 2009), *Modele ale temporalității poetice*, Chișinău, 2012 (Premiul Național al Tineretului, 2012). Membru al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova.

Alexandr Soljenițin. Damnare și demotivare în O zi din viața lui Ivan Denisovici. Nuvela lui Alexandr Soljenițin este mărturia literară pe marginea unei vieți carcerale cotidiene, cu toate condițiile subzistenței: foame, frig, trădare, frică, singurătate, izolare de prieteni, familie, apropiați. Eterna atmosferă sumbră și rece a acestei lumi este transferată inevitabil în interioritatea personajului, condiționând operativitatea tipologică a damnării și demotivării, marcând printr-o dinamică tensionată refugiul egocentric al personajului. Prima etapă a devenirii eului în *O zi din viața lui Ivan Denisovici* se scrie într-un ciclu al suferinței și la Soljenițin acesta se desfășoară într-un ralantiu de rutină alienantă, narativul nuvelistic insistând pe detaliile existenței zilnice care degradează sistematic și ireversibil ființa deținutului. *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*, spuneau latinii despre o astfel de acțiune degradantă, e vorba și aici de picătura care găurește piatra prin desimea căderii. Douăzeci și patru de ore din viața carcerală descrisă de Soljenițin în nuvela sa se desfășoară cu o aparentă inocență și gratuitate, însă pe neașteptate intervine un acut

■ * Continuare. Partea I în nr. 1-2, 2015, p. 299-311.

sentiment al fatalității și al prăbușirii în abisul mutilator al regimului de privațiune.

Debutul nuvelei fixează *ex abrupto* condițiile dure al retragerii eului în limitele proprii ființe. Atmosfera care dă tonalitatea textului este trasată în linii metalice și sumbre, în măsură să împingă întreaga activitate și operativitate afectivă spre un nucleu egocentric. Personajul central, Ivan Denisovici Șuhov, apare, astfel, în ipostaza individului izolat de o exterioritate rece și inumană. Trecerea de la descrierea atmosferei la focalizarea tipologică interioară a lui Șuhov se desfășoară printr-un mecanism al transferului inductiv dinspre o lume *din afară*, rece și întunecată, spre una intimă. Inducția sugestiei stăruie să subiectivizeze realitatea inertă și ostilă. „Șuhov zăcea nemișcat în patul vagon. Își trăsesese peste cap pătura și pieptarul și își băgase picioarele în mâneca întoarsă a unei flanelle. Nu vedea nimic, dar după zgomote înțelegea tot ce se petrece în ungherul unde se afla brigada lui și în întreaga baracă. Iată, pe culoar trec cu pași apăsați plantoanele care duc afară unul dintre hârdaiele de vreo sută de litri” [2, p. 2]. Acest „iată” vivifică dintr-odată o lume moartă, prin procedeul vizualizării focalizante și grație interiorității personajului care se antrenează într-o participativitate fie și aparent pasivă – de sub plapumă – la viața externă. Receptivitatea personajului nu țintește în surdina lumea lui, ci țintește lumea în surdina ei structurală. Este vorba aici de o comunicare omogenizantă dintre exterior și interior, cu repercusiuni certe asupra individualității personajului, în sensul pierderii sinelui, încet și sigur. Contaminarea lumii exterioare nu este una în sensul umanizării acesteia, a subiectivizării ei, ci una care compromite subiectul reflector, degradându-i individualitatea, întrucât lumea exterioară este făcută spre a influența, comportând agresivitatea necesară pentru condiționarea supunerii.

Dar pierderea sinelui are loc și ca urmare a unanimizării complotului, printr-o anulare, de fapt, a alterității. Lumea carcerală subminează eul și prin evitarea impactului autentic cu celălalt, o instanță racolată și, de fapt, inexistentă. „Toată brigada 104 vedea cum este dus Șuhov, însă nimeni nu scoase o vorbă, nu aveau de ce să vorbească și nici nu știau ce să spună. Singurul care se putea amesteca oarecum era brigadierul, dar el nu se afla acolo. Ca să nu-l întărească pe gardian, Șuhov nu spuse nimănui nicio vorbă. Îi vor pune mâncarea deoparte, vor găsi ei o soluție”

[2, p. 3]. Viața interioară a personajului se tensionează pe măsura instaurării unui *raport autistic dintre eu și ceilalți*, marcată adesea prin refrențe de atmosferă care dau tonul implacabilului: „Era ger și o pâclă deasă care-ți tăia respirația. În zonă băteau două proiectoare mari, aflate în foșoarele îndepărtate din colțurile lagărului” [2, p. 3].

Ideea de discrepanță, de ruptură dintre lumea exterioară și cea interioară devine simbolică și prin irizațiile ambianței: „Străluceau, de asemenea, reflectoare din zonă și din interior. Erau atât de multe și atât de puternice încât părea că stelele își împrumută lumina din lumina lor” [2, p. 4]. Când lumina reflectoarelor conferă strălucire până și stelelor, dispare orice posibilitate de conciliere, omorând orice impuls de individualitate în rândul deținuților. Trimiterea la corpurile cerești imprimă lumii de dincoace de granițele proporțiilor cosmice, dar configurând reperele unei lumi ce funcționează autonom prin descentralizare și, în fond, printr-o răsturnare axiologică. Lumina stelelor care împrumută lumina reflectoarelor țintește către controlul absolut caracteristic universului concentraționar din *O zi din viața lui Ivan Denisovici* și, de fapt, întregii politici totalitare comuniste: „Cineva aduse vestea că ar fi ora douăsprezece. – Nu poate fi decât douăsprezece – declară Șuhov. Soarele e drept în mijlocul cerului. – Dacă-i pe verticală – își dădu cu părerea căpitanul – înseamnă că nu-i douăsprezece, ci unu. – De ce? – se miră Șuhov. Toți bătrânii știu că soarele stă cel mai sus la amiază. – Da, bătrânii! – îl întrerupse căpitanul. Dar de atunci a fost dat un decret și soarele stă cel mai sus la ora unu” [2, p. 29]. Faptul că fenomenele universale se supun controlului politic dezvoltă amploarea și impactul puterii administrative în viața individului, marcându-i o interioritate etanșă, „sub capac”, în registrul fatalității, al lipsei de perspectivă și al libertății în cel mai larg sens. Controlul asupra timpului este, în sens heideggerian – timpul ca sens al ființei –, controlul asupra trăirii, or, încarcerarea afectivă constituie suprema privațiune, fiind vorba de o încătușare a ființei, a interiorității absolute, de unde pornește, de fapt, orice libertate. Or, fără o capacitate de afectare, fără un impuls de situare proprie în lume, vorbim de o suprimare a ființei în registrul sintagmatic al ființării, de o reducere a temporalității care susține configurarea spectacolului ființării.

În acest context, nu găsim la Soljenițin personaje cu o atitudine defensivă în fața realității damnării. Aparițiile și aparențele lor nu fac figura

inadaptatului la mediu. Însă în pofida faptului că personajele nu apar în mod special în ipostaza inadaptatului la lumea carcerală, impulsul evadării se configurează în gesturi cotidiene cu o calmă disperare și la nivelul amănuntelor vieții cotidiene. Un fum de țigară, spre exemplu, înseamnă o șansă a libertății jinduită de oricine, iar un apropiat al fumătorului, care poate împărți cu acesta un fum, e un adevărat ales al sorții. „Cezar ridică pleoapele de pe ochii negri și se uită la Fetiukov. Într-o vreme fumase pipă tocmai ca să nu fie întrerupt, ca să nu-i ceară nimeni să tragă un fum. Nu-i părea rău de tutun, ci de gândul rupt în două. Fuma ca să trezească în el un gând frumos și puternic și în felul acesta să evadeze din cercul strâmt în care se învârtea. Dar abia-și aprindea țigara și vedea într-o mulțime de ochi aprinzându-se deodată aceeași dorință: «Las-o s-o termin eu!» [2, p. 13]. Eul o dată lansat în experiența carcerală, o experiență profund subiectivă, are totuși particularitatea constantă de a se multiplica („o mulțime de ochi”), de a vădi o generalitate, transgresându-și limitele spre un *eu colectiv*, țintind însăși umanitatea și probând faptul că orice privațiune generează o tendință a evadării. Gândul evadării, în schimb, este la Soljenițin finalul unui ciclu al supunerii, pentru a marca, de fapt, o perpetuare a supunerii, o reproducere a ciclului supunerii. Intimitatea eului capătă ecou în intimitatea mulțimii, iar supunerea individuală se multiplică și nu mai poate fi contracarată prin pulsuniile evadării tot mai anemice.

„Cercul strâmt” este lumea subminantă pentru o libertate mai ales a spiritului față de o libertate fizică, lipsa căreia, la un moment dat, nu mai poate fi resimțită, părăsind registrul viului. Fizicul, lipsit deci de ființă, se perindă aici într-o existență cadaverică, fără a mai avea reacții la stimuli externi. „Degetele lui bătătorite nu se arseră. Șuhov putea ține în ele chiar cărbuni aprinși”, fiind deja un miracol că trupul reușește să servească drept un inductor al spiritului: „M-m-m-m! Fumul se răspândi în trupul flămând și se cuibări în picioare și în cap, provocându-i o stare de adevărată euforie” [2, p. 13]. E de menționat că fragmentele care ilustrează interioritatea personajelor sunt, în nuvela lui Soljenițin, cvasiinexistente. Însă ele sunt puternic conotate în aparițiile fizice, configurând un spațiu poetic al ostilității, al închistării, al timorării și al diminuării ireversibile a vieții sufletești. Avem de a face aici cu o lăncetare interioară până la mineralizare.

Configurarea spațiului detenției în limitele căruia se mișcă tipologii subminate se distinge în special printr-o prăpastie pe care o generează față de lumea părăsită. Ciclul supunerii înseamnă părăsirea lumii originare. Închisoarea este o a doua lume, cu propriile legi și mecanisme în care este inclus personajul. „Șuhov plecase de acasă la 23 iunie 1941. Era duminică, oamenii se întorceau din Poloninia, de la liturghie și vorbeau că s-a pornit războiul. Știrea fusese aflată de poșta din Poloninia. Pe vremea aceea, la Temgheniov nimeni nu avea radio. Acum se scrie că în fiecare casă răsună radioul cu cablu. Să scrii acasă înseamnă, de fapt, să faci două aluzii. Nu poți scrie nici în ce brigadă lucrezi și nici ce fel de șef de brigadă e Andrei Prokofievici Tiurin. Acum ai mai multe de vorbit cu Kilgas, letonul, decât cu cei de acasă” [2, p. 17]. Chiar dacă lumea lăsată în urmă cunoaște un ritm de dezvoltare însemnat, nu reprezintă deloc o șansă pentru aceasta. În mod simbolic și paradoxal, telecomunicațiile sporesc autismul celor două lumi. Faptul că fiecare casă are un radio nu constituie un avantaj în transparentizarea funcționalității obiective a lumii. Iar faptul că este vorba de un radio cu cablu indică, în fond, sursa unică de informare și utopizarea realului. În aceste condiții, cele două lumi ajung să se excludă reciproc, iar eul din spațiul carceral trăiește un proces de retractilitate din lumea lui originară în regimul înstrăinării, ca să se descopere osmotic într-o dimensiune a străinătății, a unei străinătăți apropiate condiționat și inertial. În mod vădit, privațiunea este un fenomen propriu nu doar detenției, ci întregii populații prin utopizarea realității. Ciclul supunerii, prin urmare, în cadrul regimului comunist la Soljenițin are o amploare generală și sistematică, așa cum remarcă autorul în *Arhipelagul Gulag*, notând că teroarea generală atrage indiferența generală. Cele două lumi devin o lume indiferentă, adică nediferențiată din punctul de vedere al libertății interioare.

Privațiunea are, în acest context, doar sensul înstrăinării. Aproprierea *străinătății* la Soljenițin simbolizează nu o șansă a cunoașterii sinelui, nu o distanțare obiectivă de introspecție individuală, așa cum o regăsim la importanți filozofi ai lumii, pentru care problematica identității este inseparabilă de o investigație a alterității și a alterității în sine. Dacă Levinas propune să înțelegem alteritatea ca fiind cea care constituie, învață, educă etc., ne putem întreba dacă are în vedere doar alteritatea celuilalt. Referințele filozofice, trecând prin Sf. Augustin, Hegel, Sartre, M. Merleau-Ponty, îndeosebi P. Ricoeur, B. Waldenfels, Bin Kimura, deschid calea înțelegerii unei alterități intime, dar și semnificarea devenirii subiec-

tului, supus alterărilor care-i pun în permanență sub semnul întrebării identitatea în timp. Pentru Ricoeur, spre exemplu, subiectul este supus unor modificări, alterații, schimbări, transformări care ridică problema menținerii identității în timp. Timpul este, într-un fel, metafora și indicele reflexiv al investigației asupra identității, iar reprezentarea imaginativă – o resursă strategică pentru articularea semanticii spațiului discursiv ocupat de tensiunea dintre identitate și alteritate.

În cazul experienței carcerale din scrierile lui Alexandr Soljenițin, apropierea străinătății sau a alterității înseamnă mai întâi o cădere în sfera etanșă a izolării, iar apoi o lansare în itinerarul sinuos al recuperării imposibile a sinelui, o „mise en route” a experienței odiseice adânc interiorizate, antiaventuriere, tradusă prin tensiuni alienante ale spiritului, cu efectele cele mai păguboase de închistare și tumefiere. Înstrăinarea generată de singurătate este o tumoare malignă care neantizează orice motivație vitală, orice inițiativă a depășirii situației. Astfel, teroarea generală atrage după sine o pasivitate generală și o fatalitate a lumii în care victimele, ca răspuns la presiunile subminării, nu manifestă niciun impuls defensiv.

Sociologul Alfred Schütz, în lucrarea *L'Etranger* [1], pune în evidență înstrăinarea generală prin figura celui plecat departe de casă, de mediul său social și familial, care trăiește într-un sens dublu înstrăinarea: o dată pentru că suportă individual și intim experiențe care-i influențează comportamentul ulterior, pe de altă parte fiindcă ceilalți, o dată regăsit, nu au capacitatea de a-l re-cunoaște, de a interacționa cu acesta conform unui nou set de convenții.

Teroarea generală nu generează doar indiferență generală, ci și trădare. Lumea originară se lansează într-un complot decisiv și împinge eul într-o marginalitate picarescă. „Șacalul de Fetiukov strânsese chiștoace de pe undeva (le scotea fără să-i fie scârbă și din scuipătoare) și acum le desface pe genunchi și răstoarnă tutunul într-un petec de hârtie.

Are acasă trei copii, dar, după ce a fost condamnat, toți trei l-au renegat, iar nevastă-sa s-a măritat cu altul. Nu primește niciun ajutor de nicăieri.

Buinovski îl privește chiorâș și se răstește:

– Mă, de ce aduni toate murdăriile? Ai să te îmbolnăvești de sifilis. Aruncă-le!” [2, p. 22]. Și aici este vorba mai ales de un picaresc al spi-

ritului, de o vulnerabilitate și mizerie interioară. Sifilisul e mai degrabă un simbol al trădării în cuplu, o degradare a alterității printr-o pierdere iremediabilă a încrederii în celălalt, decât o degradare fizică, un consum și o epuizare somatice.

Închisoarea apare la Soljenițin în toate detaliile acesteia și în monotonia ei ca lume autofagă: „În brigadă nu-i la fel ca-n libertate unde lui Ivan Ivanâci i se dă salariu aparte și lui Piotr Petrovici tot aparte. În lagăr brigada este organizată în așa fel, încât nu șefii îi zoresc pe deținuți, ci deținuții se zoresc unul pe altul. Aici e cam așa: Ori primesc toți suplimentul, ori crapă toți laolaltă. Nu muncești, nemernicule, și din cauza ta să stau eu flămând? Trage, mortăciune!” [2, p. 26]. Detenția funcționează în virtutea terorii generale care a instalat resemnarea generală, dar și trădarea. Complotul față de celălalt este un element structurant al acestei lumi și se alimentează din resursele șantajului. Intercon condiționarea prin șantaj a deținuților asigură o funcționalitate independentă a unei lumi artificiale la limita monstruoziității normopate în care eul interior este vidat de orice capacitate de empatie și, în ultimă instanță, de orice posibilitate de libertate și viață.

În momentul în care începe această funcționalitate, în lipsa controlului, vorbim de o *moarte a eului interior* și de o instalare a simplelor reflexe de automatizare ca instinct de supraviețuire. „Șuhov își lovește mânușile una de alta, apropie burlanele și le potrivește unul de altul. Apoi își lovește iarăși mânușile și continuă să lucreze (...). Gândurile l-au părăsit ca și cum n-ar fi existat niciodată. Nu-și poate aminti acum nimic și nu are nicio grijă în afară de aceea de a potrivi burlanele și de a le scoate afară fără să iasă fum” [2, p. 26]. Interioritatea eului este, astfel, înlocuită de un cotidian material monoton, de un cotidian *exterior* lipsit de provocări și trăiri deosebite. Dacă începutul noaptei transfera exteriorul în interior, restituind o imagine subiectivă a lumii, acesta din urmă este rapid compromis de răceala și lăncezeala lumii în care se mișcă.

Credința, se știe, era sancționată în comunism. La Soljenițin, aceasta reprezintă un salt către devierea eului și căderea acestuia în ridicol. Problema credinței în rândul deținuților devine o falsă problemă, deși regimul opresiv comunist a considerat dușmanii poporului pe cei care mergeau la biserică și săvârșeau ritualuri creștine, pentru că aici credința în existența lui Dumnezeu este mai degrabă un indiciu subcultural. Ar-

gumentul tunetului sau cel al stelelor care trebuie completate pentru că pică din când în când sunt de-a dreptul ridicole și penibile: „– Ce-i ciudat în asta? Oamenii nu se nasc în fiecare zi! De ce nu s-ar naște și luna o dată la patru săptămâni? – Ptiu! – scui pă căpitanul – încă n-am întâlnit nici măcar un matroz atât de prost. Auzi, unde se aciuiază luna veche? (...) – La noi se spune că Dumnezeu fărâmițează luna veche și o preface în stele. – Niște sălbatici. Niciodată n-am auzit asta! Așa-i că tu crezi în Dumnezeu, Șuhov? – Păi, cum? – când tună – poftim, încearcă să nu crezi! – Și de ce face Dumnezeu asta? – Ce anume? – De ce preface luna în stele? – Ce-i de-nțeleas aici? Șuhov strânge din umeri. Din când în când stelele cad și trebuie completate” [2, p. 49]. Dincolo de orice argument, este mai mult decât clar că oameni atât de simpli și cu o înțelegere arhaică asupra lumii, cu superstiții și credințe fantasmagorice reprezintă un pericol prea mic pentru un proiect politic de o asemenea grandoare precum uniunea sovietică. Totuși faptul că se procedează la o dezrădăcinare ireversibilă a eului spiritual, o privire totală a oricărei potențialități de evadare transcendentală a sinelui și de depășire a opresiunilor, mărturisește despre o configurare sistemică a tehnicilor de control politic de maximă eficiență. Regimul materialist se focalizează și pe spiritualitate spre a o extermina. Fondată sau nu, orice credință, ca o portită de evadare, trebuie și este înlăturată.

Trădarea și spulberarea credinței se constituie în procese inevitabile de *animalizare*: pentru că perchezițiile se săvârșeau din timpul deținutului, iar un moldovean lipsea de la numărătoare și deja dura ceva de când era căutat, toată lumea fiind ținută pe loc, acesteia îi crește tensiunea sângeroasă și de năpustire animalică. „Acum el înghețase cu toți ceilalți. Se înverșunase ca și ei și dacă moldoveanul i-ar mai fi ținut acolo încă o jumătate de oră, iar escorta l-ar fi dat mulțimii, ar fi fost sfârtecat fără milă, cum sfârtecă lupii un vițel” [2, p. 51]. Timpul ostil care apasă sistematic pe firea individului damnat îl transformă inevitabil în trădător animalizat, frustrările adunate continuu se înmănunchează în instincte de groță, în care trădarea este legea supraviețuirii. „Cine este dușmanul numărul unu al unui deținut? Alt deținut. Dacă deținuții n-ar fi câini între ei, hei, ce bine ar fi!” [2, p. 55].

Înfometarea este un mijloc curent de a plasa în față instinctele în relațiile dintre deținuți și a cultiva aceeași înstrăinare și animalizare. „Pavlov avea

în față porția sa dublă, iar Șuhov cele două porții. Nu mai schimbă nicio vorbă. Urmau minute sfinte. Șuhov își scoase căciula și o puse pe genunchi. Verifică cu lingura o strachină, apoi pe cealaltă. Se nimerise și plevușcă. În general, seara, ciorba este mult mai subțire decât dimineața. Dimineața deținutul trebuie hrănit ca să poată munci. Seara poate să adoarmă și așa” [2, p. 64]. Alteritatea nu mai are niciun rost de auto-determinare și definire a propriei identități spirituale, ci devine o parte insipidă a mulțimii, un element cantitativ neglijabil și nul. E vorba aici și de provocarea unei violențe față de propriul organism, a tiraniei auto-corporale, nu doar față de celălalt. „Șuhov măncă fără pâine. Două porții, și încă cu pâine, ar fi prea de tot. Mai e și mâine o zi. Burta e un tiran. Niciodată nu ține minte darul pe care i-l faci. Mâine îți va cere din nou” [2, p. 65]. Iar înstrăinarea față de sine este în fond un scop urmărit și atins în ultimă instanță. Eul devine în cele din urmă celălalt, străinul. Până și propria burtă devine străinul din noi, este alteritatea neîndurătoare care alienază orice identitate și asigură o totală privațiune a vieții interioare. Gândul la foame care îți ocupă mereu mintea și te obligă la calculul supraviețuirii creează o mutație fundamentală în structura sinelui, timorând interioritatea afectivă și depozitându-o de orice capacitate volitivă. Astfel, ciclul supunerii la Soljenițin este ciclul total, mereu reluat și având aceeași finalitate: alienarea și autizarea ireversibilă a sinelui. Astfel încât retorismul Hertei Müller devine absolut valabil: „Întoarcerea acasă și rămasul aici – mai erau ele cu adevărat lucruri opuse?”

La Alexandr Soljenițin, în *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, gestul repetat al supunerii se soldează cu singurătatea ce comportă gradul zero al scriiturii și se reflectă pornind de la titlul nuvelei, formând cu sfârșitul acesteia o investire a ciclicității monotone. Toate zilele din cei zece ani de detenție ai personajului sunt precum una, marcate de așteptare, foame, epuizare, răceală spirituală, frig, duritate, animalizare, care, toate împreună, duc la o autizare ireversibilă a individului. Tipologia lui Soljenițin este una plată, care parcurge numai un ciclu al supunerii care apasă pe mesajul subtextual al subminării eului. Personajul lui Soljenițin este incapabil de orice transgresiune a lumii subminante în care se află. Autorul insistă asupra mesajului narativ că experiența carcerală este prin excelență condiția mutilării interioare, iar șansele investirii singurătății cu un sens al evadării, al transcenderii acestui spațiu sunt cvasinule.

În nuvelă există exemplare unice care trăiesc miracolul supraviețuirii, dar într-un registru al minimumului existențial, al principiilor primare. Este vorba de un bătrân care stă cu zecile de ani și nu-și mai dă de capăt termenelor de condamnare. „Despre bătrân se vorbește că stă prin lagăre și închisori fără să mai știe numărul anilor și că nicio amnistie nu s-a atins de el. Cum termina zece ani, îi dădeau imediat alți zece. Șuhov îl cercetă de aproape. Dintre toate spinările gârbovite din lagăr, spinarea lui era cea mai gârbovă și chiar acum, stând la masă, era atât de curbă, încât aveai impresia că și-a pus ceva, sub el, pe bancă. Pe capul lui gol nu mai era nimic de ras. Tot părul îi căzuse de viață bună. Privirea nu-i fugea după tot ce se întâmpla în sala de mese, ci aluneca pe deasupra lui Șuhov și se întâmpla mereu în unul și același punct, fără să vadă nimic. Mânca ciorba goală tacticos cu o lingură strâmbă de lemn și nu-și băga capul în strachină, cum făceau toți ceilalți, ci ducea lingura sus, la gură. Nu mai avea niciun dinte, nici sus, nici jos. Gingiile osificate molfaiau în locul dinților. Obrazul îi era palid, secătuit de orice vlagă și asta nu era doar slăbiciunea unui invalid nenorocit, ci mult mai mult. Părea cioplit în piatră, în piatră neagră. După mâinile mari, cu crăpături negre, se vedea lesne că puțin noroc a avut în toți acești ani. Cu toate acestea rămăsese el însuși, nu ingenunchease. Își pusese pâinea pe o cârpușoară curată, nu ca toți ceilalți, pe masa murdară și umedă” [2, p. 65]. Dincolo de pietrificarea mortifiantă a corporalității, avem de a face cu o supraviețuire nesperată și neașteptată a unui strop de demnitate și umanitate, condiționată de o anume resemnare în fața condiției damnatului și o reluare a vieții chiar și în limitele unui orizont existențial mizer. Este un exemplu asemănător cu cel din *Lobocoagularea prefrontală* a lui Vasile Voiculescu [3], în care extirparea din creier a părții responsabile de iubire generează și desemnează o altă parte a corpului cu aceeași funcție. E ca și cum ar transpune umanul dincolo de orice intenție de exterminare a lui, o urmă a acestuia care nu stă în puterile umanului însuși de autodestrucție. E vorba aici de o rezistență a sinelui dincolo de sine, de o experiență minimă a transcenderii dincolo de orice îngrădire a libertății.

În mod esențial însă discursul nuvelei lui Alexandr Soljenițin bate înspre un *autism extrem*: orice ai face sau ai spune în închisoare nu mai contează, nimeni nu te aude, nimeni nu te salvează, nimeni nu împărtășește nimic cu adevărat. În acest context răsare un optimism absurd, care ține doar de o izolare extremă: „Lagărul ăsta e bun într-un fel, pentru că poți trăncăni în voie. La Ust-Ijma, dacă spuneai că în li-

bertate nu-s chibrite, te înhățau și înghițeau cât ai zice pește alți zece ani. Aici însă poți striga de pe paturile de sus tot ce vrei și turnătorii nu te vor denunța. Ofițerii de la informații dau a lehamite din mâini. Numai că aici nu ai timp să discuți prea mult” [2, p. 67]. O privare de libertate în privința comunicării, a verbalizării a ceea ce gândești este o etapă incipientă de autizare, iar atunci când, indiferent dacă poți sau nu să vorbești, că oricum nu te aude nimeni și nici nu mai contează dacă ai sau nu o libertate a expresiei și a opiniei, este mult mai grav. Este asemenea strigătului biblic în pustiu, în care nu există ecouri și nicio erizare a alterității, deci nicio potențialitate a empatizării.

Divinitatea, ca formă de evadare, de asemenea, li se refuză deținuților, aceasta funcționează ca și lumea carcerală, ca o respingere constantă. Este vorba de o divinitate birocratică și neînduplecată. „Alioșka auzise când Șuhov îl laudase cu voce tare pe Dumnezeu și se întoarce: – Iată, Ivan Denisovici, sufletul tău cere să se roage Domnului. De ce nu-i dai voie, ai? Șuhov îl privi cu coada ochiului. Ochii lui Alioșka strălucesc ca două lumânări. Oftă. Șuhov zise: – Pentru că rugăciunile, ca și reclamațiile, ori nu ajung, ori se resping” [2, p. 73]. Dacă la Steinhardt lumea carcerală cheamă prin contrast un spațiu de evadare spirituală prin intuirea existenței divine și înfiriparea credinței salvatoare și tămăduitoare a eului pățimit, la Soljenițin o lume violentă a privațiunii fără rest nu poate decât să atragă și să supună credința propriilor legi și cutume. Divinitatea este deci instanța ingenuncheată simbolic în fața Siberiilor de gheață și a Gulagului. Singurătatea la Soljenițin nu atinge deloc pragul singularizării, întrucât personajul încarcerat nu mai este capabil să evadeze din masa mutilată prin condamnare.

Așadar, impulsul evadării este dublat de o nouă strategie a supunerii, de data aceasta una voluntară sau mai degrabă inertială, care reperează autizarea patologică a eului și împietrirea lui sufletească ireversibilă, posedat de trecerea monotonă a timpului din care se desprinde realismul amorf al vieții.

Bibliografie

1. Alfred Schütz, *L'Etranger*, Un essai de psychologie sociale, Ed. Allia, Rue de Charlemagne, Paris IV, 2003.
2. Al. Soljenițin, *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, Editura Humanitas Fiction, Colecția „Raftul Denisei”, București, 2013.
3. V. Voiculescu, *Lobocoagularea prefrontală*, în *Gânduri albe*, Editura Cartea Românească, București, 1986.



Preafericitul Patriarh Teoctist

(07.02.1915 – 30.07.2007)

Un păstor harnic și răbdător. Repere biografice

- 1915, 7 februarie – s-a născut în satul Tocileni, județul Botoșani, ca cel de-al zecelea copil al familiei Dumitru și Marghioala Arăpașu. La botez primește numele Toader.
- 1921-1927 – urmează cursurile școlii primare în satul natal.
- 1928, în Duminica Tomii – intră ca frate la schitul Sihăstria Voronei.
- 1931 – este admis în rândul fraților-elevi la Seminarul Monahal de la Mănăstirea Neamț.
- 1932 -1940 – urmează cursurile Seminarului Teologic Monahal de la Mănăstirea Cernica obținând diploma de seminar.
- 1935, 6 august – depune voturile monahale la Mănăstirea Bistrița, Neamț, primind numele de Teoctist.
- 1937, 4 ianuarie – este hirotonit în treapta de ierodiacon.
- 1940-1944 – urmează cursurile Facultății de Teologie a Universității din București.

- 1945 – obține licența în Teologie cu calificativul „Magna cum laudae”.
- 1945, 25 martie – este hirotonit ieromonah la Catedrala Mitropolitană din Iași.
- 1946, martie – numit mare ecleziarh al Catedralei Mitropolitane din Iași.
- 1946-1947 – urmează cursurile Facultatii de Litere și Filosofie la Universitatea din Iași.
- 1946-1950 – îndeplinește funcțiile de Mare ecleziarh al Catedralei Mitropolitane, Exarh al mănăstirilor, iar din anul 1948, Vicar administrativ al Mitropoliei și ridicat la rangul de Arhimandrit.
- 1950, 28 februarie – la propunerea patriarhului Justinian Marina, este ales de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Episcop Vicar Patriarhal.
- 1950, 5 martie – hirotonit în treapta arhieriei de către Patriarhul Justinian Marina, Mitropolitul Firmilian al Olteniei și Episcopul Chesarie al Dunării de Jos.
- 1950-1954 – Rector al Institutului Teologic din București, având atribuții de Secretar al Sfântului Sinod și de Vicar la Arhiepiscopia București.
- 1962, 28 iulie – ales Episcop al Aradului, Ienopolei și Halmagiului.
- 1969-1970 – numit de Sfântul Sinod ca *locum tenens* al Episcopiei Oradiei.
- 1973, 28 ianuarie – ales Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei.
- 1977, 25 septembrie – ales Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei.
- 1981-1982 – numit de Sfântul Sinod ca *locum tenens* pentru scaunul de Mitropolit al Ardealului.
- 1986, 9 noiembrie – ales Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungro-Vlahiei și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, instalat la data de 19 noiembrie 1986.
- 1999, 7-9 mai – primește vizita Papei Ioan Paul al II-lea, prima a unui Suveran Pontif într-o țară majoritar ortodoxă și care a avut un impact ecumenic fără precedent pentru România.
- 2005, 10 septembrie – vizitează pentru ultima oară locurile natale: satul Tocileni, satul Victoria și mănăstirea Vorona.
- 2007, 30 iulie – lasă toiagul de păstor și trece la viața veșnică la vârsta de 92 de ani. Trupul său este depus într-o nădejdea Învierii în Catedrala patriarhală din București.

Titluri și distincții

- 1999, 21 mai – i s-a conferit din partea Statului Român Ordinul „Steaua României” în grad de Mare Cruce.
- Membru de onoare al Academiei Române (1999).
- Doctor honoris causa al Universității București (1995) și al altor universități din țară.
- Doctor honoris causa al Universității Catolice din Lublin, Polonia (2000).
- Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pentru tipărirea în 1988 a ediției jubiliare a Bibliei de la București (1990).
- Ordine bisericești acordate de Patriarhiile Antiohiei, Ierusalimului, Moscovei, Serbiei și de Bisericile Ortodoxe ale Greciei, Ciprului, Finlandei, Cehiei și Slovaciei.
- Decorat post-mortem de către Președintele României cu Ordinul Național „Steaua României”, în grad de Colan.

Activitate publicistică

- A editat Liturghierul românesc de la 1679 al Mitropolitului Dosoftei.
- A publicat monografiile *Mitropolitul Iacob Putneanul* cu o ediție în limba engleză, *Sf. Vasile cel Mare în evlavia credincioșilor ortodocși români*, *Mitropolitul Dosoftei – ctitor al limbajului liturgic românesc*.
- A editat în transliterare *Dumnezeiască Liturghie* a Mitropolitului Dosoftei (1679) și a tipărit ediția jubiliară din 1988 a *Bibliei de la București* (1688).
- Este autor al șaptesprezece volume de predici, omilii, meditații reunite în Colecția „Pe treptele slujirii creștine” și un volum cu titlul *Slujind Altarul străbun*.
- Ca Patriarh, a îndrumat întreaga activitate editorială de la Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă. A publicat studii, articole, cuvântări în „Biserica Ortodoxă Romană”, „Glasul Bisericii”, „Mitropolia Olteniei”, „Mitropolia Banatului”, „Telegraful Român”, Cărți de rugăciuni, Pastorale.

Construcții și restaurări de biserici

- Ctitor al bisericii din localitatea Victoria, comuna Stăuceni, județul Botoșani, cu hramul Nașterea Maicii Domnului și al bisericii Mănăstirii Popești-Leordeni cu hramul Duminica Sfinților Români: Rezidirea Bisericii Sfântul Spiridon-Vechi, demolată în timpul regimului comunist, în anul 1987.
- La Arad a sprijinit redeschiderea mănăstirilor Hodoș-Bodrog, Gai și Prislop. A inițiat și a pus în operă restaurarea și pictarea unui număr mare de biserici, a transformat și restaurat Catedrala și reședința episcopală din Arad, înzestrând-o cu un paraclis.
- În Oltenia s-a îngrijit de restaurarea mănăstirilor: Tismana, Polovragi, Paraclisul mitropolitan „Duminica Tuturor Sfinților”.
- În Moldova s-a îngrijit de restaurarea mănăstirilor: Neamț, Secu, Sihăstria, Bistrița, Tazlău, Horaița, Slatina, Dragomirna, Bogdana, Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, Putna (zidul de incintă, Paraclisul și rezidirea Palatului Domnesc al lui Ștefan cel Mare), Rașca, Vorona. În Iași: Catedrala Veche Sfântul Gheorghe, Catedrala Mitropolitană, Bărboi, Cetățuia, Turnu Galatei, Frumoasa etc.
- În Arhiepiscopia Bucureștilor a dus la îndeplinire inițiativele Patriarhului Justinian în ceea ce privește restaurarea sau construirea unor mănăstiri: Dealu, Viforâta, Schitul Maicilor (translatată), Ghighiu, Cheia, Zamfira, Plumbuita, Căldărușani, Țigănești, Pasărea, Cernica, Sitaru, Suzana, Schitul Cricov, Techirghiol etc.



Toderiță, frate de mănăstire la Sihăstria Voronei, alături de mama sa Marghioala Arăpașu (probabil anul 1929)



Teoctist, ierarh, probabil una dintre primele fotografii în această înălțare



Toderiță, la o revenire în sânul familiei, în primii ani de călugărie la Vorona, Botoșani



Teoctist Patriarhul, participând la slujba Rusaliilor



Straie purtate de înaltul ierarh, aflate în „Casa cea mare” (camera de oaspeți) a Casei memoriale de la Tocileni, comuna Stăuceni, județul Botoșani

În amintirea contemporanilor

Prin tot ceea ce ne-a lăsat ca moștenire spirituală a personalității și activității sale bisericești și românești, Părintele Patriarh Teoctist rămâne în memoria noastră ca fiind un om evlavios și înțelept, un păstor harnic și răbdător, precum și un mare iubitor de Biserică și popor. Întrucât simțim astăzi că, prin lumina vieții și a faptelor sale pilduitoare, vrednicul de pomenire Părintele nostru Patriarh Teoctist este tainic prezent în Biserica noastră ca *o lumină peste timp*, ca o călăuză spirituală, ne rugăm lui Hristos Domnul, Arhiepiscopul Veșnic, să așeze sufletul lui în locașurile sfinților Săi slujitori, în bucuria îngerilor, în lumina și iubirea Preasfintei Treimi.

Preafericitul Părinte Patriarh DANIEL

Patriarhul Teoctist vorbea în așa fel încât îl înțelegeau copiii, tinerii și vârstnicii, dar nu era banal. Era înțeles, dar era și profund. Vorbea și pentru academicieni, dar și pentru oamenii simpli. Întotdeauna cuvântul său avea miez, avea un tâlc, pentru că întotdeauna a căutat să se perfecționeze.

**ÎPS Părinte TEODOSIE,
Arhiepiscopul Tomisului**

Îmi plăcea bunătatea lui care se vedea, se simțea. Venea, cum știți, de undeva din Moldova, din lumea aceea așezată, țărănească și care astăzi nu mai există, o lume care avea o morală și o anumite blândețe. Primea lumea cu o anumită blândețe. Acest lucru mi-a plăcut și l-am observat prima dată. În al doilea rând, dădea sentimentul că duce o viață ascetică. A fost călugăr și a rămas în sufletul lui un călugăr.

**Acad. Eugen SIMION,
președintele Fundației Naționale pentru Știință și Artă**

Era de o finețe și de o eleganță aparte în gesturile sale de primire, precum și de o anume noblețe moștenită din tradiția și din aerul familiei care l-a născut și l-a crescut în frumoasa Moldovă. Nimic artificial și nimic forțat în trăirea unei bunătăți care te copleșea, cucerindu-te. Pe mine da, m-a cucerit. M-a cucerit încă de la prima întâlnire, iar în decursul anilor mi-am păstrat acest statut privilegiat de apropiat al celui care, deși în altă Biserică, mi-a descoperit autenticitatea apostolatului său și m-a făcut să îl simt precum pe un frate mai mare, ca pe un părinte, apostol al lui Hristos.

**ÎPS Părinte IOAN Robu,
Mitropolit Romano-Catolic de București**

Cu experiența anilor de arhierie în marile centre episcopale mitropolitane ale țării, Preafericitul Părinte Patriarh Teoctist a luat asupra sa greutățile unui timp potrivit Bisericii și credinței. În fața opresiunii și a terorii a rezistat și a luptat cu înțelepciune pentru binele celor păstoriți, slujirea sa fiind o continuă încercare a discernământului duhovnicesc.

Profund cunoscător al culturii vechi românești, Patriarhul Teoctist a crezut cu toată sinceritatea în solidaritatea de destin a Bisericii Ortodoxe Române cu țara, în capacitatea Bisericii de a oferi românilor de pretutindeni unitatea spirituală și comuniunea reală spre care aspiram. Dumnezeu a rânduit ca vocația și înalta misiune de Întâistător să se împlinească mai ales în timp de libertate, când Biserica pe care o călăuzea a trebuit să răspundă provocărilor unui nou ciclu istoric.

Ne vom aminti mereu de momentele de sărbătoare pentru milioane de creștini ale întâlnirii Preafericitului cu Sanctitatea sa Papa Ioan Paul al II-lea, împreună cu care a scris o pagină plină cu speranța în istoria căutării unității. Preafericitul Teoctist a simbolizat deschiderea ecumenică a BOR și dorința profundă de conlucrare a acesteia cu toate celelalte Biserici.

Președintele României Traian BĂSESCU



Împărtășirea bucuriei frățești, la întâlnirea
cu Papa Ioan Paul al II-lea din 1999



Bustul Patriarhului, amplasat în
fața Casei Memoriale din Tocileni,
comuna Stăuceni, județul Botoșani



Primirea Întâistătorului între credincioși la zi de sărbătoare

Mitropolitul Teofan

Șapte ani de la nașterea în ceruri a Părintelui Patriarh Teoctist



Teofan Savu – arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Bucovinei (8 iunie 2008). Doctor în Teologie (Institutul Teologic „Saint Serge” din Paris) cu lucrarea „La divino-humanité du Christ et la déification de l’homme dans l’oeuvre de Saint Maxime le Confesseur”. Calificativul obținut: *summa cum laude*. Episcop-vicar Patriarhal (1991-2000), arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei (din 2000). Autor de articole și studii în reviste și ziare din România și străinătate, coordonator al periodicului de limbă engleză al Sectorului pentru relații externe bisericești, „News Bulletin” (1997-2000), a inițiat înființarea publicațiilor: „Cetatea Creștină”, „Studii”, „Hristos în lumea tăcerii”.

Au trecut șapte ani de la plecarea dintre pământeni a Părintelui Patriarh Teoctist. A fost rânduit de Dumnezeu cu viață bogată în ani, dar, ca pentru tot omul, firul vieții sale pământești a ajuns, în cele din urmă, la un sfârșit.

Precum pruncul petrece nouă luni în pântecele mamei sale și apoi se naște, așa Părintele Patriarh Teoctist a viețuit în pântecele acestei lumi nouăzeci și doi de ani și apoi s-a născut în Cer. A locuit printre noi, în măruntaiele vieții umane, atât cât i-a fost rânduit și, în ziua de 30 iulie a anului 2007, Dumnezeu l-a chemat la Sine pentru nașterea într-o viață cea fără de suspin a Împărăției Cerurilor.

Viața printre pământeni a Patriarhului Teoctist nu a fost deloc ușoară. A experimentat în propria-i existență toată drama veacului XX. A fost cuprins în această dramă, i-a cunoscut anvergura și i-a simțit convulsiile în viața sa, în viața Bisericii și în viața lumii. A fost, timp de aproape un veac, ca într-un cuptor, martor la mistuirea multor lumi, iar flăcările cuptorului nu l-au lăsat neatins. Acestea i-au cauzat răni care nu s-au șters pe deplin niciodată, dar l-au și curățat de zgura pământului, de cenușa celor de jos. Sabia propriei sale vieți și cele cu

multe tășuri din mâinile altora au trecut de multe ori prin inima Părintelui Patriarh. Inima lui a sângerat din abundență, căci săbiile de tot felul i-au cauzat cunoscute și tainice dureri. Din toate aceste însângerrări s-a plămădit, mai ales după 1990, statura patriarhală de excepție a Părintelui Teoctist.

Nu putem cunoaște ce și cum ar fi fost viața Patriarhului Teoctist fără momentele dramatice prin care a trecut în primele luni ale anului 1990. Intuim continuarea unei lucrări bisericești obișnuite cu un Patriarh care își împlinea bine slujirea la care fusese chemat. Însă atacurile la care a fost supus zeci de zile la rând, trădările, umilințele l-au obligat pe Patriarhul Teoctist să-și reconsidere întreaga viață. Fusese dintotdeauna om integrat în viața Bisericii, cu atașament puternic față de viața monahală și cu apreciere mare față de slujirea preoților de parohie. Era, în același timp, tributatar contextului românesc în care își desfășurase slujirea vreme de aproape o jumătate de veac. Avea despre sine conștiința omului care își făcuse datoria în spațiul permis de vremurile pe care le trăise. Momentul „decembrie 1989”, cu prelungirile sale din primele luni ale anului 1990, l-a așezat pe Patriarhul Teoctist în fața unor contestări pe care nu le înțelegea. Era conștient de faptul că, precum orice om, avea propriile slăbiciuni, greșeli și păcate. Amploarea contes-



Patriarhul Teoctist, îndrăgită călăuză spirituală

tării, chipul pe care i-l creionau persoane cunoscute sau necunoscute, atitudinile unor apropiați l-au surprins atât de mult, încât nu înțelegea fenomenul.

În fața unei asemenea situații, Patriarhul Teoctist a început să se cerceze mai atent pe sine, să-și recunoască greșelile, să-și ceară iertare și, mai presus de toate, să îngenuncheze tot mai mult la rugăciune. Umi-lințele la care era supus, pe de o parte, și starea de rugăciune în care se refugiase, pe de altă parte, au structurat lăuntric, puțin câte puțin, noua statură patriarhală a aceluiași Patriarh.

Retragerea din slujirea patriarhală pentru câteva săptămâni, act de slăbiciune pe care Patriarhul Teoctist nu și l-a iertat niciodată, a avut, cred și rog să fiu iertat, și partea sa pozitivă. Patriarhul a avut răgazul și spațiul monahal adecvat pentru adâncire în sine, pentru analiza propriei vieți, pentru rugăciune îndeosebi. Cercetat de foarte puțini apropiați, dar înconjurat de foarte mulți de departe prin rugăciune și semnale de susținere, Patriarhul Teoctist creștea în noul său chip pe care Dumnezeu îl dorea pentru cel care trebuia să rămână încă aproape două decenii în slujirea Bisericii sale din România.

Rechemat de Dumnezeu și de oameni la reluarea jugului de Întâislujitor al Bisericii din România, Patriarhul Teoctist a crescut continuu în conștientizarea stării sale lăuntrice și a manifestării exterioare legate de lucrarea sa bisericească în noul context al României de după 1989.

Se poate vorbi despre o continuitate, pe de o parte, și schimbare sau înnoire, pe de altă parte, în misiunea postdecembristă a Patriarhului Teoctist. A continuat să rămână același bun administrator al treburilor bisericești, același iubitor de restaurări și construcții noi de biserici sau alte așezăminte, același demnitar bisericesc cu autoritate în relația cu oamenii Bisericii, cu cei ai statului, cu intelectualii, cu oamenii de afaceri sau cu oamenii obișnuiți. *A fost același și a devenit, între timp, și altceva, mai bine zis altcineva.*

După reluarea slujirii de Întâistătător în Biserică, Patriarhul Teoctist a înțeles să rămână vlădică în sens bisericesc de stăpân, dar s-a deschis continuu și tot mai adânc spre starea de Părinte. Nu a părăsit atitudinea de autoritate, fără de care apar confuzia, deruta și anarhia, dar a înțeles să-și exercite această autoritate în duh de blândețe și smerenie a inimii.

Nu a lăsat urâciunea pustiirii în templul lui Dumnezeu, nici pe „vânzătorii de porumbei și schimbătorii de bani” în incinta sacră a Bisericii, dar a știut să ierte, să vindece răni și să reprimească pe fiii rătăcitori. Cei mai tineri din jurul său cereau adesea dreptate, sancțiuni și îndepărtarea imediată, totală și fără drept de apel a neorânduiei. Părintele Patriarh lua aminte, chibzuia, amâna și, numai după îndelungi și neînțelese, uneori, așteptări, chema pe vinovat la muștrare, îl sancționa blând pe acesta dacă nu dădea semne de îndreptare și numai în cele din urmă, când apărea scandalul, îl îndepărta ca pe „un păgân și ca pe un vameș”, așteptând totuși cu răbdare întoarcerea lui.

În contextul unei societăți românești fărâmițate și fragmentate, Patriarhul Teoctist a înțeles că unitatea Bisericii este bunul cel mai de preț. Pentru menținerea acestei comori în taina Bisericii era deschis spre orice sacrificiu, în primul rând, personal. Aceasta se arăta prin tăcere uneori, prin lacrimi adesea și prin umilințe personale de cele mai multe ori. În acest mod, Patriarhul menținea arhieriei uniți în jurul său, pe preoți împreună cu sine și cu arhieriei, iar poporul lui Dumnezeu nu se îndepărta de păstorie rânduiește. Patriarhul Teoctist a lăsat moștenire multe lucruri de excepție. O biserică unită în jurul Sfântului Sinod, în jurul Patriarhului, în jurul preoților din parohii și mănăstiri este de departe bogăția cea de mare preț lăsată ca mandat, dorință și rugăminți de Patriarhul Teoctist celor de după sine: Sinod, Patriarh, arhieriei, preoți și popor.

Putem mărturisi fără rezervă faptul că în viața Patriarhului Teoctist după 1989 a avut loc o minunată, tainică și reală naștere, o renaștere în adevăratul sens al cuvântului. „Chipul lui Hristos” (*Galateni* 4,20) era cu certitudine prezent într-însul și înainte de 1990. Lucrarea sa bisericească la Arhiepiscopia Bucureștilor, la Arad și Craiova, la Iași și apoi iarăși la București dovedește acest lucru fără tăgadă. „Chipul lui Hristos” în Patriarhul Teoctist a devenit mult mai vizibil după dureroasa trecere prin „pustia nedreptății” la care a fost supus în primele luni după decembrie 1989 și, uneori, ce-i drept, din ce în ce mai rar, până la sfârșitul vieții sale pământești. A trecut prin această „pustie” maiestuos și smerit deopotrivă, cu lacrimă pe obraz uneori și cu iertare întotdeauna! Astfel, treptat, „Hristos a luat chip” în Patriarhul Teoctist, realitate duhovnicească sesizată în special de credincioși. Aceștia, la în-

mormântarea Patriarhului rosteau mai ales cuvintele: „Ai fost om bun, Părinte!”. Mărturiseau aceasta îndeosebi pentru bunătatea, blândețea și frumusețea lăuntrică pe care le sesizaseră ca prezență a lui Hristos în vasul Său cel ales, Patriarhul Teoctist.

În îndelungata sa viață, Patriarhul Teoctist a avut parte de un lung șir de nașteri și renașteri. Robii lui Dumnezeu Dumitru și Marghioala i-au fost părinții nașterii sale trupești. Învățătorul din sat, Gheorghe Romanescu – „marele profesor universitar”, cum îl numea adesea Patriarhul –, a născut în inima acestuia dragostea de carte. Mănăstirile Vorona, Neamțu și Bistrița, cu duhovnicii renumiți ai acestor lavre monahale, l-au născut pe fratele Toader Arăpașu pentru „viața îngerească”. Profesorii de la Seminarul din Cernica și de la Facultatea de Teologie din București l-au născut pe monahul și ieromonahul Teoctist întru cele ale teologiei. Întâlnirea cu Mitropolitul și Patriarhul Justinian, la Iași și la București, a fost determinantă pentru arhimandritul și arhiepiscopul Teoctist în nașterea sa întru misiunea Bisericii. „Sfântul Episcop Chesarie”, cum adesea îl numea Patriarhul pe mentorul său întru cele ale vieții duhovnicești, și bătrânul mitropolit Firmidian al Olteniei au născut în sufletul Patriarhului entuziasmul, buna măsură și realismul atât de necesare în slujirea Bisericii. Aceste repetate nașteri petrecute înainte de 1989 în viața Patriarhului Teoctist au pregătit renașterea chipului său patriarhal, ca statură bisericească deosebită, în perioada celor 17 ani care s-au scurs până în ziua plecării sale la Domnul.

În anul mântuirii 2007 de la nașterea lui Hristos, în luna iulie, ziua 30, Patriarhul Teoctist s-a născut în Cer, după cum se spunea odinioară pentru cei ce plecau dintre pământeni. Patriarhul Teoctist, după o lungă, frumoasă și frământată viață petrecută în pânțele Bisericii și al lumii, s-a născut în Cer pentru viață veșnică. A văzut lumina cea neînserată a veșniciei, întâlnindu-se cu toți cei care i-au fost prieteni sau dușmani în această viață și care au plecat la Domnul. Avem certitudinea că pe toți, acolo sus, îi îmbrățișează cu dragoste. Prietenii i-au fost alături în clipa de cumpănă, iar dușmanii l-au făcut să ingenuncheze la rugăciune. Și unii, și alții au contribuit la nașterea sa în autentică statură patriarhală și, mai ales, la nașterea sa în Cer întru slava lui Dumnezeu Cel în Treime lăudat și preaslăvit.

Valer DORNEANU

Un mare și adevărat slujitor al Bisericii Ortodoxe Române



V.D. – prof. univ. dr., politician și jurist român. Domenii de competență: drept parlamentar, tehnică legislativă și dreptul muncii. Din iunie 2013, numit judecător la Curtea Constituțională de Camera Deputaților pentru un mandat de 9 ani. Autor a 14 monografii și peste 50 de articole și studii în reviste juridice. Membru al Uniunii Juriștilor din România.

Revista „Limba Română” din Chișinău și-a propus publicarea unui grupaj de articole cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist, intenție extrem de generoasă și mai mult decât lăudabilă pentru omagierea unui mare slujitor al Domnului, al Bisericii Ortodoxe Române, a unui mare OM cu o dimensiune umană și spirituală deosebită.

Inițiativa se înscrie într-o suită de manifestări omagiale organizate de Patriarhia Română (inclusiv la sfânta liturghie de la Catedrala din Dealul Patriarhiei) și de multe lăcașuri sfinte din țară. Sincer să fiu, ilustra personalitate merită și mai mult, pentru că memoria este perisabilă, iar la români recunoștința este o floare rară. Timp până la sfârșitul anului încă mai este.

Invitația de a scrie câteva gânduri de evocare a Preafericitului Patriarh o socotesc onorantă. Deși mă emoționează profund, mă și întristează, mă îndurerează. Aceste sentimente le resimt ori de câte ori mi-l reamintesc, nu numai pentru că ne-a părăsit, ci și pentru că n-am reușit să-l mai revăd așa cum ne înțelesesem la ultima noastră întâlnire, petrecută la începutul săptămânii premergătoare sfârșitului. M-a primit la reședința patriarhală ca „să punem țara la cale”,

cum obișnuia să glumească atunci când dorea să stea cu cineva la „taifas”. L-am găsit ușor preocupat, deși nu dorea să-și manifeste îngrijorarea față de problemele de sănătate pe care le avea. Mi-a mărturisit totuși că la finele acelei săptămâni se va interna pentru câteva zile și mi-a promis că, imediat ce se va întoarce, mă va primi din nou pentru a continua discuția despre Catedrala Neamului și despre altele.

Lunea următoare mă bucuram inițial la anunțul oficial că a fost operat și că starea dânsului este monitorizată, dar, la câteva ore, avea să mă cutremure vestea sfârșitului. Mă tot gândesc de atunci: oare de ce Bunul Dumnezeu nu ne dă un semn să profităm de ultima întâlnire cu cei dragi?

Am avut privilegiul să-l cunosc pe bunul și marele Patriarh în decembrie 1992, după investirea mea ca ministru pentru relația cu Parlamentul în Guvernul Văcăroiu. Prim-ministrul ne-a trimis la Patriarh pe Florin Georgescu – ministrul finanțelor, pe Octav Cozmâncă – secretarul general adjunct al Guvernului și pe mine, pentru a discuta problema



Revenire la obârșii în comuna natală, primit de credincioșii satului și de autoritățile locale

unei formule de salarizare a clerului. Toți trei aveam să stabilim o prietenie trainică, dar atunci, tineri boboci în politică, ne-am dus cu inimile cât un purice la Întâistătorul Bisericii Ortodoxe Române.

Ne-a „citit” imediat emoția și ne-a „dezlegat” cu privirea sa blândă, părintească și, cu zâmbetul său șăgalnic, ne-a spus că ne știe oameni credincioși, așa că are siguranța rezolvării nu numai a salarizării preoților, ci și problema mai importantă a reevaluării rolului bisericii, a sprijinirii bisericii de către stat, a introducerii studiului religiei în școli și încă multe altele. Desigur, nu este locul concretizării acestor discuții. În orice caz, după această primă, atrăgătoare și consistentă lecție de religie, ne-a cucerit clarviziunea și puterea de convingere a Preafericitului Părinte, modul în care se identifica cu biserica și modul în care înțelegea că biserica, la rândul ei, trebuie să se integreze în procesul de transformare și reformare a societății.

De atunci, am avut toți trei fericirea și bucuria să fim tratați ca niște copii de suflet. Eu aveam motive suplimentare să-l îndrăgesc și să-l respect necondiționat. Era de o vârstă cu părinții mei și plecase „în lume” tot de la țară, ca și mine.

În decursul anilor, am avut multe fericite prilejuri să ne întâlnim și să-i fiu în preajmă la diverse manifestări religioase care au avut loc la București, Iași, Constanța, Târgoviște, Târgu-Mureș, Toplița mea natală, Izvorul Mureșului, Miercurea Ciuc sau la mese festive date în onoarea unor înalți clerici din străinătate. În toate aceste ocazii am putut contempla și admira marile calități ale Preafericitului Patriarh. M-a impresionat, în primul rând, felul în care se îmbina armonios într-o singură persoană simplitatea și modestia cu înălțimea spirituală și culturală, autoritatea necăutată și neimpusă a Întâistătorului cu blândețea și toleranța umană, smerenia și cuvioșenia cu spiritul adesea glumeț și vesel, foarte sociabil și comunicativ.

Am fost tot timpul foarte impresionat de marea sa credință în Biserica Ortodoxă, pe care o considera cea mai aproape de Dumnezeu, cea mai tolerantă și mai apropiată de oameni, de grijile și necazurile lor, de marea sa dragoste față de neamul românesc, de istoria, cultura și limba acestuia. Îl iubea și îl venera pe marele Eminescu, îl aprecia foarte mult, dintre contemporani, pe regretatul Grigore Vieru. Iubea

foarte mult Moldova de peste Prut și se îngrijea de bisericile de acolo, sprijinindu-l pe mitropolitul Petru.

Era foarte ancorat în realitate, în actualitate, având o viziune modernă nu numai despre rolul și rostul religiei, al bisericii în societatea românească, dar și despre importanța ortodoxismului în noua Europă: deși Biserica catolică și-a asumat o poziție dominantă, Europa creștină avea și are nevoie de aportul consistent și puternic al Bisericii Ortodoxe în apărarea valorilor clasice ale creștinismului, în lupta cu ofensiva diverselor curente, obiceiuri și secte deviaționiste.

A stabilit o relație umană, ecumenică și de respect reciproc cu Sanctitatea Sa Papa Ioan Paul al II-lea. Este semnificativ, în sensul celor spuse, faptul că la Liturghia comună oficiată de cei doi mari ierarhi bisericești în Parcul Izvor din București, cu prilejul vizitei istorice a Sanctității Sale Paul al II-lea în România, Preafericitul Părinte Teoctist a spus: „Bisericile din România, împreună cu creștinătatea europeană întregă, în drumul lor comun spre unitate pot forma, de asemenea, «sufletul» pe care îl caută cu ardoare Europa zilelor noastre”.

Și, fiindcă ne aflăm în spațiul revistei „Limba Română”, nu pot încheia această scurtă și modestă scriere omagială fără să subliniez încă o dată dragostea regretatului și marelui Patriarh Teoctist pentru limba noastră, pe care o rostea și o scria întotdeauna cu o claritate și îngrijire, atât ca expresivitate, cât și ca stil, impecabile. Ascultându-i predicile, citindu-i pastoralele, ascultându-i orice intervenție publică, nu puteai fi decât cucerit de frumusețea și naturalețea lor, de farmecul necăutat, nerepetat și nelungit pentru a impresiona.

Iată care sunt motivele pentru care eu mă încumet să susțin că istoria noastră îl va așeza pe Preafericitul Patriarh Teoctist printre personalitățile neamului.

Florin GEORGESCU

Un chip luminos, un spirit erudit și ecumenic, marcat de blândețe și bucuria comunicării cu oamenii



F.G. – prof. univ. dr., economist și om politic român, vicepreședinte al consiliului de administrație, prim-viceguvernator al Băncii Naționale. Autor a numeroase studii și articole privind starea economico-socială a României. În calitate de remarcabil specialist în domeniu, prezintă expuneri în cadrul unor reuniuni internaționale privind reformele economice din România (evoluția politicilor fiscală, bugetară, monetară, valutară, comercială, de prețuri, de privatizare și restructurare a sectorului economiei reale și a celui bancar).

La aniversarea unui centenar de la nașterea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist consider că este o inițiativă laudabilă și remarcabilă a revistei „Limba Română” de a evoca personalitatea complexă, de o înaltă ținută științifică, morală și spirituală, a celui care a fost pentru mai bine de 20 de ani Întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Române.

Cel de-al cincilea Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Părintele Patriarh Teoctist, este un exemplu de slujire Domnului și semenilor săi, prin gânduri și fapte pornite din mare dragoste. Aceste trăsături se degajă din întreaga sa carieră – slujirea cu devotament, abnegație și smerenie a Bisericii Ortodoxe timp de mai bine de 70 de ani, parcurgând toate etapele desăvârșirii spirituale până la cea mai înalta treaptă – aceea de Patriarh, de conducător al Bisericii.

L-am cunoscut în mod direct pe Preafericitul Patriarh Teoctist după 1989, în calitate de ministru al finanțelor. M-a impresionat, de la prima întâlnire, prin căldura sufletească și bunătatea Preafericitului Sale, prin abordarea directă a subiectelor privind Biserica Ortodoxă și societatea românească în general, care vădea cunoașterea temeinică a complexității

vieții sociale și spirituale. Totodată, Părintele Patriarh dovedea, în discuțiile la care am participat, o viziune complexă asupra transformărilor democratice din țară și din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, precum și asupra interacțiunii existente în mod obiectiv între acestea. Poziția sa clară își avea sursa în erudiția Părintelui Patriarh, în cunoașterea profundă, ancorată în realități și modernitate, a științelor umaniste, cu predilecție a unor domenii precum filozofia, teologia și literatura. Aceste calități ale Părintelui Patriarh, dar și bucuria pe care dânsul o avea în a comunica cu oamenii, îl făceau respectat și iubit atât de cler, cât și de popor.

Părintele Patriarh Teoctist a demonstrat dragostea sa pentru oameni și grija pentru cei nevoiași sau cu diferite alte probleme de ordin social, prin preocuparea constantă de a implica Biserica Ortodoxă în proiecte umanitare. Părintele Patriarh s-a dovedit un spirit organizator desăvârșit, reușind să consolideze Biserica Ortodoxă atât prin mărirea numărului de slujitori ai acesteia, cât și prin promovarea și dezvoltarea învățământului teologic. Totodată, Patriarhul Teoctist a supravegheat personal activitatea de ctitorire de biserici și lăcașe de cult, nu de puține ori, în cadrul discuțiilor, dânsul evocând momentele de bucurie trăite odată cu sfințirea unor astfel de așezăminte.

Întâlnirile cu Părintele Patriarh mi-au demonstrat și dragostea adâncă pe care o simțea față de România, față de poporul pe care-l păstora cu mult har și dragoste din punct de vedere spiritual. Aceste sentimente le nutrea și pentru frații noștri de peste Prut, nu de puține ori dânsul rememorând acțiuni și prezentându-ne proiecte destinate ajutorării Bisericii din Republica Moldova. Patriotismul Preafericirii Sale era unul luminat de dragostea frățescă pentru creștinii de pretutindeni, marcat prin deschiderea către ecumenism. Este ușor de demonstrat că Patriarhul Teoctist a contribuit major la cauza unității creștinilor de pretutindeni, fiind un Patriarh luminat, fără ezitare și fără nicio temere a întâlnirii și a dialogului – cu ușa deschisă pentru oricine și cu fața iradiind de bucuria întâlnirii oamenilor, tocmai datorită întemeierii ființei și credinței sale pe fundamentul solid al valorilor bisericii și neamului său. Vizita din anul 1999 a Sanctității Sale Papa Ioan Paul al II-lea constituie un moment remarcabil pentru creștinii de pretutindeni și o demonstrație a viziunii și deschiderii Bisericii Ortodoxe Române,



Casa Memorială, Patriarh Teoctist Arăpașu, Tocileni,
Comuna Stăuceni, județul Botoșani

conduse de Părintele Patriarh Teoctist, în sensul unui drum comun, marcat de integrare, însă fără pierderea identității.

Pot să afirm că Preafericitul Patriarh Teoctist prin tot ce a realizat în cei 20 de ani ca Întâistător al Bisericii Ortodoxe Române – dar și în cei 50 de ani ca slujitor al acesteia –, atât în plan intern, prin consolidarea poziției bisericii în societate, cât și în planul extern, al consolidării relațiilor cu alte culte religioase, a fost un factor de promovare a identității românilor de pretutindeni prin limbă, religie și cultură. De aceea istoria noastră îi datorează multă recunoștință, iar faptele sale remarcabile îl plasează în galeria selectă a personalităților importante ce și-au lăsat amprenta asupra destinului poporului român.

Victor OPASCHI

Patriarhul consensului



V.O. – cercetător științific, profesor de istorie, consilier de stat pentru cultură și culte. Secretar general al Fundației „Clubul de la București” (2008 – prezent), Secretar de Stat pentru Culte (2013 – prezent).

Pentru Biserica Ortodoxă Română, Patriarhul Teoctist este întruchiparea înțelepciunii și echilibrului. E vorba de un echilibru atât de vital în societatea postcomunistă românească, încât numai personalități de mare caracter și deosebită inteligență l-au putut pune în practică într-o perioadă în care *evitarea răului era mai stringentă decât însăși înfăptuirea binelui*. În viața publică românească, Patriarhul Teoctist s-a dat pe sine la o parte pentru ca binele comun să poată fi articulat, devenind un exemplu de echilibru într-o Românie care-și căuta cu înverșunare valorile. A fost un om al consensului nu doar în interiorul Bisericii, dar și pentru întreaga societate, lăsând în urma sa o Românie împăcată cu sine însăși.

Fac parte dintre cei care au avut șansa de a-l întâlni și a-l cunoaște îndeaproape pe Patriarhul Teoctist. Desigur, este greu să fii obiectiv atunci când colaborezi atâta vreme cu un om, când relațiile instituționale se transformă încet, încet în ceva mult mai profund și mai personal. Iar relația noastră personală a fost una extrem de vie, atât de încărcată de sinceritate, încât a atins uneori zona confidențelor intime.

Probabil că într-un viitor nu prea îndepărtat voi avea curajul și tăria sufletească să scriu despre relația mea cu Patriarhul Teoctist. Cred că este o datorie să depun mărturie des-

pre momentele importante din viața societății românești de după 1989 la care am luat parte în calitate de consilier pentru cultură și culte al președintelui Ion Iliescu în perioada mandatelor sale.

L-am cunoscut în vremea când era Mitropolit al Moldovei și Sucevei. Mi-l amintesc preocupat nu de persoana sa, de viitorul său, ci de starea bisericilor și mănăstirilor din Moldova. Dorința sa cea mai mare era aceea de a reface cât mai multe biserici și incinte monahale, de a le reda imaginea și valoarea patrimonială. Era o datorie față de mării săi înaintași, mitropoliți ai Moldovei, așa cum mi-a mărturisit. Și pe care a dus-o la împlinire.



Pe tronul patriarhal, București

În Preafericitul Patriarh Teoctist s-au împlinit virtuțile neamului de țărani și cultura omului modern, care însă nu-i clintește nimic din credința moștenită din strămoși. Ceea ce m-a impresionat totdeauna a fost smerenia cu care-și purta o valoare prețuită de toți, deschiderea față de oameni. I-am admirat știința de a vorbi oamenilor de la suflet la suflet și de a le spune, dincolo de cuvinte, adevăruri esențiale.

Ne-am reîntâlnit în zilele de după Decembrie 1989. A urmat o perioadă grea pentru Preafericirea Sa. Mulți credeau – unii sunt convingși și astăzi – că „ascensiunea” la scaunul de Patriarh a însemnat o „răsplată” a colaborării cu regimul totalitar. Sunt sigur că nu poate fi vorba de așa ceva! Personal, cred că nu și-a dorit această demnitate, care la vremea aceea însemna o mare jertfă. Dar și-a asumat-o după alegere cu foarte multă responsabilitate; a primit o cruce grea pe care a dus-o în tăcere, cu durere, pentru că nu răspundea de sine sau de câțiva enoriași, ci de

o întreagă Biserică: clerici și credincioși, școli și instituții teologice, mii de biserici parohiale și mănăstiri.

Preafericitul Părinte Patriarh Teoctist a fost nu doar un om al realităților, ci și o personalitate simbolică, unul dintre oamenii ce personifică o instituție și o tradiție.

În întreaga sa chemare și activitate în fruntea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Patriarhul Teoctist a fost un adevărat senior al curajului duhovnicesc. În plan social, Preafericirea Sa a fost un factor de stabilitate extrem de important, căutând consensul național, semănând înțelepciune acolo unde tensiunea putea degenera spre confruntare.

La un secol de la nașterea sa, cred că națiunea română îi datorează mult mai multe lucruri decât cele pe care le consemnăm cu stângăcie acum. Patriarhul Teoctist a fost unul dintre acei români care în slujba binelui public sau „pe treptele slujirii creștine” n-a obosit niciodată să se dedice în totalitate nu doar credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române, ci întregii societăți.



Camera cea de toate zilele ale casei părintești din Tocileni, comuna Stăuceni, județul Botoșani

Georgel RUSU

...nasc și la Moldova oameni, nasc și la Moldova sfinți



G.R. – col. dr. ing., conf. univ. la Universitatea Apollonia din Iași. Autor a mai multor cărți și studii de management. Nepot al Patriarhului Teoctist.

7 februarie 1915, o zi din calendarul mucenicesc al țaranului truditor pe țarina moldavă, părea să fie una asemeni celorlalte care au străbătut din veac acele locuri. Și totuși acolo, în Țara de Sus a Moldovei, în acea zi, o binecuvântată familie îmbogățea neamul cu un fiu. Greu de crezut că, atunci, va fi gândit cineva că acela va fi cel chemat. Mai întâi la Mănăstirea Sihăstria Voronei, loc de adâncă cugetare și nesfârșită rugăciune, și mai departe *pe treptele slujirii creștine*.

Patriarhul Teoctist, născut Toader al lui Dumitru și al Marghioalei Arapașu, a pășit spre cele sfinte cu sfiala țaranului, dar și cu tăria credinței unui neam întreg.

Se naștea într-un ținut de legendă, în care Dumnezeu a binecuvântat țara cu oameni fără de egal, „...cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de Stat, ostași, mucenici și sfinți”¹. Cu nemărturisită muncă, sânguință și modestie a săvârșit cele de cuviință firii monahale și a pășit treaptă cu treaptă în ierarhia bisericească. Pe fiecare dintre ele le-a trăit ca fiind cea mai înaltă dintre răspunderile pe care Dumnezeu i le-a dat. Pe fiecare dintre ele aflându-se, a tratat pe cei din jur cu aceeași preaplecătă smerenie cu care Iisus spăla picioarele apostolilor.



Patriarhul Teoctist, primind la Palatul Patriarhal un grup de fii ai comunei în care s-a născut (Stăuceni, jud. Botoșani)

Sunt greu de descris timpurile în care viitorul Patriarh a mers pe calea slujirii creștine. A fost și o vreme în care mii și mii de români patrioți plăteau cu prețul vieții rezistența contra comunismului. Elitele intelectuale – preoți și monahi, țărani, bărbați și femei care își permiteau „luxul” verticalității morale și al neperversității la o ideologie calpă, străină românismului – erau măcelărite în luptele din munți, cu trupele de securitate, la Canal ori în temnițele comuniste, întregul „instrumentar” al terorii fiind de sorginte bolșevică. O bună parte din trupul țării fusese hăcuit de hoardele sovietice, iar milioane de frați ai noștri de peste Prut au intrat în caznele comunismului semănător de moarte, de deznaționalizare, de deportare, de depersonalizare, falsificare a trecutului și a limbii, dar și de întemnițare fizică, morală, ideologică, intelectuală și mai ales religioasă.

În acele vremuri i-a revenit Bisericii misiunea reazemului din urmă.

Cei care doreau tot răul nației române știau acest lucru. Știau să lovească în locul în care normalitatea și tradiția, religia și conștiința de neam erau filonul care alimenta românismul, cel care dădea din veac în veac tăria poporului nostru. Și mai ales loveau pe orice cale Biserica. Multe dintre biserici erau transformate în așezăminte cât mai departe de cele sfinte, preoții încarcerăți, oamenii, care prin muncă și credință

erau exemple și îndemn pentru cei din jur, erau trimiși la Canal și în temnițele comuniste.

Urmând pilda lui Hristos, Teoctist monahul, și mai târziu ierarhul și Întâistătătorul, a găsit calea păstoririi spre izbăvire. Cu strădanii numai de el știute, a străbătut și prin acele vremuri tulburi, purtând Arca neamului românesc cale de trei orânduiri sociale. Nu s-a oprit. A trăit să vadă și primii pași ai visului care i s-a adeverit în noua orânduire, aceea care lua în seamă pe Dumnezeu. Mai departe, visul pornirii Catedralei Neamului, visul predării religiei în școală, al învățării despre cele sfinte într-un cadru instituțional, visul așezării pe calea normalității, prin recunoașterea dreptului practicării cultului religios, dar și pe acela al purtării ecumenice.

Oare ce pas poate fi mai important în sensul îndreptării românilor și României înspre concertul națiilor europene, al valorilor civilizație occidentale decât acela al întâlnirii, la București, a Patriarhului Teoctist cu Papa Ioan Paul al II-lea, în deceniul care precedea accesarea țării noastre în Uniunea Europeană și în structurile N.A.T.O.?

A lucrat neobosit și cu folos la zidirea unității de conștiință și de neam și a făcut cele de cuviință într-ale bisericii, cu hotărârea țaranului pornit să împlinească cele ale firii și cu o singură frică, aceea de Dumnezeu. Astfel, având biserica lui Hristos drept catarg, a dus spre lumină corabia nației române.

Anul acesta *Patriarhul blândeții* ar fi împlinit un secol.

Plecarea lui la cele veșnice în urmă cu șapte ani a îndurerat pe toți acei care simt și trăiesc românește. Ziditorul de seamă la tăria acestui neam și la slava drepte credințe a lăsat în lume multe lucruri, realizări, dar mai mult decât orice, o pildă a dăruirii pentru cei pe care i-a păstorit.

Note ■ ¹ Cf. Teoctist Patriarhul, *Din rădăcina neamului*, Mesaj cu ocazia aniversării a 555 de ani de la prima atestare documentară a Municipiului Botoșani, 24 noiembrie 1994, în *Pe treptele slujirii creștine*, volumul VII, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 556.

Ioan DUMITRIU

Casa memorială din Tocileni

I. D. – profesor la Școala Gimnazială Stăuceni, jud. Botoșani, director onorific al Casei de cultură din comună, realizator a mai multor spectacole folclorice. Asistent manager în cadrul unor proiecte transfrontaliere.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea și 7 ani de la trecerea la cele veșnice a vrednicului de pomenire PF Teoctist Arapașu, după ce în anul 2014, Consiliul Local Stăuceni, cu vrerea Bunului Dumnezeu, cu sprijinul material, moral și logistic al Patriarhiei Române, Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Protopopiatului Botoșani și cu ajutorul unor buni credincioși ai bisericii noastre strămoșești, ne-am învrednicit să ducem la bun sfârșit gândul inimii noastre, de ridicare a casei memoriale spre pururea pomenirea Părintelui Nostru.

Casa memorială dedicată Prea Fericitului Patriarh Teoctist Arapașu, este construită în stilul arhitecturii moldovenești, cu o secțiune caracteristică sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX, formată din tinda și două odăi, prispă cu deregi și acoperiș din stuf, șopron pentru unelte agricole și coșar împletit din nuiele în ogradă.

Tinda oferă o expoziție permanentă de fotografie ce încearcă să surprindă în memoria imaginii cele mai importante momente din drumul lung al vieții, credinței și ascezei monahale pe care a purces copilul Toderăș în Duminica Tomii a anului 1928.

Și poate nu întâmplător ele sunt expuse cronologic, în sensul invers acelor de ceasornic –

încercând parcă să întoarcă timpul... sau măcar să-l oprească pentru o clipă în fața vizitatorului și a veșniciei.

Odaia din dreapta este cea în care locuia familia – părinții cu cei 11 copii. Aici spațiul este drămuț cu grijă după firea, datina și obiceiurile ancestrale ale țăranului: cuptor deschis cu arc, prichici, rejancă și plită, patul și lavițele, culmea pentru hainele de sărbătoare, blidarul, lingurarul, măsuța joasă cu scăunele, lada de zestre, uneltele pentru tors și țesut.

Și cum altfel, în ungherul dinspre răsărit, deasupra candeliei veghează o icoană veche zugrăvită pe lemn, împodobită creștinește cu ștergar și busuioc.

În odaia din stânga s-a amenajat camera de lucru – dedicată exclusiv PF Teoctist – și cuprinde colecția de bază ce conține piese cu valoare memorială deosebită: veșmintele ce au aparținut Patriarhului Teoctist, obiecte personale, mobilier, o bibliotecă cu cele 17 volume de predici, omilii și meditații reunite în colecția „Pe treptele slujirii creștine”, un volum cu titlul *Slujind Altarul străbun*, dar și alte publicații care au văzut lumina tiparului prin grija PF Teoctist Arapașu. Tot aici pot fi văzute numeroase medalii, plachete și distincții, dobândite de PF Teoctist în timpul vieții.

Pășind cu emoție și evlavie, vizitatorul va descoperi câte puțin din ființa și personalitatea omului și ierarhului de excepție care a fost PF Teoctist Arapașu.

Dar dincolo de numeroasele distincții și de bogata activitate monahală, de munca administrativă și de reprezentare a BOR, Patriarhul Teoctist a rămas în conștiința românilor ca un păstor cu chipul blând și vocea caldă, un om echilibrat care radia bucurie, liniște lăuntrică și o infinită bunătate.

Steluța POPESCU (COBAN)

O candelă a neuitării Părintelui



S.P. – doctor în științe economice, strănepoată a Părintelui Patriarh Teoctist.

Crâmpeie de amintiri la împlinirea a o sută de ani de la nașterea Părintelui nostru Patriarh Teoctist

S-a mărturisit că acolo unde încap iubirea hotarele morții nu pot despărți inimile celor ce sunt uniți în iubirea Mântuitorului și așază pentru veșnicie recunoștința față de darurile primite de la cei plecați dintre noi pe scara personală a virtuților creștine.

Daruri ale personalității Părintelui Patriarh Teoctist au fost și vor fi evocate mereu de cei care l-au cunoscut prin vibrația profundă a trăirii personale a unor momente puternice, devenite peste veacuri clipe de neuitare. Ele nu pot fi așternute pe hârtie decât ca mozaic de duioase amintiri păstrate în memoria inimii acestor mărturisitori.

Cuvintele Domnului Vasile Tărășeanu (Cernăuți) adună parcă într-un buchet crâmpeie ale personalității Părintelui Patriarh Teoctist: „Cu întreaga sa făptură plină de înaltă demnitate arhierescă și jertfelnicie monahală, cu mersu-i apostolic printre mii și mii de credincioși ce așteptau cuvântul lui, smerit și curios, de înțeleaptă povățuire, cu fața-i iradiind lumină precum fețele sfinților din străvechile noastre altare, cu vocea-i blândă și molcomă, învăluită în smirna dragostei de aproapele, după cum ne învață Sfânta Scriptură, cu sufle-

tu-i generos, larg deschis către durerile și necazurile milioanele de români împrăștiați de soartă prin întreaga lume, cu zâmbetu-i încărcat de bunăvoință ce-i înflorește în colțul gurii uneori când ne aflăm în preajma sa, Păstorul sufletelor noastre rătăcite pe drumurile întortocheate ale vieții, Preafericitul Părinte Patriarh Teoctist, Întâistătătorul Bisericii noastre Ortodoxe Românești, a fost și va rămâne în inimile noastre, ale tuturor celor care l-am cunoscut și l-am iubit, ca un adevărat părinte, grație înaltelor calități duhovnicești și Harului cu care a fost investit de la naștere de către Mântuitorul nostru Iisus Hristos, pe care l-a slujit cu vrednicie apostolică multe decenii la rând”.

Părintele patriarh a îngăduit mult și a iubit mult. La puțin timp de la ziua sa aniversară, 2002, avea să rostească un cuvânt de mare profunzime: „Foarte greu este să ierți. Dar a ierta înseamnă a-ți jertfi persoana interioară, mândria, iar acesta este darul cel mai plăcut în fața lui Dumnezeu... Eu nu am suferit niciodată despre ce s-a spus despre mine. Eu sufăr însă de sufletul credincioșilor care au suferit o viață întreagă, ca martori ai vieții mele. Mă doare inima pentru durerea lor. Dar, din durere, în orice, se ivește virtutea. Și am văzut din copilăria mea că iertarea rodește bunătate. Trebuie o ofrandă din partea noastră [...], iar pentru iertare trebuie să postim, să facem bine. [...] Se cere astfel o restituire ca ceea ce nu putem împlini să împlinească faptele noastre...”.

Recunoștința, neuitarea față de părinți, frați, surori și față de cei care l-au ajutat în devenirea sa au fost mărturisite de-a lungul întregii sale vieți, prin gânduri și fapte: „Cum aș putea să nu-mi arunc privirile minții la tulpina obârșiei mele trupești, din preajma Botoșanilor, la părinții mei țărani săraci și neștiutori de carte... Amintirea lor duioasă, cu pozoabe sufletești ce nu se oflesc niciodată, cu truda lor jertfelnică de a crește fără nicio vătămare copiii, singura lor zestre și unicul scop al vieții lor grele, va rămâne pururea vie. Palmele și picioarele lor bătătorite [...] lumina vieții mi-au fost și de aceea nu voi înceta cu buzele inimii să le sărut mâinile pururea [...], cu aceeași căldură filială, ca și atunci când plecam sau veneam de pe drumul școlii sau al seminarului” (*Prea Fericitul Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Album, Sfânta Arhiepiscopie a Bucureștilor, 1996*).

Iar memoria vie a tuturor credincioșilor și părinților din sfintele mănăstiri avea să o mărturisească din nou, în septembrie 2005, la mă-

năstirea Vorona: „[...] la vârsta mea și la responsabilitatea mea, câtă recunoștință trebuie să am eu și câtă prețuire trebuie să arăt eu preoților și credincioșilor, părinților care, de atunci, de la Părintele Ghedeon Venciuc, au sfințit pământul românesc prin înnoirea sfintelor biserici și a sfintelor mănăstiri...”

Gesturi de mare noblețe sufletească, de neuitare și recunoștință ale Părintelui Patriarh Teoctist pentru cei pe care i-a cunoscut și influențat devenirea, pentru timpuri de mare luare-aminte, ca și pentru bătrânii satului, sunt mărturisite prin cuvintele Părintelui Mihai Mărgineanu în lucrarea *Urme în eternitate. Mitropolitul Teoctist al Moldovei și Sucevei*, Doxologia, Iași, 2010.

„Începând cu vara anului 1976 [...] mergeam la mănăstirea Cetățuia seară de seară. Odată cu venirea sezonului rece apărea în strană, în fiecare seară, un părinte. Intra discret, neobservat, se închina smerit, se așeza în strană și acolo rămânea ca o statuie gânditoare, cu fruntea plecată și cu privirea departe de veacuri.

Pentru noi, acest părinte era o apariție oarecum exotică: mic de statură, gârbov, cu capul plecat, mereu nemișcat cu fața spre altar. Aveam să înțeleg mai târziu că el era „grădinarul” mănăstirii. Decretul din 1959 l-a scos afară din pustnicia sa de lângă Sihăstria Voronei și singura lui șansă pentru a putea rămâne prin preajma vieții monahale fusese să se strămute la Iași și să lucreze ca personal civil la mănăstire. Deși purta povara a opt decenii de viață, din zorii zilei până târziu în noapte stătea aplecat asupra straturilor pe care le îngrijea cu un devotament admirabil. Era „Liturghia” lui zilnică. Spatele-i încovoiat nu era semn de boală, ci exprima jertfa sa care cu atâta dăruire o aducea Domnului. Nu locuia în mănăstire. Lumea nu îl cunoștea. Avea o cămăruță sărăcăcioasă, lângă grajdul vitelor, nefiind înregistrat oficial ca viețuitor al mănăstirii. Nici nu cerea mai mult. Bucuria lui că putea să slujească Domnului, în felul acesta, cu totul personal, i se citea pe chipul senin și mereu zâmbitor. Nu l-am văzut niciodată trist. Se recomanda simplu, „Ioachim, păcătosul”.

Toamna anului 1977 a adus prima vizită la Mănăstirea Cetățuia a Arhiepiscopului Teoctist, proaspăt instalat ca Mitropolit al Moldovei și Sucevei. Era seara unei zile obișnuite de peste săptămână. Slujba era pe terminate. A intrat, s-a închinat smerit, într-o tăcere străină de alaiul

și imnul care se intonează în astfel de momente. S-au aprins luminile în toată biserica. Îl priveam fascinați și emoționați. Ne-a rostit câteva cuvinte cu glasul-i lin, ușor melodios. Apoi a cerut părintelui stareț Mitrofan să cheme la biserică pe toți viețuitorii mănăstirii. Eram în biserică doar o mână de oameni împreună cu părinții călugări. „Dar sunt toți aici, la slujbă”, a replicat părintele Stareț Mitrofan. „Lipsește unul, mai vezi și la gospodărie”, a insistat Mitropolitul cu un aer atotștiutor. După alte câteva minute de dialog al celor prezenți cu „Înaltul”, a sosit, în hainele-i ponosite, și Părintele Ioachim. În momentul când Părintele Ioachim a intrat în biserică, Părintele Teoctist nu și-a mai dezlipit privirea de la el, s-a dus direct la el și, privindu-l îndelung, l-a întrebat: „Mă cunoști?”. Părintele, cu o sclipire scurtă, uitându-se la ierarh, a privit din nou în jos, așa cum făcea de obicei, și a spus: „Da, părinte!”. Și atunci Părintele Teoctist a vorbit despre acest om minunat despre care mai nimeni nu știa nimic: „Vedeți, omul acesta a fost primul meu îndrumător duhovnicesc când eram copil, și mai mult, chiar m-a ajutat cu bani atunci când am plecat să studiez la seminar. El a rămas în pustnicia lui de lângă Sihăstria Voronei, eu am plecat la școli, dar nu voi uita niciodată binele pe care mi l-a făcut. Pentru el am venit acum aici, la mănăstire. Vezi, nu te-ai ostenit zadarnic...”, i-a spus cu zâmbetu-i senin și plin de familiaritate.

Dincolo de strălucirea din priviri, acest frumos gest de recunoștință a făcut să strălucească și mai mult frumusețea caracterului acestui luminos ierarh.

Alt moment se leagă de începuturile activității mele ca preot paroh la parohia Prisăcani... În parohie, conform unui decret ceaușist, urma să demolez biserica existentă, monument istoric, iar din materialele rezultate din demolare să construiesc o biserică în afara satului, lângă cimitir. Prin jertfa a patru familii, prin curajul comunității am început trasarea. Încă nu terminasem trasarea axelor zidurilor bisericii când a venit Părintele Mitropolit Teoctist care, știind cât m-am luptat pentru o amplasare corespunzătoare a noii biserici, mulțumit că nu demolăm biserica veche, ci acționăm cum era mai bine pentru sat și pentru Biserică, în mod discret m-a încurajat, zicându-mi: „Să îți ajute Dumnezeu să duci la bun sfârșit această lucrare”. Apoi repede și-a mutat privirea de la mine către unul din bătrânii satului care privea cu admirație spre

mitropolit. S-a apropiat de el, l-a privit îndelung și l-a întrebat: „Mă cunoști?”. „Da, Părinte, i-a răspuns omul, Vă cunosc!”. „Ce vremuri erau și atunci”, a continuat ierarhul. „Grele vremuri, Părinte!”. Și omului i-au dat lacrimile pe obraz.

Pornind de la acel dialog fugar, aveam să aflui mai târziu din gura lui Moș Ion și apoi a mai multor bătrâni una din cele mai zguduitoare istorisiri ale dramaticelor momente prin care a trecut satul Prisăceni:

„Era în anul 1947, după ce mai bine de un an de zile din cerul de deasupra satului nostru nu a căzut nicio picătură de ploaie. Oamenii se hrăneau cu rădăcini și cu papură uscată. O suferință surdă ne copleșea. De pe toate ulițele, aproape zilnic, cu lacrimile pe obraz, lunecau spre cimitir sicriile cu cei morți din cauza foamei. Câțiva creștini mai plini de speranță făcuseră o cerere, ca Sfânta Mitropolie să trimită și pe Valea Prutului, în procesiune, moaștele Sfintei Parascheva. Doar s-o îndura Dumnezeu să ne ude pământul cu binecuvântarea ploilor Sale. Era în ziua de 27 mai, pe o arșiță pătrunzătoare... Până și sufletele în noi ardeau. La Prisăceni moaștele au ajuns aproape de miezul zilei. Tocmai se încheiase Sfânta liturghie. De jur-împrejur se așternuse un imens covor de lume plecată cu fața la pământ. Lacrimile sfârâiau peste tot pe pământul fierbinte. Chiar și preotul nostru plângea, murmurând «Poporul, acum ți-ai adus aminte de Dumnezeu». Nu mai văzusem în satul nostru niciodată asemenea mulțime de popor și atâția preoți. S-au început rugăciunile, iar părintele care ne-a adus în sat sfintele moaște, stând în genunchi, smerit și rostind rugăciunile rar și cu multă simțire, ne îndemna parcă pe toți să ne rugăm mai stăruitor la Dumnezeu. Era tânăr, înalt, cu fața senină și blândă. Femei și bărbați, copii și bătrâni plângeam, deopotrivă, înfricoșați de seceta care făcuse ravagii în satul nostru. Dar n-am ajuns la jumătatea slujbei, că a și venit un nor de ploaie mic cât un bănuș pe cerul arzător. Și norul a crescut atât de repede încât, înainte de încheierea rugăciunii, deja a început să plouă. Pe măsură ce slujba se apropia de sfârșit, ploaia se întetea; niciodată n-am trăit mai intens bucuria picăturilor ce ne veneau din cer, semn al binecuvântării lui Dumnezeu pentru pământul însetat. Ploua torențial, cu găleata. Ploua și în ochii oamenilor: picăturile de ploaie se întâlneau cu lacrimile de bucurie. Apoi racla cu moaștele Sfintei au fost duse în biserică unde s-a încheiat slujba. Mulțimea însă a rămas în ploaie. Ni-

meni nu cuteza să plece. A plouat cu găleata vreme de două ceasuri neîntrerupt. În cele din urmă, atunci când ploaia s-a mai potolit, moaștele Sfintei Parascheva au fost purtate către Iași, cu un scurt popas în dreptul casei parohiale unde preotul paroh a invitat pe părintele arhimandrit, însoțitor al moaștelor, să îi binecuvânteze casa. În cele câteva zeci de minute, cât a durat popasul, de pe ulițele satului oamenii au alergat în grabă cu puținele provizii de brânză, miere sau ouă pe care le mai aveau, vrând să le ofere părintelui ca gest de mare recunoștință. Dar părintele ne-a muștrat cu blândețe, zicând: «Oameni buni, duceți înapoi acasă ofrandele. Sfânta Parascheva nu așteaptă hrană, ci inimă bună, viață curată, credință nestrămutată, ca nu cumva păcatele noastre să ne aducă iarăși alte vremuri grele»”.

În amintirea acelei zile, până astăzi dăinuie monumentul din fața bisericii vechi, ce încearcă să cuprindă în puține slove tot ceea ce minunea Sfintei Parascheva a scris adânc în sufletele acelor creștini. Tânărul arhimandrit de odinioară revenise acum în satul Prisăcani – era chiar Mitropolitul Teoctist. Nu l-au uitat bătrânii satului, dar nici el nu i-a uitat, ci mereu i-a purtat în inima sa. Această tainică legătură pecetluită cu rugăciune la vreme de suferință a fost lucrătoare mereu și pe tot parcursul evoluției lucrărilor din șantierul bisericii, ierarhul Teoctist, atât ca Mitropolit, cât și apoi ca patriarh acordând toată atenția ca lucrările să aibă o frumoasă finalitate.

Este greu să îți imaginezi cum Patriarhul României, venind în vizită din București la Iași, merge să vadă biserica în construcție din Prisăcani, iar acest lucru l-a făcut de două ori. Pot oare cuvintele să exprime recunoștința preotului și a ostenitorilor pe care i-a încurajat atât de mult la vreme de încercare?

Fie ca bunul Dumnezeu să îl rânduiască pe Părintele nostru Patriarh Teoctist în cetele sfinților, iar noi ne plecăm genunchii la mormântul lui, păstrând nestinsă candela neuitării lui întru veșnica sa pomenire.

Georgel RUSU

În memoria copilului descult. File din viața Patriarhului Teoctist

Este titlul noii lucrări apărute de curând la Editura Doxologia din Iași, semnată de Mihai Arăpașu, nepot al vrednicului de pomenire Patriarh Teoctist.

Departat de meseria scrisului, Mihai Arăpașu are un nemăsurat suflet de creștin, demn de înaintașul său. Cele câteva zeci de pagini ale cărțulei descriu în cuvinte simple, dar memorabile, atmosfera greu de cuprins a trei orânduiri sociale diferite, întinse pe aproape întreg secolul XX. Elocvente ca mesaj, capitolele cărții sunt ca un film care se derulează sub semnul unor trăiri adânci și al unor motivații fundamentale, înșirate fiind într-o ordine a angajării sufletești a autorului la viața bisericii. Este temeiul esențial al tuturor lucrurilor, autorul fiind el însuși ctitor al unui locaș sfânt, și anume

Biserica din păpușoi. Această ctitorie definește locul încărcat de credință, de dăruire, de speranță și de îndepărtare a suferințelor îndurate, spațiu în jurul căruia gravitează deopotrivă narațiunea ca și viața lui Mihai Arăpașu. Aici, preocupările, credința și



nesfârșitele griji ale mireanului s-au întâlnit cu acelea ale inegalabilului ierarh Teoctist. Și, mai mult ca atât, chiar expunerea la pericolul sancțiunii comuniste pentru credința în cele sfinte, care a fost pentru Mihai un fel de a îmbrăca haina muceniciei. Modest, autorul nu insistă însă asupra acestui aspect.

Fresca vieții familiei țărănești zugrăvită în *File din copilăria Patriarhului Teoctist* pare desprinsă din vremurile biblice și arată, fără a lăsa loc tăgădei, ce înseamnă trăirile pe care oameni cu adâncă viețuire creștinească le-au săvârșit în vremurile trecute. „Instanțele” cârmuitoare, biserica și școala, existau în și prin familia creștină. Poate că astfel se explică și neasemuita modestie, smerenie și stăruință cu care Teoctist, monahul, a urcat *Pe treptele slujiri creștine*, având drept reper valorile satului natal din ținutul Botoșanilor, deopotrivă ca și cele deprinse în ascultările de mănăstire, asemeni evlavioșilor din vechime. În așa chip s-a arătat înaltul Prelat și neamurilor sale, fraților și surorilor, nepoților pe care s-a străduit să-i îndrume cu puterea exemplului. Reluarea în volum a drumului copilului Toderiță spre cele sfinte subliniază rostul profund al lucrului divin. Edificator în acest sens este următorul pasaj: „Preafericitul povestea cu lacrimi în ochi despre viața lui din copilărie, despre cum umbla desculț și cum îl zgâriau rugii și pălămida, despre cărlanii săi, pe care i-a îndrăgit, și despre drumul pe care l-a luat viața lui, fără să-i fie vreodată rușine că a avut părinți țărani și neștiutori de carte, dar și fără să se laude cu ceea ce a realizat. Totdeauna spunea că numai Dumnezeu l-a învrednicit să ducă acea misiune de păstor al Bisericii Ortodoxe Române până la sfârșitul vieții de călător pe acest pământ”.

Scrisă într-un limbaj simplu, limpede și sugestiv, cartea consemnează și o seamă de fapte și întâmplări monografice deosebite legate de așezările din zonă. Nu sunt trecute cu vederea personalități care, la un moment dat, și-au intersectat destinul cu cel al Patriarhului, tot așa cum nu sunt uitați cei care au ostenit de-a lungul anilor pentru Sfânta Biserică. De la preoți, protopopi și pălimari, la autorități sau la cetățeni simpli dedicați slujirii Domnului, paginile cărții descriu zbuciumul oamenilor care s-au mobilizat în a continua faptele Patriarhului.

La centenarul nașterii Întâistătorului Bisericii Ortodoxe Române, urmașii au cinstit amintirea luminoasă a distinsei lor rude prin numeroase acțiuni de pomenire, desfășurate la *Casa Muzeu Patriarh Teoctist* din Tocileni, județul Botoșani, și în alte localități din țară, inclusiv prin editarea lucrării *În memoria copilului desculț. File din viața Patriarhului Teoctist*.

Ion ȚURCANU

Câteva amintiri și observații despre Patriarhul Teoctist

Patriarhul Teoctist cu adevărat a fost preafecit, deoarece prin felul său de a fi el reușea să-și atragă simpatia tuturor sau, în orice caz, a celor mai mulți din cei cu care se nimerea să se afle în contact, astfel că toți aceștia nu pot să-și aducă aminte de el decât cu multă plăcere. Eu l-am cunoscut pentru prima dată în vara anului 1990. Aflându-mă atunci, ca Secretar al Parlamentului Republicii Moldova, în vizită la Senatul României, mi s-a propus o întâlnire cu el, fiind însoțit de câțiva deputați și senatori. Ne-a primit foarte simplu, ca un moș cuminte, foarte atent la ce auzea și sfătos cu măsură, fără formalități și fără masă întinsă, cu doar câte o ceașcă de cafea și cu un pahar de apă. Îi admiram vorba simplă și aleasă pe care o purta cu el din zona Botoșanilor, matcă în care s-a născut o pleiadă întreagă de mari creatori de valori spirituale românești. Mi-am dat seama îndată că făcea parte din acea spiță aleasă de cărturari moldoveni, care cunosc prea bine rostul vorbei și al faptei și știu la fel de bine cum să le valorifice cât mai reușit, fără să facă mult caz de propria persoană, fără să facă paradă cu însușirile și realizările lor și fără să cadă în spectacol.

Nu-mi aduc aminte în detaliu tot ce am discutat cu el atunci, dar țin bine minte că am zăbovit îndelung la relațiile României cu Basarabia, inclusiv cu Republica Moldova care

făcea primii pași spre desprindere de Uniunea Sovietică, și mai cu seamă la cele ale Patriarhiei Române cu biserica basarabeană. Aflând că eram istoric și că editam o revistă de lectură istorică, a trimis pe cineva să-mi aducă trei documente din arhiva Patriarhiei. După câte știam eu, acele documente nu fuseseră publicate – în România comunistă editarea lor nici nu fusese cu putință. Aveam să le public eu pentru prima dată în revista „Patrimoniu”. Toate cele trei documente sunt deosebit de relevante pentru istoria Basarabiei și a bisericii basarabene, dar nu mai puțin pentru istoria relațiilor româno-sovietice. Cel dintâi este o hotărâre a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din 14 iunie 1918, care, luând act de Declarația Sfatului Țării din 27 martie 1918 de Unire a Basarabiei cu România, stabilea că biserica basarabeană devenea în fapt parte componentă a bisericii române. Celelalte două vizează direct relațiile dintre bisericile română și rusă (sovietică), dar ambele au ca motiv de bază Basarabia și, mai puțin, Transnistria, în special biserica și clerul din aceste teritorii. Este vorba de două scrisori, din 6 și, respectiv, 18 mai 1945, cea dintâi trimisă de Alexei I, Patriarhul de atunci al Moscovei, lui Nicodim, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, și a doua – răspunsul celui din urmă. Scrisoarea patriarhiei moscovite conținea o serie de pretenții și cerințe categorice, între care cerea ca biserica ortodoxă română să renunțe la stilul nou, să fie editate în România cărți în limba slavonă bisericească pentru Basarabia și Transnistria, ca recompensă, chipurile, pentru cele „furate” de români din aceste teritorii, să fie numiți în bisericile românești preoți ortodocși ruși, refugiați în România ș.a. În răspunsul său blând, Nicodim da o ripostă hotărâtă pretențiilor și invectivelor rusești, demonstrând completa lor netemeinicie și rea-voință și amintind, între altele, că soarta refugiaților din Basarabia și Transnistria ținea de competența Comisiei Aliate de Control, care era, de fapt, o comisie sută la sută rusească, instituită prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 dintre guvernul român și Puterile Aliate (reprezentate doar de mareșalul sovietic R. Malinovskij).

În următorii câțiva ani, am avut alte câteva întrevederi cu Preafericitul Teoctist, dintre care cea mai plăcută pentru mine a fost cea din primăvara anului 1992. La începutul aceluși an, inițiasem înființarea unui Institut al Basarabiei și Bucovinei, acțiune care obținuse sprijinul și adeziunea multor personalități de seamă din România și din diaspora românească. În dorința firească de a avea susținerea unor autorități

de mare prestigiu, m-am adresat și Patriarhului, care a binecuvântat inițiativa și mi-a promis ajutorul care îi va fi în putere. M-a sfătuit, totodată, să discut această chestiune și cu mitropoliții basarabeni Nestor Vornicescu și Antonie Plămădeală, precum și cu arhiepiscopul Cassian al Dunării de Jos, pe care într-adevăr aveam să-i văd pe rând pe fiecare la scurtă vreme după aceea: pe cel dintâi l-am vizitat la reședința sa din Craiova, cu cel de-al doilea am discutat chiar la Patriarhie, iar cu cel de-al treilea m-am întâlnit la Mănăstirea Sinaia, în compania unuia dintre cei mai vrednici discipoli ai Patriarhului, arhimandritul Clement Popescu, care îi fusese bună gazdă în scurta perioadă de la începutul anului 1990, când Preafericitul părăsise scaunul patriarhal și se retrăsese la acea mănăstire. În curând, grație și acestor relații, inițiativa mea avea să ajungă la un pas de realizare (fusese adoptată o hotărâre a Prezidiului Academiei Române în acest sens), dacă nu ar fi intervenit niște interese meschine care au zădărnicit-o în ultimul moment.

Legătura cea mai strânsă și mai sensibilă a Patriarhului Teoctist cu românii de la răsărit de Prut ține de chestiunea foarte complicată a reactivării Mitropoliei Basarabiei la începutul anilor '90. Așa cum se vede și din întinsa scrisoare pe care Întâistătorul Bisericii Ortodoxe Române i-a trimis-o, la 19 mai 1993, Patriarhului rus Alexei al II-lea, pentru Teoctist aceasta nu era o chestiune oarecare, ci una de o importanță covârșitoare pentru neamul românesc, întrucât „reluarea [de către basarabeni] a legăturilor cu frații de același neam și limbă din România pe diverse planuri, inclusiv cel bisericesc, apare firesc și sfânt”. De fapt acesta nu este singurul document care ilustrează preocuparea sa pentru soluționarea litigiului bisericesc dintre București și Moscova. Scrisoarea reluată în numărul de față al revistei mărturisește despre încheierea bătăliei pentru reînființarea Mitropoliei Basarabiei, dar și despre faptul că diferendul româno-rus pe subiectul acesta atât de spinos a rămas deschis. Însă până la scrisoarea aceasta, Teoctist a avut pe subiectul respectiv numeroase contacte și schimburi de mesaje, inclusiv o corespondență tăios diplomatică, dar nu fără o anumită gentilețe, cu patriarhul rus, alta mai blândă cu președintele de atunci al Republicii Moldova, Mircea Snegur, și cu prim-ministrul Andrei Sangheli, precum și întâlniri și discuții cu reprezentanții clerului și ai societății basarabene din acea vreme (vezi cartea *Adevărul despre Mitropolia Basarabiei*, București, 1993). Cu alte cuvinte, Patriarhul a avut o implicare foarte activă, chiar hotărâtoare, în rezolvarea acestei probleme, ceea ce

înseamnă că meritele, atâtea câte ar putea fi, îi revin în cea mai mare parte, după cum scăderile și nerealizările sunt și ele într-o anumită măsură legate, fatal, tot de numele lui.

Reactivarea, în 1992, a Mitropoliei Basarabiei, ca parte inseparabilă a Bisericii Ortodoxe Române, a vizat o cauză dreaptă, întrucât urmărea readucerea românilor basarabeni în cadrul unic al bisericii naționale a tuturor românilor, cu toate urmările favorabile ale acestui act istoric, atât pentru creștinii ortodocși dintre Prut și Nistru, cât și pentru întreaga comunitate ortodoxă a românilor. Meritul Patriarhului Teoctist constă tocmai în înțelegerea necesității stringente a realizării acestui obiectiv și în declanșarea la timp a procesului înfăptuirii lui. Din păcate însă rezultatele acestor eforturi nu au îndreptățit nici pe departe așteptările sale. Din motive care nu au avut nicio legătură cu dorințele lui și cu persoana sa, intenția frumoasă de a reînființa în Basarabia o mitropolie, una singură, care să se afle doar sub jurisdicția Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, nu a putut fi realizată – cea mai mare parte a enoriașilor a rămas sub ascultarea Mitropoliei Moldovei, ce se află în continuare în supușenia patriarhiei moscovite. Cauzele au fost multiple. Mai întâi, rezistența înverșunată a conducerii bisericii rusești, care nu avea cum să cedeze în acest conflict. Apoi atitudinea trădătoare a mitropolitului chișinăuian Vladimir Cantarean, slugă credincioasă a rușilor. Regretabilă a fost și rezistența unei anumite părți a puterii de stat de la Chișinău, mai cu seamă a președintelui Snegur și a prim-ministrului Sangheli. Dar, din nefericire, acestea nu au fost singurele cauze ale eșecului și, după mine, nu cele mai serioase.

Principalul obstacol în calea realizării cu succes deplin a ideii privind reactivarea Mitropoliei Basarabiei s-a aflat în atitudinea superficială față de problema aceasta extrem de serioasă, manifestată mai cu seamă de acel grup de basarabeni care și-au asumat sarcina de inițiatori ai acestui proces, dar și de acei factori de răspundere de la București care prea ușor s-au încrezut în seriozitatea și responsabilitatea acestor inițiatori. Pe atunci eu făceam parte din Parlamentul Republicii Moldova și, la fel ca cei mai mulți colegi de-ai mei, eram la curent cu principalele evenimente de mare impact ce se petreceau la Chișinău și în republică, dar despre reînființarea Mitropoliei Basarabiei am aflat abia după ce evenimentul se consumase și când, la 24 decembrie 1992, Snegur venise în Parlament să țină o cuvântare în care protesta vehement împotriva

acestui act, învinuind Patriarhia Română că „a contribuit la dezmembrarea teritorială a Republicii Moldova”. Bineînțeles că, la fel ca mulți alți colegi, nu eram împotriva reactivării Mitropoliei – dimpotrivă, de nenumărate ori am vorbit cu simpatie, în revista mea „Patrimoniu” și în alte publicații, despre Mitropolia Basarabiei interbelice, ceea ce sugera necesitatea firească a reactivării ei. Cu toate acestea, eu habar nu aveam că cineva pe undeva se angajase într-o asemenea acțiune. Mult mai târziu aveam să aflu că vreo 50 de deputați ai Parlamentului Republicii Moldova ar fi adresat, încă în aprilie 1992, o scrisoare patriarhilor Teoctist și Alexei al II-lea în care se cerea „inițierea de urgență a unui dialog între cele două Patriarhii, în stare să refacă unitatea bisericească a poporului român...”, formulă pe cât de precaută, pe atât de confuză, care sugera posibilitatea răspândirii autorității Patriarhiei Române asupra spațiului dintre Prut și Nistru, fără însă a vorbi clar despre necesitatea reactivării Mitropoliei Basarabiei. Evident, apare întrebarea firească cine a inițiat redactarea scrisorii și pe ce temeieri au fost selectate persoanele care au semnat-o, în situația în care existau numeroși alți oameni, cel puțin tot atât de merituoși ca aceștia, care ar fi dorit să o semneze. Dar principalul: de ce a fost nevoie să se inițieze un demers de mare impact social și național într-ascuns, când în fapt acesta putea conta pe o largă susținere în societate, pe care în niciun caz nu trebuia să o ignore?

Între timp, mai precis în august 1992, are loc îndepărtarea episcopului Petru Păduraru din episcopatul de la Bălți de către Vladimir Cantarean, ceea ce a contribuit la o oarecare activizare și radicalizare a demersurilor referitoare la cuprinderea bisericii basarabene în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, fără ca această mișcare să ia totuși o mare amploare. La drept vorbind, faptul în sine al conflictului lui Petru cu Mitropolia Moldovei nu a avut nici pe departe un rol determinant în acest proces, căruia i se dăduse curs (e adevărat, nu prea la vedere) mult mai devreme, când despre acest episcop nu se auzea nimic. Punctul culminant a fost atins la 14 septembrie 1992, când un grup destul de restrâns de preoți și mireni, în număr de 31 de persoane, s-a declarat adunare eparhială (nu există nicio siguranță că aceștia s-ar fi aflat vreodată cu toții împreună), a dresat trei procese verbale prin care solicita Patriarhiei Române „de a supune Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române dorința și hotărârea noastră ca Mitropolia Basarabiei să revină la rosturile ei canonice și la dependența de biserica strămoșească a Neamului – Biserica Ortodoxă

Română”, iar episcopul Petru să fie „întărit ca Locțiitor de Mitropolit al Mitropoliei autonome a Basarabiei (stil vechi)”.

Opinia publică din Basarabia nu a avut știre nici de această acțiune și nici nu avea cum să știe, deoarece adunarea, dacă va fi avut loc, s-a ținut în taină și în plus s-a făcut în pripă și cu încălcarea gravă a prevederilor canonice privind convocarea unei astfel de întruniri (de ex., obligativitatea alegerii prealabile a delegaților mireni și ai preoțimii în colegiile locale mirenești și preoțești, pe circumscripții ș.a.) Din păcate, Patriarhia Română nu a verificat corectitudinea tuturor acestor acțiuni, crezându-i pe cuvânt pe cei care le-au inițiat. De asemenea, nu a fost examinată atent chestiunea desemnării persoanei celei mai indicate pentru funcția de viitor mitropolit al Basarabiei. Episcopul Petru s-a dovedit a fi prea puțin potrivit pentru o misiune atât de grea și de responsabilă. Și nu era nevoie de mult timp pentru a se face această constatare. După ce credincioasele slugi ale Moscovei îl izgoniseră de la Bălți, părintele Ioan Ciuntu m-a invitat într-o zi să vin la una din casele lui ce se afla deasupra Lacului Comsomolist, cam în zona Universității de Stat, pentru a-mi face cunoștință cu episcopul Petru. Am văzut un om timorat, dezorientat, care nu știa foarte limpede în ce situație se afla și unde voia să ajungă. Ca personalitate mi s-a părut destul de flasc, prea îngăduitor în acțiuni, confuz și limitat în gândire. Un astfel de om poate să stea cumva în fruntea unei biserici, dar în niciun caz nu poate face față îndatoririlor ce-i revin capului unei mitropolii, mai cu seamă a uneia cum e cea a Basarabiei, pururea revendicată de Moscova și, pe deasupra, mereu sfâșiată de disensiuni interne.

Revenind la relația Patriarhului Teoctist cu acest fenomen, trebuie să reținem două lucruri, ambele la fel de importante. În chestiunea Mitropoliei Basarabiei, Preafericirea Sa a avut atitudinea pe care i-o impunea demnitatea de Întâistătător al bisericii ortodoxe a tuturor românilor, aceea de a apăra sfintele drepturi naționale și profesionale ale românilor basarabeni, ceea ce, implicit, impunea sarcina reactivării Mitropoliei Basarabiei. El și-a exprimat această atitudine fără echivoc, intransigent, dar cât se poate de corect, atât în ceea ce privește susținerea drepturilor naționale ale basarabenilor, cât și din punct de vedere canonic. Greșeala sa a fost însă că nu s-a informat îndeajuns asupra stării de fapt a lucrurilor din Basarabia, sub mai multe aspecte, nu doar asupra disensiunilor de ordin național (că din punct de vedere

religios acestea nu existau), nu doar în temeiul a câtorva vorbe spuse de câte cineva care își aroga, fără nici un temei, dreptul de a vorbi în numele unei comunități de milioane de oameni. În regiunile periferice – și în Basarabia fenomenul acesta s-a văzut și se vede mereu – se obișnuiește prea des ca anumiți indivizi, care din cine știe ce motive se cred mai breji ca toți ceilalți, să-și asume cu de la sine putere, nepoftiți de nimeni, dreptul de îndrumători și cenzori ai întregii comunități din care fac și ei parte și acela de a reprezenta comunitatea pe oriunde și în cele mai variate circumstanțe: de a-i da la brazdă pe toți, de a face declarații publice, de a scrie scrisori către tot felul de autorități, din țară și din afară, de a se da drept delegați ai comunității în fața unor astfel de autorități, cum a fost cazul când un grup din aceștia s-a prezentat la Patriarhia Română, propunând rezolvarea (în viziunea lor) a chestiunii privind Mitropolia Basarabiei. Anume aici se află veriga vicioasă din lanțul acelor eforturi care au avut ca obiectiv rezolvarea acestei chestiuni extrem de spinoase.

În anul 1992, când apăruse problema Mitropoliei Basarabiei și se încercase soluționarea ei, scânteia care ceva mai devreme dăduse naștere mișcării naționale a românilor basarabeni încă nu se stinsese. Complexitatea cu totul aparte a acestei probleme impunea, ca sarcină de maximă importanță, discutarea ei în cadrul întregii societăți, cu începere, mai întâi, de la intelectualitate și coborând apoi în masele largi ale populației. Era imperios necesar ca ideea reactivării Mitropoliei Basarabiei să obțină susținerea a milioane de oameni. Atunci totul ar fi decurs firesc și normal, conflictul dintre cele două mitropolii nu ar fi apărut și chiar diferendul dintre cele două patriarhii, română și rusă, s-ar fi stins ușor și pentru totdeauna. Dar, din păcate, nu s-a mers pe această cale, ci a fost preferată una îngustă, s-a mers pe o viziune sectară, reprezentată de oameni înflăcărați, dar limitați, poate și de unii cu anumite interese pur personale, drept care și astăzi, după mai bine de două decenii de la reactivarea formală a Mitropoliei Basarabiei, aceasta activează periferic și în cvasi-clandestinitate, în timp ce așa-zisa Mitropolie a Moldovei se bucură de o autoritate incontestabilă și de un sprijin masiv, atât din partea puterii de stat a Republicii Moldova, cât și, bineînțeles, a Rusiei.

Opiniile exprimate de autor în acest articol nu coincid neapărat cu poziția oficială a colegiului de redacție al revistei „Limba Română”.

Preafericitul Patriarh Teoctist

Întru unitate de grăire și simțire românească

*„Noi știm că am trecut din moarte la viață,
pentru că iubim pe frați”
(I Ioan 3, 14).*

Am răspuns cu bucurie invitației domnului prof. acad. Augustin Buzura, președintele Fundației Culturale Române, spre a fi astăzi, împreună cu dumneavoastră, la această întâlnire dedicată unității noastre românești, ca să reflectăm asupra unei tematici de mare însemnătate pentru dăinuirea culturii și identității noastre naționale. Cred că titlul întruirii *Învățământul în limba română în spațiul romanității orientale* exact către acest scop ne îndreaptă luarea-aminte. Și aceasta se impune cu atât mai mult, cu cât frații noștri români de peste Prut, din Bucovina de nord și cei din stânga Nistrului se confruntă cu atitudini brutale și dușmănoase față de adevărul existenței limbii române pe aria de viețuire jertfelnică ale aceleiași rădăcini românești ca și în Transilvania, Moldova și Muntenia. Deși despărțite politic și administrativ din pricina vițregiei istoriei, cele trei Țări Românești au rămas unite în comuniunea credinței, a limbii și a conștiinței de neam.

Cunoaștem bine că însăși Sfânta Scriptură arată importanța și rolul cuvântului ca mijloc de comuniune între oameni și între aceștia și Dumnezeu. Logosul cel din veci întrupat la plinirea vremii în istorie, Domnul nostru Iisus Hristos, a trimis de la Tatăl pe Duhul Sfânt în ziua Cincizecimii, consfințind astfel limba fiecărei națiuni. Este dreptul sfânt al fiecărui neam să dialogheze cu Dumnezeu și cu semenii, să admire natura în limba sa. Ca și alte neamuri, noi, românii, prețuim mult valoarea limbii cu care ne-am născut și prin care am făurit de-a lungul existenței ca popor zestrea noastră spirituală. Cunoaștem, de asemenea, ce a însemnat Biserica pentru promovarea și cultivarea limbii noastre, atât de frumoasă, exprimând cele mai profunde adevăruri

de gândire în domeniul teologiei, filosofiei, științelor în general, al artei și al poeziei. Ca sinteză a ceea ce a fost limba latină, al cărei fond l-a păstrat limba română, ea s-a modelat și a devenit flexibilă, calitate care a făcut-o accesibilă modulațiilor imnografiei bizantine, tolerând însă și un însemnat inventar de cuvinte de la popoarele care au trecut peste pământul românesc sau cu care am venit în contact.

Faptul că noi, românii, suntem de credință răsăriteană a adăugat și a sporit valoarea limbii noastre. Căci expunerea doctrinei ortodoxe și slăvirea lui Dumnezeu s-au făcut pe înțelesul credincioșilor, în limba lor, conform organizării Bisericilor Ortodoxe locale pe principiul respectării culturii naționale, autocefale sau autonome, cu structuri proprii, nu cu un centru de conducere din afara teritoriului lor juridicțional. În Biserică nimeni nu poate să-L înlocuiască pe Hristos sau să se intituleze șef al acesteia. El, care s-a jertfit pentru mântuirea neamului omenesc și a întemeiat-o pe pământ, călăuzind-o în chip nevăzut prin Duhul Său cel Sfânt, este singurul ei cap.

Noi, românii, ne-am bucurat de un privilegiu haric din partea lui Dumnezeu: să fim fiii acestei Biserici și să o slujim în limba noastră, care a înscris în cultura națională și universală opere de mare valoare. În primul mileniu creștin, când Biserica era una, Biserica Universală, ne-am remarcat prin ierarhii noștri străromâni, din Tomisul sfârșitului secolului al III-lea, care s-au implicat în formulările de credință ale sinoadelor ecumenice și ale celor locale și chiar în viața bisericească din Apus, unde marii trăitori duhovnicești din secolul al V-lea au fost chemați, ca Sfântul Ioan Cassian și Sfântul Dionisie cel Smerit, autori de studii teologice de mare valoare, fondatori ai conceptului de eră creștină și întemeietori de mănăstiri.

Ca fii ai Bisericii Ortodoxe Române știm ai cui fii suntem, cine sunt Părinții noștri, cine ne-a botezat din apă și din Duh, cine ne-a dăruit Bisericii prin ungerea cu Sfântul și Marele Mir. Nu suntem un popor încreștinat în fluvii, în râuri, în lacuri de către stăpânirea seculară, din rațiuni politice și în grabă, ci suntem încreștinați apostolicește prin predică și chemare, prin dragoste și vrednicie personală. Am luat cunoștință de învățătura Sfintei Evanghelii prin predică și osârdia Sfântului Apostol Andrei, cel întâi chemat, urmele prezenței sale fiind foarte numeroase în Dobrogea. Aici ne întâmpină nume de martiri, temelii de mănăstiri



Ca tânăr ierarh, în apropierea Patriarhului Iustinian

și de biserici, în care slujeau episcopi, preoți și monahi de la care ne-au rămas obiecte liturgice din primele secole.

Sunt încredințat că împărtășesc lucruri cunoscute. Ele însă sunt atât de importante pentru definirea și păstrarea identității noastre spirituale și naționale, încât amintirea lor ne mângâie și ne îndatorează. Ortodoxia în general, și deci și Biserica Ortodoxă Română, confruntată cu o adevărată invazie de credințe și secte, cu probleme și stări deosebite (amintite și aici), ne cere cu insistență să ne întoarcem privirile și mintea spre începuturile existenței noastre în istorie și să ne îndestulăm setea de unitate și comuniune românească din „izvorul de apă vie” al credinței și vieții jertfelnice a înaintașilor noștri. Din acest izvor al începuturilor noastre creștine au luat forță strămoșii noștri și și-au dat viața pentru credință și pentru neam. Și tot din izvoarele Ortodoxiei luăm curaj, înțelepciune, răbdare spre a nu ne pierde identitatea de neam și de comuniune cu toți înaintașii noștri, dar și cu toți frații români de același neam, răspândiți în lume sau rupti de la tulpina țării în grelele valuri de invazii și stăpâniri nesățioase.

Cu această cunoștință, Biserica noastră, în condițiile libertății sfinte, obținute ca dar dumnezeiesc în decembrie 1989, și-a redobândit autonomia bisericească, dreptul de organizare a vieții bisericești, de selec-

ționare a personalului clerical, de așezare a învățământului teologic și de predare a religiei începând de la școala primară până la universitate, potrivit cerințelor credincioșilor. Aceasta nu înseamnă că Biserica nu ține cont de existența și rolul statului de drept în viața poporului român și de legile țării. Ortodoxia, în general, este structurată pe realitățile spirituale, culturale și geografice ale națiunilor cu care ea împărtășește aceeași soartă. Statul și Biserica, având împreună același scop de slujire a binelui comun și de a face din cetățenii statului cetățeni ai împărăției lui Dumnezeu, trebuie să vegheze la împlinirea acestei misiuni. De aceea nu ne-am despărțit de stat, ci colaborăm spre mai binele întregii obști românești, fie de acasă, fie de peste hotare. De altfel, nu a fost ușor pentru noi, acei care în 45 de ani de totalitarism am trebuit să suportăm diferite îngrădiri în lucrarea de păstrare a credinței și a valorilor ei.

Văd între dumneavoastră intelectuali din rândurile credincioșilor români de peste hotare, aparținând parohiilor românești în legătură cu Biserica-Mamă. Ele reprezintă o punte ecumenică între noi și Bisericile locale, fie catolice, fie protestante, fie anglicane. Dincolo de autoritatea canonică, legăturile cu Biserica-Mamă nu pot constitui amestec în viața comunităților românești de peste hotare, ci, dimpotrivă, le imprimă prestigiul necesar activității lor. Pe aceste baze, avem legături cu toate parohiile, cu toate comunitățile, până în Noua Zeelandă. Ne-am organizat parohiile și structura ierarhică în așa fel, încât acum avem trei dieceze românești în lume. Credincioșii români din SUA și Canada sunt organizați în două eparhii: Arhiepiscopia Ortodoxă Română cu reședința în Detroit, condusă de Înaltpreasfințitul Victorin Ursache, și a doua cu reședința la „Vatra Românească”, păstorită de Preasfințitul Episcop Natanail, care se află în jurisdicția Bisericii Ortodoxe Americane, dar în comuniune euharistică cu noi.

Totdeauna am ajutat credincioșii români din Republica Moldova, chiar în perioada comunistă. Multe cărți și obiecte bisericești au trecut Prutul. Am putea afirma că erau mai multe atunci decât de la proclamarea suveranității Republicii Moldova. Ca și întreaga suflare românească, am așteptat cu ardoare schimbări sociale peste Prut, odată cu ieșirea acestui teritoriu de sub robia sovietică. Dobândirea suveranității fiicei Bisericii noastre și a neamului, Republica Moldova, Basarabia noastră înlăcrimată și scumpă, ne-a dat prilejul ca prima telegramă trimisă Parlamentului de

la Chișinău să fie cea a Patriarhiei Române. Și aceasta în nădejdea, așa cum întrezăream cu toții, ca această suveranitate statală să fie folosită ca și aceea din 1918. Văzând că înstrăinarea de tulpina neamului se întetește, nu am putut trece cu vederea stăruințele fraților români din Republica Moldova constituiți în Mitropolie – cum a fost înainte de ocuparea Basarabiei de tancurile sovietice –, care cer Sfântului Sinod de la București să-i sprijine în reactivarea Mitropoliei sub conducerea Preasfințitului Petru de Bălți, ca locțiitor de mitropolit. Recunoscută în canonicitate cu Biserica-Mamă, Mitropolia Basarabiei va împlini în decembrie trei ani de existență. Adevărul este expus într-o broșură pe care v-am adus-o pentru a clarifica unele opinii care sunt străine de adevăr. Este însă foarte dureros că Mitropolia nu numai că nu a fost recunoscută, ci este neîncetat șicanată și pusă în afara legii. Am făcut intervențiile necesare, dar toate au rămas zadarnice. Am arătat că tocmai suveranitatea și independența unui stat de drept îl obligă pe acesta să acorde drepturile sfinte ale credinței și exercitării ei tuturor cetățenilor lui, altfel nu este un stat independent și suveran. Tocmai pentru că este suveran și independent, el are datoria să aprobe funcționarea unei organizații bisericești de însemnătatea unei Mitropolii. Cu atât mai mult cu cât de această libertate se bucură alte culte și chiar secte în țară.

La vremea cuvenită am făcut cunoscut Patriarhiei Moscovei și tuturor Bisericilor Ortodoxe-surori despre activitatea Mitropoliei Basarabiei. Dar nu ne-am împușinat legăturile tradiționale cu Biserica Rusă, cu teologia rusă, care a adus literaturii ortodoxe în general un folos mare. Considerăm că românii din Republica Moldova au dreptul să se organizeze, să reactiveze Mitropolia Basarabiei în comuniune sfântă cu Biserica-Mamă, așa cum ne arată istoria că a existat, și apoi a fost desființată fără cunoștința Patriarhiei Române.

Mitropolia de Chișinău aparținând de Patriarhia Moscovei nu e autonomă. De curând episcopul de Tighina a fost transferat tocmai la Murmansk, în urma unor abateri disciplinare. Această măsură a Patriarhiei Moscovei de a transfera un episcop dintr-o Biserică autonomă și o țară suverană, independentă, la un scaun episcopal din altă țară, arată că Biserica Ortodoxă din Moldova nu este liberă. Deci așa-zisa Mitropolie de la Chișinău nu este autonomă, nu este apoi nici constituțională, deoarece poartă titlul de „a toată Moldova”. Deși în Constituție se de-

finește clar titlul țării de „Republica Moldova”, Mitropoliei i s-a aprobat numele „Mitropolia Chișinăului și a toată Moldova”. Ce înseamnă aceste cuvinte: „a toată Moldova”, oare până la Carpați?

Între alte numeroase acțiuni, Mitropolia Basarabiei a organizat de curând la Chișinău o foarte frumoasă manifestare cu prilejul sărbătorii Sfintei Cuvioase Teodora de la Sihla. Aici a participat, împreună cu Înaltpreasfințitul Petru, și Preasfințitul Episcop Casian al Dunării de Jos, alături de mii de credincioși din toată țara. Avem gânduri frumoase și nădejdea că am restaurat conștiința unității românești, iar Prutul nu există ca frontieră pentru Biserica noastră. Și ne va ajuta Dumnezeu să facem și Mitropolia Bucovinei, dar cu reședința la Cernăuți, nu cum cer unii suceveni, la Suceava. De asemenea, Sfântul Sinod a aprobat în Europa o Mitropolie, la cererea clerului și credincioșilor, cu reședința la München, care este condusă de Înaltpreasfințitul Serafim, ierarh de talie europeană, cu studii la Paris, care lucrează foarte frumos. Aceasta urmează să cuprindă toate parohiile românești din Spania până în Scandinavia. La parohii au fost rânduiți preoți cu o frumoasă pregătire și teologi cu doctorat dintre cei mai buni.

De mai bine de două decenii, toți acești preoți slujesc credincioșii ortodocși români în tot cuprinsul Europei, în Australia și în Noua Zeelandă, în condiții de lipsuri. Suntem acum pe punctul de a primi cereri și din Africa de Sud, unde românii au nevoie de preoți, cărți și școală în limba română. O atenție aparte s-a acordat credincioșilor din jurul frontierelor, dublate de localități românești. Nu-i putem uita pe conaționali aflați în acele ținuturi fie după cotropirea Basarabiei și Bucovinei în chip abuziv, fie prin stabilirea noilor frontiere după Primul Război Mondial. Fiind sub stăpâniri străine, aceștia urcă și acum Golgota suferințelor. La Messenger, am văzut și auzit o învățătoare de la o școală din Transnistria vorbind foarte frumos românește despre necesitatea foarte urgentă a cărților de școală în limba română, care dorea să aibă operele marilor clasici români, spre a le pune la dispoziția elevilor. Iată, datoria noastră și a forurilor administrative și guvernamentale este de a le veni cât mai grabnic în ajutor.

Pe măsura posibilităților, am răspuns mai demult acestor trebuințe, iar acum am oferit manuale de religie și alte cărți românești, cărți cu care am mers și în Ungaria, în Serbia și în alte părți spre a le oferi fraților noștri români. Am vizitat, de asemenea, și parohiile din SUA, Canada și din Eu-

ropa. Le cunoaștem starea și va trebui să ne îngrijim de soarta românilor răspândiți prin exilare și deportări în Siberia și Moscova. Astfel de cereri ne sunt adresate din Valea Timocului și din alte părți din sudul Dunării. Ne-ar fi de mare folos dacă aceștia ar putea să se organizeze în comitete de inițiativă și să ceară recunoașterea lor autorităților locale de stat.

Avem apoi la facultățile de teologie și la seminarii studenți și elevi din aceste zone cu burse de la Biserică și de la Stat, despre care v-a vorbit domnul ministru, profesor Liviu Maior. Folosesc împrejurarea să evidențiez faptul că ne-am organizat învățământul religios de toate treptele. Am înființat mai mult de 30 de seminarii și școli speciale pentru călugări și călugărițe, facultăți de teologie cu diferite profiluri de studii, necesare Bisericii. Pe baza Protocolului semnat cu Ministerul Învățământului și Secretariatul de Stat pentru Culte, Biserica are datoria să definitiveze programul de studii, să elaboreze norme de educație bisericească, să avizeze asupra numirii profesorilor etc.

Aș vrea să vă împărtășesc bucuria că sentimentul religios este foarte viu în sufletele tinerilor și copilașilor. La Praznicul Adormirii Maicii Domnului, la toate bisericile și mănăstirile noastre, au participat la rugăciune sute de mii de credincioși pentru a cere ocrotirea Maicii Domnului. Avem bucuria să vedem credincioșii, greco-catolici până în 1948, rupți cu forța de Biserica-Mamă în 1700, că se află statornici la sânul Bisericii Ortodoxe Române, cu toate că sunt mereu hărțuiți de unii fanatici catolici. Ei au cunoscut frumusețile Ortodoxiei și nici noi, și nici nimeni altcineva nu-i poate obliga să se înstrăineze de viața acesteia, mai cu seamă că timp de 42 de ani ei și-au împodobit bisericile existente și și-au zidit altele din temelie.

Biserica noastră se străduiește să fie tot mai prezentă în societatea românească, atât de divizată și aproape dezorientată. Prin participările reprezentanților Bisericii – profesori, preoți, monahi – la programele bisericești de la radio și televiziune, prin deseale prezențe ale ierarhilor și clerului la diferite momente liturgice și culturale, în școli, universități, în spitale, penitenciare și orfelinate, se împlinește lucrarea misionară, pastorală și catehetică așteptată cu interes de credincioși. Mănăstiri și schituri sunt refăcute, alele apar ca noi așezăminte prin vrednicia credincioșilor și călugărilor. Suntem în discuție cu reprezentanți ai armatei spre a introduce și reactiva clerul militar. Apreciem că

Biserica Ortodoxă Română din țară și de peste hotare se preocupă de refacerea căilor de manifestare și propovăduire a vocii lui Dumnezeu. Este de înțeles că avem multe obstacole și neîmpliniri pe care sperăm să le depășim cu ajutorul lui Dumnezeu.

Ortodoxia este chemată mai urgent decât în trecut să ofere valorile părinților ei, a căror gândire din veacurile strălucitoare ale Patristicii este atât de necesară formării personalității umane. Din nefericire, Apusul încă nu le cunoaște sau le ignoră din cauza secularizării în care se zbate de decenii. Nu se apreciază, bunăoară, faptul că românii au constituit poarta de apărare a Europei contra invaziilor neamurilor barbare și a otomanilor, că ei au apărut cultura și civilizația europeană. Nu cunoaște îndeajuns jertfele din timpul lui Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care au făcut din această țărișoară, cum spunea Ștefan cel Mare în scrisoarea sa către principii europeni, „Poarta creștinătății”.

M-am bucurat că am avut prilejul să răspund acestei invitații adresate mie de domnul prof. acad. Augustin Buzura, care și-a dăruit o bună parte din viața și talentul cu care l-a înzestrat Dumnezeu, talent de mânător al cuvântului, al limbii române, slujirii Cuvântului lui Dumnezeu – Logosul – în arta și cultura noastră națională, pentru unitatea românilor de pretutindeni, concretizate în reuniuni ca cea de față.

Ca slujitor al Bisericii noastre, rog pe Bunul Dumnezeu, pe Maica Domnului și pe toți sfinții să vă ajute în această osteneală pe care v-ați asumat-o. Vă rog să transmiteți și celorlalți frați și surori din afara granițelor că Biserica îi păstrează pe toți în iubirea ei, bucurându-se că sufletele și cugetele românilor de pretutindeni vibrează de căldura unității credinței și neamului în ținuturile înstrăinate și va ajuta după puterile ei lucrarea lor sfântă de zidire duhovnicească, culturală și națională.

Vă doresc succes la aceste lucrări spre a vă întoarce de aici mai plini de curaj și mai plini de nădejdi pentru lucrarea foarte importantă pe care o aveți de îndeplinit în apostolatul pe care vi l-ați asumat din cuget și inimă românească.

Dumnezeu să vă binecuvinteze!*

* Cuvânt rostit la Reuniunea românilor din țările vecine, organizată de Fundația Culturală Română la Universitatea din Ploiești pentru a dezbate tema „Învățământul și limba română”, care și-a desfășurat lucrările între 22 și 26 august 1995, Ploiești, 22 august 1995.

Patriarhul Teoctist către Patriarhul Alexei al II-lea

Acum 22 de ani, la 19 mai 1993, Patriarhul Teoctist Arăpașu îi trimitea Patriarhului Alexei al II-lea al Moscovei și al întregii Rusii o scrisoare, densă în mesajul ei și plină de argumente istorice, canonice, de logică și bun simț, privind dreptul românilor de dincoace de Prut la comuniune canonică directă cu Biserica-Mamă de dincolo de Prut, cum s-a apucat din vechime și cum a fost până la anexiunile canonice rusești din 1812, 1940 și 1944. Redăm mai jos textul acestui extraordinar document.

Sanctitatea Voastră,

Prea iubite frate în Domnul nostru Iisus Hristos,

Cu dragoste frățească, Vă aducem la cunoștință că am primit scrisoarea Sanctității Voastre din 24 decembrie 1992, care ne-a produs mâhnire și durere multă. Aceasta pentru faptul că Sanctitatea Voastră considerați Actul Sinodal al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, privitor la binecuvântarea reactivării Mitropoliei Basarabiei, ca „ingerință anticanonică în problemele interne ale Bisericii Ortodoxe din Moldova”.

Sanctitatea Voastră! În conștiința umanității în general, dar mai ales la creștini, s-a impus de-a lungul istoriei principiul de valoare universală că nedreptatea, abuzul și silnicia nu pot crea niciodată vreun drept. Acestea pot dura secole de-a rândul, dar când împrejurările permit, dreptatea istorică impune repararea nedreptății, restabilirea adevărului și a drepturilor ce decurg din această restabilire.

Conform acestui principiu, exercitarea jurisdicției Bisericii Ortodoxe Ruse asupra românilor ortodocși din Basarabia, între anii 1769-1774, 1787-1791, 1808-1918,



1940-1941, 1944-1992, a fost un act nedrept și abuziv din punct de vedere al realității istorice și al normelor de drept canonic, deoarece a fost urmarea unor abuzuri politice care au lezat dreptul istoric.

Conform mărturiilor istorice, pe teritoriul locuit astăzi de români, cuvântul Evangheliei lui Hristos a fost propovăduit încă din primele veacuri creștine. Propovăduirea Evangheliei pe acest teritoriu a coincis cu însăși formarea poporului român, care a apărut în istorie ca popor creștin. Poporul român a devenit astfel unul din primele popoare creștine ale Europei, eveniment ce a avut loc cu multe secole înainte de creștinarea slavilor.

Viața creștină a avut o continuitate permanentă pe acest teritoriu, românii ortodocși afirmându-și neîntrerupt apartenența la Biserica Ortodoxă a Răsăritului.

Îndată ce condițiile istorice au permis, românii ortodocși au obținut dreptul de a avea episcopi pământenii. Acest drept, bazat pe tradiția canonică a Bisericii, a fost cerut cu multă insistență Patriarhiei de Constantinopol, mai ales de creștinii ortodocși români din teritoriile din stânga și din dreapta Prutului, ce constituiau împreună un Principat român cunoscut în Europa cu numele de Țara Moldovei.

În anul 1401, Domnitorul Moldovei a cerut ca în fruntea organizării bisericești din această țară să fie recunoscut de către Patriarhia de Constantinopol mitropolitul pământean IOSIF MUȘAT. Prin acest act, Mitropolia Moldovei era recunoscută ca servind o etnie distinctă în cadrul unui teritoriu bine definit geografic și istoric. Drept consecință, potrivit legislației bisericești, diferită de cea a imperiilor schimbătoare, nimeni și niciodată nu avea dreptul să desființeze, să modifice sau să înjumătățească jurisdicția ei în teritoriul ce-i revenea de la întemeiere și cu recunoaștere canonică.

Cursul normal al lucrurilor a fost, din păcate, întrerupt în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin ocuparea de către armatele rusești a pământului românesc al Țării Moldovei (1769-1774, 1787-1791). Printre măsurile luate în mod abuziv de ocupanți a fost amestecul brutal în treburile Bisericii din Moldova prin impunerea la Iași, în 1789, a unui locțiitor de mitropolit, AMBROZIE, rus de neam, care venise în Moldova odată cu trupele rusești.

După o scurtă perioadă de normalizare și când nu se terminase încă războiul ruso-turc (1806-1812), imperiul țarist înființează un „exarhat” ce

cuprindea Mitropoliile Moldovei și Țării Românești, subordonându-le din nou, în mod samavolnic, Bisericii Ortodoxe Ruse. Prin aceasta, Mitropolitul canonic al Mitropoliei Moldovei, VENIAMIN COSTACHI, este nevoit să se retragă din scaun spre marea durere a clerului și credincioșilor români. La fel s-a întâmplat și cu mitropolitul DOSITEI FILITIS al Valahiei, care a fost îndepărtat din scaun în 1809 și trimis în surghiun. Nedreptatea se „instituționalizează” prin pacea nedreaptă de la București din 1812, când s-a hotărât anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la imperiul țarist. Anexarea a fost fără valoare și nulă de drept, căci Turcia nu avea drepturi teritoriale asupra pământului românesc, turcii având putere de suzeranitate, nu de suveranitate asupra acestui pământ. Moldova și Valahia se bucurau de o completă autonomie pe baza unor vechi tratate încheiate cu Imperiul Otoman, prin care li se garanta integritatea teritorială în schimbul unui tribut anual. În plus, anexarea era un act imoral și neloyal față de întreaga Ortodoxie, întrucât Rusia pravoslavnică își întindea abuziv stăpânirea asupra românilor ortodocși din stânga Prutului, cu vechime și vrednicii în câmpul creștinătății, legat de neam, limbă și cultură cu cei din dreapta Prutului.

Urmare acestei anexări politice nedrepte s-a înființat, în teritoriul ocupat de armatele țariste, Eparhia Chișinăului de către Biserica Ortodoxă Rusă, în 1813. Fără a fi consultat clerul și credincioșii, a fost sfâșiat teritoriul jurisdicțional al Mitropoliei Moldovei, înființată cu peste patru veacuri înainte, și al Episcopiei Hușilor. În scrisoarea Sanctității Voastre din 6 octombrie 1992 justificați această acțiune prin faptul că la acea dată Biserica Ortodoxă Română nu era încă o Biserică autocefală. Este adevărat că recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române a avut loc după înființarea Eparhiei de Chișinău, într-un teritoriu ce nu cuprindea această eparhie. Dar, se impune a fi subliniată o constatare: în 1448 Biserica Ortodoxă Rusă a fost recunoscută de Patriarhia de Constantinopol ca Biserică autocefală, dar fără a avea jurisdicție asupra creștinilor ortodocși români din Basarabia.

Actul anexării Basarabiei la imperiul țarist și înființarea Eparhiei de Chișinău a dus nu la „eliberarea de sub stăpânirea otomană a Moldovei”, cum afirmați Sanctitatea Voastră în aceeași scrisoare, ci a însemnat trecerea de la robia turcească la robia rusească, mai aspră și mai neîndurătoare. Turcii ne-au respectat tradițiile, limba și specificul național. Au acceptat voievozi și ierarhi de același neam cu poporul păstorit. Imperialismul rus însă, folo-

sindu-se de ierarhi ruși înscăunați în Basarabia fără a cere acordul clerului și credincioșilor români locali, absolut majoritari, a exercitat asupra acestora un necruțător proces de rusificare, manifestat în diferite feluri.

Astfel, dintre toți chiriarhii așezați de Biserica Rusă în scaunul episcopal de la Chișinău, numai unul a fost de același neam și de aceeași limbă cu clerul și credincioșii păstoriți. Aceștia, adică românii, conform unui recensământ din 1817, reprezentau 86% din locuitorii Basarabiei. În 1813 a fost înființat un seminar teologic, dar și acest fapt, binecuvântat în sine, a fost transformat în mijloc de deznaționalizare a românilor și de îndepărtare a lor de frații din dreapta Prutului. Amintim în acest sens că, în prima perioadă a funcționării acestui seminar, din 25 de profesori numai unul a fost român. Limba rusă a devenit, de asemenea, singura limbă de predare la Seminarul din Chișinău, conform Regulamentului Seminarilor din 1840, impus de țarul NICOLAE I.

În același timp, mănăstirile moldovene au fost supuse și ele rusificării prin încercarea de a se înlocui limba română cu limba slavonă la oficierea slujbelor bisericești. Cărțile românești de slujbă au fost, de asemenea, distruse, așa cum s-a întâmplat mai ales în timpul păstoririi arhiepiscopului PAVEL LEBEDEV (1871-1881).

În această situație tragică a fost găsită Basarabia în anul 1918, când popoarele din imperiul țarist au putut să-și recapete libertatea. Ne-a mâhnit adânc afirmația Sanctității Voastre că în „anul 1918 Basarabia a fost ocupată de armatele române” (scrisoarea din 6 octombrie 1992). Vă amintim doar că în 5 martie 1918 se primise la Chișinău o telegramă oficială de la Petrograd în care se spunea că „Basarabia nu mai este în imperiu și că de acum înainte toți se pot bucura de libertate”. În duhul acestei libertăți și fără prezența armatei române în Basarabia, s-a organizat Moldova suverană și independentă și s-a realizat apoi revenirea ei la sânul Patriei Mame, România. Cum era firesc, s-a reparat atunci și nedreptatea săvârșită în 1808 pe plan bisericesc, clerul și credincioșii din Basarabia revenind în matca Bisericii Mame Ortodoxe Române.

Normalizarea situației bisericești n-a durat însă multă vreme, căci, în 1940 și apoi în 1944, în urma ocupării Basarabiei de către trupele sovietice, Biserica Ortodoxă Rusă și-a impus, din nou, abuziv și necanonic, jurisdicția sa asupra credincioșilor ortodocși români din acest străvechi pământ ro-

mănesc, fără a încerca măcar un dialog cu Biserica Ortodoxă Română. Consecințele acestui act sunt binecunoscute: distrugerea sau închiderea majorității bisericilor sau mănăstirilor de către regimul sovietic ocupant, numirea unei ierarhii străine de neamul și limba clerului și credincioșilor români moldoveni, desființarea Mitropoliei Basarabiei, înființată de Patriarhia Română în 1925.

Suflul sfânt al dorinței de libertate și demnitate națională a făcut ca o parte din Basarabia străbună să-și dobândească suveranitatea și independența în cadrul Republicii Moldova, începând cu august 1991. Ca urmare, apare firesc și sfânt reluarea legăturilor cu frații de același neam și limbă din România pe diverse planuri, inclusiv cel bisericesc.

Ceea ce însă ne produce un adânc sentiment de tristețe este atitudinea Înaltpreasfințitului VLADIMIR, acum Mitropolit de Chișinău, față de clerul și credincioșii ce-și manifestă dorința legitimă a unor legături mai strânse cu Biserica Mamă – Patriarhia Română. Deoarece un mare număr de preoți și credincioși, în frunte cu Preasfințitul Episcop PETRU de Bălți, și-a manifestat, în mod sincer, aceste sentimente cu totul sfinte, au fost supuși unei prigoane barbare, Preasfinția Sa fiind chiar îndepărtat violent și samavolnic din reședința sa din orașul Bălți. Și din acest motiv, Preasfințitul Episcop PETRU a făcut apel la Patriarhia Română, după ce el s-a plâns Sanctității Voastre, dar fără rezultat.

Înaltpreasfințitul VLADIMIR a manifestat, de asemenea, atitudine de ne-respect față de obligația canonică de a nu avea niciun fel de legături cu grupurile schismatice, rupte din trupul Bisericii Ortodoxe. Astfel, el a invitat, ca oaspeți de onoare, în luna noiembrie 1992, doi „arhierei” schismatici din România. Această atitudine contravine flagrant cu declarația de la Constantinopol, din 15 martie 1992, care prevede că „este necesar ca toate Sfintele Biserici Ortodoxe locale, fiind în solidaritate deplină unele cu celelalte, să condamne aceste grupuri schismatice și să se abțină de la orice comuniune cu ele, oriunde s-ar afla acestea”.

Situația bisericească din Republica Moldova a devenit și mai tensionată prin hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, din 5 octombrie 1992, privind acordarea „independenței Bisericii Ortodoxe din Moldova”. Această hotărâre a fost luată în ciuda celor discutate la întâlnirea noastră de la Constantinopol și a intervenției adresată de noi Sanctității Voastre, la

2 aprilie 1992, prin care Vă arătam „că nu este momentul potrivit a se lua în discuție problema Bisericii din Moldova”, „afirmație justă”, recunoscută chiar de Sanctitatea Voastră în scrisoarea ce ne-ați adresat la 6 octombrie 1992.

De aceea, în contextul acestei hotărâri unilaterale, precum și al atitudinii antiromânești a Înaltpreasfințitului VLADIMIR și persecuțiilor de tot felul la care au fost supuși cei care întrețineau legături cu frații și neamurile lor din România, Preasfințitul Episcop PETRU, scos afară de la Bălți, după ce s-a adresat Patriarhiei Moscovei, a fost nevoit să se adreseze Bisericii neamului său. Clerul și credincioșii, supuși acelorași persecuții din partea Înaltpreasfințitului VLADIMIR, constituindu-se în Adunarea eparhială, au reactivat statutar vechea Mitropolie a Basarabiei, l-au ales ca locțiitor de mitropolit pe Preasfințitul PETRU și au cerut oblăduirea canonică a Bisericii Ortodoxe Române. Biserica noastră a luat act cu binecuvântare de dorința și hotărârea lor, recunoscând autonomia cerută, precum și păstrarea calendarului vechi și a tradițiilor bisericesti locale.

În scrisoarea Sanctității Voastre sunt invocate o serie de canoane pentru susținerea opiniei cu privire la așa-zisa „ingerință anticanonică din partea Patriarhiei Române în problemele interne ale Bisericii Ortodoxe din Moldova”.

Mai întâi, precizăm că invocarea canonului 8 al Sinodului III ecumenic nu poate, în niciun caz, justifica extinderea jurisdicțională a Patriarhiei Moscovei asupra Bisericii românești din Republica Moldova. Prin acest canon se recunoaște tocmai îndatorirea Bisericii unei națiuni (Biserica Ciprului), de a se organiza etnic și de a se conduce independent de Biserica altui neam (Biserica Antiohiei). Se prevede aici obligația ca „niciun episcop să nu cuprindă altă eparhie, care nu a fost mai de demult și dintru început sub mâna lui sau a celor dinaintea lui. Iar dacă cineva a cuprins o eparhie străină și în chip silnic a pus-o sub stăpânirea lui, pe aceasta să o dea înapoi, ca să nu se calce canoanele părinților, și nici sub cuvânt de lucrare sfințită, să se furișeze trufia stăpânirii lumești”.

În spiritul acestui canon putem aprecia că tocmai Biserica Ortodoxă Rusă, datorită împrejurărilor politice cunoscute, este aceea care a cotoplit jurisdicțional o mare parte din vechea Mitropolie a Moldovei, care datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Anexarea imperialistă (țaristă și apoi

comunistă) a teritoriului românesc de la răsărit de Prut, dinspre hotarele poloneze până la Marea Neagră, nu a justificat prin nimic extinderea jurisdicției bisericești a Patriarhiei Moscovei asupra teritoriului jurisdicțional al Mitropoliei Moldovei.

Canoanele 13, 21 și 22 ale Sinodului de la Cartagina, precum și canonul 2 al Sinodului II ecumenic interzic, cum bine afirmați și Sanctitatea Voastră, „episcopului unei anumite eparhii să-și întindă puterea asupra altei eparhii”. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, prin binecuvântarea acordată reactivării Mitropoliei Basarabiei, nu a făcut altceva decât să restabilească adevărul istoric și dreptatea canonică ce fuseseră încălcate de atâtea ori prin extinderea necanonică a jurisdicției Bisericii Ortodoxe Ruse asupra unei părți a Mitropoliei Moldovei. O astfel de extindere este, conform canonului 13 al Sinodului de la Cartagina, „nulă” de drept, iar repararea unei nedreptăți se impune cu necesitate.

Invocarea canonului 59 al Sinodului de la Cartagina este, de asemenea, fără obiect, neavând legătură cu problema în cauză.

Canonul 15 al Sinodului local de la Constantinopol prevede nu numai interdicția ca un episcop „să nu se depărteze de comuniunea cu propriul său patriarh”, ci și posibilitatea ca episcopul respectiv „să se despartă pe sine de comuniunea cu Întâistătătorul său”, dacă acesta propovăduiește un lucru nedrept și necanonic. Nedreptatea și lipsa de canonicitate caracterizează tocmai hotărârile Bisericii Ortodoxe Ruse de a extinde și menține jurisdicția sa asupra unei etnii, alta decât cea rusă, în speță asupra românilor ortodocși din Basarabia.

Prevederile canonului 16 ale aceluiași Sinod, ce interzic numirea de episcopi într-o eparhie al cărei titular este încă în viață, n-au fost nici acestea încălcate de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române prin recunoașterea Preasfințitului Episcop PETRU, ca Locțiitor de Mitropolit al Basarabiei, conform hotărârii organelor canonice ale acestei eparhii. Mitropolia Basarabiei este o altă eparhie decât cea condusă de Înaltpreasfințitul VLADIMIR, căci Înaltpreasfinția Sa, conform normelor canonice, poate avea jurisdicția numai asupra credincioșilor ortodocși ruși din Republica Moldova, atâta vreme cât se supune jurisdicției Patriarhiei Moscovei. În lumina aceluiași canon 16 de la Constantinopol și ca o încălcare a prevederilor acestuia, constatăm cu tristețe că, de multe ori, în decursul timpului,

Biserica Ortodoxă Rusă a purces la numiri de episcopi în Basarabia în timp ce chiriarhii legitimi erau încă în viață. Amintim, spre exemplificare, cazul deja menționat al Mitropolitului VENIAMIN COSTACHI, obligat să-și părăsească scaunul mitropolitan de la Iași în 1808, și cel al Mitropolitului EFREM ENĂCHESCU, înlocuit de Biserica Rusă în 1940 și 1944, pe când era încă în viață. Înaltpreasfinția Sa a fost silit să se refugieze peste Prut, în urma pactului Ribbentrop-Molotov.

La cele de mai sus, rugăm frățește pe Sanctitatea Voastră a lua în considerare canoanele: 8 al Sinodului III ecumenic și 34 apostolic, în lumina cărora se poate evalua corect decizia Sfântului Sinod al Bisericii Noastre din 19-20 decembrie 1992.

Canonul 8 al Sinodului III ecumenic a reglementat raportul dintre două Biserici surori. Biserica Antiohiei voia, contrar tradiției canonice, să-și întindă jurisdicția asupra unei etnii diferite ce forma Biserica Ciprului. Sfinții Părinți ai Sinodului III Ecumenic de la Efes (431) au socotit nelegală și necanonică această tendință și au impus respectarea principiului etnic în raporturile dintre Biserici. Acest principiu s-a menținut în istorie și mai târziu, când, din cauza năvălirii islamice arabe și apoi otomane, teritoriile juridictionale s-au păstrat intacte pe bază etnică.

În același sens, se pot înțelege și prevederile canonului 34 apostolic. Acesta stabilește modalitatea de conlucrare între „episcopii fiecărui neam” și se statornicește principiul sinodalității în cadrul unei etnii bine definite. Se prevede aici ca episcopii fiecărui neam să aibă un Întâistătător al lor, pe care să-l consulte, iar acesta să hotărască împreună cu ei lucrurile mai importante. Acest principiu canonic fundamental în conducerea bisericească ortodoxă s-a perpetuat de-a lungul istoriei, în ciuda tendințelor imperiale de hegemonie romano-bizantină sau de altă natură, și el este valabil și azi în toate Bisericile autocefale, care nu fac abstracție de realitatea istorică a unui popor sau neam. Așa se explică faptul că, în majoritatea cazurilor, însăși titulatura oficială a Bisericilor Ortodoxe autocefale conține numele etniei sau neamului pe care îl slujește Biserica respectivă. De aceea, pretențiile unei Patriarhii Ortodoxe a unui neam sau popor anume, de a avea jurisdicție peste ortodocși de alt neam, care au propria lor Patriarhie, sunt necanonice și nedrepte, fiind motivate secular-politic, nu spiritual-pastoral.

Sanctitatea Voastră,

Suntem datori să nu uităm că, până nu de mult, atât Biserica Ortodoxă Rusă, cât și Biserica Ortodoxă Română, au avut de suferit vreme îndelungată din pricina unor stăpâniri lumești, fără credință în Dumnezeu, care au prigonit pe toți cei credincioși și au impus ura și dezbinarea între neamuri.

Acum însă, mulțumind Bunului Dumnezeu care ne-a dăruit puterea de a ne elibera de sub această robie potrivnică credinței, ne revine responsabilitatea de a îndrepta nelegiuirile săvârșite de stăpânirea sovietică atee, care, între altele, a încercat să îndepărteze pe românii ortodocși din Basarabia și Bucovina de Nord de frații lor de același neam și limbă.

De aceea, ne exprimăm încredințarea că vom găsi la Sanctitatea Voastră și la Biserica Ortodoxă Rusă înțelegerea necesară cu privire la actul de binecuvântare acordat de Biserica noastră reactivării Mitropoliei Basarabiei.

Considerând că lămuririle de mai sus sunt pe deplin edificatoare pentru a înțelege în mod just, dar și cu dragoste, drepturile sfinte ale clerului și credincioșilor din Republica Moldova de a avea legături duhovnicești cu Biserica Mamă, ne exprimăm dorința și speranța că relațiile frățești dintre Bisericile noastre vor continua, spre întărirea Ortodoxiei noastre sfinte.

În spiritul celor de mai sus, suntem gata a continua discuțiile pentru a lămurii problemele și neînțelegerile și a dovedi astfel că, în relațiile dintre două Biserici surori, nu trebuie să domine considerentele vremelnice de până acum, ci comuniunea frățască a Sfintei noastre Ortodoxii.

Încredințându-ne rugăciunilor Sanctității Voastre, Vă îmbrățișăm frățeste în Hristos Domnul nostru,

**+ TEOCTIST,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE**

19 mai 1993

Patriarhul Teoctist și Papa Ioan Paul al II-lea, împreună pentru unitatea Bisericii

Patriarhul Teoctist și Papa Ioan Paul al II-lea au împărtășit ideea că Bisericile Ortodoxă și Catholică „trebuie să contribuie împreună la o misiune care caracterizează cel de al treilea mileniu”, aceea de unitate în și prin credință, după cum atesta declarația lor comună adoptată în 2002 la Vatican.

Prezentăm integral Declarația comună a Papei Ioan Paul al II-lea și a Patriarhului Teoctist, data publicității la Vatican, la trei ani de la vizita istorică a fostului suveran pontif în România:

„Și slava pe care Tu Mi-ai dat-o Eu le-am dat-o lor, pentru ca ei să fie una, așa cum una suntem Noi. Eu întru ei și Tu întru Mine, pentru ca ei să fie desăvârșiți întru una; și să cunoască lumea că Tu M-ai trimis și că i-ai iubit pe ei așa cum M-ai iubit pe Mine” (Ioan 17, 22-23).

Cu bucuria profundă de a ne regăsi împreună în cetatea Romei, aproape de mormântul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, ne dăm sărutarea păcii, sub privirea Celui care veghează asupra Bisericii Sale și care ne călăuzește pașii; și medităm încă o dată la aceste cuvinte pe care Sfântul Evanghelist Ioan ni le-a transmis și care constituie rugăciunea emoționantă a lui Hristos, înaintea Patimilor Sale.

1. Această întâlnire a noastră este continuarea îmbrățișării pe care noi am schimbat-o la București, în luna mai, 1999, în timp ce în inima noastră mai răsună încă apelul emoționant: „Unitate, Unitate!”, cu care o mare multime de credincioși ne-au întâmpinat cu acea ocazie. Acest apel era ecoul rugăciunii Domnului nostru pentru ca „toți să fie una” (Ioan 17, 21).

Întâlnirea de astăzi reînnoiește angajamentul nostru de a ne ruga și lucra pentru a ajunge la unitatea vizibilă deplină a tuturor ucenicilor lui Hristos. Scopul și dorința noastră arzătoare o constituie comuniunea deplină care nu este absorbire, ci comuniune în adevăr și în dragoste. Această cale este una ireversibilă, pentru care nu există alternativă: este calea Bisericii.

2. Marcate încă de trista perioadă istorică, în timpul căreia s-a negat Numele și Stăpânirea Mântuitorului, comunitățile creștine din România întâmpină încă, în mod frecvent, astăzi, dificultăți în a depăși efectele negative pe care acei ani le-au produs în relațiile de frațietate și de împreună-lucrare, precum și redescoperirea comuniunii. Întâlnirea noastră trebuie să fie considerată ca un exemplu: frații trebuie să se regăsească pentru a se împăca, pentru a medita împreună, pentru a descoperi mijloacele prin care să ajungă la înțelegere, pentru a-și expune și explica argumentele unii altora. Îi îndemnăm, așadar, pe cei care sunt chemați să trăiască alături, pe același teritoriu românesc, să găsească soluții de dreptate și caritate. Printr-un dialog sincer trebuie să se depășească conflictele, neînțelegerile și suspiciunile apărute în trecut, pentru ca, în această perioadă decisivă a istoriei lor, creștinii din România să poată fi mărturisitori ai păcii și ai reconcilierii.

3. Relațiile noastre trebuie să fie oglinda comuniunii adevărate și profunde în Hristos, comuniune care, fără să fie deplină, există deja între noi. Recunoaștem cu bucurie că avem împreună tradiția Bisericii nedespărțite, centrată pe Taina Euharistiei, despre care dau mărturie sfinții pe care noi îi avem în comun în calendarele noastre. Pe de altă parte, numeroșii mărturisitori ai credinței în vremurile de opresiune și de persecuție din secolul ce s-a scurs, care au demonstrat fidelitatea lor față de Hristos, sunt un germe de speranță în dificultățile actuale.

Pentru a încuraja căutarea deplinei comuniuni, chiar și în divergențele doctrinare care rămân încă, este necesar să găsim mijloace concrete, consultându-ne periodic, cu convingerea că nicio situație dificilă nu este menită să dureze în mod iremediabil și că, datorită atitudinii de deschidere către dialog și a schimbului de informații, pot fi găsite soluții satisfăcătoare pentru aplanarea tensiunilor și pentru a ajunge la o soluție echitabilă în problemele concrete. Trebuie să consolidăm acest proces, pentru ca adevărul plener al credinței să devină un patrimoniu comun, împărtășit și de unii, și de ceilalți, capabili să creeze o conviețuire cu adevărat pașnică, înrădăcinată și fondată pe dragoste.

Știm bine cum să acționăm pentru a stabili liniile care să ne conducă opera de evanghelizare, atât de necesară după perioada sumbră a ateismului de stat. Suntem de acord în a recunoaște tradiția religioasă și culturală a fiecărui popor, precum și libertatea religioasă.

Evanghelizarea nu poate fi bazată pe un spirit de competiție, ci pe respect reciproc și pe cooperare, recunoscând fiecăruia libertatea de a trăi după propriile convingeri, în conformitate cu propria apartenență religioasă.

4. În dezvoltarea relațiilor noastre, începând cu Conferințele Panortodoxe și cu Conciliul II Vatican, am fost martorii unei promițătoare apropieri între Răsărit și Apus, bazată pe rugăciune, pe dialogul în dragoste și în adevăr, apropiere atât de bogată în momente de profundă comuniune. De aceea, privim cu îngrijorare dificultățile prin care trece, în perioada actuală, Comisia Mixtă Internațională pentru Dialogul Teologic între Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă și, cu ocazia întâlnirii noastre de acum, ne exprimăm dorința de a nu se neglija orice inițiativă pentru a reactiva dialogul teologic și pentru a relansa activitatea Comisiei. Avem această datorie, pentru că dialogul teologic va face să devină mai puternică afirmarea voinței noastre de a adânci comuniunea, în fața situației actuale de diviziune.

5. Biserica nu este o realitate închisă în ea însăși: ea este trimisă în lume și este deschisă către lume. Noile posibilități care se creează într-o Europă deja unită și care își extinde granițele pentru a îmbrățișa popoarele și culturile din partea centrală și răsăriteană a continentului constituie o provocare pe care creștinii din Răsărit și cei din Apus trebuie să o întâmpine împreună. Cu cât vor fi mai uniți în mărturisirea Unicului Dumnezeu, cu atât ei vor da expresie, consistență și spațiu sufletului creștin al Europei, sfințeniei vieții, demnității și reconcilierii, valorilor familiei, apărării creației. Europa întregă are nevoie de bogăția culturală creată de Creștinism.

Biserica Ortodoxă Română, centru de întâlnire și de schimburi între tradițiile bogate slave și bizantine ale Răsăritului, și Biserica Romei, care, în componenta sa latină, exprimă vocea occidentală a unicei Biserici a lui Hristos, trebuie să contribuie împreună la o misiune care caracterizează cel de-al treilea mileniu. După expresia tradițională și atât de frumoasă, Bisericilor locale le place să se numească Biserici surori. Deschiderea spre această dimensiune înseamnă a colabora pentru a reda Europei etosul său cel mai profund și chipul său autentic uman.

Cu aceste perspective și cu aceste intenții, prin care dăm mărturie comună înaintea Domnului, îl rugăm să ne facă vrednici de a lucra spre zidirea Trupului Său „până ce toți vom ajunge la unitatea credinței și a cunoașterii Fiului lui Dumnezeu, la starea de bărbat desăvârșit, la măsura vârstei plinătății lui Hristos” (Efeseni 4, 13).

Anatol EREMIA

Savantul care a marcat o epocă în filologia românească

Lingvist, doctor habilitat în filologie (1965), profesor universitar (1966), membru corespondent (1961) și membru titular al Academiei de Științe a Moldovei (1965). Eminent al Învățământului Public (1970), Om Emerit în Știință (1975), Laureat al Premiului de Stat al Moldovei (1979), doctor honoris causa al Universității de Stat din Moldova (1995). Decorat cu „Ordinul Republicii”, Medalia „Dimitrie Cantemir” a Academiei de Științe a Moldovei.

Nicolae Corlăteanu s-a născut în comuna Caracui, jud. Lăpușna (azi rn. Hâncești). Și-a făcut studiile primare la școala din satul natal și medii la Liceul „Alexandru Donici” din Chișinău (1934). A absolvit Universitatea din Cernăuți, Facultatea de Litere și Filozofie și Facultatea de Drept (1934-1939).

La începutul carierei sale a fost practicant la Colegiul de avocați din Chișinău, apoi a activat în calitate de profesor de limbă și literatură la școala feroviară din Ocnița (1940). În 1941 se refugiază cu familia în or. Balașov, reg. Saratov (Rusia), unde activează ca profesor de limbă germană la două școli din oraș. În același an este mobilizat în armată și trimis la munci agricole într-un colhoz din s. Mikolaevka și apoi la o uzină militară din or. Nijni Taghil. În 1943, la solicitarea Ministerului Învățământului al R.S.S.M., este eliberat și angajat în funcție de cercetător științific la Institutul Moldovenesc

de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii, evacuat pe atunci din Chișinău la Buguruslan, reg. Orenburg.

În 1944, revenit la Chișinău, continuă să activeze la aceeași instituție științifică, apoi, ca lector superior la Catedra de limbă și literatură a Universității de Stat din Moldova, unde activează timp de 42 de ani, fiind șef interimar al acestei catedre (1946-1949), conferențiar și profesor universitar (până în anul 1988).

Pe lângă activitatea didactică îndeplinește funcția de șef al Sectorului de limbă și literatură al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a A.Ș. a U.R.S.S. (1950-1958), director adjunct al Institutului de Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a A.Ș. a U.R.S.S. (1958-1961), director al Institutului de Limbă și Literatură al A.Ș.M. (1961-1969), șef al Sectorului de gramatică al aceluiași institut (1969-1990), cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică al A.Ș.M. (1991-2005).

Nicolae Corlăteanu și-a consacrat plener viața științei și profesiei de pedagog, făurind opere de pionierat și de valoare științifică incontestabilă. Savantul a lăsat urmașilor o bogată moștenire lingvistică și o adevărată comoară cultural-spirituală. Aproape că nu e domeniu sau direcție de cercetare în lingvistică care să fi rămas în afara preocupărilor sale. Diapazonul tematicii abordate este cât se poate de cuprinzător: istoria limbii și gramatica istorică, lexicologia și lexicografia, fonetica și fonologia, morfologia și sintaxa, romanistica și limbile neoromanece, derivatologia, sociolingvistica, cultivarea limbii, istoria filologiei. A semnat și lucrări în domeniul științei literare și folcloristicii, precum și eseuri publicistice și de bibliografie științifică. A publicat peste 800 de lucrări științifice și de popularizare a științei filologice, inclusiv 30 de monografii, broșuri, manuale, dicționare, îndrumări metodice.

Investigațiile acad. Nicolae Corlăteanu în problema etnogenezei poporului și a istoriei formării limbii române conțin un vast volum de informații de ordin lingvistic, istoric, etnologic, antropologic etc. Diverse sunt sursele informative explorate: operele istoricilor și scriitorilor antici, texte și inscripțiile de limbă latină clasică, mărturiile scrise ale cronicarilor din Evul Mediu, documentele istorice și actele cancelariilor domnești.

Importante sunt concluziile la care ajunge savantul în urma acestor investigații: romanizarea populației autohtone s-a început cu mult înainte de

cuceririle *de facto* ale Daciei și a continuat secole la rând și după părăsirea Daciei de către romani; împăratul roman Aurelian (270-275) a evacuat din Dacia peste Dunăre doar legiunile romane, populația băștinașă continuând să-și ducă mai departe viața pe pământurile natale; geto-dacii au însușit limba latină și au adoptat modul de viață roman prin contactul direct cu cetățenii romani stabiliți în provincie (administratori, militari, negustori, meșteșugari), prin școli și instituții de cult religios [1, p. 189-196].

Limba română, remarcă acad. Nicolae Corlăteanu, a avut ca bază de formare limba latină vorbită în provinciile romane nord- și sud-dunărene, pe teritoriul locuit încă din Antichitate de populațiile trace și ilire. Geto-dacii, o ramură etnică a tracilor, a imprimat latinei orientale un anumit specific și colorit local, prin elementele lexicale și complexul lor sonor păstrate în noul idiom romanic. Timp de câteva secole geto-dacii au însușit limba latină și au adoptat cultura de sorginte romană. Prin încrucișarea celor două limbi, latina și geto-daca, o a treia limbă nu s-a creat, a biruit latina ca idiom al unui popor de înaltă cultură și civilizație europeană. După cum se știe, secolele IV-VIII, datorită modificărilor de structură gramaticală și componență lexicală, a schimbat fizionomia latinei, atribuindu-i noului idiom, de formație regeneratoare, un statut etnolingvistic și etnocultural propriu. Următoarele secole (IX-XIV) au prefigurat sub toate aspectele individualitatea limbii române. Secolele XVII-XIX, după opinia savantului, reprezintă perioada decisivă în formarea și statornicirea limbii române literare.

Sunt de menționat și de apreciat opiniile acad. Nicolae Corlăteanu în multe probleme de lingvistică. Formarea și dezvoltarea limbii române literare e una dintre problemele capitale ale științei lingvistice, cercetate de savant în profunzime și sub multiple aspecte. În viziunea acad. Nicolae Corlăteanu, trei surse principale au stat la baza constituirii și dezvoltării limbii române literare: a) limba vorbită pe întreg masivul românesc nord-danubiano-pontic: Moldova (inclusiv Basarabia), Muntenia, Oltenia, Transilvania, Bucovina; b) tradiția lingvistică și literară (cărțile vechi, cronicile etc.); c) operele scriitorilor clasici. La făurirea limbii literare au contribuit scriitorii și cărturarii din toate timpurile și de pe toate meleagurile populate de români: I. Heliade Rădulescu, C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Russo, D. Bolintineanu, M. Eminescu, I. Creangă, B.-P. Hasdeu, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, Al. Vlahuță etc. [2, p. 36-41].



31 august 1995. Acad. N. Corlăteanu vorbind la cea de-a cincea aniversare a revistei „Limba Română”



Alături de colegi și foști studenți



2000, Casa Limbii Române. Nicolae Corlăteanu omagiat cu prilejul a 85 de ani



1995. Leo Bordeianu, Nicolae Corlăteanu, Ion Vicol,
Anatol Ciobanu și Alexandru Bantof

Este de remarcat opinia acad. Nicolae Corlăteanu privind limba literară: „limba literară constituie o unitate lingvistică spațială și structurală de rang superior, având o răspândire teritorială și socială generală”. Și în continuare: „limba literară asigură în modul cel mai adecvat necesitățile de redare a gândurilor și sentimentelor vorbitorilor unui popor. Ea constituie un diasistem care s-a format în decursul secolelor... și reprezintă tot ce conține mai de preț vorbirea vie și graiurile locale” [2, p. 10-19, 36-41].

În acest mod, concluzia se impune de la sine: a coborî limba literară la rangul de grai teritorial, cum s-a încercat conform ideologiei regimului de odinioară, pentru a promova existența unei noi limbi române – așa-zisa „limbă moldovenească”, deosebită de cea română, înseamnă a substitui întregul printr-o parte a sa, pentru că, în cazul dat, limba literară reprezintă întregul, generalul, iar graiul – o parte a întregului, particularul. Conform logicii, postulatului dialecticii, generalul, fundamentalul, principalul include particularul, individualul, diversitatea.

Operele lingvistice ale acad. Nicolae Corlăteanu au servit drept fundament teoretic și aplicativ-practic în tratarea multor probleme de actualitate stringentă, acestea referindu-se la statutul limbii române ca limbă oficială în Republica Moldova, ea servind ca principal mijloc de comunicare interetnică pe teritoriul republicii și ca factor primordial în procesul integrării și consolidării societății civile la est de Prut. În interpretarea savantului lingvist, limba română literară este expresia identității neamului românesc, este factorul unificator al românilor de pretutindeni. Ea ne unește pe noi, vorbitorii ei, oriunde ne-am găsi, la vest sau la est de Carpați, de la Tisa până la Nistru și dincolo de Nistru.

Sunt demne de memorizat ideile profunde ale autorului: „limba noastră literară, limba lucrărilor literare și științifice, limba documentelor administrative etc. este... una singură și se numește *Limba Română*, aceeași pentru toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistrieni), pentru cei din Banatul sârbesc, din Bulgaria, Ucraina, Rusia, SUA etc. Limba Română este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” [3, p. 5-6]. Este crezul testamentar al omului de știință Nicolae Corlăteanu.

Un rol de prim ordin în procesul de statornicire a limbii române literare este atribuit de savant operelor scriitorilor clasici și contemporani. Aici sunt de amintit edițiile de carte și studiile: *Capitole din istoria limbii literare* (1980, în colaborare), *Schițe de istorie a limbii literare* (1980, în colaborare), *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate* (1995). În scopul propagării operelor literare ca principale surse de îmbogățire și perfecționare a limbii scrise, Nicolae Corlăteanu inițiază editarea micromonografiilor cu genericul „*Scriitorii moldoveni în școală*”.

În 1984 vede lumina tiparului una dintre primele lucrări din această serie – *Creația lui Ion Creangă în școală*, ea având ca bază cunoscuta monografie *Studiu asupra sistemului lexical din anii 1870-1879 (Contribuția lui Ion Creangă și a altor scriitori la valorificarea stilistică a vocabularului contemporan)*, apărută în 1964. Despre acest studiu prof. Anatol Ciobanu remarcă: „Monografia impresionează prin profunzimea abordării problemelor, prin cunoștințele autorului în domeniul istoriei literaturii române și a celei universale, prin caracterul ei instructiv, înscriindu-se în istoria filologiei romanice ca o contribuție importantă la opera de valorificare a moștenirii clasice” [4, p. 23-24].

Problemele istoriei limbii române, căile de dezvoltare și procesele evolutive, ce țin de sistemul și structura limbii, sunt tratate la cel mai înalt nivel în monografiile și studiile apărute în diferite perioade de vreme: *Începutul scrisului în limba română* (1947), *Originea fondului lexical de bază* (1955), *Rolul factorilor sociali în dezvoltarea limbii* (1968), *Etape ale dezvoltării limbii* (1988), *Scrisul românesc: începuturile lui* (2000) etc. Urmează manualele și cursurile universitare: *Lexicologia* (1969, 1982, 1992), *Fonetica* (1978, 1993), *Cursul de limbă literară contemporană* (1956), elaborate de unul singur sau în colaborare cu alți autori (dr. I. Melniciuc, dr. V. Zagaevschi). Studiul despre latina vulgară, editat în rusește la Moscova în 1974 (*Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками*) și reeditat în românește la Chișinău, în colaborare cu doctor conferențiar Lidia Colesnic-Codreanca, a fost înalt apreciat de specialiști și rămâne până astăzi o operă de unicat în domeniu.

În anii '60-'70 ai secolului trecut, ani de grea cumpănă pentru limba noastră, care ajunsese „la margine de prăpastie”, ea fiind vorbită doar în cadrul familiei și în cercurile restrânse de vorbitori, în sferile oficiale

utilizată fiind, după cum se știe, numai limba rusă, Nicolae Corlăteanu fondează seria de broșuri *Cultivarea limbii*. Articolele publicate în aceste broșuri elucidau probleme de lingvistică și de cultură generală, de scriere și rostire literară, de utilizare corectă a cuvintelor și expresiilor, îndemnau vorbitorii de rând să însușească normele limbii, participând astfel la salvarea și propășirea graiului matern. Aceleași probleme erau discutate și propagate în cadrul emisiunilor de radio și televiziune (*Grai matern, În lumea cuvintelor, Normele limbii literare*), în rubricile din reviste și ziare, fondate și susținute permanent de Nicolae Corlăteanu.

E bine cunoscută opinia savantului în problema raporturilor etnolingvistice și etnoculturale, în urma cărora limbile trebuie să se îmbogățească una pe alta, mai ales la nivel terminologic, respingând astfel supremația funcțională a unor limbi față de altele, referindu-se în special la rolul limbii ruse în funcționarea și dezvoltarea limbilor popoarelor mici din fosta U.R.S.S. A fost combătut și bilingvismul unilateral din republica noastră, arătându-i-se rolul nefast și daunele pe care le-a adus limbii române și culturii naționale. Referitor la împrumuturile din alte limbi, Nicolae Corlăteanu remarcă: „Trebuie să conștientizăm că ceea ce e al nostru, e al nostru, iar ce am luat de la alții, am acceptat pentru că s-a produs cu asentimentul nostru și pentru că de multe ori el venea tot de la latini, prin filieră când grecească, când slavă” [5, p. 36].

Părtașii „moldovenismului”, după cum de asemenea se știe, învinuiau oamenii de cultură și, mai cu seamă, lingviștii că ei, chipurile, românizează „limba moldovenească”. De fapt, sublinia Nicolae Corlăteanu, aici nu e vorba de românizare a limbii, nu se poate româniza ceea ce este demult românesc, ci e vorba mai degrabă de *reromanizare*, iar „a reromaniza înseamnă a romaniza din nou, a pune în circulație mijloacele lexicale de origine latino-romanică pentru a crea posibilitatea de redare și în limba noastră a noțiunilor noi, reclamate de dezvoltarea contemporană socială, economică, culturală etc., înseamnă a introduce termeni științifici, tehnici ce corespund stadiului actual european și mondial. Reromanizarea înseamnă în același timp consolidarea caracterului romanic al limbii române” [5, p. 37].

În multe dintre studiile sale savantul ne atenționează asupra unor adevăruri de netăgăduit. Limba și etnia unui popor sunt entități veșnice, constante, intacte, independente față de dogmele ideologice și doctrinele politice. Statutul ontologic al limbii și specificul etnic al unei

națiuni nu se schimbă de la o epocă la alta, de la o stare socială la alta, de la un regim politic la altul. Substituirea de termeni glotici și etnici nici ea nu se află la cheremul fiecăruia, la voia și poftele unei formațiuni politice, fracțiuni sau unor partide, cât de influente ar fi ele într-un moment dat. Românul a rămas român în toate timpurile și limba română a rămas în esența ei, ca sistem și structură, aceeași în toate vremurile, de la constituirea sa și până în zilele noastre. Limba nu cunoaște salturi în dezvoltarea sa, transformări de moment, neașteptate. Statutul limbii nu poate fi revizuit, după cum nu pot fi revizuite formulele și ecuațiile matematice, după cum nu poate fi restructurată componența chimică a substanțelor, fără a le schimba sau a le lipsi de proprietățile lor naturale. Nu a existat un popor român, cu o limbă de vechime milenară, până în 1812 și altul după 1812 sau până în 1944 și altul după 1944.

Convingerile acad. Nicolae Corlăteanu, în ceea ce privește limba și apartenența etnică a populației majoritare din acest spațiu, sunt bazate pe principii și argumente științifice, acestea având temeiuri trainice în specificul și caracterul ontologic al idiomului și al etniei poporului român. Opinia opozanților însă este de factură subiectivă și ține de un capriciu sau o ambiție personală, dacă nu cumva de indicațiile unor ideologi sau ale unei formațiuni politice. Unitatea limbii române, vorbită în întreg spațiul geografic dacoromân, a fost recunoscută la noi, la est de Prut, în istoricul an 1989, odată cu legiferarea limbii române ca limbă oficială pe teritoriul Republicii Moldova. Consfințirea prin lege a statalității limbii române și revenirea la grafia latină, veșmântul ei firesc, sunt opțiuni istorice ale românilor basarabeni în lupta lor de Eliberare, Renaștere și Statornicire Națională. „Consider că adoptarea legislației lingvistice în 1989 a fost un eveniment ce i-a oferit populației băștinașe posibilitatea de a-și redobândi demnitatea de neam și i-a înlesnit calea spre împlinirea idealului național”, remarcă pe bună dreptate acad Nicolae Corlăteanu [6, p. 14].

Reputatul lingvist a optat pentru revizuirea articolului 13 din Constituție în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în redacția: *Limba oficială a Republicii Moldova este limba română*. „Acest lucru nu afectează în niciun fel nici ambițiile, nici orgoliul cuiva, cu atât mai mult independența și suveranitatea statală a Republicii Moldova... Reformularea convenită a articolului 13 din Constituție va servi drept cheazășie pentru însușirea unei limbi literare (scrise și orale) în formele

cerute de normele respective cu toată terminologia științifică, tehnică, culturală, adecvată exigențelor contemporaneității”, remarcă acad. Nicolae Corlăteanu [3, p. 42, 44].

Problemele limbii romane, precum și cele de lingvistică generală și romanică au constituit obiectul multor studii și articole publicate în culegerile și revistele științifice apărute peste hotarele republicii. Variată este tematica rapoartelor și comunicărilor prezentate în cadrul a numeroase congrese, conferințe și simpozioane, organizate în principalele centre științifice din Rusia, România, Bulgaria, Italia, Cehia, Letonia, Lituania, Georgia etc.

Vin să întregască activitatea științifică a savantului lingvist studiile monografice din ultimii ani. Prestigioasa lucrare *Încadrarea lingvistică în realitățile europene* [7] tratează probleme de mare actualitate pentru limba română de azi, și anume înnoirea, îmbogățirea și desăvârșirea vocabularului general și, îndeosebi, a terminologiei diferitor discipline științifice, tehnice, dar și literare propriu-zise. „În procesul de prefacere a societății, de trecere de la un stadiu social-economic la altul, de dobândire a unor cunoștințe noi, privitoare la natura omului (microcosmos) și la cea a lumii inconjurătoare (macrocosm) orice limbă modernă este chemată ca, prin mijloace expresive adecvate, să răspundă acestei necesități”, subliniază autorul [7, p. 5]. Aceasta pentru că procesele de integrare europeană privesc atât structura, cât și suprastructura societății, referindu-se nu numai la baza economică, ci și la cea socială, politico-juridică, științifică, tehnică, avându-și fiecare specificul și diversele sale forme de manifestare.

În monografia *Neologismul în opera eminesciană* [8] este scoasă în evidență contribuția lui M. Eminescu la constituirea, dezvoltarea și perfecționarea limbii literare românești. Marele scriitor este considerat drept novator de prim rang nu numai în literatură, în creația poetică românească, ci și în materie de limbă română, prin atenția sa sporită față de mijloacele lingvistice de exprimare a ideilor și sentimentelor, prin modul de utilizare a cuvintelor și expresiilor autohtone, alături de cele cu caracter neologic, prin procedeele inovatoare de adoptare și adaptare la sistemul limbii noastre a noilor cuvinte și termeni. În această lucrare se analizează procesul general istoric de formare a limbii literare românești și se caracterizează în special originalitatea modului eminescian de a contribui la îmbogățirea și actualizarea vocabularului

românesc prin intermediul neologismelor cu referire concretă la creația poetică, proza literară și publicistica eminesciană.

Prin manualele și lucrările sale didactice pentru învățământul preuniversitar, prin dicționarele, cursurile universitare de lexicologie, fonetică, istoria limbii literare, așa cum menționează dr. prof. Nicolae Mătcaș, „N. Corlăteanu s-a aflat totdeauna la catedra creșterii spirituale a neamului românesc necăjit și oropsit, pe care l-a vrut dezrobit mai întâi de toate prin lumina cărții” [9, p. 76].

Nicolae Corlăteanu a venit pe lume să caute și să întroneze dreptatea, adevărul științific și istoric despre limba română, despre neamul nostru, și, dacă le-a găsit, le-a împărțit semenilor săi, le-a dăruit generațiilor de filologi prin învățătura sa de cărturar și prin lumina cărții.

Savant cu renume, pedagog de vocație, patriarh al lingvisticii românești, domn al graiului matern, patriot credincios al neamului, cărturar de talie enciclopedică, intelectual de aleasă cultură, om de rară punctualitate și acuratețe, blajin și tihnit, înzestrat cu darul făcătorului de bine și al iertătorului față de cei care au greșit – sunt cuvinte de înaltă prețuire, exprimând iubirea față de acad. prof. Nicolae Corlăteanu, onorat și venerat astăzi de discipolii, colegii și prietenii săi din toate timpurile.

Referințe bibliografice

1. Nicolae Corlăteanu, *Romanizare și reromanizare*, în „Limba Română”, Chișinău, 1999, nr. 3-5, p. 189-196.
2. *Limba română este patria mea. Studii. Comentarii. Documente*, Chișinău, ed. II-a, 2008, p. 36-41.
3. Nicolae Corlăteanu, *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*, în „Limba Română”, Chișinău, 1995, nr. 4, p. 5-6.
4. Anatol Ciobanu, *Vir doctissimus et magister illustrissimus*, în „Limba Română”, Chișinău, 2005, nr. 4, p. 23-24.
5. Nicolae Corlăteanu, *Testament. Cred în izbanda limbii române*, Chișinău, 2010, p. 36.
6. Nicolae Corlăteanu, *Încercările de a crea o „nouă” limbă romanică diferită de cea română nu vor da nici un rezultat*, în „Limba Română”, Chișinău, 2004, nr. 7-8, p. 14.
7. Nicolae Corlăteanu, *Încadrarea lingvistică în realitățile europene*, Chișinău, 2001.
8. Nicolae Corlăteanu, *Neologismul în opera eminesciană. Creația poetică. Proza literară antumă. Eminescu-jurnalistul*, Chișinău, 2004.
9. Nicolae Mătcaș, *Suflet în sufletul neamului*, în „Limba Română”, Chișinău, 1995, nr. 3, p. 76.

Diana VRABIE

Adrian Dinu Rachieru și Basarabia

Sociolog prin formație, critic și istoric literar prin vocație, editor redutabil, prozator cu veleități estetice originale, realizatorul câtorva antologii demne de toată prețuirea, Adrian Dinu Rachieru s-a dovedit în timp unul dintre cei mai implicați oameni de litere în procesul cultural din Basarabia, urmărind, nu fără rarcordare afectivă, epura literară a acestei zone românești.

Făcând naveta Timișoara – Chișinău – Bălți vreme de mai bine de două decenii, criticul de la Timișoara a reușit să prindă pulsul vieții literare din Basarabia. Conectarea la realitățile culturale din Basarabia a fost facilitată în mare măsură și de implicarea sa în toate activitățile literare importante. Puține manifestări literare consumate la Chișinău, Cernăuți sau în Banatul sârbesc vom atesta, de la care Adrian Dinu Rachieru să fi lipsit în ultimi 20 de ani. Prezent la diverse conferințe științifice, simpozioane, dezbateri literare, lansări de carte, eseistul și-a alimentat energiile creative pentru a oferi imagini integratoare asupra spiritualității românești, dincolo de barierele geopolitice. Sociologul cultural este cunoscut pentru intensa activitate de promovare a culturii românilor de pretutindeni, scop în care, de-a lungul timpului, a organizat numeroase evenimente de gen, a semnat rubrici permanente în revistele culturale, a coordonat anto-

logii și monografiile literare, susținând în suplimentul cultural „Paralela 45” al ziarului *Renașterea* rubrica de gen „Românii de lângă noi”, rubrică susținută de domnia sa și în cadrul revistei *Oglinda literară*. În calitate de decan, apoi, din 2012, prorector al Universității „Tibiscus” din Timișoara a sprijinit studenții basarabeni în încercările lor literare. Este și cazul tânărului eseist Vladimir Dunduc al cărui debut a fost încurajat de criticul timișorean, care semnală în prefața volumului *Descriptio Moldaviae Reloaded*: „Încumetându-se a pași («așa cum știm și putem noi», zice cu modestie) pe urmele lui Cantemir, Vladimir Dunduc, un tânăr basarabean de ispravă, cu o bună percepere contextuală a problematicii, ne oferă acest buchet de eseuri, invitându-ne să redescoperim, încântați și contrariați, «Planeta Moldova»”. Mai mult decât atât, activând în calitate de consilier la Editura Augusta, a facilitat apariția unei întregi serii de volume ale scriitorilor de limbă română, aflați temporar dincolo de granițele actuale ale României.

Diagrama stării de spirit consumată în partea stângă a Prutului a fost reflectată în multiplele studii dedicate Basarabiei (*Cele două Românii?*, Timișoara, 1993; *Bătălia pentru Basarabia*, Timișoara, 2000), articole, cronici, pe care criticul Adrian Dinu Rachieru le-a semnat în diverse reviste de specialitate („Convorbiri literare”, „Rostirea românească”, „Limba Română”, „Oglinda literară”, „Metaliteratura” etc.), în numeroasele prefețe, care au tonificat opurile scriitorilor basarabeni.

Beneficiar al arsenalului sociologiei culturale, A. D. Rachieru tratează problema realităților Basarabiei din diverse perspective, prilej pentru a constata: „Basarabia, provincie ruptă din pământul românesc, a fost și a rămas un subiect litigios și un obiect de transfer în relațiile cu marea vecină din Răsărit, în pofida unor momente de acalmie politică și diplomatică” (*Eminescu și Basarabia*). Ulterior, criticul va observa că această chestiune basarabeană devenise o problemă internațională încă în veacul lui Eminescu și pana poetului, cerând „mai mult simț istoric”, n-a ostenit să denunțe faptul.

În volumul *Bătălia pentru Basarabia* A. D. Rachieru își prefigurează strategiile discursive de abordare a procesului literar basarabean, descoperind necesitatea recuperării acestui sector, care nu trebuie să fie un gest „filantropic” și nici „publicitar”, căci „văzută din exterior, examinată cu ochi critic neindulgent, supusă aceluiași etalon,

literatura basarabeană intră într-un firesc circuit axiologic; implicit concurențial”.

Un loc aparte în cercetările fenomenului cultural din Basarabia îl ocupă antologia *Poeți din Basarabia. Un veac de poezie românească*, apărută în 2010, la editura Academiei Române în colaborare cu editura Știința. Volumul oferă o creditabilă oglindă evaluativă, dintr-o pregnantă perspectivă sociologică (și tocmai aceasta reprezintă marca respectivului volum, care îl distanțează față de antologiile de această factură, publicate anterior), în care sunt cuprinse toate generațiile poetice, care au evoluat în literatura din Basarabia, începând cu Mateevici și ajungând la Aurelia Borzin.

Având ochiul antrenat constructiv în conceperea unor atare antologii, dacă ținem cont că A. D. Rachieru este și autorul antologiei *Poeți din Bucovina*, apărută în 1996, criticul realizează un periplu cultural printr-un întreg veac de poezie românească, înregistrând salturile decenale, care sunt decriptate printr-o grilă sociologic-critică, dar și estetică. Ochiul criticului constată că poezia din Basarabia oferă un bogat și variat peisaj, reprezentând „unul din punctele forte” ale literaturii, deci cu atât mai justificată această încercare a antologatorului de a recupera, dincolo de orice complexe, o „zestre literară” poetică, oferind o generoasă acreditare, dar și o perspectivă de integrare în matricea firească.

Înarmat cu răbdarea cercetătorului de cursă lungă, A. D. Rachieru oferă un impunător suport informațional, îmbrăcat în mantia unei lecturi agreabile, care descoperă nu doar scriitori, ci, înainte de toate, personaje ale lumii poeziei din Basarabia. Personaje solare și triste, provocatoare sau previzibile, nihiliste și contradictorii, romantice sau pornocultiste.

Critic atent, în egal ritm, la text și la context, analitic de cele mai multe ori, echilibrat prin natură, dar și prin formație, tolerant în numele unor cauze nobile, A. D. Rachieru și-a durat cu migală și responsabilitate o relație specială cu Basarabia și basarabenii ei. Vocația sa constructivă a susținut viața literară de aici nelipsită de asperități, a încurajat debuturile literare și a irigat apetența de conectare la valorile estetice superioare. Este, în fapt, chiar menirea unui critic autentic.

Iurie BOJONCĂ

Însemnele unui „ADR timișorean”



I.B. – poet, profesor de limba și literatura română, redactor asociat la revista de limba italiană „Luogo comune” din Mogliano Veneto, Provincia Trevizo, Italia. Din volume publicate: *Peștera mâglei* (1996), *Teama de scris* (2002), *Mesaje din ocnele paradisului* (2003), *Râul Zero și plopul fără soț* (2007), *Din pușcăriile paradisului / Dalle carceri del paradiso* (2010).

Aveam pregătit pentru tipar volumul de poeme *Teama de scris*. Un prieten m-a sfătuit să-l propun domnului Adrian Dinu Rachieru. Nu-l cunosc personal. Cum să încep discuția? I-am telefonat. I-am spus că sunt la a treia carte. Convenisem să-i expediez manuscrisul. I-am povestit că am un cunoscut care deține o funcție la aeroportul din Chișinău și ar fi de acord să transmită manuscrisul pe calea aerului. Domnia Sa avea un prieten la aeroportul din Timișoara și astfel a purces la drum, pardon, la zbor *Teama de scris*. Cartea văzu lumina tiparului în 2002 la Editura Augusta. În luna mai este lansată la Salonul de Carte din Chișinău, unde fu prezent și Adrian Dinu Rachieru, consilier literar al editurii. Plin de emoții, îl căutam să-i mulțumesc și să-l întreb dacă poate participa la lansarea volumului meu, planificată la liceul *Prometeu*, unde activam. Odată ce nu-l cunoșteam personal, am întrebat pe cineva dintre scriitorii veniți din România. Unul a zâmbit și mi-a spus să fiu atent la cel care seamănă leit cu Abraham Lincoln, „uite, domnule, are așa o barbă...”. Ne-am întâlnit. Am discutat. A acceptat propunerea de a participa la lansarea de la liceul *Prometeu*. În toamna lui 2002, la Salonul de Carte de la Iași, i-am predat manuscrisul cu poeme *Mesaje din ocnele paradisului*. Lucrarea apare în 2003, odată cu pleca-



Iurie Bojocă, Adrian Dinu Rachieru și Ioan Aurel Pop
la IRCCU din Veneția, 19 mai 2006

rea mea în Italia. De aici încolo vom ține o legătură epistolară până la revederea din mai 2006 la Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică (IRCCU) din Veneția, întâlnire prilejuită de lansarea celor două volume de poezie pomenite mai sus. Din moment ce au fost de acord să includă în programul de activitate lansarea, am insistat să fie invitat și criticul literar Adrian Dinu Rachieru. La acea vreme director al IRCCU era prof. dr. Ioan Aurel Pop, o personalitate marcantă a istoriei și culturii românești „dobă de carte și rămas om de omenie”, vorba oaspetelui de la Timișoara.

După consumarea evenimentului, Adrian Dinu Rachieru mi-a mărturisit despre o misiune importantă ce o mai avea de îndeplinit. Trebuia să meargă la Viganello, în Elveția, unde locuiește Svetlana Paleologu-Matta, eminescolog, autoarea eseurilor *Eminescu și abisul ontologic* și *Jurnal hermeneutic*. I-am transmis din partea-mi și volumele proaspăt lansate. La întoarcere mi-a dat adresa venerabilei doamne și m-a îndemnat să-i scriu. Apucase să citească câte ceva și s-a arătat interesată să ne cunoaștem. I-am scris.

Stimată Doamnă Svetlana Paleologu-Matta,
 iată că se asociază la numărul impunător de admiratori pe care îi aveți încă o ființă umană, subsemnatul acestui răvaș. Domnul Adrian Dinu Rachieru mi-a propus să dăm o fugă cu automobilul până la Viganello, dar n-am onorat solicitarea din anumite considerente formale, ce țin de documentarea individului pe fața pământului. E cu atât mai actuală problema când vine vorba să atingi Europa cu mâna goală. Dar să lăsăm această chestiune în seama celor care ne duc evidența documentelor referitoare la existența noastră. Regret mult că n-am văzut Elveția, o „țară frumoasă pe care nu poți s-o iubești”. Cred că vă recunoașteți afirmația. Mi-a mărturisit-o domnul Adrian Dinu Rachieru când mergeam spre aeroportul „Marco Polo” din Veneția. I-am spus și părerea mea despre orașul pe apă. Veneția e cea mai frumoasă femeie din lume la care dorești mereu să revii oricât ai fi de departe...

12 iunie 2006

De rând cu bucuria produsă de discuțiile epistolare cu Svetlana Paleologu-Matta îmi parveni de acasă o veste grea. O lovitură puternică pe care am trăit-o de la distanță a fost stingerea subită a profesorului meu de literatură Alexei Vakulovski din Antonești, Ștefan Vodă. A plecat din viața mea un sprijin moral și spiritual, un îndrumător și un nănaș literar, dar care mi-a fost și-mi va rămâne și nănaș de cununie alături de nănășica Sofia, ce mi-a plâns la telefon de-i muream de milă. Nici nu puteam să nu-i scriu despre aceasta domnului Adrian Dinu Rachieru, care părăsise Veneția de doar câteva săptămâni. Nu puteam să nu-i mărturisesc faptul că *Scrisoare despre expresia în al nouălea cer*, care mai târziu apare în volumul *Râul Zero și plopul fără soț*, a fost scrisă cu dedicație pentru Alexei Vakulovski.

Stimate Domnule Adrian Dinu Rachieru,
 „scrisoarea” de care v-am vorbit la telefon a fost așternută pe hârtie încă pe când eram acasă, în Republica Moldova. Intenționeam s-o pun în loc de prefață la volumul de poezii **Mesaje din ocnele paradisului**, dar, nu știu din care considerente, am renunțat. Așadar, **Scrisoare despre expresia în al nouălea cer** a fost plăsmuită mai înainte. Noțiunea de „scrisoare” i-am dat-o acum, ca s-o pot încadra în fruntea celorlalte texte. Nici n-o aveam în memoria calculatorului, dar rămase vie în **Memoria genetica**, adică în manuscrisul meu început în Italia, la care revin când am timp liber. Dedi-

cația pe care o fac în capul acestei „scrisori” are o explicație pe cât de proaspătă, pe atât de dramatică.

Era zi de vineri, 19 mai 2006. Noi ne frământam mințile la Veneția cum să organizăm serata de lansare a celor două volume de poezie **Teama de scris** și **Mesaje din ocnele paradisiului**, iar în satul natal Antonești acea zi fu fatală pentru nănașul meu, Alexei Vakulovski, care moare în trei secunde din cauza unui atac de cord. Scriitorii Mihai și Alexandru Vakulovski, pe care i-am invitat la lansare, sunt fiii regretatului Alexei. Dumnezeu să-l ierte și să-i fie țărâna ușoară. Vestea mi-a fost adusă abia duminică, după ce v-am condus la aeroportul „Marco Polo” din Veneția. Aveam o presimțire grea în ziua de 19 mai, însă credeam că emoțiile țin de lansarea care avea să urmeze. După epuizarea subiectului trebuia să fiu mai liniștit, dar nu s-a întâmplat așa. Pe când noi, în duminica zilei de 21 mai, savuram frumusețea trandafirilor în ograda casei de la Mogliano Veneto, str. Cortellazzo, 91 și vă povesteam despre plopul fără soț ce crește pe malul râului Zero, în Antonești consătenii mei, în frunte cu tot colectivul pedagogic, îl petreceau în ultimul drum pe nănașul Alexei, care mi-a fost și-mi va rămâne pentru totdeauna cel mai bun profesor de literatură română. A plecat dintre vii la numai 58 de ani. Dumnezeu să-l odihnească în pace...

15 iunie 2006

În urma vizitei domnului Adrian Dinu Rachieru în Elveția vede lumina tiparului eseul *Eminescu și abisul ontologic* de Svetlana Paleologu-Matta, ediția a III-a adăugită (2007), Editura Augusta, Timișoara. Cercetătoarea de la Viganello spunea mai târziu că gestul de a reedita eseul îi „dăruiește o imensă și autentică bucurie”. Autoarea va rămâne frapată de vizita „profesorului dublat de criticul de o mare finețe, legat de lumea poeticității printr-o ireversibilă vocație”. De aici încolo aproape în fiecare scrisoare va aminti de „generozitatea aproape neverosimilă” pe care o văzuse în Adrian Dinu Rachieru. Credem cu tot dinadinsul că are perfectă dreptate.

Stimată Doamnă Svetlana Paleologu-Matta,

vreau să vă comunic, plin de emoții, faptul că mi-a plăcut mult eseul **Eminescu și abisul ontologic**, dar mai ales ultimul capitol adăugat **Eminescu dincolo de Heidegger**, nu doar din motivul că sunt citat în finalul acestuia. Scrieți cu atâta plăcere despre prietenul Dvs., filozoful italian Antonio d'Augenti, care vede o „formă mobilă a eternității” și în imagine îmi apar mai multe stări și forme ale eternității. Eternitatea lichidă a luat forma

valurilor de mare, eternitatea solodă o văd în crestele munților, eternitatea mobilă e o adiere de vânt, eternitatea totală e „farmecul sfânt”.

Dacă „poezia frânge filozofia” (Antonio d’Augenti), atunci cred că această poezie trebuie să fie o filozofie superioară (prin frumusețea ei) decât filozofia obișnuită și această frumusețe este generată de „eros”, de suferința umană a lui Eminescu.

E foarte interesantă ideea ce o promovați cu referire la cercetarea științifică și domeniul artei. Știința se face a uita omul, dar numai pentru un moment (de un veac), e doar o mică abatere de la normal. Acum lumea începe să înțeleagă nu numai genetica multiplicării, nu doar „cod genetic” avem, dar și „cod poetic”, după cum ați observat...

Dacă un „DNA al universului” este o „totalitate” constituită din „literați și fizicieni”, atunci și faptul că vă scriu acum Dumneavoastră s-a întâmplat din cauza unui **ADR al prieteniei noastre** (s.n.) și a „iubirii sale de cultură”, care poate fi și un „ADR al poeticității” ce știe să dăruiască bucurie, căci „a da bucurie altora merge dincolo de orice bucurie” (Nietzsche). Probabil așa și trebuia să se întâmple. Adrian Dinu Rachieru vă face o mare bucurie prin tipărirea eseului **Eminescu și abisul ontologic**, ediția a III-a, iar Dvs. îmi faceți mie o altă bucurie prin faptul că mă citați în finalul cărții și eu, la rândul-mi, încerc să vă bucur cu o floare de calicantus în miez de ghețar și cu o altă floare de tei în mijlocul verii...

Ieri am vorbit la telefon cu domnul Adrian Dinu Rachieru. I-am spus despre cartea în manuscris **Râul Zero și plopul fără soț**. Am convenit să-i trimit textele prin poșta electronică. A fost de acord cu ideea structurală (o combinare de proze și poeme care comunică între ele, dar și cu cititorul)...

Cu multă căldură și respect,

Iurie Bojuncă

30 ianuarie 2007

P.S. La 15 ianuarie curent, am participat la sărbătorirea lui Mihai Eminescu, o serată literară organizată de IRCCU din Veneția. Vă trimit textul meu pe care l-am citit în limba italiană de rând cu poezia dedicată Dvs. Am dat la toți participanții câte un ram de calicantus înflorit și am spus că această floare Vă place mult. A fost cum a fost, dar se putea și mai bine cu participarea D-voastră și a dlui Adrian Dinu Rachieru. Dar sperăm să recuperăm la vară, odată cu înflorirea teiului.

Iu.Bo.

Lucrând la scrierea cărții *Râul Zero și plopul fără soț*, eram deja parte din acest triumphi frumos: Timișoara – Veneția – Viganello. Duceam o corespondență regulată cu Svetlana Paleologu-Matta și Adrian Dinu Rachieru, lucru foarte important mai ales atunci când ești printre străini. După ce am trimis manuscrisul la Viganello, am solicitat desigur părerea doamnei Paleologu-Matta. Am rugat-o să-mi spună dacă cartea are suflet, inimă și față. Și probabil le are, odată ce a acceptat să-mi scrie și o *prefață*. Domniile lor îmi sunt și azi motoare de energie spirituală și sper să-mi fie în continuare. Iată de ce am găsit de cuviință să remarc acest lucru în *Râul Zero și plopul fără soț*: „Frații de peste Prut ne-au întins o mână de ajutor, oferind mii de burse studenților și liceenilor, începând cu anul 1991 până în prezent. Primeam din toată România loturi considerabile de manuale, literatură artistică și de specialitate. Ne-am bucurat și de o asistență cu cadre didactice în învățământul universitar și preuniversitar. Editurile din Iași, Timișoara, Cluj... au tipărit cărțile scriitorilor basarabeni. Numai editura Augusta din Timișoara cât a făcut în această direcție. Prin cercurile lumii scriitoricești de la Chișinău se spunea în glumă despre criticul literar Adrian Dinu Rachieru că este un fel de ministru al culturii pentru basarabeni, odată ce a promovat asiduu și onest literatura românească din Basarabia prin tipărirea și difuzarea de carte în toată România. În acest context de idei aș mai adăuga că Adrian Dinu Rachieru (ADR) a făcut multe lucruri frumoase în ale literaturii și pentru bucovinenii înstrăinați de Țară”.

Pentru a stabili o legătură între aceste două pasaje, va trebui să ținem cont de ideea că astăzi omenirea a ajuns la obținerea unui aliaj uluitor de minunat prin combinarea miracolelor cosmice și a magiilor poetice, la „un fel de scriitură, ca frumusețe, ca „*ADN a universului*”, precum afirmă eminescologul Svetlana Paleologu-Matta în noul capitol *Eminescu dincolo de Heidegger* din eseul *Eminescu și abisul ontologic*. Acest gând ține de un macrocosmos, pe când eu voiam să ajung la „microcosmosul odăii”, la Basarabia și Bucovina, care ani buni au fost uitate de Țară, dar nu și de Dumnezeu odată ce au rezistat în timp, ba au mai avut și o literatură. Atât pentru basarabeni, cât și pentru bucovineni procesul literar din ultimele două decenii este adânc marcat de însemnele unui „ADR timișorean”, care prin „actul iubirii sale de cultură este legat de lumea poeticității de o irezistibilă vocație” (Svetlana Paleologu-Matta).

Spre fericirea mea, așa s-a întâmplat că aproape la toate proiectele literare Adrian Dinu Rachieru mi-a fost alături. S-a dovedit a fi de bun augur acest început de mileniu odată cu trimiterea manuscrisului la Timișoara pe calea aerului. Astfel, în 2010, tot la Timișoara, Editura Artpress, apare volumul de poeme în limba italiană *Din puscăriile paradisului / Dalle prigioni del paradiso*, prefațat de Adrian Dinu Rachieru. Selecție, traducere, note și postfață de Viorica Bălțeanu. Imaginile ce ornează cartea sunt ale graficianului timișorean Gheorghe Văleanu, dispărut acum două decenii. Deci am ce am cu acel „ADR timișorean”.

Criticul literar născut în preajma cetății de scaun (Suceava), adoptat de Timișoara, împărțit frățește de bucovineni cu *Poeți din Bucovina* (Editura Helicon, Timișoara, 1996) și basarabeni cu *Poeți din Basarabia* (Editura Academiei, București; Editura Știința, Chișinău, 2010) a știut să fie prezent cu pana, dar și cu umărul în cele mai fierbinți zone ale României postdecembriste întru apărarea românismului și promovarea adevărului istoric. A urmărit-diagnosticat-cercetat-publicat producțiile literare, mai ales ale românilor din afara României. Este poate cel mai fidel elev al lui Eminescu, el a ascultat și a înțeles tema cu referire la problema basarabeană, fapt care i-a marcat parcursul activității literare plin de dezbateri, dar și de „bătălii” grele. Pentru a ne argumenta e suficient să amintim volumul Domniei Sale *Bătălia pentru Basarabia* (Timișoara, 2000). Acum câțiva ani, plimbându-ne pe străzile de apă ale Veneției, îmi povestea despre o tendință stranie în lumea scriitoricească a României ce ține de așa-zisa *revizuire a valorilor*. Apare un val de demolatori care încearcă, chipurile, să recalibreze entitățile spirituale așezate perfect în istorie și în conștiința națională. Probabil această foame de demolare este un semn care anunță era globalizării în România. Auzind acestea, cum să tac? Mă văd obligat din nou să recurg la un pasaj din *Râul Zero și plopul fără soț*: „Poate cei de la București, suprasaturați de cultură, au dreptul moral să vorbească despre o *debara a valorilor* (s.n. – I.B.) dacă cred cu tot dinadinsul că idealurile naționale ale României pentru care a luptat și Eminescu au fost atinse odată cu intrarea în Uniunea Europeană. Însă pentru noi, cei din Basarabia ori «dulcea Bucovină», Eminescu rămâne de «cea mai nemijlocită și incandescentă actualitate» (Al. Oprea) mai ales prin articolele de la «Timpul», în care îl vedem «profund angajat în destinul istoric al țării sale», după cum remarcă minunat Svetlana Paleologu-Matta în eseul *Jurnal hermeneutic*. Cu atât mai mult azi sporește

actualitatea poetului pentru românii din afara Țării, când, *după un lung abandon istoric, cum observa cândva N. Iorga, România a redescoperit că este o țară înconjurată de români*, citat de Adrian Dinu Rachieru în volumul *Poeți din Bucovina*. O consecință a *abandonului istoric* o trăim acum când nu știm cu ce să ne tratăm de «boala copilăriei comunismului» și luăm drumul exodului”.

Sociolog, ca pregătire universitară, un expert de sinteză și bun cunoscător al procesului literar românesc, Adrian Dinu Rachieru a știut să arbitreze competent și metodologic dezbateri foarte complicate cu referire la tema eminesciană (*Eminescu după Eminescu (Texte și contexte)*, Editura Augusta, Timișoara, 2009). Dar așa cum se întâmplă mai des, atunci când „arbitrul” e imparțial și foarte sever, poate fi acuzat de ambele echipe aflate în câmpul „bătăliilor” literare. Poate de aceea a făcut și publicistică sportivă (vezi volumul *Cei doi Hagi*, Timișoara, 2007), ca să dea de înțeles „jucătorilor” că ar putea fi eliminați din competiție în cazul în care se abat de la normele elementare.

Faptul că are și funcții de responsabilitate la Universitate nu a redus viteza mașinării sale de scris și nici n-a făcut simplificări de prieteni și de prietenii, cum se mai întâmplă pe la noi. În tot ce a realizat a depus muncă enormă și suflet, și răbdare, și multă cumsecădenie. Fire cumpătată și clară, ferm pe pozițiile sale, mereu de partea adevărului istoric și a principiilor estetice, Adrian Dinu Rachieru a știut să îngrijească gospodărește sute de manuscrise, care, sub ochiul sau critic, au devenit cărți de proză și poezie. Timpul le va cerne și le va pune la locul lor pe toate. Să fim liniștiți.

Ferice Mama Felicia care a dăruit culturii române acest „ADR timișorean”, nu ne rămâne decât să-l valorificăm, transpunându-l cu toată încrederea și în circuitul european prin traducerea și promovarea operelor Domniei Sale. În acest sens, am încheiat deja „un acord” cu o altă Felicie (fica mea), doctor în limbi moderne, care va traduce în limba italiană din lucrările lui Adrian Dinu Rachieru.

LA MULȚI ANI, MAESTRE!

Veneția, 2015

Doina CERNICA

Sub cerul apostolatului și al României Mari



D.C. – membră a Uniunii Scriitorilor din România, a Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România și a Uniunii Internaționale a Presei Francofone, este autoare a unor cărți de proză și publicistică, traducătoare și realizatoare a paginilor săptămânale de literatură și artă de la cotidianul „Craionou”, Suceava. Distinsă cu premii naționale și internaționale. În anul 2011, orașul Terville (Franța) i-a acordat Marele Premiu „pentru calitatea scrisului și pentru talentul de povestitoare”.

Deși am studențit în aceeași perioadă și în același perimetru universitar, pe omul de carte Adrian Dinu Rachieru, stabilit în Timișoara după absolvire, l-am întâlnit abia în 1988, într-una din desele sale reîntoarceri acasă, la Soloneț, reîntoarceri în care era obișnuit și popasul mai lung sau mai scurt la Suceava. Venise împreună cu scriitorul Daniel Drăgan, atunci redactor-șef al „Astrei” brașovene, în cea mai strălucită perioadă a revistei din istoria sa nouă. Din acea primă întâlnire, mi-a rămas gravat în memorie atașamentul puternic față de părinți. Pe tatăl său, învățătorul emerit Ioan V. Rachieru, o legendă a școlii sucevene, aveam să-l cunosc și să scriu cu admirație despre devotamentul cu care își înnobila așezarea nu numai cu timpul dăruit cărții și elevilor ca dascăl și director al instituției care îi poartă azi numele, ci și cu inițiative și implicare în construcții în folosul semenilor: noi săli de clasă, un monument al eroilor, monografia Solonețului ș.a. Pe mama, învățătoarea Felicia Rachieru, nu am văzut-o niciodată, o știu doar din povestirile fiului, întotdeauna cu dragoste și cu grijă pentru viața sa în singurătatea văduviei și apoi a unei vârste înaintate. Am fost împreună la Chișinău și țin minte telefoanele zilnice pe care i le dădea și apoi scurtele sale absențe din manifestările literare de la miezul

zilei, momentul în care știa că o găsește în grădină, într-un loc în care avea semnal pentru celular și în care mama îi aștepta telefonul.

În anul 2011, prezenți, sosind din Timișoara, Domnia Sa și universitarul Ioan David, director al unei prestigioase edituri, la un triplex literar la Vatra Dornei la care de asemenea fusesem invitată, am venit împreună spre Suceava, oprind un scurt răstimp în Soloneț, cât să-i văd casa copilăriei – cu aerul ei sever și durabil și cu brazi înalți în față mi s-a părut cea mai frumoasă din sat –, și cât să urce în cimitirul cu iarbă și flori fragede și curajoase în aerul aspru al începutului de primăvară ca să aprindă lumânări la mormântul părinților. Cei doi erau în drum, cu portbagajul mașinii plin de volume proaspete, spre Salonul de Carte pentru Copii și Tineret de la Chișinău.

O călătorie și aceasta definitorie pentru omul de carte Adrian Dinu Rachieru. Venind dintr-o familie bună, dintr-o lume formată sub cerul apostolatului și al României Mari, și-a înțeles viața și scrisul sub imperativul unei misiuni: criticul, istoricul literar, antologatorul, editorul i-a avut permanent în vedere pe scriitorii românilor de pretutindeni, pe românii de pretutindeni într-o manieră eficientă și însuflețitoare, care l-a înrudit de la început cu un Grigore Vieru, un Mihai Cimpoi sau un Vasile Tărățeanu. Am să repet ceea ce am spus de atâta ori: nicio editură din România nu a făcut cât Augusta Timișoara, cu Adrian Dinu Rachieru consilier editorial, pentru scriitorii români din nordul Bucovinei (și din sudul ei!), din Basarabia și din Banatul sârbesc. Mi-l amintesc, întotdeauna cu nobila povară a cărților, urcând la Cernăuți, mergând la Chișinău, trecând Dunărea la frați, la cei atât de mult ai săi și atât de puțin, din păcate, ai noștri, chemându-i pe unii la alții, adunându-i, pe cât cu putință, pe unii și pe alții, să se cunoască, să se citească, să se iubească.

Parcă ieri a trecut pragul ziarului „Crai nou” Suceava (onorat de lunga sa colaborare) împreună cu poetul Pavel Gătăiașu din Novi Sad, cu pictorul Traian Todoran (redactor la secția de limba română a Televiziunii Novi Sad) și cu poetul Vasile Barbu din Uzdin. Parcă astă-primăvară am fost la Salonul de Carte de la Chișinău, împreună cu Domnia Sa și cu poetul Emilian Marcu. Dar sigur n-a fost nici ieri, nici astă-primăvară, timpul zboară pe negândite, Adrian Dinu Rachieru a ajuns de acum la o asemenea vârstă și mai ales la o asemenea bogăție de cărți și

de fapte bune încât omagiul se impune. Și se desăvârșește cu evocarea unui gest grăitor. Era în aprilie, cu vreun deceniu în urmă, și Claudia Balaban, directoarea Salonului de Carte de la Chișinău, prefațând cu un mic bilanț punctul culminant și încheierea impresionantei manifestări, a menționat, printre altele, și dificultatea (inclusiv materială) a pregătirii acesteia, prilej să le mulțumească celor care au sprijinit-o. Participarea internațională extraordinară, ca și numărul impunător al cărților aduse pentru lansare sau pentru o primă vizionare aici, crescuse previzibil miza premiilor așteptate cu nerăbdare. Și de obiceiul (mai puțin existent în România) al unui „plic”, alături de diplomă, destul de consistent pentru bucuria scriitorului mai niciodată apreciat și din acest punct de vedere. Nu-mi amintesc cu ce carte personală, pe lângă mulțimea celor ale basarabenilor editate de Augusta, venise atunci domnul Adrian Dinu Rachieru, dar nu am cum să uit furtuna de aplauze pe care a stârnit-o întâi numele lui ca laureat al Premiului Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și apoi precizarea pe care a făcut-o urcând pe podium că donează premiul organizatorilor, contribuție la pregătirea următoarei ediții a Salonului.

Acesta este omul, omul cărții, scriitorul român din Solonețul Bucovinei Adrian Dinu Rachieru, așa cum, atâția dintre noi, îl cunoaștem: patriot, aristocrat, un intelectual rar, nerăpus și de neînfrânt, nici de relele vremii, nici de propria luciditate, în misiunea în care și-a angajat viața și scrisul. O misiune întregitoare.

Alexandru Ovidiu VINTILĂ

Amintiri din hristosferă, un superlativ al lucidității



A.O.V. – licențiat în istorie și filozofie, diplomat în inginerie și management agroturistic. Doctor în științe socioumane. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Redactor-șef al revistei „Bucovina literară” și membru în colegiul de redacție al revistei „Scriptum” a Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava. Cărți publicate: *caricatura de cretă* (2004), *miezoonoptice. tradiția rupturii* (2008), *cartea lui koch* (2009), *viața preschimbată* (2011), *Demersul dialogic. Semne ale unei experiențe a înțelegerii* (2011), *Traian Brăileanu. Întruchipările rațiunii. Fapte, idei, teritorii ale realității din interbelic bucovinean* (2012), monografia *Traian Brăileanu. Dialectica unei istorii personale* (2013).

Recentul tom *Amintiri din hristosferă*, semnat de Vasile Andru și apărut anul trecut la Editura Antet din București, are forță și coerență, deși aparent este construit din amintiri dispartate. Aerul sapiențial și aroma de creștinism sunt elementele care conferă un fel personal cărții de față, amprentă recognoscibilă pentru scriitura autorului bucovinean, „un spirit din categoria rară a lui Deepak Chopra”, potrivit afirmației istoricului și criticului literar Marian Popa.

Cum suntem, până la urmă, și suma tuturor întâlnirilor de care am avut parte, Vasile Andru ne relatează câteva din multele contacte umane pe care, de-a lungul anilor, le-a avut în diverse călătorii întreprinse în lumea largă. Mai mult, vizitele în anumite țări de pe mapamond sunt pentru autorul *Amintirilor din hristosferă* un pretext pentru a realiza portretele unor personalități memorabile, care au influențat, într-un fel sau altul, spațiul respectiv. Prin urmare, tușele lui Vasile Andru au subtilitate retorică și expresivitate, profilurile construite aducând profit indiscutabil oricărui lector.



Aflat la Tokyo, în septembrie 2010, autorul volumului ține să vorbească despre binecuvântarea dată Țării Soarelui Răsare de către Monseniorul Ghika, *un călător mistic, cu o barbă albă, de patriarh carpatic*. Ajuns în Japonia cu ocazia instalării unei mănăstiri carmelite și aflând că împăratul Hirohito era mâhnit că nu poate avea descendenți masculini, înaltul prelat îl va binecuvânta pe acesta făcându-i semnul crucii pe frunte și rostind: „Să te binecuvânteze cel Atotputernic”. Și: „Fie ca numele tău să dăinuie și să ți se nască un fiu”. Și asta în condițiile în care i s-a explicat în prealabil că un astfel de gest reprezintă un delict din moment ce împăratul este considerat a avea origine divină, fiind una cu Dumnezeu în ipostaza sa de fiu al lui Amaterasu, zeitate a soarelui și a luminii în șintoism. Pe lângă faptul că împăratul Japoniei a încuviințat intenția părintelui catolic, interesant este și faptul că, în același an, pe data de 23 decembrie, monarhului i s-a născut un băiat. Este vorba despre actualul împărat al Japoniei, Akihito.

În sfârșit, Vasile Andru mai istorisește că Monseniorul Ghika va face și o a doua călătorie în spațiul unde s-a inventat haiku-ul, în scopul de a susține și de a da importanța cuvenită așezămintelor medicale întemeiate de prietenul său, preotul-medic Totzuka, un japonez încreștinat, pe care l-a cunoscut la Paris, în casa filozofului Maritain. Japonezul înființase mai multe instituții medicale în Tokyo și prin împrejurimi, precum și un ordin religios, „Asociația Fraților și Surorilor Sfântului Ioan”. Într-unul dintre spitale, o leprozerie, preotul catolic român, cu studii inclusiv de medicină, va săvârși liturghia de Crăciun. Mai târziu, el însuși va povesti, susține Vasile Andru, cum i-a împărtășit pe leproși, simțind în ei puterea sfintei taine a euharistiei și cum în trupurile lor ruinate de boală a aflat că „stăteau suflete de sfinți”.

Concluzionând, scriitorul bucovinean va sublinia că rostirea și lucrarea Monseniorului Vladimir Ghika sunt argumente despre cuvântul-faptă, adică acel cuvânt purtător de duh, teoforic, al celor harismatici care schimbă destine.

Fraza preacucernicului părinte, beatificat de Vatican, „Vei fi frumos și impalpabil ca un jurământ care-și pune pecetea pe viitor”, i se pare a fi lui Vasile Andru cheia sorții Monseniorului Ghika.

De la un capăt la altul al cărții, pe tot parcursul *Amintirilor* sale, cu naturalețe și acuitate, autorul va elabora veritabile teritorii de analiză. Ast-

fel, ajunge să explice și ce înseamnă să te situezi în *hristosferă*, sintagmă care i-a fost inspirată de antropologul mistic Theilard de Chardin. „*A fi în hristosferă* nu este o indicație confesională [...]. Este [...] indiciul conștiinței nemărginite, despuiate de ego”, aflăm de la Vasile Andru. Conform Codului lui De Chardin, *hristosfera* este al patrulea stadiu de evoluție cosmoteandrică (cosmos – divinitate – om), punctul sau câmpul spiritual omega spre care converg toate, și omul, și universul, conștiința nemărginită, înfinită. Într-un cuvânt: *cerul*.

Urmărind să pună în discuție *ceea ce nu poate fi măsurat*, profunzimi-le existenței, complexa problematică umană, o face fără să recurgă la niciun fel de poncife, textele sale deopotrivă captivând și provocând cititorul. Și cum oare să nu îți stârnească interesul, spre exemplu, o întâlnire cu Maica Teresa la Calcutta, cum de altfel se intitulează una dintre narațiunile acestei cărți. Insistând asupra *distanței dintre om și mitul său*, Vasile Andru ne va descrie apariția Maicii Teresa după cum urmează: „[...] cu simplitate și cu o expresie de bunătate rustică. A apărut fără fast și fără protocol. Este desculță. Scundă, fragilă și desculță. M-a frapat să văd picioarele acelea mult umblate, cu degetul mare prominent, depărtat de celelalte. Îndoită de spate. Ochii foarte vii, dând o mare lumină feței sale”. Întrebată „despre viața ei minunată și despre taina misiunii sale”, i-a răspuns „cu multă simplitate că viața ei este obișnuită, iar taina ei este mila și dragostea”. „Da, un om obișnuit, cu o credință neobișnuită, cu mare putere de convingere, cu har. A fost numită Maica Teresa a Milei. Tot un miracol este și darul ei de a sădi speranța. De a face din speranță o energie a mântuirii, a răscumpărării”, adaugă autorul în finalul evocării amintite, încredințat că, în chip esențial, „minunea vieții ei a fost puterea de a polariza binele abundant”.

Fără să-și ordoneze cronologic *Amintirile din hristosferă*, de la întâlnirea cu Maica Teresa, care a avut loc pe data de 25 aprilie 1992, în Sâmbăta Mare, se va întoarce în aprilie 1984, la Moscova, unde a petrecut Sărbătorile Pascale, invitat fiind la un simpozion de literatură. Aici, la Casa Scriitorilor, l-a cunoscut pe Cinghiz Aitmatov, cel care a descris fenomenul mancurtizării în romanul *O zi mai lungă decât veacul*. Acesta „avea o statură impunătoare, osoasă, colțuroasă, de om coborât din triburi nesupuse despre care a scris”, schițează Vasile Andru portretul marelui scriitor kirghiz.

A doua și ultima parte a cărții autorul o rezervă pentru *a povesti sufletul românesc*. Ținând o conferință la Melbourne, Vasile Andru va preciza: „Pentru cei din emigrație, limba română este fapt de identitate, de memorie abisală, de personalitate”. În același context, va afirma că limba română are sacralitate și hieratism. „Trăirea religioasă conferă hieratism limbii și, prin ea, minții. Popoarele creștine au minți creștine. [...] Hieratismul limbii române se mai păstrează astăzi în câteva enclave, în zone izolate, necorupte. Aceștia mențin româna la sacralitate. Părinții voștri provin oare din asemenea enclave? Redescoperiți-le. Bucovina, Țara Lăpușului, Țara Loviștei... Și mai sunt, peste tot, uneori tănuite, alteori uitate. Sacralitate are limba în care s-au scris opere inspirate de înțelepciunea divină. În română s-au scris astfel de opere? Epistolele lui Calinic de la Cernica, textele călugărului Gherasim Putneanul de la Roman. Dar și opere muzicale, divin inspirate, precum acel *Magnus Cantus Caelestis* de Ioan Căianu Valachus (sec. 17) de la Mănăstirea Șumuleu din Ardeal, lucrare considerată «logos cântat»”, explică sem-natarul *Amintirilor din hristosferă*.

Într-o altă conferință, la Barcelona, narată în volumul de față, va aborda tema identității în contextul globalizării. Răspunzând la întrebarea „De ce este folositor să-ți păstrezi identitatea?”, cărturarul va arăta că: „Este folositor [...] pentru sănătatea psihică, pentru echilibrul psiho-afectiv. A-ți îngriji rădăcina înseamnă că nu vei fi un dezrădăcinat, chiar dacă te-ai smuls din solul natal. Știm cât rău psihic aduce dezrădăcinarea, știm că poate fi, aceasta, sursă de prăbușiri interioare. A păstra un mediu românesc, cu o identitate firesc exprimată, înseamnă a evita trauma dezrădăcinării, oriunde ne-am afla. Rădăcina este sursă de putere. Sursă de coeziune. De aceea, chiar în epoca globalizării, adică a egalizării tuturor la un nivel de stereotipă civilizație (capitalistă, de consum, să zicem), iată, chiar în aceste condiții, este foarte actuală știința genealogiilor, a originilor, a identității etnoculturale”. Tot privitor la tema identității, în ultima evocare a cărții, datată Sydney, 31 martie 2010, Vasile Andru ni-l plasează în prim-plan pe Eminescu: „În casele de emigranți români prin care am intrat, am văzut că este nelipsit un volum de poezii de Eminescu. Am văzut și volume noi, dar și ediții interbelice, în Editura Fundației Regale, carte rară astăzi. [...] De ce această opțiune Eminescu? Pentru noi el este un document psiho-etnic (memoria originii); dar înseamnă și premisă de integrare (adică: vindecarea răni

ruperii de origini). Este temeiul unui act bipolar, de idealism și eficiență. El este fapt de identitate: el rezumă acel acasă, acel arhetip al patriei lăuntrice. Omul fără identitate, fără memoria rădăcinilor este slab, este un învins”. Pe de altă parte, opinează autorul, Eminescu ne ajută nu doar să ne definim etnic, „dar și să ne articulăm la universal, la planetă, la condiția de conviețuire multietnică, aici, în dominionul englez. Temele universal-umane din poezia sa activează în noi un sentiment tonic al apartenenței universale. Și asta ne ajută la integrare în noul spațiu în care ne-am strămutat. Arta genială este și o tămăduire de trauma deznădăcinării. O articulare la un destin universal”.

Așadar, *Amintiri din hristosferă* este o carte de raftul întâi, pe care aș cataloga-o drept un superlativ al lucidității, o scriitură sapiențială sportitoare.

Roxana PAȘCA

O lucrare valoroasă în domeniul antroponomasticii



R.P. – profesoară de limba și literatura română la Școala Gimnazială „Mihai Viteazu”, Valea Chioarului. Masterandă, Facultatea de Litere, Centrul Universitar Nord Baia Mare, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca.

Activitatea științifică a Daiane Felecan se cristalizează și în cel mai recent volum, intitulat *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale: de la paradigme teoretice la practici discursive* (Editura Mega, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2014, 300 p.), lucrare ce înmănușează o serie de studii apărute în publicații fie românești, fie străine, reprezentând reluări și rafinări ale unor considerații teoretice și practice anterioare. Permanenta preocupare a autoarei de a aprofunda investigațiile sale reiese din tema de cercetare comună a lucrărilor din volumul de față – antroponimele neconvenționale –, de altfel, și subiectul proiectului CNCS câștigat de Daiana Felecan în 2011, *Unconventional Romanian Anthroponyms in European Context: Formation Patterns and Discursive Function* (*Antroponime neconvenționale românești în context european: tipare de construcție și funcție discursivă*).

Lucrarea cuprinde trei capitole, precedate de *Cuvânt-înainte* (scris de către dna Ioana Vintilă-Rădulescu), de *Nota autoarei* și de o introducere intitulată *Prolegomena la o altfel de numire. Actul denominării, între convențional și neconvențional*, preambul ce are menirea de a clarifica noțiunile teoretice care stau la baza analizei din întregul volum.

Capitolul I, intitulat *Despre funcția numitoare a limbajului*, este constituit din cinci articole, care se remarcă printr-o incontestabilă originalitate în ceea ce privește abordarea interdisciplinară din care sunt studiate antroponimele neconvenționale. În acest sens, suportul teoretic al cercetării îl constituie socio- și etnolingvistica, pragmasemantica, gramatica funcțională, iar domeniul concret de investigație este antroponimia. Obiectivul general al subiectului tratat îl reprezintă „extinderea descrierii sistemului antroponimic românesc tradițional prin luarea în considerare a antroponimelor neconvenționale utilizate în spațiul public și prin identificarea unor aspecte funcționale ale sistemului actual, în care formațiuni locale se îmbină cu elemente universale, ca rezultat al globalizării” (p. 29). Astfel, autoarea pune în discuție constituenții formulei antroponimice, diferențiind între cele convenționale și cele neconvenționale, ca ulterior cercetarea să fie dirijată în direcția următoarelor clase de antroponime neconvenționale: *porecla*, *supranumele* și *nickname-ul*, acestuia din urmă alocându-i-se un studiu separat în al doilea capitol al cărții (*Un antroponim neconvențional: nickname-ul*). Sunt prezentate în continuare aspecte insuficient investigate în antroponimia românească de până în prezent, precum abordarea antroponimului în perspectiva actului comunicativ sau investigarea antroponimelor în contexte, cercetări care au avut drept rezultate *stabilirea categoriilor de antroponime neconvenționale specifice spațiului public românesc, descrierea tiparelor lingvistice ale acestora și identificarea funcției lor discursive*.

Capitolul al II-lea, *Produsele discursive ale denominării personale neconvenționale: între antroponime de iure și antroponime de facto*, solid fundamentat teoretic, se remarcă prin argumentarea riguroasă a premiselor cu fapte de limbă relevante. În studiul *Engleză vs. latină în construcția apelativelor neconvenționale din româna actuală. Considerații sociolingvistice* este explicat felul în care s-au format unele apelative neconvenționale din spațiul public românesc contemporan, în conformitate cu tipare de construcție englezești sau latinești, ajungându-se la concluzia că acestea sunt „expresii lingvistice socializate, rezultate ale creativității libere a locutorilor” (p. 143).

O altă dimensiune investigată o reprezintă antroponimele cu valoare generică în limba română (vezi *Antroponime cu valoare generică*

în limba română), autoarea urmărind manifestările acestora la nivel lexical, semantic și pragmatic. Studiul evidențiază faptul că antroponimul generic este rezultatul asocierii constante a unui nume propriu cu anumite valori contextuale, care îi motivează semnificația generică. Întrucât cercetarea s-a axat pe valorile *depreciative* conotate de antroponimele generice vizate (analizate în funcție de multiplele grade de genericitate), sunt identificate categorii pragmatilistice precum: *prototipul omului simplu* (Ion, Gheorghe și Maria / Mărie), *prototipul persoanei fără instrucție* (badea Gheorghe sau lelea Mărie), *prototipul personajului anonim* (Nea Nae, Nea Fane, Nea Frână, Nea Sulă / Sulică), *prototipul personajului care stă de-a curmezișul evidenței* (Gică Contra), *prototipul cetățeanului neprecizat* (Popescu Ion, Popescu Ana), *prototipul anonimului insignifiant* (Neica Nimeni, Nimeni în Drum), *prototipul performerei în treburile casnice* (Marița, Veta, Bubulina), *prototipul ghicitoareii* (Mama Omida), *prototipul bucureșteanului* (Mitică), *prototipul indivizilor interșanjabili* (Lache – Mache, Mitică – Costică, Niță – Ghiță), *prototipuri din bancurile românești* (Ion – Mărie, Ion – Gheo, Bulă – Alinuța)¹.

Tot în cadrul acestui capitol este inclus și studiul *Aspecte ale balcanismului reflectate în modul de utilizare a antroponimelor în spațiul public românesc actual*, care își propune să descrie conceptul de balcanism în diacronie, oprindu-se asupra felului în care sunt utilizate antroponimele în spațiul public românesc actual. Cercetarea începe cu câteva considerații de natură istorică, referitoare la profilul geopolitic al României, în care se identifică două fizionomii diferite: *o fizionomie transilvăneană* și *una balcanică*. Este ilustrat „felul în care vorbitorul actual înțelege să inoveze – altfel spus, să-și exercite competența expresivă – în domeniul utilizării antroponimelor în spațiul public românesc, pe coordonata conceptului de balcanism” (p. 203). Pornind de la câteva contexte diagnostice, sunt identificate funcțiile și disfuncțiile „rezultate de pe urma amalgamării registrelor comunicative în discursul public contemporan” (p. 203). În ceea ce privește discursul mediatic românesc, balcanismul se manifestă la nivel pragmalingvistic prin *apelul la mărcile discursului adresat* (lipsa formulelor protocolare de adresare în fața numelor persoanelor publice, stereotipizarea unor formule de adresare proprii registrului oral, tutuiala, calificarea negativă a numelui cu scopul de a ironiza interlocutorul) și prin *desemnarea prin prenume*

sau hipocoristice a persoanelor publice în contexte formale de comunicare (utilizarea formulelor de adresare specifice mediului suburban, utilizarea strategiilor impoliteții lingvistice).

Studiul *Aspecte ale numirii mediate (cazul antroponimelor neconvenționale – AN)* reprezintă varianta în limba română a cercetării publicate sub titlul *Mediated Naming: The Case of Unconventional Anthroponyms* în singura revistă de onomastică din lume cotate ISI „Names: A Journal of Onomastics”, vol. 61, nr. 4, December 2013. Daiana Felecan pornește de la precizarea coordonatelor socio- și psiholingvistice ale atribuirii de nume, conchizând că în cadrul acestui proces are loc un transfer al celui care numește în cel numit, întrucât numele reprezintă suma experiențelor nominatorului și prea puțin ale subiectului numit. Antroponimele neconvenționale din acest studiu nu îl desemnează în mod direct pe referentul inițial, operația de identificare realizându-se mediat, prin trimitere la un (aducere în prim-plan a unui) referent secundar: „la ținta referinței (referentul inițial) se ajunge prin introducerea în spațiul-părinte a unui spațiu-copil (referent secundar sau declanșatorul referinței)” (p. 254). Este pusă în discuție o modalitate de desemnare a referentului diferită de cea convențională, și anume aceea prin mediere, prin intermediul „adjuvanților nominali” (p. 254), care fixează referința prin *alteritate* (*mama lui Isus, fiul lui David, Fiul lui Dumnezeu*), *locativ* (*Bardul de la Mircești, Monahul de la Rohia*) și *proprietate* (*Doamna de Fier, Luceafărul Poeziei Românești, Luceafărul Huilei*).

Ultimul capitol, *Pentru că și pisicile trebuiau să poarte un nume...*, stă sub dimensiunea ludicului, fiind consacrat actului de numire a pisicilor de companie. În prima parte se prezintă cadrul teoretic referitor la atribuirea numelor de animale, urmat de analiza corpusului, alcătuit din 400 de nume de pisici. Sunt identificate trei etape în cadrul actului de numire a animalelor de companie: *etapa numirii generice* (hiperonimul: animal), *etapa numirii specifice* (hiponimul: rasa) și *etapa numirii individualizatoare* (hiponimul: particularul). În urma acestei cercetări, autoarea semnalează faptul că numele pisicilor de companie este rezultatul relației afective dintre proprietar și animal, acest produs nominal fiind „o exteriorizare verbală subiectivă a nominatorului, care optează pentru una din cele două posibilități denominative: fie alege dintr-un

inventar preexistent specific [...], fie își exercită creativitatea liberă, construind unități noi” (p. 294).

Având certitudinea că însemnările noastre au evidențiat doar parțial bogăția de aspecte puse în discuție în prezenta carte recenzată și conștienți fiind că valoarea acesteia rezidă, deopotrivă, în acuratețea științifică și în argumentarea solidă cu fapte de limbă diverse și relevante, considerăm această lucrare un instrument util pentru cercetătorii din domeniul antroponomasticii, în special, și al lingvisticii, în general.

Note ■ ¹ Menționăm că toate aceste exemple sunt integrate în contexte și reprezintă baza unei analize complexe pe care Daiana Felecan o realizează în studiul menționat.

Marina ȚURCANU

„Îndoiala a fost și rămâne principiul meu de viață”*



M.Ț – studentă la anul II,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
U.S.M.

Astfel se intitulează cartea de dialoguri a jurnalistului Vasile Malanețchi cu scriitorul Vladimir Beșleagă. Obiectivul urmărit în noua lucrare este de a prefigura „un profil complex, conturat preponderent din interior, cu pensula înmuiată în propria paletă de culori, al scriitorului Vladimir Beșleagă”. Autorul a ales drept modalități de abordare a realității „introspecția, la care se recurge atunci când este vorba despre cunoașterea universului intim al scriitorului, a vieții lui private, și privirea retrospectivă prin care se fac incursiuni în trecutul mai îndepărtat al societății în ansamblu și al celei moldovenești în particular, spre a scoate în vileag aspecte mai puțin știute sau inedite ale întâmplărilor, evenimentelor sau proceselor la care Vladimir Beșleagă a fost simplu martor sau a participat efectiv”.

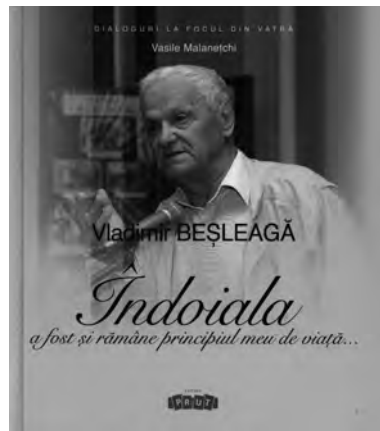
Cartea însumează 328 de pagini, textul de bază fiind distribuit în 10 compartimente, în care sunt abordate aspectele cele mai importante ale vieții, activității și operei lui Vladimir Beșleagă și anume: jurnalistul, scriitorul,

* Vasile Malanețchi, *Vladimir Beșleagă: „Îndoiala a fost și rămâne principiul meu de viață...”*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2014, 328 pag. ISBN 978-9975-54-188-6. Volumul a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii al Republicii Moldova în cadrul programului pentru editarea cărții naționale în colecția „Dialoguri la focul din vatră”.

traducătorul, redactorul literar, relația cu poezia și cu poeții, omul socia(bi)l și omul politic, omul de toate zilele, precum și o serie de evocări (familia, părinții, bunicii), mediul formativ (din copilărie și adolescență) și călătoriile inițiatice întreprinse în această perioadă. Din structura lucrării mai fac parte două „reper biobibliografice”, care sunt, de fapt, niște „tabele cronologice”, reduse ca întindere la strictul necesar, ale celor doi convorbitori (autorul și protagonistul); o selecțiune de „referințe critice” cu privire la personalitatea lui Vladimir Beșleagă și la scrierile sale; în fine, un album cu fotografii, intitulat *Vladimir Beșleagă. Viața și activitatea în imagini*.

Volumul de convorbiri este construit astfel încât să ofere cititorului, în *Postfață* (aceasta e semnată de protagonist), și atitudinea intervievatului în raport cu autorul interviurilor, dar și cu demersul acestuia, demers despre care aflăm că „a necesitat multă combustie și răbdare”, procesul de edificare a cărții fiind „destul de complicat, de lungă durată...”.

Maestrul Vladimir Beșleagă spune despre co-autorul volumului, domnul Vasile Malanețchi, titularul unor cursuri la Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării: „Om de vastă cultură, muzeograf, jurnalist, editor, profesor universitar, Vasile Malanețchi face parte din generația de distinși intelectuali, care s-a format în condițiile vitrege ale societății sovietice marcate nefast de regimul totalitar comunist, având a înfrunța, din anii de tinerețe și până la căderea acestuia, presiunile diabolice ale deznaționalizării. A luptat, s-a construit pe sine însuși, depunând eforturi exemplare și făcând sacrificii. Numele său se așază în rândul unor cărturari de marcă din Basarabia postbelică, trecuți prin școala uniformizatoare sovietică, dar care, grație bunului simț și sentimentului profund românesc, au apărat în ei demnitatea națională, s-au ridicat deasupra nimicurilor vieții și au învins...”. Și tot Vladimir Beșleagă zice, pe scurt, despre această carte: „este o revelație pentru mine; sper să fie și pentru alții, într-o mai mare sau mai mică măsură. De ce zic așa? Pentru că domnul profe-



sor, prin focul concentrat și concertat al chestionarului său, la care am încercat să fac față, nu doar că a izbutit să provoace memoria mea spre a scoate din adâncurile ei lucruri și întâmplări, s-ar părea, iremediabil uitate, ci și să-mi dezvăluie o latură a personalității și activității mele, pe care eu abia de o intuiam...”

Este vorba, ca să concretizez, de o trăsătură de caracter, de ceva ce ține esențialmente de felul de a fi al omului și al scriitorului Vladimir Beșleagă, trăsătură pe care Vasile Malanețchi o definește – în baza propriilor observații – drept „stare de ezitare, de îndoială în fața momentului când trebuie să luați o decizie...” și pe care a depistat-o și în unele interviuri anterioare ale protagonistului. De aici, propriu-zis, și titlul incitant al cărții – *Îndoiala a fost și rămâne principiul meu de viață...*

În fond, ca modalitate de abordare, cartea este o relatare captivantă, bine concepută, bine structurată și condusă abil spre atingerea obiectivelor urmărite. Imaginile prind contur, crescând din evocări, și se succed cailedoscopic, ca într-un lungmetraj documentar, cu inserțiuni ce frizează pe alocuri artisticul sau analiza critică a unor fenomene social-politice sau procese istorico-literare, în care fluxul vertiginos al memoriei este lăsat să se reverse cu vioiciune peste limanurile și răspântiile istoriei colective și ale destinului personal. Autorul stăpânește perfect meșteșugul dialogului, întrebările formulate constituindu-se, de multe ori, în adevărate structuri eseistice, meditații și istorisiri ce au, pe lângă valoarea cognitivă intrinsecă, menirea să predisună la destăinuire și mărturisire.

Rămâi cu impresia că Vasile Malanețchi a ales cu iscusință întrebările, de parcă ar fi cunoscut la fix așteptările cititorului, pentru a-l pune în fața unor întâmplări și lucruri neștiute, dar cumplit de interesante, ascunse prin omisiune și ținute departe mai ales de ochii și mintea generațiilor tinere, care n-au apucat să viețuiască în fosta Uniune Sovietică și cărora acestea li se par de-a dreptul ciudate sau chiar neverosimile.

Din primul compartiment al cărții luăm act de activitatea lui Vladimir Beșleagă pe tărâmul scrisului jurnalistic, despre primele articole inserate în presa scrisă sau difuzate la radio, despre cele dintâi onorarii câștigate și trimise mamei, pentru a o ajuta să recupereze casa părintească înstrăinată, despre activitatea de mai târziu în cadrul redacțiilor revistelor „Chipăruș”, „Cultura Moldovei”, „Nistru” sau „Destin Românesc”.

„Scriitorii, oamenii de cultură, n-au avut alte arme, alte mijloace de luptă decât cuvântul scris și tipărit”, menționează Vladimir Beșleagă în unul din răspunsurile formulate. Ni se vorbește, aici, despre o luptă pe care noi, tinerii de azi, nu am avut de unde să o cunoaștem. Este vorba de o luptă aprigă pentru limba română, pentru valorile culturale ale neamului, pentru demnitate, adevăr și istoria națională. O luptă în care au căzut realmente sau au fost răniți mulți dintre marii oameni ai culturii noastre.

În discuția pe marginea activității de jurnalist, Vasile Malanețchi și Vladimir Beșleagă au dat naștere unei sintagme inedite – „ambalator de informație” – care explică starea de lucruri cu care s-au confruntat odinioară oamenii scrisului, dar care se potrivește perfect cu situația actuală și explică unele din dedesubturile exercitării profesiei de ziarist în ziua de azi. E o definiție care, cu siguranță, va prinde aripi, astfel că o vom mai întâlni...

Mai apoi, în alt compartiment al cărții, îl aflăm pe Vladimir Beșleagă ca scriitor ce s-a produs ca atare încă din clasa a noua-a zecea și care a scris și scrie cu drag, cu satisfacție, cu bucurie și cu elan, scrie atunci când îl doare, când îl frige la inimă, când nu mai poate să nu scrie...

Întâlnim, aici, dar și în următoarele subdiviziuni ale cărții, o suită întreagă de nume cunoscute care au fost colegi de breaslă, buni sau mai puțin buni, și prieteni, împreună cu care protagonistul a lucrat ca ziarist, ca traducător, ca redactor de revistă sau ca lector al unor cărți de proză sau de publicistică. Găsim istorisiri intrigante despre Petru Zadnipru, Liviu Damian, Petru Cărare, Vasile Vasilache...

În compartimentul rezervat activității de traducător, Vasile Malanețchi a ținut să descurce toate momentele legate de activitatea pe acest tărâm a lui Vladimir Beșleagă, pentru a ne face să înțelegem că traducerea de texte literar-artistică nu este o simplă transpunere a cuvintelor dintr-o limbă în alta, cum ne închipuiam mai devreme, ci este o adevărată artă, căci nu se traduc cuvintele, ci conținutul, farmecul și vraja emanată de text rezultând din alăturarea măiestrită a acestora...

O atenție deosebită în cadrul dialogurilor este acordată oamenilor cărții. Am ajuns, astfel, să-i cunoaștem pe unii dintre cei ce au exercitat profesia de redactori de carte. Grație unora dintre aceștia, personalități

de mare forță morală și probitate civică, au putut vedea lumina tiparului romanul *Zbor frânt*, recunoscut, azi, drept cea mai valoroasă scriere de ficțiune artistică din Basarabia postbelică. Dar au fost și alții, din cealaltă categorie, care, după cum spune Vladimir Beșleagă, „au băgat cuțitul în conținutul cărților...” și care s-au erijat în rolul de satrapi ai regimului comunist totalitar, asumându-și misiunea de a ucide, chiar din fașă, spiritul viu al creației și care au făcut ca opere literare de talia romanului *Noaptea a treia* (*Viața și moartea nefericitului Filimon sau Anevoioasa cale a cunoașterii de sine. Poem tragic*) să nu ajungă la cititor decât după fisurarea gravă a sistemului, odată cu declanșarea luptei de emancipare socială și națională...

În dialogul axat pe motivul „Vladimir Beșleagă, un prozator în grădina poezilor”, ni se oferă posibilitatea de a-l cunoaște pe interviueat în calitate de... poet. „Un poet sugrumat”, cum i-a zis Adrian Dinu Racheru, autor al unei plachete de versuri, „Țipătul lăstunului”, ieșită de sub tipar într-o selecție riguroasă întocmită de criticul literar și poetul Andrei Țurcanu, și cu foarte multe alte poeme nepublicate. Cât se poate de interesante sunt opiniile pe marginea creației lirice a lui Grigore Vieru, a lui Dumitru Matcovschi, a lui Paul Mihnea, a lui Liviu Damian, menționat și în compartimentele anterioare ale cărții, a lui Anatol Codru, a cărui poezie *Și va fi atât de simplu* Beșleagă o cunoaște pe din afară și o comentează cu mult discernământ...

În alte câteva subdiviziuni tematice ale cărții, Vasile Malanețchi îl descoperă succesiv și ni-l prezintă și nouă, „pre limba sa”, pe Vladimir Beșleagă omul socia(bi)l, omul politic, omul de cultură. Deosebit de interesante și pline de miez epico-dramatic sunt paginile din compartimentul „Vladimir Beșleagă, omul de toate zilele”, trecute prin focul purificator al mărturisaniei și palpitând de fiorul viu al emoției în care (ni) se relatează „povestea tristă-tristă a vieții și morții nefericitului fiu Alexandru”, decedat prematur ca urmare a unui act de... suicid. La fel de trepidante, doar că având un final pozitiv, sunt și filele în care sunt evocate raporturile scriitorului cu fica sa Stela, care de ceva timp, spre surprinderea scriitorului, și-a asumat cu toată hotărârea și responsabilitatea o parte din grijile ce țin de casa-acasă de la Mălăiești. Între aceste episoade, autorul plasează constatarea, adecvat-elocventă: „În cartea *Voci sau Dublul suicid din Zona Lacurilor* v-ați supus unui nemai-

pomenit de necruțător examen de conștiință, considerându-vă vinovat de moartea fiului Alexandru. În altă parte a convorbirilor, vom aborda mai pe îndelete particularitățile de gen ale acestei scrieri. Aici cred că este potrivit să vorbim despre fiica dvs., Stela, și despre fiica Stelei, nepoata dvs. Să deschidem pagina luminoasă...” (Iar unul dintre temeiurile ce inspiră continuitate și optimism este nașterea strănepotului Patrick, despre care scriitorul spune bucuros că deja a împlinit 10 ani).

În fine, ultimele trei compartimente ale cărții sunt consacrate evocărilor ce vizează genealogia familiei Beșleagă, unor creionări făcute bunicii și părinților, raporturilor cu aceștia în cadrul restrâns al Mălăieștilor natali, anilor de copilărie și adolescență petrecuți în universul mirific al satului de baștină, primelor călătorii inițiatice, în sine și în afară, precum și, bineînțeles, celor dintâi înmuguriri de dragoste...

Din păcate, narațiunea se întrerupe oarecum brusc, de unde deducem că atâta a încăput în spațiul tipografic rezervat ediției. Din relatările autorului am reținut că mai avea așternute pe hârtie încă două secvențe epice în care, pe de o parte, sunt examinate, iarși în contextul mediului formativ, perioada studiilor lui Vladimir Beșleagă la Universitatea de Stat din Moldova, relațiile cu unii colegi și cadre didactice, iar pe de altă parte, se conține o incursiune în problematica istorică și în realitățile social-politice contemporane ale satului Mălăiești și ale Transnistriei în ansamblu, ca spațiu matricial.

Rămânem, așadar, în așteptarea celorlalte volume ale cărții, care, înțelegem, este concepută într-o formulă amplă, încăpătoare. Este mai mult decât o scriere, mai mult decât o carte, mai mult decât întrebări și răspunsuri; este o viață de om nemaipomenită, împletită strâns cu destinele a sute de oameni care, alături de și împreună cu omul și scriitorul Vladimir Beșleagă, ilustrează o întreagă epocă din istoria mai nouă a românilor trăitori – vorba cântecului – „la Nistru, la mărgioară”.

Text redactat în baza comunicării prezentate la Conferința Științifică-Practică Națională „Creativitatea în Jurnalism: între necesitate și oportunități”, desfășurată la 27 martie 2015, sub egida Facultății de Jurnalism și Științe ale Comunicării, Universitatea de Stat din Moldova.

Alexandra MOCANU

Trei gramatici din Muntenia, lucrări ale unor autori cu vocație de întemeietori



A.M. – doctorand în filologie la Universitatea din Craiova, inspector școlar pentru disciplina Limba și literatura română la Inspectoratul Școlar Județean Teleorman, profesor de limba și literatura română la Liceul Teoretic „Al. I. Cuza” din Alexandria. Este membru în cadrul Centrului de Cercetare *Limba Română în context romanic și balcanic* al Universității din Craiova, acreditat MEC-CNCSIS 2005.

Orice demers analitic care se plasează sub tutela unui arc spațial și temporal vast, încercând să detașeze coordonatele fundamentale și specifice scopului său, reprezintă o nouă tentativă de a redefini, de a nuanța, de a recompune fizionomia unei epoci. Chiar dacă despre subiectul supus analizei s-au scris opere solide, de referință, viabilitatea acestuia permite spiritului interogativ să contureze noi accente la nivelul dinamicii ideilor.

Decuparea celor mai reprezentative opere care au pus temelia studiului științific al gramaticii a relevat importanța pe care o au pentru cultura națională asemenea *momente întemeietoare*. Ele au concretizat, în acest plan al cunoașterii, codificarea limbajului, mutațiile din planul conștiinței, corelative celor din domeniul economic ori social.

Parcursul evolutiv al primelor gramatici românești confirmă încrederea în forțele spirituale, singurele creatoare, cărora Paul Hazard, la finalul unei cercetări de o deosebită importanță științifică, le dedică un emoționant omagiu: „Studiind nașterea ideilor sau cel puțin metamorfozele acestora, urmărindu-le de-a lungul itinerarului lor, cu începu-

turile modeste, în felul în care se afirmă și se consolidează progresiv, în victoriile lor succesive și în triumful lor final, ajungem la convingerea profundă că forțele intelectuale și morale și nu cele materiale sunt acelea care dirijează și comandă viața¹. Din acest punct de vedere, cu tot aspectul lor, adesea desuet ca terminologie de specialitate și ca efort speculativ-teoretic, operele la care vom face referință deschid o nouă ramură a cunoașterii, pe fundalul fertilei, eternei antinomii dintre vechi și nou. Spiritul lor inovator derivă din modul în care, receptive la ideile simptomatice ale timpului, ele ajută la cristalizarea unor noțiuni gramaticale, a unei abordări sistematice și pragmatice a fenomenelor lingvistice.

Redevabile ideologiei luminilor sau celei romantice, aceste prime gramatici încearcă a se supune unor exigențe științifice precum rigoarea informației, scientismul pozitivist, criteriul comparativ, fiecare cu un coeficient de originalitate prin care putem recompune fizionomia spirituală a autorilor, dar și a întregii epoci. Fără a aluneca pe panta unei abordări encomiastice, credem că mobilurile interioare care au condus la scrierea gramaticilor dezvăluie la autorii lor o anumită curiozitate intelectuală, dorința de a impune în materialul lingvistic ordine, relaționare a elementelor constitutive, stabilitate.

Aceste intenții care deschid orizontul cunoașterii și în planul lingvisticii se înscriu pe traiectoria unui tip de gândire definitorie prin primatul rațiunii. Răsfrânte în oglinzile timpului lor, primele gramatici se fixează într-o zonă de convergență definită plastic de Paul Hazard, la nivelul culturii europene, prin antinomia dintre rațiune și obscuritate: „Acesta este rolul rațiunii; în prezența obscurului și a îndoielnicului ea se pune pe treabă, judecă, compară, folosește o măsură comună, descoperă, decide. Nu există funcție mai înaltă decât a ei, pentru că ea este însărcinată să releve adevărul, să denunțe eroarea. De rațiune depinde întreaga știință și întreaga filosofie”². Pentru a-și realiza idealul, „analiza este metoda ei favorită. În loc să pornească de la principii apriorice [...], ea este legată de real; prin analiză ea își deslușește elementele, apoi le colecționează în tihnă. Aceasta este prima ei muncă; a doua constă în a le compara, în a le descoperi raporturile, în a formula legi pe baza lor”³. Într-o epocă lipsită de tradiția cercetării, primii noștri autori de gramatici „se pun pe treabă”, apoi „judecă, compară, descoperă”, pentru

„a decide”. Iar linia investigativă este inductivă, de la elementele reale la principii. De aceea, referitor la faptele de limbă, ei le colecționează, le compară, descoperă raporturi, iar în final formulează legi. Această ierarhie a demersurilor intelectuale îi plasează pe gramaticii munteni într-o geografie a ideilor mai amplă, nu numai în diacronia culturii naționale, ci și în sincronia europeană.

„Se pun pe treabă” și au conștiința pionieratului. Efortul lor, interpretat între coordonate politice și culturale care l-au modelat, este un reflex al iluminismului preocupat să înzestreze culturile cu instrumentul necesar comunicării, limba națională, dar care să se articuleze pe structura unei gramatici, ceea ce reprezenta temeiul acumulărilor culturale ulterioare.

Din dedicația primei gramatici scrise și tipărite în limba română, cu cele două ediții ale sale, de la Râmnic și de la Viena, în 1787, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulilor și orândueleur gramaticii rumânești*, deducem urgența întocmirii unei asemenea opere științifice. Ea nu este un demers teoretic detașat de problematica umană, dimpotrivă, subliniază Ienăchiță Văcărescu, autorul acestei gramatici, se va ocupa de *limba patriei noastre*. Lipsită de o gramatică, ea poartă, totuși, marca unei dimensiuni ontologice, din moment ce ne definește ca oameni care *petrecem viețuirea aceasta vremelnică și nădăjduind dobândirea acei statornice ne străduim a o câștiga*. Apelul la Divinitate și inflexiunile retorice nu impietează asupra mobilului creator: principiul supraordonator pe care îl presupune o viziune științifică asupra limbii îi conferă acesteia, implicit celor care o utilizează, o altă dimensiune existențială: „Dar cându și gramatica aceasta sau mai bine să zicu Observații asupra idiotzimei limbii noastre în starea ce să află acum după reglurile gramaticești, nu iaste dă altă limbă ce fieșteșcare nu au câte puține gramatici, ci iaste de limba rumânească ce nu are în starea ei nici una până acum, limba patriei noastre prin care cuvântăm, limba cu care ne închinăm marelui Dumnezeu proslăvindul întru închinăciunea Troiții cei dă o ființă, limba cu care cuvântându, petrecem viețuirea aceasta vremelnică și nădăjduind dobândirea acei staornice ne străduim a o câștiga”⁴.

„Judecă, compară, descoperă”, căci cunoașterea este o acțiune progresivă, mediată de limbaj. O idee remarcabilă în efortul de a integra lim-

ba română în procesul cognitiv se referă la *starea limbii* și, corelativ, la *cei știitori dă științe și dă filosofie*. Pentru Ienăchiță Văcărescu, circulația ideilor, pe un implicit fundal european, presupune obligatoriu o gramatică și un dicționar, instrumente pe care cultura din Muntenia nu le avea încă. Prin ele, *cărțile dă știință* vor fi accesibile celor ce *vor pohti* o valorizare a existenței lor, plasată astfel pe orbita cunoașterii: „Nu să află vreun omu ca să grijească să coprinză starea limbii prin mijlocul a vreunii gramatici și să adune termenii filosofii prin vreun dicționar ca să poată tălmăci cu înlesnire cărțile dă știință în limba rumânească și să nu mai pue în osteneală pă lăcuitarii acestor eparhii ce vor pohti să fie știitori dă științe și dă filosofie ca să învețe altă limbă streină întru care să le afle acestea”⁵.

Apoi „decide”. Racordurile subtile ori manifeste presupun un spirit asociativ, care sparge cadrele stricte ale cercetării unei limbi pentru a stabili analogii, interferențe, puncte de contact, linii ideatice care îl vor conduce spre decizie. Pe parcursul gramaticii sale, fidel unei descrieri cât mai aproape de adevăr și, prin el, de rațiune, Ienăchiță Văcărescu stabilește, pe baza analizei meticuloase a faptelor de limbă, diferențe, dar și analogii, iar aserțiunea științifică se fixează într-un câmp de investigație mai amplu: „Acum dar arătăm că limba rumânească nu are orânduielele graiurilor ce are limba grecească și latinească [...], ci urmează limbii talienești și celorlalte ce sânt asemenea aceștia, carele au începutul dân limba latinească și izvorul dân limba grecească”⁶.

Prima lucrare de lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească de D. I. Eliad', dată la typar' cu cheltuial'a D. coconului Scarlat' Roset'* și publicată la Sibiu în 1828, este considerată cea dintâi gramatică normativă a limbii române⁷. Dedicăția care o precedă invocă *vremile cele pline de neodihnă*, dar și triada sentimentelor care animă inteligențele timpului, prin Societatea Literară, *căldură, dorire și silință*.

Convingerea că *firea* unei limbi îi determină o anumită configurație relevă ideea de *construcție* și structurarea unui model. În capitolul *Grămmatică Rumânească. Ce este Grammatic'a și în câte se-împarte?*, Heliade scrie: „Grămmatic'a este unu meșteșugu prin care învățamu să cunoaștemu o limbă a o vorbi și a o scri întocmai după însușirile și firea ei”⁸.

Recuperarea valorii științifice a gramaticilor timpului, tentativa de a le atribui o dimensiune pe măsura efectului pe care acestea l-au avut asupra contemporanilor lor, pe linia dialectică dintre planul conceptual și cel empiric, sunt posibile fiindcă, adesea, din paginile acestor gramatici, iriază dinspre trecut spre modernitate idei ce își desfășoară latențele pozitive, toate contopindu-se cu efortul general al timpului.

Ideile prefetelor, relaționate și plasate într-o perspectivă diacronică, le așază pe un suport care lasă a se întrevădea ideea constituirii unei structuri, dincolo de activitatea de inventariere și de ordonare. Crearea „codului” care să fie apoi consfințit de tradiție implică prezența indicațiilor normative, autoritatea normelor gramaticale. Aspirația spre acest plan conceptual este atitudinea principială a autorilor timpului, care aveau conștiința importanței gramaticii pentru constituirea unei culturi moderne și stabileau punți spre toate instituțiile care aveau forța de a educa și de a impune, în special școala.

Gramatica lui Ion Heliade Rădulescu apare, apoi, într-un context de efervescentă intelectuală și de intensificare a preocupărilor pentru studiul limbii: „Anul 1828, an în care Ion Heliade Rădulescu își tipărește gramatica, este un moment de referință în istoria filologiei românești, care marchează și începutul unei etape noi în studiul gramatical al limbii. Influența occidentală directă, în primul rând franceză, exercitată în Principate înainte și după jumătatea secolului al XIX-lea, împletită cu o influență occidentală indirectă, venită din Transilvania prin intermediul reprezentanților curentului latinist, a determinat un interes deosebit pentru gramatică, în special pentru gramatica limbii române. Se scriu și se tipăresc foarte multe gramatici, majoritatea manuale școlare, care se remarcă prin caracterul lor științific, prin preocupările autorilor de a teoretiza, de a rezolva și de a clarifica numeroasele probleme ale gramaticii românești. În această perioadă, gramatica s-a constituit ca știință a limbii, datorită unor cărturari de prestigiu din epocă, ca Heliade, Câmpeanu, Laurian, Cipariu, dar și ca disciplină școlară de primă importanță în procesul de învățământ, prin meritul unor zeloși profesori-cărturari, ca același Heliade sau ca Săulescu, Bălășescu, Măcărescu, Hill și mulți alții”⁹.

Pe acest fundal, al „zeloșilor profesori-cărturari”, când gramatica are o certă dimensiune propedeutică, eforturile „de a teoretiza, de a rezolva

și de a clarifica” se fixează pe tipul de atitudine specific iluministă prelungită în societatea românească și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Este ceea ce Pierre Chaunnu numește „multiplicator”: „Alfabetizarea masivă este corolarul mării victorii asupra morții”, căci „populația fiind dublă, proporția celor ce citesc este dublă (și este vorba de un minimum). Proporția celor ce ating un nivel eficace de lectură sporește încă și mai mult, materialul pus la dispoziția celor care citesc se înzecește”¹⁰. Mai mult, aceste opere de fundamentare a gramaticii ca știință sunt străbătute de un anume optimism civilizator, de încredere în drumul ascendent al cunoașterii, tip de gândire de asemenea specific iluministă: „În secolul al XVIII-lea, europenii au experimentat progresul [...], progresul, nu răsturnarea. Niciodată un text din Secolul Luminilor nu comunică un sentiment dominant de înstrăinare. Depeizarea ce are loc odată cu schimbările presupune conștiința unui înainte și a unui după”¹¹.

În peisajul gândirii și al inițativelor culturale pașoptiste, acordurile prefeței lui Iordache Golescu (la *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești de D. Vornicul Iordache Golescul, fiul răposatului banului Radul Golescul, în zilele prea-înălțatului nostru Domnu Alecsandru Dim. Ghika voevod și tipărită cu însuși cheltuiala Dlui vornicului. București, în tipografia lui Eliad. 1840*) par a avea, uneori, un aer desuet. Prin adresarea lor directă către viitorul lector, ele au un evident rol de sensibilizare, de fuzionare afectivă, nu doar intelectuală, căci cercetarea lingvistică din Muntenia evolua pe alte coordonate și într-un alt ritm decât cea din Transilvania. În același an, 1840, a fost publicat și *Tentamenul* lui August Treboniu Laurian. Diferențele sunt foarte mari și pe multiple paliere, deoarece gramaticul muntean era încă, predominant, la faza pe care Paul Hazard o definea prin „colecționază”.

„Principiile apriorice” sunt în afara preocupărilor lingvistice din Muntenia. Radiografia unei lumi, ea însăși nedesprinsă complet de mentalitatea orientală, implică și acceptarea decalajelor, a contrastelor, a faptului că o lucrare științifică este un *plocon*, dar de esență culturală, mai ales în absența *canoanelor grămăticești*: „Iată-mă și eu cu acest plocon către iubirea voastră de învățătură, plocon ce poate fi folositor la lipsa canoanelor grămăticești în care ne aflăm acum”¹².

Gramatica, prin natura ei fiind construct rațional și echilibrat, trebuie să se subordoneze rigorii științifice, dar observăm prevalența scopului educativ. Respectul principiilor, al „temeiului”, se articulează nu pe logica unei motivări teoretice, dar pragmatic-educative și estetice. Pentru Iordache Goleescu, rostul gramaticii este „înpodobirea” vorbirii și a scrierii: *să o vorbească, șâ să o scrie cu mai bună înpodobire șâ mai frumoasă frumusețe. Și acest meșteșug se numește gramatică*. Remarcăm, mai ales, sintagma *mai frumoasă frumusețe*, a cărei radiere semantică are similitudini cu forțele intelectuale și morale la care medita Paul Hazard.

Dar autorul este conștient de faptul că rațiunea guvernează buna funcționare a unei *unelte* precum limba și că nicio *cuvântare* nu poate accede la resorturile sale adânci fără a cunoaște normele, comparate just cu actul zidirii. Cumpăna zidarului își are echivalentul în normă, în cunoașterea și în utilizarea ei: *Dintr-acestea să cunoaște că, precum la toate meșteșugurile fără de uneltele cele trebuitoare nu ne putem înlesni spre cuvântare. Gramatica dar fiind cea mai trebuincioasă unealtă șâ la limba noastră, prea aceste mai întâiu să o îmbrățișăm și să o punem înaintea fieș-căruia vorbe, precum zidarul pune cumpăna înaintea fiecăruia zidiri*.

Necesitatea unei cunoașteri în plan teoretic, dar ale cărei răsfrângeri se află în planul expresiei verbale ori scrise, este pusă în lumină printr-o secvență ce redă plastic-vizual raportul dintre gramatica teoretică și rostul ei pragmatic: *să o îmbrățișăm și să o punem înaintea fieș-căruia vorbe*.

Iluminismul, prin paradigma sa cognitivă, concepe progresul ca pe o linie evolutivă, nu ca pe o suită de individualisme izolate, ci ca pe un efort colectiv, grație unei mentalități „optimiste”, melioriste, privind realizarea marilor proiecte civilizatoare, emancipatorii: „Solidar cu trecutul, secolul al XVIII-lea este totuși secolul mișcării, al progresului practic, la nivelul lucrurilor. [...] Originalitatea secolului al XVIII-lea nu rezidă în modificări individuale, ci în propensiunea pe care o capătă acum schimbarea de a aduce după sine alte schimbări”¹³. Pentru cultura română este de remarcat faptul că această concepție definește și romantismul pașoptist.

Aceste axe directoare vor pune în lumină modul în care studiul gramatical s-a concretizat, pe linia progresului, prin interferența majoră dintre o anumită dezvoltare socială, politică, culturală și trebuințele intelectuale,

proces progresiv și care definește iluminismul de esență: „Progresul decurge din întâlnirea a două structuri, o nouă structură intelectuală și o nouă structură a mediului înconjurător. Progresul nu este numai afirmat, el este trăit în viața cotidiană. Progresul se opune îndelungii întemnițări constituite de o stagnare seculară, triumful aparent al parametrilor trecutului. [...] În secolul al XIX-lea, progresul nu mai este trăit, el este doar proclamat. Progresul, ca percepere a unei schimbări trăite ca ameliorare, presupune deci un minimum de stabilitate. Secolul al XVIII-lea va fi fost, pentru o fracțiune tot mai mare, alcătuită din oameni care citesc, secolul percepții generalizate a unei ameliorări”¹⁴.

Note

¹ Paul Hazard, prefața operei *La crise de la conscience européenne*, Fayard, Paris, 1961, p. XI, apud, Paul Hazard, *Criza conștiinței europene, 1680-1715*, traducere de Sanda Șora, Prefața de Romul Munteanu, Editura Univers, București, 1973, citat de Romul Munteanu, în *Prefață, Paul Hazard și metamorfozele conceptului de istorie literară*, p. XVI.

² Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea, De la Montesquieu la Lessing*, în românește de Viorel Grecu, Editura Univers, București, 1981, p. 33, din capitolul III, „Rațiunea și luminile”.

³ *Ibidem*.

⁴ Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orânduelelor grammaticii rumânești*, Râmnic, 1787, p. 2.

⁵ *Idem*, p. 6.

⁶ *Idem*, p. 59.

⁷ D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 105.

⁸ Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, p. 73.

⁹ Doina Cobeț, *Maller Petru Câmpeanu – gramatician*, în „Limbă și literatură”, București, Societatea de științe filologice din România, Anul XLI, nr. 3, 1992, p.115.

¹⁰ Pierre Chaunnu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol. I, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, Editura Meridiane, București, 1986, p. 50, cap. *Introducere, Pentru a înțelege Secolul Luminilor, despre Multiplicatorul de creștere a timpului din Secolul Luminilor*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești de D. Vornicul Iordache Golescul, fiul răposatului banului Radul Golescul, în zilele prea-înălțatului nostru Domnu Alecsandru Dim. Ghika voevod și tipărită cu însuși cheltuiala Dlui vornicului. București, în tipografia lui Eliad, 1840, p. 6.*

¹³ Pierre Chaunnu, *op. cit.*, vol. I, p. 47.

¹⁴ *Idem*, p. 51.

Dorin CIMPOEȘU

Criza constituțională din Republica Moldova (II)



D.C. – prof. univ. dr. în istorie, Academia „Al. I. Cuza”, București, autor, printre altele, al volumelor *Governarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010). Specialist în Istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de Istoria contemporană a românilor și Istoria instituțiilor românești contemporane.

Apelul președintelui Nicolae Timofti, din anul 2012, privind revizuirea Constituției în sensul schimbării mecanismului de alegere a șefului statului de către Parlament, a rămas, timp de doi ani și jumătate, fără niciun ecou în rândul liderilor partidelor parlamentare de la Chișinău.

Lipsa de voință politică a acestora a fost sesizată inclusiv de unii demnitari europeni, care urmăresc criza regimului parlamentar din Republica Moldova, cum ar fi Gianni Buquicchio, președintele Comisiei de la Veneția, care afirma, într-un interviu oferit unei publicații de la Chișinău, următoarele: „Nu vreau să vă descurajez, dar aveți multe probleme în țară. Prima este instabilitatea politică și a democrației. Și aici mă refer la ultimul impas – alegerile prezidențiale – care au fost responsabile de trei ani pierduți în defavoarea țării și a societății. Atât la sfârșitul crizei, cât și pe durata ei, noi am recomandat de multe ori autorităților moldovenești să revizuiască Constituția, cel puțin în ceea ce privește alegerea președintelui, pentru că nu este un lucru dificil. Era nevoie doar de dorință...”¹.

* Continuare. Partea I în nr. 1-4, 2013, p. 212-218.

Demnitarul european declara, totodată, că „...pentru noi, cel mai important lucru este revizuirea Constituției, legea fundamentală a statului. Constituția nu este rea și poate fi în continuare astfel, dar sunt câteva probleme care trebuie rezolvate – cum ar fi modul de desfășurare a alegerilor prezidențiale. În trecut, am făcut mai multe propuneri în ceea ce privește alegerea președintelui, dar au fost uitate. Trebuie evitate asemenea blocaje și apoi sunt o mulțime de exemple în alte țări, începând cu Italia, unde majoritatea se reduce după fiecare alegere, până când se ajunge la un compromis și președintele este ales”².

Problema a revenit în atenția politicianilor abia în preajma alegerilor parlamentare din luna noiembrie 2014. Astfel, la 16 septembrie 2014, un grup de 37 de deputați, aparținând PLDM și Partidului Liberal Reformat (PLR), a depus Sesizarea nr. 48c la Curtea Constituțională, prin care se solicita avizarea inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum național³.

Inițiativa prevedea organizarea, în data de 30 noiembrie 2014, în aceeași zi cu alegerile parlamentare, a referendumului, căruia urma să i se supună spre validare un *proiect de Lege* vizând modificarea Constituției Republicii Moldova, exprimat prin *întrebarea*: „Sunteți pentru modificarea Constituției care să permită *alegerea și demiterea* președintelui Republicii Moldova de către întreg poporul?”.

Sesizarea a fost judecată de Curtea Constituțională, la 22 septembrie 2014, care a pronunțat următoarele concluzii:

Inițiativa de revizuire a Constituției prin referendum *încalcă procedura* de revizuire a Constituției, deoarece nu respectă exigențele constituționale privind *limitele temporale* ale revizuirii Constituției și de *validitate în sens formal a textelor* supuse referendumului.

Legea Supremă nu conține prevederi speciale privind revizuirea Constituției prin referendum. O altă procedură decât votarea în Parlament nu este prevăzută expres în Constituție.

Din acest motiv, odată cu Hotărârea nr. 22, din 23 septembrie 2010, cu privire la confirmarea rezultatelor referendumului constituțional, din 5 septembrie 2010, Curtea a adoptat o Adresă, prin care a semnalat Parlamentului *existența lacunelor în legislația electorală cu referire la referen-*

dumurile democratice, în particular în partea ce ține de libera formare a voinței electoratului și efectele referendumului.

Drept consecință, Curtea Constituțională a respins inițiativa legislativă a celor 37 de deputați privind organizarea, la 30 noiembrie 2014, a unui referendum de revizuire a Constituției Republicii Moldova.

Trebuie precizat că demersul deputaților liberal-democrați și liberal-reformatori a avut îndeosebi o conotație electorală, deoarece aceștia urmăreau să obțină capital politic în confruntarea cu adversarii lor în apropiata campanie pentru alegerile parlamentare.

La scurt timp după alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014, câștigătorul acestora, Partidul Socialiștilor (PSRM), s-a pronunțat pentru alegerea președintelui țării prin votul direct al cetățenilor. În acest sens, Igor Dodon, liderul partidului, a anunțat că formațiunea sa politică va introduce în Parlament o inițiativă legislativă în acest sens⁴.

Pe de altă parte, în cadrul negocierilor vizând crearea unei coaliții politice majoritare, în urma alegerilor parlamentare, reprezentantul Partidului Liberal, prim-vicepreședintele Anatol Șalaru, a propus înființarea unui mecanism menit să permită alegerea președintelui Republicii Moldova, evitând blocajele care au apărut după scrutinul parlamentar anterior, urmat de o criză constituțională care a durat mai mult de trei ani. Propunerea liberalilor viza, în esență, alegerea șefului statului cu majoritatea simplă de voturi, respectiv 51, în loc de 61, cum prevede legea în prezent⁵.

Însuși Mihai Ghimpu, liderul partidului, a declarat că „În conducerea țării sunt trei funcții – Președinte al țării, Președinte al Parlamentului și Prim-ministru. Înseamnă că acestea trebuie partajate între cele trei partide. Dacă partidul care a acumulat cele mai multe mandate în coaliție a ales funcția de Prim-ministru, celelalte două partide au dreptul să pretindă la postul de Președinte al Parlamentului și Președinte al țării”⁶.

Având poziții diametral opuse în această problemă, celelalte două partide participante la negocieri, Partidul Liberal Democrat din Moldova și Partidul Democrat, au dat o interpretare speculativă propunerii liberalilor, afirmând că, de fapt, cei din urmă doreau să obțină funcția de

președinte al țării în structura noii puteri, în condițiile în care liberal-democrația și democrația optaseră pentru pozițiile de prim-ministru, respectiv, președinte al Parlamentului.

În acest context, președintele în exercițiu, Nicolae Timofti, atrăgea din nou atenția deputaților, la 29 decembrie 2014, cu ocazia ședinței constitutive a noului Parlament, „...asupra necesității modernizării Constituției sau chiar a adoptării unei noi Legi Supreme. În noul text trebuie să se regăsească formule moderne și corecte privind procedura de alegere a șefului statului”⁷.

În cursul negocierilor pentru formarea noii majorități parlamentare, PLDM și PD au avansat o soluție pentru evitarea unui nou obstacol în alegerea șefului statului. Aceasta nu este inedită, ci reprezintă o reiterare a modalității de alegere a actualului președinte în anul 2012. Astfel, potrivit declarației deputatului Valeriu Streleț, vicepreședinte al PLDM, „viitorul președinte al Republicii Moldova nu va fi afiliat politic și va fi ales în urma unui consens realizat între forțele politice din Parlament. Mai mult, Streleț și-a exprimat îndoiala că, până la expirarea mandatului actualului președinte al țării, care va avea loc în martie 2016, Constituția va fi amendată, fie în sensul alegerii simplificate în Parlament, fie în mod direct prin votul cetățenilor”⁸.

Problema alegerii șefului statului a fost inclusă și în *Acordul privind constituirea și funcționarea Alianței Politice pentru Moldova Europeană* (APME), formată de PLDM și PD, care reprezintă minoritatea parlamentară, sprijinită de grupul deputaților comuniști, aflată la conducerea Republicii Moldova din 26 ianuarie 2015. Cele două formațiuni politice constitutive ale APME au stabilit că funcția de șef de stat nu este partajabilă, în Acord specificându-se că „părțile vor constitui, în termen de 30 de zile după crearea Alianței, o comisie de experți cu participarea reprezentanților delegați de partenerii europeni, care să elaboreze recomandări și soluții în vederea alegerii noului Președinte al Republicii Moldova”⁹.

Înființarea comisiei respective nu reprezintă însă o garanție certă că problema constituțională privind alegerea șefului statului va fi rezolvată. Criza constituțională, care s-a manifestat periodic, odată cu revenirea Republicii Moldova la regimul parlamentar democratic, precum și

pasivitatea decidenților politici pe parcursul celor trei ani ai mandatului actualului președinte, instalată după o instabilitate politică de tot atâția ani, sunt argumente solide care ne permit să conchidem că prevederile constituționale în materie nu vor fi modificate, iar țara va fi confruntată cu un nou blocaj instituțional, în 2016. La acestea se adaugă timpul scurt rămas din mandatul președintelui în exercițiu și inexistența unei majorități parlamentare consistente, care să asigure obținerea celor 61 de voturi necesare alegerii noului șef al statului. Experiența istorică a ultimilor cincisprezece ani a arătat că alegerea președintelui de către Parlament a fost posibilă fie în condițiile unei majorități de 2/3 dintre deputați, cum s-a întâmplat doar o singură dată, în anul 2001, fie în urma realizării unui compromis între majoritate și unii deputați ai opoziției asupra alegerii în funcția de președinte a unei persoane din afara spectrului politic, cum a fost cazul lui Nicolae Timofti. Această ultimă variantă ar putea fi folosită și în anul 2016, dacă actualul sprijin acordat de deputații comuniști minorității parlamentare se va menține, iar personalitatea aleasă va fi acceptată de cei dintâi. Altfel, regimul parlamentar din Republica Moldova va intra din nou în criză constituțională.

Note ■

¹ „Timpul”, 14 septembrie 2014.

² *Ibidem*.

³ Avizul Nr. 1 al Curții Constituționale privind referendumul de revizuire a Constituției Republicii Moldova, 22 septembrie 2014.

⁴ Agenția „Infotag”, 17 decembrie 2014.

⁵ Agenția „Unimedia”, 17 decembrie 2014.

⁶ Site www.pd.md, 12 decembrie 2014.

⁷ Agenția „Interlic”, 29 decembrie 2014.

⁸ Agenția „Unimedia”, 22 ianuarie 2015.

⁹ Agenția „Moldpres”, 26 ianuarie 2015.

Vlad MISCHEVCA

Pacea de la București din 1812: însușirea unor concluzii¹



Vl.M. (Miscăuca) – dr., cercet. șt. coord. la Institutul de Istorie al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.). Membru al Comisiei Naționale de Heraldică (1995-2015). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX), genealogia domnilor fanarioți, vexilologie heraldică, raporturi istorice moldo-elene (în special, cu Sf. Munte Athos). 10 monografii, publicate la Chișinău, Iași, Atena.

*„Pune un hotar, stăpâne, nenorocirii noastre!
Ajungă sfinției-tale atâta jertfă!
Ajungă atâta risipă, atâta jaf la vulturi!
Din mana bieteii țări și din carnea noastră!”*
Gala Galaction (1912)

Conform tratatului de pace, încheiat în urma confruntării militare din anii 1806-1812, între cele două mari imperii – otoman și țarist – s-a sfârșit încă un lung și plin de suferințe război ruso-turc, iar odată cu el s-a stabilit și noul hotar al Rusiei.

Expansiunea politică și militară a Rusiei în Balcani și eforturile Porții Otomane de a-și menține dominația în bazinul nordic al Mării Negre și în spațiul Carpato-Danubiano-Nistrean, conjugate cu pozițiile marilor puteri europene – Franța și Anglia (aflate în constantă creștere militară și influență politică directă asupra părților beligerante) – s-au soldat cu grave consecințe pentru Moldova. Tratatul de pace ruso-turc, semnat la 16 (28) mai 1812 la București, la *Hanul lui Manuc*, după lungi discuții și tocmeli, prevedea, conform stipulației din articolul nr. 4, ca frontieră între cele două imperii să devină talvegul râului Prut. Hotar arbitrar, ce poate fi considerat rod al ambițiilor părților beligerante, ce dezmembra în ju-

mătate o țară, un popor. La baza acestei decizii imperiale a fost pusă din capul locului înțelegerea *principială* de a se desemna noul hotar într-un mod autoritar și abuziv – pe „un fluviu care să merite să fie hotar între cele două părți”².

Astfel, soarta poporului și Țării Moldovei, fiind decisă la Petersburg și Istanbul, s-a hotărât, în mare măsură, la masa negocierilor ruso-otomane ce au avut loc la Giurgiu și București, încălcându-se drepturile moldovenilor și obligațiile atât din partea puterii *suzerane*, cât și din partea celei *protectoare*: „Basarabia fiind... transmisă de către acel ce nu avea drept s-o cedeze la acel ce nu avea drept s-o ia”³.

Tactica diplomației otomane de a tergiversa tratativele și de a exploata la maxim încordarea raporturilor franco-ruse, păstrându-și propriile interese, precum și tactica țarismului de a cuceri și menține un teritoriu cât mai mare, eliberându-și, totodată, cât mai repede armata imobilizată la Dunăre, au avut drept rezultat acceptarea, în fond, a unui *compromis* (față de pozițiile inițiale ale părților beligerante) exprimat prin fixarea noului hotar pe „*trupul viu*” al Principatului Moldovei, ceea ce însemna scindare, deoarece potențialul uman și economic al Moldovei era, practic, înjumătățit. Potrivit unui document otoman de la acea vreme, „jumătate dintre supușii plătitori de gizie⁴ ai Principatului Moldovei se află în partea de dincolo (stânga – V.M.) a Prutului”⁵.

Imperiul Rusiei, care promova abil o politică expansionistă în sud-estul Europei, și-a realizat, la 1812, doar parțial planurile mult râvnite, deoarece Constantinopolul (numit de turci *Istanbul*) și strâmtorile Bosfor și Dardanele rămâneau a fi scopul măreț, nicidecum uitat și pas cu pas apropiat. Dar țarismul a cucerit la acea etapă gurile Dunării (brațul Chilieii), dezmembrând străvechea Moldovă. Teritoriul istoric moldovenesc dintre Prut și Nistru era anexat la Rusia țaristă, care n-avea niciun drept (fie etnic, istoric, geografic sau politic) asupra acestui pământ. Vorbind despre această anexare, în contextul analizei politicii externe a Rusiei, Friedrich Engels menționase just că „Basarabia era populată de români..., iar aici nici vorbă nu poate fi de reunirea unor neamuri înrudite, risipite, care poartă numele de ruși, aici avem de-a face cu o cucerire violentă a unui teritoriu străin, pur și simplu, cu un jaf ordinar”⁶.

În virtutea știrbirii continue a statutului suveranității sale politice externe, în componența Imperiului Otoman, Moldova în această situație dramatică nu era *subiectul*, ci *obiectul* politicii europene. Fiind *supusa* Porții Otomane, sub regimul turco-fanariot, ea a fost exclusă la acea etapă decisivă din procesul soluționării chestiunilor legate de raporturile internaționale, în special a *problemei orientale*, fapt ce a determinat în mod tragic destinul său istoric. Dacă vom ține cont și de faptul că raialele din sudul Moldovei (*Basarabia*) și ținutul Hotin către începutul conflictului militar ruso-turc din 1806-1812 se aflau sub ocârmuirea directă a autorităților otomane, atunci s-ar putea spune, într-un anumit sens, că acest teritoriu a fost „eliberat” de sub stăpânirea turcească și acaparat nemijlocit de la Imperiul Otoman. Dar, deoarece pământurile menționate (transformate în *raiale*) au făcut din vechime, sub toate aspectele, corp comun, fiind parte integrantă a Principatului, aparținând din punctul de vedere al dreptului istoric Statului Moldovenesc – fapt reconfirmat chiar și de Rusia, care a retrocedat Moldovei aceste teritorii la 1807⁷ (unde prin ispravnicii numiți se restabilise puterea juridică și cârmuirea Divanului), este corect să se afirme cu certitudine că Basarabia, la sigur, a fost acaparată integral de la Moldova.

Tocmai de aceea Mihai Eminescu sublinia: „Basarabia... în 1812 a fost, în actul oficial de cesiune, dobândită de către Rusia de la Poarta Otomană, dar în realitate răpită de la legitimul și adevăratul său proprietar, care era Moldova”⁸.

Acest fapt a fost confirmat mai târziu de însăși diplomația europeană, deoarece, după înfrângerea Rusiei în războiul din Crimeea, trei județe basarabene – Ismail, parțial Cahul și Akkerman (peste 5 mii km² și o populație de circa 128 mii de oameni) au fost retrocedate stăpânului său legitim. „Este important de relevat, scria în legătură cu aceasta marele diplomat român Nicolae Titulescu, că Basarabia, cedată de Turcia în 1812 Rusiei, a început să fie restituită parțial în 1856 de către concertul european Principatelor Unite, și nu Turciei”⁹.

Românii din aceste străvechi ținuturi moldovenești au participat la Actul Unirii Principatelor Române (1859) și formarea statului unitar – România. Dar, reparându-se astfel, măcar și parțial, dreptatea istorică, peste 22 de ani, în urma războiului pentru Independență din 1877-1878, drepturile românilor din nou au fost grosolan încălcate de către

Congresul de la Berlin (1878), reanexându-se aceste județe Imperiului vulturului bicefal.

Referitor la statutul „oblastei”, iar ulterior al „guberniei” Basarabia, menționăm că între anii 1812-1828 ea a avut anumite drepturi de autonomie: autoadministrare internă laică și bisericească, juridică, ba chiar și unele libertăți economice (vama comercială de pe Nistru fiind păstrată până la 1830)¹⁰. Lichidarea în 1828 a autonomiei ținutale, unificarea și centralizarea birocratică a sistemului de administrare, ignorarea fățișă a tradițiilor și specificului național, desfășurarea procesului violent de rusificare, manifestat sub multiple forme, s-au soldat cu stabilirea regimului colonial de oprimare națională. Inițierea și dezvoltarea mișcării naționale servește ca un argument în plus în acest sens.

Generalizând, putem susține că actul nefast săvârșit la 16 (28) mai 1812 la *Hanul lui Manuc* prezintă o încălcare de către țarism a angajamentelor declarate în repetate rânduri și asumate în calitate de „*ocrotitor*” al creștinilor din Principate, care, în virtutea situației concrete istorice, sperau să vadă în Rusia ortodoxă un sprijin în lupta împotriva dominației otomane și care au suportat mari greutăți, acordând Rusiei asistență în timpul numeroaselor războaie ruso-turce (cazarea și întreținerea trupelor ruse, transportul munițiilor etc.). Or, lupta cu arma în mâini a miilor de *volintiri* nu a vizat independența țării?

De menționat că țarismul, de fapt, și-a arătat intențiile adevărate și metodele sale în atingerea scopurilor propuse încă înainte de a-și anexa Moldova dintre Prut și Nistru. Astfel, atitudinea Rusiei față de românii din Principatele ocupate s-a manifestat întru totul în politica sa internă, promovată în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Politica imperială a Rusiei s-a reliefat clar deja atunci, când erau așteptate anumite schimbări de regim în timpul ocupației militare rusești, cu atât mai mult că, după cum sublinia A. D. Xenopol: „rușii voind să le încorporeze desăvârșit în împărăția lor, era firesc lucru de le înfățișa în perspectivă a altfel de ocârmuire decât aceea pe care o suferise sub stăpânirea turcească”¹¹.

Practic însă, creșterea excesivă a prestațiilor și noilor contribuții bănești și materiale din partea administrației rusești depășeau cu mult

birul plătit Porții Otomane. Contribuțiile Moldovei, după calculele vistieriei, se urcase de la 3 mln. de lei, cât fusese înainte, la 8 mln., iar cele din Țara Românească „se sporise pe cinci părți”¹². Mii de brațe de muncă erau folosite în modul cel mai necruțător. Astfel, din numărul de 2 mii de lucrători folosiți la cetatea Hotinului, 400 au decedat în câteva zile¹³.

Transporturile militare și îndeosebi cazarea trupelor rosieni erau o adevărată năpastă pe capul populației Principatelor. Și cu cât se apropia vremea evacuării armatei țariste din Principatele Române, cu atât asuprirea lor devenea mai simțitoare. La 25 martie 1812 rușii au cerut Divanului Moldovei 70 mii de sferturi¹⁴ de grâu și orz, iar Divanul Țării Românești era obligat să furnizeze 15 mii de căruțe și o contribuție extraordinară de 30 piaștri¹⁵ de familie¹⁶. Neobișnuit de crudă era purtarea lor față de țărani, pe ai căror umeri cădea tot greul. Când s-a atras atenția lui Kutuzov asupra faptului că țăranilor li s-a luat tot ce mai avusesse și că acum nu le-a mai rămas nimic, generalul rus a răspuns crud și rece că le-au mai rămas încă „ochii ca să plângă”¹⁷. Chiar și împăratul Alexandru I a fost nevoit să-i declare lui P. V. Ciceagov, în primăvara anului 1812: „Nu mai pot suporta asemenea orori!”, deoarece „excesele trupelor noastre în Moldova și Țara Românească i-au exasperat pe locuitori, neglijența și intriga domnesc în privința asta”¹⁸. Prestațiile și abuzurile n-au conținut până la plecarea definitivă a trupelor rusești, înseși oficialitățile ruse recunoscând, la 1813, că „această țară... jefuită și pustiită de operațiile militare din anii 1806-1810, prezintă un pustiu vast și nepopulat”¹⁹.

Faptul că greutățile războiului ruso-turc din anii 1806-1812 au căzut pe umerii poporului și au avut urmări nefaste pentru economia Principatelor Române ocupate este confirmat și de raportul administrației ruse din 17 martie 1813, în care se subliniază că scutirea de impozite a populației din ținut pe o perioadă de trei ani a fost acordată nu doar în virtutea respectării condițiilor tratatului de pace de la București, ci și „...în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o ușurare, destul de necesară la terminarea războiului de șase ani, pe parcursul căruia ei au suportat multe greutăți fără murmur și cu sânguință în folosul Rusiei”²⁰.

Drept mărturie elocventă a atitudinii românilor față de armata de ocupație către sfârșitul acestui război constituie însăși reacția poporului,

manifestată în octombrie 1812, când au plecat ultimele trupe din Principate. Căci „nu se putea descrie bucuria de care fu cuprinsă populația Bucureștilor, când văzu că este mântuită de jugul rușilor. Chipul în care poporul își manifesta mulțumirea n-a putut să fie pe placul consulului rus L. Kirico – păpuși în uniformă de ruși și împlute cu paie fură primblate prin oraș, stropite cu noroi și apoi arse. Această bucurie ținu trei zile, în timpul cărora orașul fu frumos luminat și pretutindeni se slobozeau focuri din puști și pistoale”²¹.

În așa mod, Țara Moldovei „întru această epocă de șase ani, călcându-se de oști nesfârșite rosienefi, după cum descriau boierii moldoveni într-o anaforă către domnul Scarlat Al. Callimachi la 2 octombrie 1812, și făcându-se priveshtea războiului”, iar moldovenii „slujind, muncind cu mâinile și cu dobitoacele, cu păgubire din toate părțile, până la îngenunchierea sa”²², pentru ca până la urmă să fie răsplătiți prin raptul ținuturilor Greceni, Codru, Hotârnicieni, Orhei, Soroca, Hotin, parte din Iași și Basarabia propriu-zisă (*Bugeacul*) – teritoriu ce cuprindea o suprafață de 45.630 km², ce era cu 7.400 km² mai mult decât ceea ce rămăsese sub oblăduirea domnului Moldovei²³. Radu Rosetti, la 1914, menționase că Moldova dintre Prut și Nistru avea o întindere de 45.600 km², iar cea dintre Prut și munți numai 38.221 km².²⁴

Autocrația țaristă a „deosebit... din trupul Moldovei, – precum deplângeau boierii pământeni înstrăinarea patrimoniului național în acel an tragic, – partea cea mai bună, și însuflețirea hranei și imputernicirea, ... îndemânarea și adăpostirea pământenilor, în înlesnirea viețuirii lor, și întru a hranei îndestulare și a vitelor pășune... poate... mai mult decât jumătate de țară, într-un cuvânt, tot câmpul și inima țării”²⁵. Această parte a Moldovei numără cinci cetăți: Hotin, Bender (Tighina), Ismail, Chilia și Akkerman (Cetatea Albă), 17 orașe și târguri, 683 sate²⁶.

Referitor la numărul populației Moldovei dintre Prut și Nistru către anul 1812 – aceasta rămâne a fi o problemă discutabilă în istoriografie. Există informații și opinii contradictorii, fapt ce nu ne permite să ne exprimăm categoric în această privință. Menționăm doar că în Principatul Moldovei, conform calculelor statistice efectuate de P. G. Dmitriev (Pavel Dimitriu) pe baza datelor recensămintelor din anii 1772-1774, erau aproximativ 142.600 de gospodării²⁷. Aceasta ar presupune o populație de nu mai puțin de 700 mii de oameni. Iar în anii 1772-1803 s-a

observat o creștere considerabilă a numărului populației – aproximativ cu 18%²⁸. În Principat a avut loc, de asemenea, și o creștere a densității populației – de la 7,7 oameni la 1 km² în anul 1774 până la 11,8 oameni în 1803²⁹.

Conform datelor statistice ale administrației militare ruse, care a efectuat în 1809 un recensământ al populației în Principatele Române, în „Moldova și Basarabia” (adică în raialele din sudul Moldovei) erau 29 de orașe însemnate și 2.193 de târgușoare și sate cu 2.312 biserici de mir în ele și 814.605 „suflete de parte bărbătească și femeiască”³⁰.

Teritoriul anexat la 1812 de către Rusia țaristă însuma, conform unor date, „doar creștini de genul masculin mai mult de o sută de mii, în afară de evrei, care-s foarte mulți în orașe și sate” (P. Kunițki)³¹ 240 de mii (A. Zașciuk) sau 334 de mii de oameni (A. Skalkovski)³².

În documentul privind „guvernarea temporară a Basarabiei”, semnat la 23 iulie 1812 de către P. V. Ciceagov, atestăm date statistice (incomplete) despre 43.160 de „locuitori”³³ sau mai exact – *capi de familie* (ce ar alcătui, reieșind din media de 5 oameni într-o familie, aproximativ 215.800 de oameni, cotă mult prea joasă). Conform altor date statistice militare rusești (mai complete), aici erau 51.121 de familii³⁴. Pe când în volumul I al *Istoriei R.S.S. Moldovenești* se vehiculează cifra de 240 de mii de oameni³⁵. În *Istoria R.S.S. Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre* numărul populației către 1812 este considerat ca fiind de 250-275 de mii³⁶.

După cum s-a atestat în lucrările consacrate problemelor demografice, numărul minim, care poate fi acceptat, al populației teritoriului nou-cucerit la 1812 de către Rusia țaristă este de 255.600 de oameni. Dar și această cifră este micșorată, întrucât populația, după cum susține V. M. Kabuzan, atingea cota de 300 de mii³⁷. Dinu Poștarencu, analizând în mod special dinamica populației Basarabiei în perioada țaristă, a ajuns la concluzia că acest număr trebuia să fi fost, către 1812, mai mare de 300.000 de oameni³⁸. Probabil că datele sus-numite nu pot fi exacte, deoarece, după cum consemna și P. Svinin, moldovenii priveau cu suspiciune recensămintele populației, considerând că acestea se efectuează „pentru a fi dați în recruți sau în robie la moșieri, fapt de care ei cel mai mult se temeau”³⁹.

La cele expuse mai adăugăm că potrivit unor informații de arhivă, publicate în presa de la Chișinău (din documentele semnate de comandantul suprem al Armatei Dunărene – amiralul P. V. Ciceagov), populația Moldovei dintre Prut și Nistru la timpul anexării constituia 340 mii de locuitori⁴⁰.

Deja către 1816, conform datelor prezentate de P. Svinin, numărul populației în această regiune se estima la 73.704 familii⁴¹ (ceea ce ar alcătui aproximativ 368.520 de oameni). Iar în afară de cele cinci cetăți amintite, el mai numește zece orașele mici: Chișinău, Orhei, Bălți, Telenești, Soroca, Otaci, Briceni, Lipcani, Fălești, Reni (sau Tomarovo), considerând că numărul localităților este de 904⁴².

Se indică, totodată, că numărul populației nu poate fi considerat întru totul exact (din cauzele expuse mai sus) și se menționează o creștere esențială a numărului moldovenilor care au emigrat peste Prut din cauza „greutăților prestațiilor și asupririi”, astfel încât „la începutul anului 1814 din aceste motive cea mai mare parte a locuitorilor era gata să fugă în partea turcească a Prutului”⁴³.

În anul 1817, din porunca *deplin împuternicitului locțiitor al oblastiei Basarabiei*, A. N. Bahmetev, s-au executat două lucrări însemnate: 1) locuitorii provinciei au fost aduși „ca să săvârșească jurământul credinței pentru adevărata supunere către pristolul împărăției Rosiei”; 2) o „lămurită catagrafie di numărul tuturor locuitorilor, cu osebite treptelor, după forma dată...”⁴⁴. Acțiuni care, deși cu o anumită întârziere de la actul anexării din 1812, se înscriu întru totul în „albia firească” a procesului de colonizare continuă a noilor pământuri de către autocrația rusă. Prin jurământul dat fiecare locuitor făgăduia și jura „întru tot puternicul Dumnezeu, înaintea sfintei Evanghelii sale, precum că voiesc și sunt datoriu (către împărat)... cu credință și fără fățarie a sluji și întru toate a mă supune, necruțând viața mea până la cea mai de pre urmă picătură a sângelui, și toate dreptățile și Pronomiile... a le păzi și a le apăra... și orice taină mi să va încredința tare o voi păzi... și pentru interesul meu, pentru hatărul rudeniei, a prieteșugului, și pentru vreo vrajbă împotriva datoriei mele, și a giurământului nu voi urma...”⁴⁵.

Rezultatele acestei prime catagrafii a „*Oblastiei Basarabia*” s-au dovedit a fi destul de concludente. Către 1817, conform recensământului

efectuat în cele 8 județe basarabene, aici erau 92.946 de gospodării (dintre care 87.924 aveau capi de familie – bărbați, și 5.022 – văduve). Iar împreună cu cele 3.580 de familii din Chișinău și ale boierilor din alte localități, care au depus acolo jurământul, numărul lor ajungea la 96.526 de familii⁴⁶; reieșind din alte date (L. T. Boga), aici erau 98.526 de capi de familie. Există o discrepanță statistică la unii autori – cifra locuitorilor variind: 492.630, 491.679 sau 491.904 persoane⁴⁷.

Catagrafia oficială din 1817 permite o evaluare aproximativă a naționalității acestor locuitori. Pe lângă *moldoveni*, după cum recunoșteau și autoritățile ruse chiar la 1813, care alcătuiau „populația băștinașă”⁴⁸, erau și locuitori de alte naționalități (ucraineni, evrei, greci, ruși, bulgari, țigani ș.a.).

Ion Nistor, prezentând structura etnică a celor 482.630 de suflete⁴⁹, care au fost înregistrate în Basarabia către 1817, atestase estimativ 86% de moldoveni, 6,5% ucraineni, 4,2% evrei (incluși doar parțial), 1,5% ruși, 0,7% greci, 0,5% de bulgari și găgăuzi, omițându-i pe țigani ș.a.⁵⁰. Conform acestor date – la 1817 –, populația minoritară din Basarabia, care nu constituia decât 14% din întreaga populație (aproximativ 63.390 de persoane), prezenta populația într-o mare măsură venită sau, mai bine spus, adusă de regimul rus. Acești străini se stabilesc preponderent în târgurile Basarabiei, în vreme ce populația autohtonă este reținută la sate, conform ocupațiilor sale – agricultura și creșterea vitelor, sau în suburbiile orașelor⁵¹.

Calculule recent publicate în ediția academică *Istoria românilor* (volumul VI, București, 2012) prezintă numărul locuitorilor Basarabiei, după anexarea samavolnică, era astfel împărțit pe etnii⁵²:

| Grupuri etnice | Nr. locuitori | % |
|-------------------|----------------|-------------|
| Români | 377.200 | 74,31 |
| Ucraineni | 60.000 | 11,82 |
| Ruși | 10.000 | 1,97 |
| Evrei | 6.000 | 1,18 |
| Germani | 8.200 | 1,62 |
| Bulgari + găgăuzi | 19.300 | 3,8 |
| Țigani | 3.500 | 0,68 |
| Armeni | 2.600 | 0,52 |
| Alții | 20.800 | 4,1 |
| Total | 507.600 | 100% |

Concomitent cu colonizarea țaristă intensivă a acestei provincii noi, au emigrat de aici peste râul Prut, doar până la 1815, mai mult de 5 mii de familii de băștinași⁵³, aceasta fiind o formă firească de protest a moldovenilor față de politica anexionistă a Rusiei.

* * *

Analiza critică a trecutului istoric confirmă că în calea anevoioasă a procesului emancipării naționale societatea română a avut să-și întărească cu timpul ferma convingere, menționată de acum către 1834, când diplomatul Bois Le Comte, aflat în vizită oficială în Principate, consemnase dorința românilor de „a se debarasa în același timp și de suzeran, și de protector”⁵⁴. Astfel, orientarea politică spre Rusia coreligionară, generată ca o reacție anti-otomană, treptat se anihilează.

La 1812 Imperiul Otoman „nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, remarcase și Karl Marx, pentru că Poarta Otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”⁵⁵. Poarta însăși recunoscuse acest lucru când, la Congresul de la Karlowitz (1699), în fața solilor „din toate țările Evropii”, fiind presată de polonezii care cereau „tare Țara Moldovei”, le răspunsese, precum ne relatează Ion Neculce, că: „Țara Moldovei nu pot să o de, să le fie lor podani, că este volnică, că turcilor îi este închinată, nu-i luată cu sabia”⁵⁶.

Sultanul otoman Mahmud I, în porunca sa din iunie 1740 către domnitorul Moldovei Grigore al II-lea Ghica, menționa, de asemenea, că „Principatul Moldovei... este de demult liber, separat la cancelarie și scutit de a fi călcat cu piciorul...”⁵⁷. Fapt ce a fost reamintit de către diplomația otomană și la 1815⁵⁸.

Însă la 1812 s-au încălcat chiar firmele Porții, care recunoșteau Principatele Române ca „detașate de celelalte posesiuni sau provincii aflate sub dominația sa”⁵⁹. S-a săvârșit ceea ce patrioții moldoveni au stăruit să evite încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, menționând în adresările sale către puterea „ocrotitoare”: „Poarta e obligată să ne mențină toate drepturile și privilegiile noastre și să ne conserve libertățile și patria noastră în virtutea tratatului (de la Kuciuk-Kainargi – *n.n.* – *V.M.*), fără cea mai mică dezmembrare, astfel cum este în mod expres enunțat la fel în ultimul tratat”⁶⁰.

În perioada războaielor ruso-turce din *epoca fanariotă* Imperiul Otoman de două ori a încălcat flagrant drepturile Principatului Moldovei, admițând grave rapturi teritoriale ale statului moldovenesc: la 1775 și 1812⁶¹.

La 1775, printr-un târg odios încheiat cu Poarta Otomană, a fost anexat de către Imperiul Habsburgic teritoriul străvechi al Moldovei de Nord, cu fosta cetate de scaun Suceava și orașele Cernăuți, Câmpulung, Baia, Siret ș.a., cu mormântul lui Ștefan cel Mare și Sfânt de la Putna și cu capodoperele arhitectonice de la Moldovița, Voroneț, Humor, Dragomirna ș.a. (10.442 km², adică aproximativ 14,8% din suprafața totală a Principatului, cu aproximativ 75 mii de locuitori). Răpită, această parte a țării, considerată de înșși austrieci „Cheia Moldovei”⁶², a fost trecută până în 1786 sub administrație austriacă, iar din 1790 – inclusă în componența provinciei *Galiția*, ca o simplă circumscripție administrativă sub numele de *Comitatul Bucovina*⁶³.

Această răpire, de rând cu alte acțiuni agresive ale habsburgilor, a creat premise pentru o ulterioară colaborare militaro-diplomatică dintre cele două imperii – Rus și Austriac, colaborare devenită posibilă în rezultatul recunoașterii de către Viena a transformării Rusiei în decursul secolului al XVIII-lea într-o „mare putere militară” și decăderii definitive a Imperiului Otoman, care încetase de a mai fi un „vecin periculos” al imperiului. Elementul de bază al conceptului politicii externe a Casei de Habsburg a devenit, după cum s-a menționat în istoriografia contemporană, preîntâmpinarea dezintegrării Imperiului Otoman „fără participarea Austriei la acest proces”⁶⁴.

Dar la 1812, în cadrul evoluării *problemei orientale*, habsburgii au fost excluși din procesul extinderii teritoriale pe contul Principatelor Române, Rusia repetând, de data aceasta de una singură și pe scară mai mare, raptul teritorial austriac din 1775, anexându-și, de fapt, mai mult de jumătate din Principatul Moldovei. La puțin timp după ratificarea tratatului de pace de la București, amiralul P. V. Ciceagov semnează, la 23 iulie 1812, un document privind guvernarea noului teritoriu acaparat, intitulat *Образование временного правления в Бессарабии*⁶⁵.

Astfel, teritoriul încorporat a fost numit de către administrația țaristă *Basarabia*, extinzându-se numele istoric propriu doar părții geografi-

ce din Sudul Moldovei (dintre Dunăre și Nistru), ce a format ulterior „oblastia”, iar mai târziu „gubernia” rusească sub același nume, până la prăbușirea țarismului în 1917. Printr-o abordare imperială Rusia „...puse poreclă prin sceptru, prin sabie a guberniei noi – *Basarabie*”⁶⁶.

În mod arbitrar țarismul a provocat pe harta politică a Europei un nou punct vulnerabil, ce-și va aștepta, pe parcursul secolelor, soluționarea istorică. Constatăm că, în cadrul spinoasei *probleme orientale*, la 1812, are loc geneza unei noi probleme internaționale – cea a *Basarabiei*⁶⁷.

„Sosind ziua fatală, după cum ne descrie acele evenimente dramatice Manolache Drăghici, a expirării convenției, după tractat ce trebuie fie[ște]care să trăiască unde să rămână definitiv, ceasurile acelea au fost de plângeri un timp de neuitat, pentru că poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului, de la un capăt până la altul, mergând și viind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luarea de ziua bună de la părinți cu care crescuse și viețuise dimpreună, până în vremea aceea când se despărți unii de alții pentru totdeauna...”⁶⁸.

* * *

Din cele expuse sumar putem conchide că Principatele Române, care erau în virtutea statutului politico-juridic *tributar-protejate* în sistemul pax-ottomanica⁶⁹, fiind principate-tampon la frontiera marilor imperii, au fost asemuite în perioada cercetată, *de facto*, cu „două corăbii plutind pe o mare furtunoasă”⁷⁰. Sopotind anii de pace și cei de război, se observă lesne, după cum atestă istoricul român Ștefan Lemny, că lumea românească a trăit în veacul XVIII, până la 1821, sub amenințarea directă a armelor aproape 50 de ani. Conte D’Hauterive (1754-1830), care se stabilise în Principatul Moldovei în acea epocă, avea dreptate când afirma că: „În vreme de pace Moldova este un târg pentru străini, în vreme de război a fost și va fi totdeauna o tabără și un câmp de bătălie...”⁷¹.

Fiind implicată în lupta marilor puteri europene, Moldova a devenit la începutul zbuciumatului secol al XIX-lea teatru de război și obiect al disputelor (adevăratelor dueluri) diplomatice, care s-au soldat cu anexarea la Imperiul Rus a părții de Est a Principatului (dintre Prut și Nis-

tru). Niciodată încă Rusia nu dobândise o astfel de poziție puternică, așa ca după 1812-1815. Dar ea a făcut, totodată, încă un pas dincolo de *frontierele sale naturale*⁷².

Iată de ce, dacă pentru Franța anul 1812, soldat cu catastrofa *Campaignei ruse*, se asociază cu „începutul sfârșitului” Imperiului napoleonian (precum s-a exprimat Talleyrand), iar pentru Rusia, după cum scria Alexandru Herzen, „adevărata istorie” abia începe la 1812, atunci pentru noi acesta simbolizează unul dintre cele mai tragice evenimente din istoria națională – un adevărat *Annus Horribilis*⁷³.

Generația tânără a istoricilor de la Chișinău consideră, pe bună dreptate, că Basarabia a fost *un teritoriu românesc de sacrificiu*, deoarece a fost o piesă de schimb în jocurile marilor puteri și a rămas un spațiu dispensabil, inclusiv pentru cauza românismului: „Anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei nu a însemnat doar scindarea Țării Moldovei, ci și urgentarea formării conștiinței naționale moderne la români. Altfel spus, să nu se fi oprit bocancul rusului la Prut, nu se știe dacă statul român ar mai fi apărut pe harta lumii. Datorită faptului că basarabenii s-au sacrificat la 1812, Moldova și Muntenia s-au unificat la 1859”⁷⁴.

Aruncând, în final, o privire retrospectivă asupra raporturilor internaționale din acea epocă, putem spune cu certitudine că și referitor la tratatul de pace de la București e justă afirmația făcută de către regretatul Leonid Boicu: „Din păcate, nu popoarele fac și desfac alianțele, nu ele se întâlnesc la masa tratativilor, ci reprezentanții lor mai mult sau mai puțin autentici sau deloc”⁷⁵. Iar *Actul de la 1812* constituie un exemplu cras al unei acțiuni săvârșite în modul cel mai arbitrar, când interesele și aspirațiile sau, mai bine zis, însăși soarta moldovenilor s-a decis fără ca ei să fie deloc luați în considerație.

Iată de ce atunci când speranțele sunt îndreptate doar în afară sau când destinul îl hotărăsc alții, popoarele fiind excluse din acest proces, consecințele pot fi tragice – fapt istoric confirmat de însăși existența milenară în sud-estul Europei a românilor, situați la răscrucea căilor și intereselor marilor puteri.

Note

¹ Din monografia în curs de apariție: Ion Jarcuțchi, Vlad Mischevca, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău.

² *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, București, 1986, p. 293.

³ M. Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, ed. a 2-a, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2008, p. 113.

⁴ *Gizie (cizye)* – haraci (tribut), capitulație: dare cu caracter personal al bărbaților (capii de familie), percepută numai de la supușii nemusulmani.

⁵ V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 712.

⁶ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*, 2-е изд., М., 1962, Т. 22, с. 30-31 („Турция, преданная Францией, заключила в 1812 г. мир в Бухаресте, уступив русским Бессарабию. (...) Финляндия населена финнами и шведами, Бессарабия – румынами, конгрессовая Польша – поляками. Здесь уж и говорить не приходится о воссоединении рассеянных родственных племен, носящих русское имя, тут мы имеем дело с неприкрытым насильственным завоеванием чужой территории, с простым грабежом.”).

⁷ *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769-1812)*, Кишинёв, 1984, с. 220-221.

⁸ M. Eminescu, *op. cit.*, p. 113.

⁹ N. Titulescu, *Memoriu-raport (1940)*, în „Academica”, București, 1991, nr. 9, p. 13.

¹⁰ Consemnăm, totodată, că Alexandru I, care vorbea cu ardoare despre „fidelitatea” sa ideilor constituționale, exemplificându-și acțiunile în acest sens prin actele constituționale „dăruite” teritoriilor anexate în această perioadă – Finlandei (1809) și Poloniei (1815) – n-a procedat la fel și față de regiunea nou acaparată – Basarabia.

¹¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, ed. III, p. 286.

¹² *Idem*, p. 291.

¹³ *Idem*, p. 288.

¹⁴ 1 sfert = 209,91 l (în total: 14 637 000 l).

¹⁵ La 1808 – 1 kuruş (piastru) de argint cântărea 12,8 g (5,9 g de argint). 8 kuruși = 1 ducat venețian, 1 kuruş ottoman = 40 para = 120 akce (Cf.: Sevkert Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000, p. 163, 191).

¹⁶ T. Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812)*, București, 1939, p. 31-32.

¹⁷ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 171; P. V. Ciceagov a consemnat primul această frază celebră, descriind în memoriile sale că, la toate reclamațiile făcute în această privință, comandantul suprem Kutuzov răspundea: „Le voi lăsa ochii ca să plângă...”, în *Călători străini despre Țările Române...*, vol. I, Serie nouă, București, 2004, p. 537.

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I (1801-1821), Serie nouă, București, 2004, p. 536-537.

¹⁹ Apud: V. Tomuleț, *Reflecții generale privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (1812-1868)*, în „Cugetul”, Chișinău, 1992, nr. 2, p. 11.

²⁰ *Idem*, p. 12.

²¹ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, vol. IV, București, 1909, p. 87.

²² Uricariul, vol. IV, Iași, 1857, p. 344-345.

- ²³ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 179.
- ²⁴ Radu Rosetti, *Acțiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze*, ed. a II-a, București, 1914, p. 50.
- ²⁵ *Uricariul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 345-346.
- ²⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, F.I. Reg. I. D., 3995, F. II-II verso.
- ²⁷ П. Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинёв, 1973, с. 78.
- ²⁸ Д. М. Драгнев, *Военные статистические описания Молдовы и Валахии конца XVIII – начала XIX в., как исторический источник*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1990, nr. 3, p. 37.
- ²⁹ П. Г. Дмитриев, *op. cit.*, с. 109.
- ³⁰ С. Tomescu, *Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810*, Chișinău, 1928, p. 57.
- ³¹ П. Куницкий, *Краткое статистическое описание Заднеэстровской области, присоединённой к России по мирному трактату, заключённому с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 г.*, СПб., 1813, с. 13.
- ³² В. С. Зеленчук, *Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав)*, Кишинёв, 1973, с. 9.
- ³³ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, F.I. Reg. I. D. 3995, f. II-II verso.
- ³⁴ В. С. Зеленчук, *op. cit.*, p. 9-10.
- ³⁵ *История РССМ*, Вол. I, Кишинэу, 1967, p. 405.
- ³⁶ *История РСС Молдовенешть*, Кишинэу, 1984, p. 177.
- ³⁷ В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XX в.)*, Кишинёв, 1974, с. 27.
- ³⁸ D. Poștarencu, *Dinamica populației Basarabiei în perioada țaristă*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei: Materialele sesiunii științifice anuale*, 16 decembrie 2011, Chișinău, 2012, p. 121.
- ³⁹ П. Свиньин, *Описание Бессарабской области (1816 г.)*, în *Записки Одесского общества истории и древностей*, Том VI, Одесса, 1867, с. 210-211.
- ⁴⁰ И. Йовва, *Сколько нас было?*, în „Советская Молдавия”, 12 января 1990.
- ⁴¹ П. Свиньин, *op. cit.*, с. 211.
- ⁴² *Idem*, p. 225.
- ⁴³ *Idem*, p. 211.
- ⁴⁴ С. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei din 1817 (I. Ținutul Hotinului). Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810*, Chișinău, 1928, p. 3; И. Н. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*, în *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, Том III / под ред. И. Н. Халиппы, Кишинев, 1907, p. 3-230.
- ⁴⁵ С. Tomescu, *op. cit.*, p. 3.
- ⁴⁶ I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 299.
- ⁴⁷ Poștarencu D., *Dinamica populației Basarabiei în perioada țaristă*, În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei: Materialele sesiunii științifice anuale*, 16 decembrie 2011, Chișinău, 2012, p. 121.
- ⁴⁸ П. Куницкий, *op. cit.*, с. 13; П. Свиньин, *op. cit.*, с. 204.
- ⁴⁹ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 203.
- ⁵⁰ Cifrele puse în circulația științifică de către I. Nistor „nu reflectă însă situația reală”, reprezentând „doar niște presupuneri” – consideră dr. Dinu Poștarencu, în lucrarea *Des-*

tinul românilor basarabeni sub dominația țaristă, Chișinău, 2012, p. 355-356.

⁵¹ Șt. Ciobanu, *Basarabia (Populația. Istoria. Cultura)*, București–Chișinău, 1992, p. 25.

⁵² *Istoria românilor*, vol. VI (1711-1821), ediția a 2-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2012, p. 717.

⁵³ I. Varta, *Manuc-bei despre situația Basarabiei la 1815*, în *Patrimoniul*, Chișinău, 1991, nr. 3, p. 9.

⁵⁴ Gh. Platon, *Principatele române în relațiile internaționale în perioada Regulamentului organic (1830-1834)*, în *România în istoria universală*, III, Partea I, Iași, 1988, p. 185.

⁵⁵ K. Marx, *Însemnări despre români (Manuscrite inedite)*, publicate de acad. A. Oțetea și Schwann, București, 1984, p. 246.

⁵⁶ *Letopisețul Țării Moldovei...*, *Cronici*, Chișinău, 1990, p. 340.

⁵⁷ V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821)*. Documente turcești, București, 1984, p. 246.

⁵⁸ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986, p. 97.

⁵⁹ E. Hurmuzaki, *Rapoarte consulare ruse, 1770-1796*, vol. I, Serie nouă, București, 1962, p. 215.

⁶⁰ *Idem*, p. 102.

⁶¹ Vezi: N. Adăniloiaie, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă – la 1775 și 1812 – a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, în „Revista de istorie”, 1982, nr. 8, p. 950-955.

⁶² A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci*, vol. I, Iași, 1880, p. 148.

⁶³ *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, București, 1987, p. 80.

⁶⁴ *Краткая история Венгрии. С древнейших времён до наших дней*, М., 1991, с. 149.

⁶⁵ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, F. I. Reg. I. D., 3995, F. 11-14.

⁶⁶ Olga Crușevan (Cantacuzino), *Pământul natal (1973)*, în „Literatura și Arta”, 30.11.1996.

⁶⁷ Vl. Mischevca, *Considération sur le sujet de la genèse de la „Question Bessarabiene” (1812)*, în „Revue Roumaine d’Histoire” (Bucarest), Tome XXXIV, 1995, nr. 3-4, p. 337-350.

⁶⁸ M. Drăghici, *Istoria Moldovei timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1857, p. 91.

⁶⁹ V. Panaite, *Război, pace și comerț în islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, 2013, p. 461.

⁷⁰ Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, București, 1990, p. 12.

⁷¹ D’Hauterive, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei...*, București, 1902, p. 223.

⁷² К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*, 2-е изд., М., 1962. Т. 22, с. 30-31 („Никогда еще Россия не достигала такого могущественного положения. Но она сделала также еще один шаг за пределы своих естественных границ”).

⁷³ Vezi: Vl. Mischevca, *Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei / Inst. de Istorie Stat și Drept al A.Ș.M., Tipogr. „Elan Poligraf”*, Chișinău, 2012, 142 p.

⁷⁴ Ion Mischevca, *Basarabia – teritoriu românesc de sacrificiu*, în „Adevărul”, http://m.adevarul.ro/moldova/social/basarabia-teritoriu-romanesc-sacrificiu-1_55128176448e03c0fde357e0/index.html (accesat: 26.03.2015).

⁷⁵ L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 57.

Theodor DAMIAN

Mihai Viteazul și ortodoxia românească



Th.D. – preot, profesor universitar și poet român.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Se stabilește în 1988 în Statele Unite, unde a fondat Institutul Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă cu parohia ortodoxă română „Sf. Ap. Petru și Pavel”, Astoria, New York, și Cenaclul literar „M. Eminescu” din New York, toate în 1993. Din 1996 publică o revistă bilingvă română / engleză: „Lumină lină / Gracious Light”, Revistă de spiritualitate și cultură românească / Review of Romanian Spirituality and Culture. Este autorul a numeroase lucrări teologice și literare.

Orice popor își are piramidele sale. Piramida însă, dincolo de lucrarea arhitectonică, astronomică și inginerescă pe care o presupune și exprimă, are o dimensiune profund și emnamente religioasă. Ea e făcută să ascundă, să găzduiască moartea – viața. Piramida este monument funerar, adică mausoleu, altar și templu în același timp.

Mihai Viteazul este una dintre piramidele semnificative ale neamului românesc cu moartea – viața ei. El, sacrificatul, dar mereu viu în conștiința neamului său, el, cel ucis mișelește, dar al cărui chip strălucește în tablourile native ale nenumăratelor biserici și mănăstiri pe care le-a ctitorit, restaurat și înzestrat în cele trei țări ale Daciei mari, visul său cel mult dorit.

Astăzi îl cinștim pe cel ce prin jertfa lui s-a așezat la temelie a ființei neamului, participând astfel la lupta și dorul acestuia de unitate națională.

Când a venit Mihai Viteazul la putere, situația Bisericii Ortodoxe Române în Transilvania era dramatică. Deși românii erau majoritari acolo, religia lor nu era recunoscută ca religie oficială, de stat, ci era doar tolerată. În schimb, catolicismul și confesiunile desprinse din el după reforma lui Martin Luther din 1517,

luteranismul, calvinismul, unitarianismul erau recunoscute ca oficiale sau „recepte”, deși erau practicate de minorități.

În acest context, fiecare confesiune neortodoxă făcea un prozelitism agresiv în rândurile românilor ortodocși.

Catolicii, de exemplu, încă înainte de apariția protestantismului în Transilvania, îi înlăturaseră pe românii ortodocși din viața politică a țării, iar boierii locului, pentru a-și păstra averile și privilegiile, au trecut la catolicism.

Calviniștii, la rândul lor, ca un alt exemplu, încercau să atragă românii la credința lor: au instituit funcția de episcop româno-calvin, au tipărit cărți cu caracter calvin și au impus restricții de tot felul ierarhilor, protopopilor și preoților ortodocși. Convertirea românilor ducea implicit la maghiarizarea lor.

Un alt eveniment care punea presiune pe românii din Transilvania l-a reprezentat schisma petrecută în 1585 în Biserica ucrainiană, când o parte din reprezentanții Bisericii Ortodoxe de acolo a trecut la uniație – unirea cu Roma – aceștia încercând să atragă de partea lor și pe arhierii români din Ardeal.

Prin măsurile luate, prin unirea principatelor realizată prin toate acțiunile sale de consolidare a Bisericii Ortodoxe Române, Mihai Viteazul a reușit să întârzie cu peste 100 de ani termenul uniației la noi.

Tot pentru salvarea ortodoxiei în Transilvania de acțiunile prozelitiste catolice și protestante, în 1595 Mihai Viteazul a încheiat un tratat între el și Sigismund Bathory, în care, printre altele, se prevedea ca bisericile românești din Ardeal și Banat să treacă sub ascultarea directă a Mitropolitului Ungro-Vlahiei cu sediul la Târgoviște, ca astfel Biserica Ortodoxă din Transilvania să aibă libertate deplină, preoții nemaifiind stânjeniți în exercitarea funcțiilor lor și fiind scutiți de sarcinile iobăgiei.

Intrarea Bisericii Ortodoxe din Transilvania în jurisdicția celei din Ungro-Vlahia constituia, pe de o parte, o unire *de facto* la nivel bisericesc a românilor din cele două principate, iar pe de altă parte, indica unitatea care exista deja de veacuri.

După ce Alba Iulia a devenit capitala principatului autonom al Transilvaniei – în urma transformării Ungariei în pașalâc turcesc în 1541 – sediul Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei s-a stabilit aici (în 1572).

În timpul lui Mihai Viteazul, mitropolit al Transilvaniei era Ioan de la Prislop, în vremea căruia voievodul român a ridicat o nouă catedrală și o reședință mitropolitană în Alba Iulia (1597), cu o serie de edificii adiacente.

Mihai Viteazul intenționa astfel să creeze în capitala principatului un puternic centru spiritual și cultural românesc.

După mărturia lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, ridicarea acestei catedrale nu a fost fără de piedici.

Iată ce zice mitropolitul despre aceasta, dar și despre credința voievodului român: „Când Mihai Vodă, Domnul Ungro-Vlahiei, l-a alungat pe Andrei Bathory și a luat sceptrul Ardealului, a sosit în orașul de scaun numit Bălgrad și a voit ca să zidească acolo în oraș, o biserică ortodoxă. Însă preoții, orașenii și toți boierii, fiind de credință latinească (a Papei), nu-i îngăduiau să zidească, zicând că ei sunt de credință dreaptă și de aceea nu voiesc să aibă în orașul lor o biserică de lege străină. Atunci Domnitorul le-a spus: «Voi nu sunteți mărturisitori ai drepte credințe, căci nu aveți harul Sf. Duh în biserica voastră. Noi însă, fiind dreptcredincioși, avem puterea cea adevărată a harului Sf. Duh pe care și cu fapta suntem întotdeauna gata s-o arătăm cu ajutorul lui Dumnezeu»” (Nu dispute teologice, ci fapte, ... 40 zile, dar de fapt 25).

În dorința sa de consolidare și înnoire a Bisericii Ortodoxe Române, Mihai Viteazul a promulgat legiuri în interesul acesteia (unele dintre ele, de exemplu, scuteau clerul de renta feudală în muncă), a zidit, reparat, înzestrat și împrumărit nenumărate mănăstiri și biserici, a întărit structurile ierarhice ale Bisericii neamului său și a încercat și să le gâfă reforme în viața mănăstirilor.

Este cunoscut în acest sens „Așezământul” marelui domnitor prin care decreta ca alegerile de stareți în mănăstiri să se facă din rândurile și cu voia soborului din acele mănăstiri, candidatul la poziția administrativă trebuind să aibă cel puțin cinci ani de viețuire în acea mănăstire; această măsură era un răspuns la o practică potrivit căreia de multe ori erau numiți stareți străini de neam, care, după ce ajung în acea poziție, risipesc averea mănăstirii sau fac alte lucruri care nu sunt în interesul Bisericii Ortodoxe.

În dragostea și devotamentul său față de Biserica neamului, Mihai Viteazul s-a înconjurat în permanență de oamenii Bisericii, preoți, călugări, stareți, episcopi, mitropoliți. Până și pe câmpul de luptă era însoțit de preoți, după cum ierarhi ai Bisericii erau trimiși de el în misiuni diplomatice. Așa a fost Eftimie Mitropolitul sau Luca din Cipru, mitropolit al Ungro-Vlahiei, care a fost trimis la principele Transilvaniei și la țarul Rusiei.

Mitropoliții Dionisie Ralli și Ioan de la Prislop al Transilvaniei, precum și starețul Serghie de la Tismana, devenit mitropolit de Muncaci, în Maramureș, au fost sfetnici apropiați ai domnitorului, acesta din urmă fiindu-i precum Daniil Sihastrul lui Ștefan cel Mare.

Atașamentul voievodului pentru viața monastică și oamenii ei era o trăsătură a familiei lui, de aceea nu e de mirare că însăși mama sa, Teodora, s-a călugărit la mănăstirea Cozia sub numele de Maica Teofana.

Mihai Viteazul s-a dovedit, prin toată lupta sa, a fi un apărător al ortodoxiei românești, pe de o parte, dar și al creștinătății, pe de altă parte. „El a dorit să construiască o Dacie ortodoxă”, în timp ce administrațiile străine din Transilvania voiau o Dacie catolică sau protestantă, iar turcii – o Dacie otomană.

Vocația sa europeană este evidentă într-o scrisoare în limba italiană pe care voievodul a trimis-o ducelui Ferdinando de Medici în toamna anului 1599, unde spune apăsător: „Nu pentru mine și poporul meu am luptat, ci pentru cauza creștinătății”.

Sub conducerea lui au luptat contra turcilor și români din sudul Dunării, întrucât el întruchipa speranța timpului, inclusiv a Patriarhului de Constantinopol, speranța că Bizanțul va fi eliberat de turci și că în catedrala împăratului Justinian, Sf. Sofia, se va face din nou Sf. Liturghie ortodoxă. În această ipostază de eliberator al Bizanțului, numele voievodului român a ajuns în legende și în cântecele populare ale românilor.

Mihai Viteazul s-a impus ca erou nu numai otomanilor (fiind recunoscut ca Domnitor de Mohamed al III-lea, Marele Sultan al Imperiului Otoman), dar era curtat chiar și de marii împărați ai Europei, încheind, de pildă, un tratat (Tratatul de la Târgoviște, 1598) cu reprezentantul

Imperiului Habsburgic prin care se făcea recunoașterea oficială a Bisericii Ortodoxe Române, reușind astfel să pună pe picior de egalitate Biserica ortodoxă și cea catolică.

În afară de marile servicii aduse neamului său și Bisericii Ortodoxe Române, Mihai Viteazul a fost și o persoană de evlavie și credință. Istoria consemnează faptul că în războaie purta după sine un cort de slujire, unde un preot oficia cuvenitele slujbe. Domnitorul și-a arătat mereu credința în Dumnezeu, a fost apropiat de călugări, a avut duhovnicul său și a murit ca martir.

Nu puțini sunt cei care au considerat că marele voievod român ar trebui să fie canonizat.

* * *

De ce-l sărbătorim pe Mihai Viteazul? La această întrebare nu putem răspunde decât printr-o altă întrebare: Cum să nu-l sărbătorim? Viața sau soarta lui neferice, moartea lui „divină” cum ar zice Michelangelo, toate și-au pus amprenta în mod definitiv și irevocabil pe sufletul românesc.

Demiurg al unității noastre naționale, Mihai Viteazul arde ca o torță victorioasă în conștiința românească, exprimând destinul de care a avut parte: *veni, vidi, vici*.

Mihai Viteazul a venit și a învins. Dar nu fără de răni și nu fără de moarte. Și așa cum Van Gogh spunea „să faci din rană o lumină”, Mihai Viteazul a luminat istoria neamului românesc și continuă să o lumineze.

Dacă întrebăm unde este Mihai Viteazul?, nu putem decât să ni-l imaginăm pe voievodul român strigându-ne de dincolo de mormânt și prin veacuri în cuvintele nemuritoare ale lui Coșbuc: „Sunt suflet în sufletul neamului meu”.

Ion I. IONESCU

Educație pentru dezvoltarea durabilă



I.I.I. – prof. dr. la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, profesor invitat la universități europene, membru în societăți științifice în domeniul sociologiei, participant la conferințe și congrese în țară și străinătate, coordonator al seriei *Sociologie* la Editura Institutul European. Articole în reviste de specialitate („Analele științifice de Sociologie”, „Revista de cercetare și intervenție socială”, „Pensée plurielle”, „Journal BMC Psychiatry”, „Journal of Settlements and Spatial Planning” etc.), volume de autor și prim autor (*Sociologii constructiviste*, 1998; *Sociologia dezvoltării comunitare*, 2004; *Roumanie. Regards sociologiques*, 2008; *Societatea românească în tranziție*, 2012; *Sociologii actuale*, 2014), studii și capitole în volume colective.

The crisis has adverse effects on villages and on farmer's level of living, but also provides opportunities. It is necessary to identify and develop new methods and practices for the preservation of natural, human and social resources, for the creation of jobs. Social intervention contributes to the exercise of the right to free speech, as the basis of the real nationality in concrete communities. Community development wants underline the necessity to support communities to progress using their own resources. Residents must make their voice heard, not to wait «helpers» hand stretched, «subsidies», not to sell at ridiculous prices natural and human resources, nor to steal themselves. Education for sustainable development means the respect and recognition of the value of wealth of the past of all communities, the formation of a systemic vision of the development of the communities. The success of education for sustainable development is the key to the effectiveness of the national sustainable development policy.

1. *Modelul creșterii* intrat în criză în 2008 agravează dezechilibrele aflate la originea crizei, în detrimentul dezvoltării durabile. Guvernele au răspuns crizei adoptând planuri de salvare a... băncilor, în timp ce populației i-au fost impuse noi planuri de austeritate severă. Prosperitatea economică nu poate fi durabilă dacă e bazată pe practici speculative, pe furt, pe epuizarea iresponsabilă a resurselor naturale, pe crearea continuă de probleme economice, sociale și ecologice.

Criza are efecte nefaste asupra satelor și asupra nivelului de trai al agricultorilor (care au mai rămas în comunitățile lor¹). Asistăm la

depopularea satelor, la migrația tinerilor și „fuga creierelor”². Suntem țara cu cea mai mare populație rurală din UE, cu cel mai mare procent de persoane ocupate în agricultură, dar agricultura românească înseamnă „subzistență” și câțiva „noi latifundiari”. În majoritatea lor, sătenii sunt *țărani ai subzistenței* (mănâncă ceea ce produc), puțini *mijlocași* (care au ceva produse excedentare, dar sunt afectați de normele impuse de UE după integrare) și puțini *înstăriți* (numiți acum „fermieri”, care intră în „sistemul de piață” supus normelor europene)³.

Fiecare criză oferă și oportunități. Guvernele nu pot veni cu răspunsuri gata făcute la întrebări care nu s-au mai pus. Este necesară identificarea și dezvoltarea unor noi metode și practici de conservare a resurselor naturale, sociale și umane, de creare a unor locuri de muncă, a unor ferme și întreprinderi în zonele rurale în condițiile dezindustrializării și terțiarizării precare.

2. După schimbările din 1989, învățământul produce la sate și tineri care nu-și continuă studiile, au ocupații sezoniere care nu cer calificare, „fac agricultură” cu unii dintre membrii familiei. Mulți dintre cei care revin la sat trec prin „perioade de depresie”, consumă alcool și apoi migrează haotic. Accesul la formare nu pare să se adreseze acestor categorii afectate de schimbările actuale. Sunt cvasiabsente posibilitățile de formare și cursurile de calificare pentru tineri și pentru adulți în agricultura biologică, în servicii, în servicii la domiciliu etc.

Formarea tinerilor activi poate folosi principiile „pedagogiei active”, ceea ce ar putea reduce impresia că tinerii sunt „pierduți în masă”, că trec prin viață neobservați. *Formarea în vederea dezvoltării durabile a comunităților teritoriale* poate crea legături între ei, poate facilita schimburi pe marginea cunoștințelor dobândite, dezbateri și activități de transfer ale competențelor.

Montessori⁴, Decroly⁵, Claparède⁶, Cousinet⁷, Freinet⁸, Piaget⁹ ș.a. au propus metode active de învățare, fundamentând *pedagogia activă*. Ceea ce descoperim noi înșine nu uităm niciodată. Cei care se formează pot fi actori conștienți ai propriei formări, pot învăța mai bine ceea ce fac ei înșiși, nu primind cunoștințe „de-a gata”. Cunoașterea și cunoștințele pot fi construite în și prin activitate, în cadrul unui demers de autosocio-construcție, de descoperire lucidă a complexității lumii și comunităților

în care trăiesc. Freinet cerea să se ofere celui care se formează oportunități pentru a-și face reguli de viață, atitudini și comportamente proactive. *Cunoașterea nu înseamnă copierea realului, ci transformarea lui pentru a-l înțelege*, spunea Piaget. Cunoașterea vine din acțiunea liber asumată care permite situarea în timp și spațiu real, asumarea de responsabilități ca locuitori. În loc să fie „deținători de autoritate” în materie de cunoștințe prestabilite, formatorii pot deveni facilitatori, ocupându-se de conținuturile pe care le predau, dar și de nevoile celor care se formează. Pedagogia activă cere folosirea potențialului de învățare al grupului (care tinde să influențeze durabil comportamentele membrilor și să faciliteze *învățarea socializantă*). Pedagogia activă implicată în educația pentru dezvoltare durabilă invită participanții la experimentare, creație, activitate, la punerea lucrurilor și evenimentelor în relație, îi invită să se exprime, să emită ipoteze, să le testeze, să analizeze rezultatele, să le discute împreună, să le disemineze într-un mediu sociocultural în care-și asumă responsabilități și iau angajamente în comun.

*Metodele cooperative*¹⁰ îi pun pe cei care se formează în situația de a elabora propriile sarcini și de a afla soluții la problemele cu care se confruntă. Deoarece între „rătăcirile” societății noastre actuale se numără și incapacitatea de a ne bucura de viața pe care o trăim, de *a ne bucura de normalitate*, una dintre mizele pedagogiei cooperative este aceea de a reda celor care se formează puterea de a se bucura, puterea creatoare. Cetățenia nu se învață doar citind principiile fundamentale ale *Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului...* Trebuie ca oamenii să o poată exercita activ, ca actori responsabili de toate aspectele vieții comunității în care trăiesc. Respectul, solidaritatea, sprijinul reciproc sunt esențiale, ca și valorizarea succesului tuturor datorită activității fiecăruia. Cooperarea / colaborarea reprezintă, deopotrivă, pârghii importante pentru democrație, nu numai concurența / competiția.

Pedagogia empatiei cere educatorului să faciliteze atașamentul și angajamentul față de ceea ce se învață. Empatia este abilitatea de a simți și de a înțelege ce se întâmplă cu ceilalți. Un educator bun este capabil de o relație empatică cu cei care se formează. Aceștia sunt sensibili la interesul manifestat față de ei, de pașii făcuți către o comunicare reală. Educatorul trebuie să-și reprezinte starea, reacțiile posibile, trăitul fiecărui educat. Empatie înseamnă „a se pune în pielea altora”. În relația

pedagogică¹¹ educatorii trebuie să se deschidă către educați, să fie atenți la destăinuirile lor, inclusiv la cele referitoare la trăirile personale. Trebuie privilegiate întâlnirile sociale, schimburile, feedback-urile rapide și clare, detaliate și personalizate.

3. *Comunitatea* este grupul de oameni care împărtășesc valori asemănătoare, care au interese comune, relații de proximitate. Termenul *comunitate* are conotație pozitivă: solidaritate, cooperare, sprijin, suport reciproc. Reuniunea semantică *dezvoltare comunitară* vrea să sublinieze necesitatea sprijinirii comunităților să se dezvolte folosind resurse proprii. *Organizarea comunitară, acțiunea comunitară, asistența comunitară, servicii comunitare, creștere economică cu finalitate socială, dezvoltare durabilă* sunt expresii care au intrat în vocabularul celor care vor să dezvolte un spațiu democratic în care să exercite drepturi fundamentale, să se producă *empowerment*-ul (împuternicirea) membrilor comunității. *Intervenția socială* contribuie la exercitarea dreptului la cuvânt, la exprimare liberă ca fundamente ale cetățeniei reale în comunitățile concrete. Acest drept favorizează, poate facilita participarea, implicarea. Sociologii fac distincție între a interveni *cu* comunitatea (dezvoltarea comunitară) și *pentru* comunitate (planificarea socială, acțiunea socială). Construcția *cu* cetățeniei a unei proximități semnificative pentru ei este un proces de punere în act a liantului comunitar în vederea dezvoltării durabile¹². În contextul actual al mondializării este important să se facă distincție între profitul cu orice preț și nevoile umane, să se înțeleagă corect descentralizarea, importanța controlului național și local al resurselor naturale pentru dezvoltarea durabilă a comunităților. Locuitorii trebuie să-și facă auzită vocea cu ecou într-o traiectorie istorică specifică, să nu aștepte „ajutoare” cu mâna întinsă, „subvenții”, să nu vândă la prețuri derizorii resursele naturale și umane, nici să le prăduiască ei singuri. Dacă locuitorii nu au un cuvânt de spus în privința dezvoltării comunităților lor, dacă nu li se aude vocea, comunitățile intră în declin, societatea civilă se stinge, ca și democrația. Dar puterea publică, ONG-urile, asociațiile vor ca locuitorii să devină angajați în luarea deciziilor care-i privesc?

S-a mizat mult și la noi pe intervenția ONG-urilor, a asociațiilor în vederea dezvoltării comunităților. Teoretic, ele pot fi rotițe ale vieții democratice, rezervor de cetățenie, fiindcă fără implicarea locuitorilor *democrația* este formală, superficială. Practic ele nu înlocuiesc, nici nu

dispensează puterile publice și locuitorii de atribuțiile ce le revin. Finalitatea intervenției lor ar trebui să fie includerea persoanelor, lupta eficientă contra inegalităților, contra polarizării sociale, a sărăciei, favorizarea accesului la formare, la ocupare, la o viață culturală de calitate...

Trecerea unor indivizi de la poziția de *beneficiar* la cea de *donator* este un indicator al impactului intervenției asociațiilor, ONG-urilor, ca și modul în care-și văd propriile vieți – dacă au mai multă stimă de sine, dacă au altă atitudine față de viață, muncă, dacă au o nouă identitate proactivă, nu numai sentimentul neputinței, al vulnerabilității și (auto)izolării.

Activitatea ONG-urilor, asociațiilor s-a suprapus la noi peste evoluția comunităților sătești în perioada dificilă a „tranziției” de la comunism la capitalism, de la economia planificată la economia de piață, de la Uniunea sovietică la Uniunea europeană. Nu trebuie neglijat nici contextul mai larg al intervenției lor¹³, fiindcă dezvoltarea durabilă a comunităților pleacă de la organizări istorice preexistente, cu credințe, valori, tradiții, instituții, structuri morale și suporturi spirituale aferente.

Sunt multe comunitățile românești care „nu vor să moară”? Ce au făcut și ce fac în acest sens? Au capacitatea de a accesa fonduri europene și de a le cheltui eficient în interesul dezvoltării lor durabile?

O realitate vizibilă după 1990 este înflorirea asistenței sociale (circa 10 milioane de „asistați”, 14 prestații sociale, 5768 de servicii sociale...). Mulți părinți acceptă migrarea copiilor (*mai bine să-i duc dorul, decât grija*). Locuitorii satelor păstrează obiceiurile, ascultă ce le spune preotul, dar nu au foarte multă încredere în autorități, în politicieni (dacă nu răspund așteptărilor lor). Cunoștințele privind temele actuale de economie sunt reduse, experiența depunerii și finalizării proiectelor e deficitară¹⁴. Este benefic faptul că asociațiile, ONG-urile vizează implicarea, participarea, că s-au constituit grupuri de inițiativă locale, grupuri de acțiune locală, asociații și ferme agricole, dar impactul lor real nu poate fi cunoscut în lipsa diagnosticului inițial în acele comunități, dacă nu se știe cum vor fi gestionate și întreținute infrastructurile create, acquis-urile după încetarea eventualelor proiecte derulate. Asociațiile pot avea impact asupra dezvoltării durabile a comunităților, dar nu fără sprijinul statului, fără parteneriatul public-privat, fără planuri de acțiune transparente pentru membrii comunității, fără limitarea tendințelor

consumatoriste, fără atragerea investitorilor, fără accesul pe piețe bine remunerate etc.

Strategia *dezvoltării comunitare* constă în facilitarea reunirii locuitorilor-cetățeni plecând de la nevoile și interesele lor comune, acompanierea lor în vederea asumării colective a aflării de soluții la probleme și de satisfacere a nevoilor locale, procesul fiind la fel de important ca și rezultatele.

4. Este cunoscută definiția dată *dezvoltării durabile* de către Gro Harlem Brundtland, în 1987¹⁵ (*dezvoltarea care satisface nevoile generațiilor prezente fără a compromite posibilitatea generațiilor viitoare de a și le satisface pe ale lor*). Finalitatea ei este aceea de a construi o lume viabilă, vivabilă, durabilă. *Educația în vederea dezvoltării durabile* înseamnă respectul și recunoașterea valorii bogăției trecutului tuturor comunităților, înseamnă a învăța cum să trăim într-o lume în care fiecare-și are locul, are hrană sănătoasă, viață productivă, are grijă de mediul înconjurător. Educația în vederea dezvoltării durabile are ca scop formarea unei viziuni sistemice a dezvoltării comunităților. Ea cere integrarea proceselor educaționale existente, a inovației pedagogice, a activităților în parteneriat și trebuie abordată și promovată de către toate disciplinele de cunoaștere, ținând cont de istoria și particularitățile culturale ale fiecărei societăți, beneficiind de experiențele multiple și bogate, de cunoștințele, experiențele, bunele practici diverse. Disciplinele de cunoaștere ar trebui să contribuie la luarea în considerare a scadelor diferite (locală, națională, internațională), iar pluri-, inter- sau transdisciplinaritatea să permită luarea în seamă a complexității aporturilor disciplinare. *Succesul educației în vederea dezvoltării durabile este cheia eficienței politicii naționale de dezvoltare durabilă*¹⁶. De aceea, toate resursele pot fi mobilizate să contribuie la acest efort de formare a educatorilor, a personalului auxiliar, de punere în aplicare a inițiativelor de dezvoltare durabilă în și prin instituții, așezăminte, prin activități educaționale în colaborare cu diverși parteneri. Dezvoltarea durabilă presupune înțelegerea mizelor acesteia (performanță economică, echitate socială, calitatea mediului) și a interfețelor acestora (viabilitatea, echitatea, vivabilitatea), presupune un *nou mod de a gândi și a acționa*. *Demersul sistemic* ajută la înțelegerea complexității situațiilor, a pericolelor majore (schimbări climatice), naturale (cutremure, erupții vulcanice, tornade, inundații), a importanței resurselor (energie, materii prime, apă, aer), a biodiversității etc. Educația în vederea dezvoltării

durabile se bazează și pe *demersul empiric* ce pune cunoașterea în slujba marilor întrebări privind comunitatea și societatea, comprehensiunea acțiunii oamenilor și a impactului deciziilor lor, *contextualizând* acțiunile pentru a le da scopuri, obiective clare, monitorizabile. Ea cere integrarea abordării *eco-responsabile* de tip *Agenda 21* (cu teme generale privind viața, alimentația, riscurile, sănătatea, organizarea teritoriului), de tip *dezvoltare durabilă* (monitorizând proiectele privind gestionarea peisajului, ecologia rurală și urbană, turismul, consecințele asupra vieții locuitorilor). Importantă rămâne formarea *comunităților educative în vederea dezvoltării durabile*, dezbateră privind traiul laolaltă – egali și diferiți.

O *Cartă a educației în vederea dezvoltării durabile* ar avea de definit modalitățile parteneriatului, regulile concertării, pentru a asigura calitatea acțiunilor, procedurilor, certificărilor, continuității, sustenabilității.

Instrumentele și suporturile pot fi: NTIC¹⁷ și NTE¹⁸ (un portal național și site-uri diverse în domeniu), suporturi didactice multimedia adaptate publicului diferit, persoane-resursă (experți și generaliști), resurse și expertize instituționale. Este eficient să se ofere așezămintelor educaționale ghiduri și documente de punere în aplicare a *educației în vederea dezvoltării durabile*. Aceasta ar presupune un *Comitet de pilotaj academic*, concertarea actorilor implicați (autorități locale, asociații, locuitori), o *Schemă națională a educației și formării în vederea dezvoltării durabile* (în cadrul *Planului Național al dezvoltării durabile*), un *program de cercetare* vizând estimarea investițiilor și evaluării impactului, un *calendar al evenimentelor* în domeniu, un *catalog* al exemplelor de bune practici, *sprijin* pentru facilitarea comunicării, diseminării etc.

5. Temele abordate în cadrul *educației pentru dezvoltarea durabilă* pot începe cu noțiuni și teorii de bază privind funcționarea ecosistemelor, înțelegerea funcționării ființelor vii în mediu, dinamica populațiilor, interrelațiile lor (simbioză, parazitism), fluxurile de energie, ciclurile și circuitele materiei etc., se poate insista asupra preocupărilor actuale pentru domeniul „bio”¹⁹.

Agricultura durabilă se bazează pe fundamentele dezvoltării durabile. Principiile de bază ale acesteia sunt: conservarea resurselor de apă de calitate, protejarea biodiversității, reducerea eroziunii solului, păstrarea

unui mediu sănătos, păstrarea peisajului, reducerea riscurilor naturale. Un set de practici ajută lupta împotriva bolilor și dăunătorilor, maximizând producția biologică și minimizând utilizarea îngrășămintelor chimice (nocive pentru producători, mediu, consumatori), alegerea semințelor mai puțin vulnerabile, în funcție de rezistența lor, rotația culturilor, asolamentele, asocierea și combinația culturilor, înlocuirea îngrășămintelor chimice cu cele organice, metode care simplifică lucrările solului, economisesc energie, utilizează deșeuri organice pentru a produce energie electrică sau termică, practici agricole care conservă apa (irigarea „picătură cu picătură”), creșterea animalelor în aer liber pentru a permite menținerea pășunilor, stocarea carbonului în sol, schimbarea hranei animalelor, menținerea biodiversității bogate prin asocierea dinamică a culturilor, pășunilor, animalelor, atmosferei, în interacțiune cu obiceiuri atestate și tehnici agricole validate. Agricultură durabilă în serviciul teritoriului permite menținerea relațiilor comunitare, a țesăturii sociale, revitalizarea economiei rurale, diminuarea riscurilor pentru sănătate²⁰. Practicile de formare trebuie să permită familiarizarea sau aprofundarea know-how-ului simplu și de bun-simț, care propune o agricultură la scară umană, legată de pământ, de mijloace de producție care nu dăunează mediului sau sănătății oamenilor.

Cererile consumatorilor de astăzi pot stimula *dezvoltarea agriculturii biologice*. Microprogramele în agricultura biologică pot fi concepute pentru a permite consilierilor agricoli (agronomi, tehnicieni, medici veterinari, biologi etc.), producătorilor și altor persoane interesate să aprofundeze cunoștințe, aptitudini și abilități (de exemplu, proiectul vizând *Instruirea formatorilor de orientare socioeconomică pentru populația din agricultură*²¹). Un proiect își poate propune *instruirea persoanelor care lucrează în agricultura biologică*, oferindu-le o formare care să conțină: o introducere în teoria și constrângerile agriculturii biologice, principiile de bază ale agronomiei, diversele cerințe ale trecerii la agricultura biologică, principiile de bază ale formării composturilor²², metode biologice de producție a alimentelor vegetale și animaliere etc.

O *universitate virtuală privind dezvoltarea durabilă* ar putea reuni așezăminte de învățământ superior care produc suporturi educaționale pentru agricultura durabilă, oferind formări la distanță dedicate mediului, amenajării teritoriului etc. Numeroși operatori publici și privați

pot dezvolta instrumente informatice cu aplicații pertinente în domeniu (de simulare, motoare de căutare etc.).

„Suveranitatea alimentară pune individul și localul în centrul discursurilor, investind agricultorul și consumatorul cu dreptul de a opta asupra hranei pe care o produc și consumă, în acord cu specificul natural și cultural local [...] Suveranitatea alimentară se dorește a fi și o formulă de încurajare a categoriilor ignorate – persoane fără pământ, femei, minorități etnice – să joace activ rolul de stakeholder în deciziile legate de sistemul alimentar”²³. În acest context pot fi propuse *stagii la fermă* neplătite, iar stagiarii să aibă posibilitatea de a lucra în cele mai diverse domenii ale producției agricole (creșterea materialului săditor, pregătirea solului, plivitul, prepararea coșurilor cu produse pentru familiile cu care sunt acorduri, vânzarea produselor la piață). Stagiarii pot fi invitați să se integreze în spațiul comunitar și prin servirea mesei și prin alte activități în afara orelor de lucru. Formatorii din ferme pot fi absolvenți ai unor școli agricole (cu experiență în agricultura biologică), educatori sociali, animatori culturali.

Să revin asupra celor spuse în acest text. Nu se face prea mult pentru dezvoltarea durabilă a satelor. Guvernele au răspuns crizelor prin care trec satele adoptând planuri de salvare a băncilor, impunând sătenilor noi planuri de austeritate. Dar nu putem avea prosperitate și bunăstare dacă ne bazăm pe practici speculative, pe furt, pe epuizarea iresponsabilă a resurselor naturale. Dimpotrivă, asistăm și vom asista la depopularea satelor, la migrația tinerilor. Mulți dintre cei care revin „la țară” trec prin „perioade de depresie”, consumă alcool și apoi migrează haotic, pentru că nu sunt locuri de muncă, ferme și întreprinderi, ocupații nonagricole. Adesea se face agricultură cu plugul tras de cal și cu sapa. Formarea tinerilor activi din sate în vederea agriculturii biologice ar putea folosi principiile „pedagogiei active”, metodele cooperative, pedagogia empatiei, astfel încât comunitățile să fie sprijinite să se dezvolte folosind resursele proprii în interesul lor. Locuitorii satelor ar trebui să-și facă auzită vocea, să nu aștepte „ajutoare” cu mâna întinsă, „subvenții”, să nu vândă la prețuri derizorii resursele naturale și umane, nici să le prăduiască ei singuri.

Educația în vederea dezvoltării durabile înseamnă ca oamenii de la sate să învețe să trăiască într-o lume în care fiecare-și are locul, fiecare are hrană sănătoasă, o viață productivă, are grijă de mediul înconjurător. Succesul educației în vederea dezvoltării durabile este cheia eficienței politicii

naționale de dezvoltare durabilă. Ea poate duce la un nou mod de a gândi și a acționa, dar pentru aceasta oamenii ar trebui să învețe modalitățile parteneriatului, regulile concertării, importanța calității acțiunilor, procedurilor, certificărilor, continuității, sustenabilității. Ar trebui să învețe să nu mai amâne acțiunea, să se asocieze pe baza legală, să nu mai facă agricultura cu sapa, să nu mai accepte să fie înșelați de intermediarii care le iau recoltele pe nimic. Ar trebui să învețe să scoată satele din izolare, să mențină frumusețea intercunoașterii și întrajutorării, să nu se învețe să apeleze la „asistența socială”, ci să învețe cultura antreprenorială, să nu consume excesiv alcool și să se lase de „ obiceiul violenței împotriva femeii”.

Pentru toate acestea ar trebui să existe un Comitet de pilotaj academic, o Schemă națională a educației și formării în vederea dezvoltării durabile în cadrul unui Plan național al dezvoltării durabile, un catalog al exemplurilor de bune practici etc. Așa cum am menționat, educația pentru dezvoltarea durabilă a teritoriilor rurale poate începe cu noțiuni simple privind funcționarea ecosistemelor, rolul și locul ființelor vii în mediu etc. Mai exact, oamenii să învețe să conserve resursele de apă de calitate, să protejeze biodiversitatea, să păstreze mediul sănătos, peisajul frumos. Promovarea agriculturii durabile ar permite menținerea relațiilor comunitare, a țesăturii sociale, revitalizarea economiei rurale, diminuarea riscurilor pentru sănătatea locuitorilor. Programele educaționale privind agricultura biologică pot fi concepute astfel încât să permită înțelegerea principiilor de bază ale trecerii de la agricultura convențională la agricultura biologică, conștientizarea importanței suveranității alimentare care pune individul și comunitatea în centrul discursurilor, investind agricultorul și consumatorul cu dreptul de a opta pentru hrana sănătoasă pe care o produc și o consumă.

Note ■

¹ <http://www.evz.ro/detalii/stiri/recensamant-2011-vezi-cati-locuitori-au-mai-ramas-in-fiecare-judet-din-romania-952407.html#ixzz1l3C8FE8iș>; <http://www.evz.ro/detalii/stiri/rezultate-recensamant-2011-suntem-prea-putini-cum-recuperam-952353.html#ixzz1cduM7C4i>; <http://stirileprotv.ro/stiri/social/satele-fantoma-ale-romaniei-un-fenomen-unic-pe-care-europa-nu-il-intelege.html>; http://www.romania-actualitati.ro/sate_parasite_descoperite_la_recensamantul_agricol-24996; <http://www.evz.ro/detalii/stiri/cernobilul-romanesc-la-pas-prin-satele-nimanui-964140.html>.

² Peste 4 milioane de români au emigrat în ultimii 25 de ani – pe timp de pace, lucru nemaîntâlnit în istoria omenirii.

³ <http://www.ziarulderoman.ro/47606/aramesti-si-liliac-sate-care-mor/>; <http://www.ziarulderoman.ro/30604/scolile-se-inchid-satele-mor/>; <http://adevarul.ro/locale/buzau/satele-buzau-imbatrancesc-mor-odata-locuitorii-lor.html>; <http://www.viata-libera.ro/satul/44536-galati-viata-libera-sat-sate-care-mor-hantesti-buciumeni>; <http://www.gds.ro/Actualitate/2003-01-15/Satele+mor+incet,+dar+sigur>; <http://www.zoso.ro/satele-care-mor/>; <http://giurgiu-net.ro/2010/09/09/satele-mor/>; <http://protv.md/stiri/social/moldova-fara-oameni-satele-se-sting-vazand-cu-ochii-am-ramas-cu---151604.html>; <http://victoriaborodin.wordpress.com/2012/03/05/mor-satele/>; <http://totb.ro/satul-romanesc-moare-da-nu-se-transforma/> etc.

⁴ Idei principale: se învață acționând, exersând, fiind activ, cunoașterea vine din simțuri.

⁵ Educația pentru viață, prin viață (a acționa după nevoi, trebuințe).

⁶ Creatorul școlii experimentale. A educa înseamnă a fi responsabil.

⁷ Preconizează munca în echipă; educatorul pregătește activitățile mai mult decât „lecțiile”, dezvoltă motivația, angajamentul personal, inițiativa, permite lucrul în ritm propriu, încercări și erori.

⁸ Vizează adaptarea metodelor active la contextul real, formarea gustului pentru muncă. Școala activă favorizează educația pentru muncă.

⁹ Achiziția cunoștințelor se face în etape: asimilarea, acomodarea, echilibrarea. Inteligența practică este baza educației active.

¹⁰ Codul pedagogic prevede că individul se comportă în funcție de starea sa fiziologică, biologică și psihică. Nimănu-i place să se supună pasiv unui ordin impus, nimănu-i place să desfășoare o activitate care-i displace, nimănu-i place să fie tratat ca robot, să se plieze unor idei, mecanisme la a căror construcție nu a participat; omul vrea să reușească, eșecul fiind inhibitor al entuziasmului; nu cirul este natural, ci munca, ordinea și disciplina.

¹¹ pedagogie.quebec.ca/portail/letableau.

¹² <http://www.nationmetisquebec.ca/html/fr/droit/cause-powely.htm> (consultat în februarie 2015).

¹³ După al Doilea Război Mondial: sovietizarea României, anihilarea statului de drept și a pluralismului, anihilarea unor categorii sociale în numele „luptei de clasă”, deportarea țăranilor care se opuneau colectivizării, exterminarea partizanilor rezistenței anticomuniste, respingerea culturii occidentale, interzicerea avortului prin decret (Legea 36 din 1966), „alimentația rațională” (cozile la alimentele de bază), mentalitatea și atitudinea paternalistă. După 1989: „sindromul pluralismului ineficient”, „sindromul puterii centralizate”, „pluripartismul haotic”, întârzierea investițiilor străine („nu ne vindem țara”), falimentarea multor bănci construite parcă anume să acorde credite neperformante (pierderile fiind transferate direct la datoria publică), involuțiile din agricultură etc.

¹⁴ <http://www.soros.ro/?q=accesul-autorit%C4%83%C8%9Bilor-locale-la-fonduri-europene>.

¹⁵ http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.

¹⁶ Deceniul 2005-2015 este numit *deceniul educației în vederea dezvoltării durabile*.

¹⁷ Noi tehnologii informaționale și comunicaționale.

¹⁸ Noi tehnologii educaționale.

¹⁹ Îngrijorați de consecințele negative ale folosirii îngrășămintelor chimice după Primul Război Mondial, fermierii au solicitat sfaturi de la specialiști și au pus bazele *agriculturii*

biodinamică. În 1946, în Marea Britanie a luat naștere mișcarea pentru *agricultura ecologică* (inspirată de teoriile lui Albert Howard din *Testamentul agricol*, 1940). În 1947, principiile agriculturii ecologice au fost introduse în Franța de către medicii și consumatorii care au incriminat substanțele chimice producătoare de cancer și boli mintale. Uniunea Europeană oferă cadru legal *agriculturii biologice* («An analysis of the EU organic sector», disponibil pe adresa: http://ec.europa.eu/agriculture/organic/files/eu-policy/data-statistics/facts_en.pdf; Règlement (CEE) n° 2092/91 privind modul de producție biologic și prezentarea produselor bio; Règlement (CE) n° 834/2007 referitor la producția biologică și etichetarea produselor bio; Règlement (CE) n° 66/2010 privind etichetarea bio în UE etc.

²⁰ Numeroase directive ale *Politicii Agricole Comune* (PAC) a UE susțin agricultura durabilă (agricultorii nu primesc subvențiile și ajutoarele europene dacă nu respectă reguli privind mediul, sănătatea publică, sănătatea animalelor și vegetalelor). PAC susține conversia exploatațiilor convenționale în agricultura biologică etc.

²¹ COMPLUMENTING EU SUPPORT FOR AGRICULTURE RESTRUCTURING IBRD Loan no. 4875RO, „Training the providers of Socio-Economic Guidance Services (SEGPs) to the Agricultural Population”, Contractul C.E.S.A.R. nr. 2311/26.11.2012

²² Îngrășământ agricol natural, rezultat în urma fermentării lente a resturilor vegetale și animale, amestecate cu unele substanțe minerale.

²³ <http://www.ziare.com/economie/agricultura/micii-producatori-romani-si-economia-alternative-1133931>.

Referințe bibliografice

1. B. Blanc et al., *Actions collectives et travail social*, ESF, Paris, 1986.
2. D. Bourque et al., *L'organisation communautaire. Fondements, approches et champs de pratique*, PUQ, Québec, 2007.
3. J. Brégeon, S. Fauchoux, C. Rochet, *Rapport du groupe de travail interministeriel sur l'éducation au développement durable*.
4. P. Cahuc, A. Zylberberg, *La formation professionnelle des adultes*, 2006 (<http://www.centre-info.info/IMG/pdf/FormationCOEFinal.pdf>).
5. CNUCED, *Rapport sur le commerce et le développement*, Genève, 2009.
6. *Community Development Guide*, World Vision Romania, Iași, 2012.
7. *Dictionnaire encyclopédique de l'éducation et de la formation*, Nathan, Paris, 1995.
8. L. Doucet, L. Favreau, *Théorie et pratiques en organisation communautaire*, Presses de l'Université du Québec, 1991.
9. Enquête „Forces du travail” 2003, *La formation en Europe* (traitement: CERREQ, 2006).
10. A. Fleuret, P. Zamora, *La formation professionnelle des chômeurs*, INSEE, Paris, 2004.
11. S. Frey, *Lorsque la réinsertion professionnelle des femmes se joue sur la scène politique*, Presses Universitaires de Rennes, 2006.
12. *Ghid de dezvoltare comunitară*, Editura World Vision, Iași, România, 2012 (ISBN 978-973-0-13338-7).
13. J. Ghosh, *La crise mondiale et au-delà: modèles de croissance durable pour les pays en développement*, in „Revue internationale du Travail”, vol. 149, no. 2, 2010.
14. J. Ghosh, *The unnatural coupling: Food and global finance*, in „Journal of Agrarian Change”, vol. 10, no. 1, 2010, p. 72-86.

15. D. Green, R. King, M. Miller-Dawkins, *The global economic crisis and developing countries*, Oxfam Research Report, London, 2010.
16. http://adevarul.ro/locale/buzau/satele-buzau-imbatranesc-mor-odata-locuitorii-lor-1_50ad23ee7c42d5a6638f728b/index.html.
17. http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.
18. http://ec.europa.eu/agriculture/organic/files/eu-policy/data-statistics/facts_en.pdf;
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0153:FIN:fr:PDF>.
19. <http://giurgiu-net.ro/2010/09/09/satele-mor/>.
20. http://media.education.gouv.fr/file/2008/27/0/Strategie_pour_1_EDD_23270.pdf.
21. <http://protv.md/stiri/social/moldova-fara-oameni-satele-se-sting-vazand-cu-ochii-am-ramas-cu---151604.html>.
22. <http://stirileprotv.ro/stiri/social/satele-fantoma-ale-romaniei-un-fenomen-unic-pe-care-europa-nu-il-inteleg.html>.
23. <http://totb.ro/satul-romanesc-moare-da-nu-se-transforma/>.
24. <http://victoriaborodin.wordpress.com/2012/03/05/mor-satele/>.
25. <http://www.evz.ro/detalii/stiri/cernobilul-romanesc-la-pas-prin-satele-nimanui-964140.html>.
26. <http://www.evz.ro/detalii/stiri/recensamant-2011-vezi-cati-locuitori-au-mai-ramas-in-fiecare-judet-din-romania-952407.html#ixzz1l3C8FE8i>.
27. <http://www.evz.ro/detalii/stiri/rezultate-recensamant-2011-suntem-prea-putini-cum-recuperam-952353.html#ixzz1cduM7C4i>.
28. <http://www.gds.ro/Actualitate/2003-01-15/Satele+mor+incet,+dar+sigur>.
29. <http://www.nationmetisquebec.ca/html/fr/droit/cause-powely.htm> (consulté février 2011).
30. http://www.romania-actualitati.ro/sate_parasite_descoperite_la_recensamantul_agricol-24996.
31. <http://www.soros.ro/?q=accesul-autorit%C4%83%C8%9Bilor-locale-la-fonduri-europene>.
32. <http://www.ziare.com/economie/agricultura/micii-producatori-romani-si-economia-alternative-1133931>.
33. <http://www.ziarulderoman.ro/30604/scolile-se-inchid-satele-mor/>.
34. <http://www.zoso.ro/satele-care-mor/>.
35. R. Legendre, *Dictionnaire actuel de l'éducation*, Guérin, Montréal, 2005.
36. I. Motoi, *L'intervention collective facilite-elle la participation des citoyens dans la société par leur positionnement critique?*, Université du Québec, 2013 (http://www.atps.uqam.ca/numero/n4/pdf/ATPS_Motoi_2013.pdf).
37. pedagogie.quebec.ca/portail/letableau
38. E. Pernigotti, *La formation à l'épreuve de la désindustrialisation: une question de genre et de classe?*, in „Espaces et Sociétés”, 1-2 (no. 136-137), 2009, p. 136-137.
39. H. Pourtois, P. Reman, *Les transformations de l'action collective*, in „La Revue Nouvelles”, mars 2004, no. 3, Bruxelles.
40. P. Wahl, *Food speculation: The main factor of the price bubble in 2008*, 2009, www.weed-on-line.org/uploads/weed_food_speculation.pdf

Mariana MISCHEVCA

Comunism și urbanism în Europa de Est (1945-1989)



M.M. – doctorandă în istorie la Universitatea de Stat din Moldova, bursieră „Erasmus Mundus” la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

One characteristic of the totalitarian regimes is the tendency to control all areas of the state's activity, from politics and economics to personal lives of the citizens. In recent years, historiography is especially concerned for the connection between the development of urban space and the rise or decline of the ruling regime. In this article are analyzed the methods by which the Soviet system has legitimized its authority through the urban landscape and how it has helped create a new identity in countries where it was imposed.

Eastern European countries have followed the principles of socialist realism in urban areas only in the early years after the war and the further development of the cities depended on the relations maintained with the center. Subsequently, in some countries, such as Romania, Yugoslavia, Poland, Czechoslovakia, the Baltic countries, national / local elements occurred in the architectural building style, highlighting the national characteristics of communism. In other countries of the socialist block, changes in the urban space didn't occur. Studying the changes / deviations of the urban space is essential for understanding how it has influenced the shaping of collective memory, „the phenomenon of forgetfulness” forming the basis of a socialist mentality in Eastern Europe.

Una dintre caracteristicile regimurilor totalitare este tendința de a ține sub control toate domeniile de activitate din cadrul statului, de la politică și economie până la viața personală a cetățenilor. În ultimii ani, în istoriografie a apărut un interes deosebit față de legătura dintre dezvoltarea urbanismului și ascensiunea sau declinul regimului aflat la putere. Cercetările au demonstrat că organizarea spa-

țului urban este o expresie a principiilor politice, culturale și economice ale sistemului politic. Mitchell considera că peisajele urbane sunt întru chipări ale puterii, menirea lor este să o reprezinte și, totodată, să o consolideze, creând un simbol implacabil și constant al acesteia¹. Astfel, peisajul și structura urbană sunt „ingrediente” importante ale proiectelor politice al căror scop este să schimbe mentalitatea și comportamentul indivizilor.

Un exemplu care demonstrează veridicitatea afirmațiilor lui Don Mitchell este organizarea spațiului urban în cadrul regimului totalitar comunist din U.R.S.S. și din statele blocului socialist. Sistemul sovietic a folosit peisajul urban pentru a-și legitima autoritatea și pentru a crea noi identități în țările în care se instaurase. Acesta a depus eforturi pentru a politiza nu doar spațiile cu destinație politică, socială sau economică, ci și cele din domeniul vieții private. Astfel, reconfigurarea urbană este cel mai puternic mijloc de organizare a spiritului uman². Din perspectiva socialistă, spațiul nu este altceva decât un proiect social, care urmărește scopul de a crea un nou tip de personalitate. Organizarea locurilor de muncă și de agrement, a străzilor și a locuințelor private a produs noi relații sociale, care, în final, trebuiau să creeze noi conștiințe.

În acest articol ne vom referi la un teritoriu geografic vast, care include U.R.S.S. și țările socialiste din Europa de Est, incluzând țările care au fost sub influența sovietică – Albania, Polonia, Cehoslovacia, România, Bulgaria și Iugoslavia. „Europa de Est” nu include și republicile din componența U.R.S.S., cu toate că în acest demers vom face referire și la unele dintre ele. De-a lungul istoriei, această regiune a fost marcată de conflicte identitare și naționale, multe fiind declanșate și menținute în interese geopolitice și geostrategice. Războaiele frecvente și schimbările de frontiere, precum și „realocarea” teritoriilor de la un imperiu la altul sau de la un stat la altul, au avut repercusiuni și asupra dezvoltării urbane. Instabilitatea politică, militară și economică din regiune nu le-a permis orașelor să scoată în evidență aspectul național în domeniul arhitecturii și urbanisticii.

F. E. Ian Hamilton, Natama Pichler-Milanov și Kaliopa Dimitrovska Andrews, într-un articol publicat în lucrarea *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards Globalization*³, consideră că dezvoltarea orașelor în Europa de Est a trecut prin trei etape. Prima eta-

pă este influențată de transformările teritoriale din sec. al XIX-lea, de apariția naționalismului și crearea națiunilor, dar și de efectele pe care le-a produs războiul asupra orașelor. Cea de-a doua perioadă – cea socialistă – se caracterizează printr-o izolare totală față de restul lumii și apropierea de U.R.S.S. A treia etapă – care a început după destrămarea blocului socialist – este definită printr-o deschidere mai mare față de Europa și restul lumii.

Ținând cont de faptul că în statele Europei de Est și în Țările Baltice regimul comunist a întâmpinat o oarecare ostilitate din partea populației locale, aici se urmărea o „reformare” a societății prin crearea uneia noi, bazată pe o concepție modernă, „progresivă” și revoluționară. Astfel, cultura și arta erau principalele mijloace de propagare a doctrinei comuniste. Un renumit arhitect român considera că „arhitectura este cea mai tehnică dintre arte și totodată cea mai socială, având drept menire a crea, a armoniza și a organiza cadrul social”⁴. În acest caz, spațiul urban a fost o expresie a politicii duse de U.R.S.S. pe teritoriile ocupate, o metodă de a impune populației percepțiile partidului unic asupra identității naționale și sociale.

Termenul prin care a fost denumit stilul arhitectural sovietic este *realismul socialist* și a fost creat la Primul Congres al Scriitorilor Sovietici din 1932, semnificând conexiunea incasabilă dintre ideile revoluționare și toate expresiile artei, reprezentând o „viziune antimodernistă a culturii și artei”⁵, care critica tot ce avea origine burgheză și interzicea autonomia în artă. Aspectul estetic sau formalismul artistic erau considerate incompatibile cu percepțiile progresiste și revoluționare asupra lumii. Ideile moderniste și libertatea în exprimare erau interzise, deoarece acestea echivalau cu lipsa controlului. Regimul comunist a creat o „cultură materială unificată”⁶, caracteristică prin clădiri postbelice sumbre, monotone, care trebuiau să exprime ideologia sovietică, cea care pune accentul pe un minim de existență. Orașele aveau aceeași proiectare care evidenția lipsa diferențierii de clasă, iar rezultatele construcțiilor nu erau interpretate ca obiecte arhitecturale, ci ca performanțe ale producției, iar cantitatea prima asupra calității⁷.

Dacă în perioada interbelică mulți dintre arhitecți erau șomeri, atunci imediat după război aceștia au ajuns să fie la mare căutare, drept motiv de bază fiind necesitatea stringentă de a demara lucrările de recon-

strucție a localităților care au avut de suferit în urma războiului. Se puna accent pe dezvoltarea infrastructurii și pe construirea clădirilor indispensabile pentru activitatea urbană, precum școli, spitale, instituții de stat etc. Fie că erau membri de partid sau nu, o parte dintre ei au acceptat agenda socială și normele arhitecturale impuse de partidul comunist, precum promovarea unui standard minim de existență a locuitorilor, fie că erau sau nu membri de partid. Viața profesională a arhitecților comuniști se diferenția foarte mult de cea a celor capitaliști din simplul motiv că primii erau angajații direcți ai statului, iar locul de muncă și cel de trai depindeau de activitatea partiinică, întrucât cea privată fusese interzisă. În viziunea lui Crowley și a lui Reid, spațiile urbane socialiste trebuiau să reprezinte ordinea socială perfectă – utopică – pe care regimul pretindea că o reflectă. O societate utopică însă nu poate fi construită într-un spațiu real, existent deja⁸.

Trecerea la economia planificată a adus schimbări și în domeniul arhitecturii. Se cerea evaluarea detaliată a materialelor de construcții ale proiectelor arhitecturale. Astfel, arhitecții erau mai degrabă niște tehnicieni decât oameni de creație, de la care se cerea realizarea unor „obiecte” după regulile stabilite de către angajator, adică de către partid. Bazele noii economii urbane constau în redistribuirea echitabilă a resurselor pe tot teritoriul statului. Naționalizarea și confiscarea bunurilor a transformat statul în unicul proprietar al pământurilor și al construcțiilor, ceea ce a încetinit procesul de inovație și dezvoltare arhitecturală.

Proiectele grandioase și ambițioase rareori erau finalizate. Managementul prost, schimbarea frecventă a priorităților, lipsa proprietarilor reali ai pământului, dar și a unui sistem de închiriere au lăsat o mare parte a spațiului urban nevalorificat și gol, „irosirea spațiului” fiind una dintre caracteristicile principale ale arhitecturii socialiste⁹. Proiecte importante au rămas nefinalizate, printre acestea piața principală din Nowa Huta (Polonia), „Cercul Foamei” sau clădirea „Cântarea României” de pe Bulevardul Unirii, București¹⁰. Același lucru se referă și la orașele noi socialiste, care, de multe ori, nu aveau un centru al orașului funcțional.

Pentru a reprimă identitatea națională a țărilor în care erau la conducere, comuniștii au încercat să remodeleze memoria colectivă. Astfel, „fenomenul uitării”¹¹ a stat la baza creării mentalității sovietice în Europa de Sud-Est. După cel de-al Doilea Război Mondial, atât liderii U.R.S.S., cât

și cei ai statelor-satelit au apelat la politica „memoriei selective” în reorganizarea și sovietizarea țărilor respective. Un rol important în acest sens l-au avut orașele sovietice planificate (mai sunt numite și „orașe mono-industriale” sau „spații ale socialismului”¹²), care au fost create mai întâi ca localități pentru muncitori, aflate în apropiere de zonele industriale. Printre cele mai cunoscute astfel de orașe sunt: Nowa Huta și Tychy în Polonia; Prypiat și Slavutich în Ucraina; Novoplotsk și Soligorsk în Belarus; Eisenhüttenstadt and Schwedt în Germania; Dimitrovgrad în Bulgaria; Angarsk, Komsomolsk, Magnitogorsk în Rusia; Šturovo în Slovacia; Sillamae în Estonia; Stucka (acum Aizklauke) în Letonia; Bánytereny și Ajka în Ungaria. Ele nu aveau doar un rol economic, ci și unul ideologic: menținerea clasei muncitoare cât mai aproape de zonele rurale, promovând loialitatea politică față de regimul sovietic. Locuitorii lor, fiind imigranți din diferite zone ale U.R.S.S., erau lipsiți de orice formă de memorie colectivă, cu excepția celei sovietice, orașele urmând să devină centre de propagandă comunistă. Acestea au fost construite la periferia Uniunii Sovietice și în țările din blocul socialist, acolo unde regimul totalitar avea o slabă susținere din cauza sentimentului național și a memoriei colective destul de puternice. Orașul sovietic este perceput ca un spațiu cu o structură organizațională strict verificată, care nu lăsa loc pentru memorii și trecuturi nesancționate¹³.

Destrămarea Uniunii Sovietice și începutul mișcărilor de eliberare națională au creat antagonisme în privința dezvoltării ulterioare a orașelor. De exemplu, locuitorii orașului lituanian Visaginas au expediat o scrisoare președintelui Gorbaciov în care cereau separarea politică de Lituania și reunificarea cu U.R.S.S.¹⁴. Orașul polonez Nowa Huta, dimpotrivă, a susținut valul de mișcare de eliberare națională, participând masiv la protestele stradale. Aceasta se datorează faptului că localitatea respectivă s-a construit în apropiere de orașul istoric Krakow, unde se resimțeau influențele occidentale capitaliste.

Mulți lideri din Europa de Est au preluat atracția față de peisajele urbane semnificative și au încercat să-și expună propriile viziuni față de comunism prin intermediul construcțiilor arhitecturale. Spre exemplu, Boleslaw Bierut, președintele Republicii Populare Polone, și-a dedicat o mare parte a timpului său construcției Varșoviei. Spre deosebire de alte capitale, acesta dorea ca Varșovia să devină un centru cultural, o „fabrică de cultură”, unde

să se producă un nou tip de polonezi¹⁵. Întruchiparea viziunii polonezilor asupra comunismului a reprezentat-o clădirea Palatului Culturii și Științei din Varșovia, care trebuia, pe de o parte, să satisfacă clasa muncitoare, iar pe de altă parte, să provoace admirația străinilor.

Standardele impuse de regim au dat naștere unei arhitecturi de tip sovietic, caracterizată mai degrabă ca fiind universală decât regională sau națională. Conform definiției staliniste, aceasta era națională în fond, dar socialistă după conținut. Țările Europei de Est și fostele Republici Baltice au respectat principiile realismului socialist în spațiul urban doar în primii ani de după război, iar evoluția ulterioară a orașelor a depins de relațiile liderilor acestora cu centrul. Un exemplu clasic în acest sens este Iugoslavia, unde Noul Belgrad a fost proiectat ca să demonstreze măreția Iugoslaviei socialiste, dar și unitatea și egalitatea dintre republicile sale. Dar din cauza înrăutățirii relațiilor dintre Stalin și Tito, modernismul a luat locul realismului socialist. Fiind un stat compus din mai multe naționalități, Iugoslavia avea nevoie de un factor unificator, care ar fi creat artificial un sentiment de identitate și de apartenență națională.

Herman van der Wusten considera capitala unei țări drept o demonstrație pentru populația autohtonă, dar și pentru publicul din afară, a ceea ce este acea țară, a identității sale, dar și poziția statului față de restul lumii¹⁶. Anume într-un astfel de oraș a încercat Ceaușescu să transforme Bucureștiul. După decizia de a se distanța de U.R.S.S., arhitectura română a căpătat tot mai multe simboluri naționale. În anii '80, liderul român a întreprins câteva măsuri pentru a modifica centrul capitalei în așa mod încât acesta să reflecte propria viziune asupra comunismului, asupra naționalismului românesc, dar și pentru a pune în prim plan cultul personalității familiei conducătoare. Cutremurul din 1977 a fost un prilej deosebit pentru a începe reconfigurarea spațiului urban. Cel mai elocvent exemplu care ar demonstra interdependența dintre regimul totalitar și peisajul urban este construcția Centrului Civic din București. Acesta a fost ridicat în locul construcțiilor istorice din secolul al XIX-lea, al unor biserici și chiar mănăstiri. Acest „centru” al socialismului românesc ocupa un teritoriu de 5 km², iar pentru construirea sa a fost necesară racolarea a cca 40.000 oameni¹⁷. Cel mai impunător element al acestui complex este Casa Republicii, expresia definitorie a cultului personalității lui Ceaușescu.

Monumente similare se găsesc și în alte capitale ale blocului socialist, cum ar fi Plac Defilad în Varșovia și Ploshad Lenin în Sofia. Acestea erau o întruchipare implacabilă a regimului și reprezentau spații ideologice de creare a identității colective socialiste¹⁸.

Un loc aparte în structura urbană o aveau sediile instituțiilor de partid. În localitățile mai mici, Comitetul Central împărțea aceeași clădire cu primăria, în schimb, în localitățile mari, partidul avea propriul sediu, de obicei în una din construcțiile noi, care să reprezinte ideologia promovată de putere.

Chiar dacă făcea parte din componența Uniunii Sovietice, Lituania a beneficiat și ea de o oarecare „autonomie” la capitolul dezvoltare arhitecturală. Doar construcțiile mari și impunătoare de pe timpul lui Stalin pot fi atribuite realismului socialist, celelalte edificate în perioada imediat următoare sunt mai curând o „continuare naturală a arhitecturii lituaniene”¹⁹. Unul din scopurile principale ale noii conduceri sovietice era „re-lituanizarea” orașelor, în principal a capitalei, prin detașarea de la situația din perioada interbelică. Până la ocuparea teritoriului de către U.R.S.S., orașele erau locuite majoritar de evrei și polonezi. Dacă în celelalte republici unionale s-a urmărit crearea unor orașe multinaționale prin încurajarea imigrării populației din alte republici, atunci Vilniusul a fost o excepție. Noua capitală sovietică trebuia să fie locuită în exclusivitate de lituanieni, astfel că, la începutul anilor '50, majoritatea populației în Vilnius era de naționalitate lituaniană. După invadarea orașului de către Armata Roșie în iulie 1944, comunitatea evreiască dispăruse practic în totalitate. Similar, sovieticii încurajaseră și exodul polonezilor din orașele lituaniene²⁰.

În concluzie, considerăm că evoluția orașelor socialiste din Europa de Est poate fi împărțită în trei etape distincte. Perioada stalinistă se caracterizează printr-o industrializare și urbanizare forțată. În primii ani de după război, arhitectura a continuat tendințele anilor '30, îndeosebi în Polonia și Cehoslovacia. După anul 1949, când comuniștii au preluat controlul asupra domeniilor economic și politic din Europa de Est, începe o nouă eră în arhitectură. În această etapă se pune accentul pe reconstrucția clădirilor vitale pentru funcționarea orașului, precum spitale, școli, sediile instituțiilor de stat, are loc demolarea edificiilor care aminteau de perioada interbelică, considerată „burgheză” și „naționalistă”. Arhitectura de tip triumfalist avea misiunea să creeze simbo-

luri ale victoriei noului regim. Străzile largi, piețele mari din centrele orașelor nu aveau doar scopul de a evidenția grandioarea, ci trebuiau să țină cont de amplasarea strategică a edificiilor, să ofere acces liber pentru o eventuală intervenție cu trupe și tancuri în oraș. Admirația lui Stalin față de clădirile pompoase, decorațiile neoclasiche, coloane și sculpturi a fost preluată și de ceilalți lideri ai țărilor din blocul socialist. Copii ale sediului Universității „M. V. Lomonosov” din Moscova au apărut în Riga, Praga, Varșovia, București, Sofia etc.

În perioada post-stalinistă are loc o liberalizare a arhitecturii prin introducerea elementelor moderniste. În anii '70, peisajele urbane devin mai puțin ideologice și mult mai funcționale. Procesul de destalinizare este implementat și în arhitectură. Clădirile grandioase sunt înlocuite cu construcțiile simple, standardizate, o parte din monumentele care elogiău cultul lui Stalin au fost demolate. Orașe, străzi, piețe, școli care purtau numele lui Stalin au fost redenumite. Această relativă liberalizare le-a permis arhitecților să se întoarcă la tendințele anilor 1930-1940, care erau destul de populare în Vest. În Polonia și Ungaria această trecere s-a făcut imediat, pe când în România și Bulgaria a fost nevoie de câțiva ani în care să se identifice elemente naționale care să simbolizeze comunismul local. În aceste două țări se pune accentul pe aspecte din folclor, majoritatea fiind stilizate, atribuindu-li-se conotații ideologice.

Ultima etapă reprezintă o consecință a eșecului modernismului în arhitectură, dar și a proastei gestionări a economiei în țările Europei de Est. Anii '80 au evidențiat sistemul comunist corupt și ineficient în toate țările socialiste. Urbanismul sovietic s-a caracterizat printr-un contrast dintre măreția noului cult și clădirile, monumentele impunătoare, pe de o parte, și mizeria vieții cotidiene, pe de altă parte. Eliminarea proprietății private a făcut ca statul să dețină puterea reală asupra pământului și asupra peisajului urban, pentru ca, în fond, nimeni să nu poarte responsabilitatea pentru dezastrul arhitectural-urbanistic în care s-au pomenit statele Europei de Est în momentul căderii regimului comunist.

Note ■

¹ D. Mitchell, *Cultural Geography. A Critical Introduction*, Blackwell, Oxford, 2000, p. 109.

² D. Crowley and Susan E. Reid, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc* în *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, New York, 2002, p. 11.

³ *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards Globalization*, United Nations University Press, New York, Tokyo, Paris, p. 13-14.

⁴ Gabriel Catalan, *Despre sovietizarea arhitecturii românești (1947-1955)*, in „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași”, t. XLVII, 2010, p. 107-118.

⁵ Misko Suvakovic, *Impossible Histories*, in *Impossible Histories: Historical Avant-gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918-1991*, Mass: The MIT Press, Cambridge, 2003, p. 2-36.

⁶ Stephen Kotkin, *Mongol Commonwealth? Exchange and Governance across the Post-Mongol Space*, in „Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History”, no. 8/3, 2007, p. 487-531.

⁷ Kimberly Elman Zarecor, *Architecture in Eastern Europe and the Former Soviet Union in A Critical History of Contemporary Architecture: 1960-2010*, Florida International University, USA, 2014, p. 255-274.

⁸ D. Crowley and Susan E. Reid, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc* in *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, New York, 2002, p. 11.

⁹ Mariusz Czepczynski, *Cultural Landscapes of Post-Socialist States: Representation of Powers and Needs*, TJ International Ltd, Padstow, 2008, p. 69.

¹⁰ Duncan Light, Craig Young, *Reconfiguring socialist urban landscapes: the 'left-over' spaces of state-socialism in Bucharest*, in „HUMAN GEOGRAPHIES – Journal of Studies and Research in Human Geography”, nr. 4, 2010, p. 5-16.

¹¹ Theodore R. Weeks, *Remembering and Forgetting: Creating a Soviet Lithuanian Capital. Vilnius 1944-1949* in *Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe*, Routledge, New York, 2010, p. 134-150.

¹² Rasa Baločkaitė, *Coping with the Unwanted Past in the Planned Soviet Towns: Visaginas, Tychy and Nowa Huta*, Sursa <https://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/irp/IRP-cities-coping-unwanted-past-soviet-towns-balockaite.pdf> (ultima accesare 01.12.2014).

¹³ Olga Sezneva, *Living in a Russian Present with a German Past: The problems of Identity in the City of Kaliningrad* in *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, New York, 2002, p. 48.

¹⁴ Rasa Baločkaitė, *Coping with the Unwanted Past in the Planned Soviet Towns: Visaginas, Tychy and Nowa Huta*. Sursa <https://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/irp/IRP-cities-coping-unwanted-past-soviet-towns-balockaite.pdf> (ultima accesare 01.12.2014).

¹⁵ David Crowley, *Warsaw Interiors: The Public Life of Private Spaces, 1949-65* in *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, New York, 2002, p. 182.

¹⁶ Herman Van der Wusten, *The Cityscapes of European capital cities* in „GeoJournal”, nr. 51 (1-2), 2000, p. 129-133.

¹⁷ Duncan Light, Craig Young. *Reconfiguring socialist urban landscapes: the 'left-over' spaces of state-socialism in Bucharest*, in „HUMAN GEOGRAPHIES – Journal of Studies and Research in Human Geography”, nr. 4, 2010, p. 5-16.

¹⁸ D. Crowley and Susan E. Reid, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc* in *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, New York, 2002, p. 2.

¹⁹ Theodore R. Weeks, *Remembering and Forgetting: Creating a Soviet Lithuanian Capital. Vilnius 1944-1949* in *Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe*, Routledge, New York, 2010, p. 134-150.

²⁰ *Ibidem*.

Pamfil BILȚIU

Cruci din Oltenia – însemne ale viziunii asupra morții și vieții de dincolo



P.B. – folclorist. Semnează volumele: *Poezii și povești populare din Țara Lăpușului* (în *Folclor din Transilvania*, vol. 10, 1990), *Făt-frumos cel înțelept* (1994), *Sculați, sculați, boieri mari. Colinde din Maramureș* (1996), *Izvorul fermecat* (1999), *Basme... și poezii populare din zona Codrului* (2002), *Folclor din Țara Maramureșului* (2005) etc.

Crosses of Oltenia, signs of vision and life beyond death. Our article is focused on those categories of crosses that are part of a larger whole that expresses a popular conception of death and the underworld and the myth of the great road. We looked at first cross oath that hang in a tree on the roadside or in a tree in front of the house. I continued, then the cross fountain and the last category is the cross bridge crosses analyzed, located at the end of a bridge over a river or over a ditch. Each category of crosses we made considerations about their significance.

Deja de multă vreme Oltenia atrage atenția etnologilor asupra elementelor particulare, legate de felul în care locuitorii ei se situează în civilizația populară, în tradiții, în modul de viață materială și spirituală.

Unul dintre aspectele cele mai importante și interesante este felul în care oltenii, mai ales cei din Gorj, se raportează la valorile creștine, atât în obiceiuri, cât și în artefactele legate de ceremonialurile înmormântării și ale relațiilor dintre cei vii și cei decedați. Este de luat aminte forța plastică prin care țăranii din acest spațiu reușesc să exprime credințele lor privind parcursul sufletului de după moarte, până la patruzeci de zile și dincolo de ele pentru veșnicie.

Cine trece prin satele Gorjului este întâmpinat de un hățiş de cruci, pictate de meşteri specializaţi, care sunt agăţate peste tot, în copaci, pe stâlpi, pe gardurile cimitirelor şi gospodăriilor, la fântâni, la punţi peste ape etc.

În Muzeul Țăranului Român, în sala Crucea – pomul vieţii, ne surprinde „Pomul cu cruci”, un pom tăiat din rădăcini, cu crengile tunse, având înscrise numele celor plecaţi, data şi vârsta la care au murit. El a fost pus în legătură cu pomul vieţii, dar cercetările infirmă această părere. Pomul cu cruci este o caracte-



Pomul cu cruci, Oltenia, Gorj

ristică a satelor gorjene, iar crucile care se anină în aceşti pomi se numesc cruci de jurământ şi îşi au rolul lor în asistarea sufletului celui care a murit de către familie, în comunitatea sătească.

Aceste cruci se înscriu într-un ansamblu mai numeros şi coerent de manifestări pe care țăranii le întreprind pe parcursul şi la sfârşitul celor patruzeci de zile de la moartea unui om.

Crucea de jurământ este, ca dimensiuni, cea mai mică, cea mai uşoară şi cea mai fragilă din ansamblul acestor semne simbolice. Unii dintre gorjeni inscripţionează pe cruci texte explicative: „Această cruce s-a făcut pentru jurământul lui cutare”. Uneori, se făceau pe aceste cruci patruzeci şi patru de semne cu cruciuliţe, acelaşi număr echivalent cu găleţile de apă care trebuie aduse sau al turtiţelor care trebuie date în răstimpul celor patruzeci de zile.

Crucea de jurământ se anină, de obicei, într-un pom de pe marginea drumului sau într-un pom din faţa casei. Sunt pomi care au o singură

cruce, dar se întâlnesc și pomi încărcăți cu până la douăzeci, treizeci de cruci. Aceștia se află, de obicei, în cimitire, lângă biserică, pe gardul cimitirelor, pe gardurile gospodăriei, pe clopotniță etc.

Semnificația crucilor de jurământ este complexă. Spre deosebire de conținutul juridic al mărturiei, de jurământul în tribunale, care ar putea fi și strâmb, aceste cruci se leagă de o axiologie religioasă, potrivit căreia orice păcat reprezintă călcarea unui jurământ existențial, ontologic față de Dumnezeu. Această cruce se face pentru că omul „s-a jurat în viață”, „s-a dat răului, s-a afurisit pe sine, trădând promisiunea făcută la botez de a se lepăda de satana și de toate lucrările lui și de a se uni cu Hristos”. Unele semnificații aparțin credințelor legate de mitul marelui drum. Crucile se pun pentru ca mortul să poată trece în lumea cealaltă, peste o apă, peste un ogaș, pe unde sunt greutăți. Este vorba, în acest caz, desigur, despre crucile de punte. Orice legământ prost, pe care omul l-a făcut sau l-a suferit în viață, poate fi privit ca un soi de jurământ. Crucea de jurământ, ca atare, poate constitui o rezonană a țaranului la aceste texte biblice, la toate acele rugăciuni și cântările liturgice des auzite de el în slujbe. Crucea de jurământ mai poate fi văzută și generic, ca o cruce a respectului față de adevăr, fie adevărul Hristos, fie adevărul de credință, fie chiar și mai micile sau mai marile noastre adevăruri de toate zilele.

În contextul acestei categorii de semne funerare, care exprimă viziunea țaranului asupra morții și asupra mitului marelui drum, capătă importanță *crucea de fântână*, numită astfel după locul unde este amplasată. Apa este unul din elementele vitale pentru om. Întreg folclorul românesc cuprinde practici magice de invocare a ploii și obiceiuri și tradiții legate de cultul fântânilor.

Setea este una dintre necesitățile biologice cele mai stringente. Aceasta se înscrie în orizontul credințelor legate de mitul marelui drum. Țăranul presupune că și în viața de dincolo omul va fi lovit de o sete năprasnică. Această credință își află sprijin și în episodul evanghelic cu bogatul nemilostiv și săracul Lazăr.

Pentru ostoirea setei celui dus se pune această cruce la fântână. Crucea de fântână, ca și cea de mormânt, este una solidă. Pe ea este scris un text de genul „Această fântână s-a făcut și slobozit pentru sufletul robului lui Dumnezeu cutare”.

Acest tip de cruce se pune lângă fântâna de care se folosește, în mod obișnuit, familia mortului. Crucile nu înconjoară fântâna din toate părțile, ci formează un stol pe una din laturile ei. Numărul de cruci care apar la o fântână variază în funcție de importanța folosirii ei în sat.

Legată de aceeași viziune asupra morții este și *crucea de punte*, care își trage numele de la faptul că se pune în apropierea sau la capătul unei treceri peste o apă sau peste un șanț, punte care se face sau se repară spre sfârșitul celor patruzeci de zile pentru folosire obștească.

În privința semnificației, la baza crucii de punte stau credințe legate de mitul marelui drum. Crucea de punte vizează trecerea vâmlor văzduhului, ca să ajute sufletul mortului să nu fie biruit de duhurile malefice. Puntea pe care cei din familie i-o fac defunctului îl ajută pe cel plecat să treacă vâmlile sau încercările în drumul dintre lumea aceasta și starea temporară în care cel plecat va fi așezat pentru Judecata de apoi.

Sâmburele acestei tradiții este faptul că după moarte omul are de trecut momente dificile, de cumpănă. Încărcat fiind de multe păcate, are nevoie de ajutorul celor din viață, de cel al comunității și al bisericii.

Șanțul are funcții multiple: poate ajuta la apărare, servește pentru drenarea drumului, pentru deversarea unor materii lichide. De aceea nu se calcă prin el, nu se trece prin el. Când este mare, se trece cu ajutorul unei punți, pe care ți-o oferă cel de dincolo de șanț. Aceluia îi revine dreptul de a te primi sau nu și, ca o consecință, are obligația de a face punte peste șanț pentru cei pe care este dispus să-i primească. Mai trebuie să subliniem că și între oameni se nasc prăpăstii și, drept urmare, se cere de a se arunca între ei poduri de reconciliere, conform gândirii creștine. Desigur, pentru a reuși unele izbânzi, în situații dificile, se cere să te faci *luntre și punte*.

Tudor ZBÂRNEA

Bienala Internațională de Pictură – 2015



T.Z. – artist plastic, Republica Moldova. Membru al Uniunilor Artiștilor Plastici din Moldova, România și al Asociației Internaționale a Artiștilor Plastici Profesioniști în cadrul UNESCO. Peste 200 de expoziții organizate în țară și în străinătate (inclusiv 25 expoziții personale): Belarus, Belgia, Cipru, Finlanda, Franța, Germania, Italia, Lituania, Moldova, Olanda, România, Rusia, Ucraina. Lucrări în colecții publice în Belarus, Franța, Kârgâzstan, Republica Moldova, România, Turcia. Autor și coordonator de proiecte în domeniul artelor vizuale: „Vecinii de la Răsărit”, Utrecht, Olanda, 2006; „Moldova, Artă Contemporană” – Bruxelles, Belgia, 2006. Curatorul Bienalei Internaționale de Pictură, Chișinău-2009, Chișinău-2011. Din 2002 – Directorul Muzeului Național de Artă al Moldovei.

Contextul internațional din ultimele decenii al unor tipuri de demers artistic alternativ orientat către raporturile dintre artă și tehnologie, cum ar fi multimedia, foto-video, arta digitală, performance-ul, video-instalația etc., care se impun dinamic și constant în spațiul artelor vizuale, nu mai poate fi perceput ca exercițiu de destabilizare a normelor artistice. Acesta nu se mai află demult în confruntare, ci mai degrabă se juxtapune cu domeniul picturii, care nu exclude elementele estetice novatoare.

Bienala Internațională de Pictură Chișinău își propune să susțină evoluția picturii în condițiile unor tehnici inovatoare, orientate către mijloacele tehnice actuale de exprimare.

Ajunsă la a patra ediție, Bienala Internațională de Pictură Chișinău 2015 își revendică tot mai sigur un loc de prestigiu pe scena culturală a spațiului public internațional al artelor vizuale. Expoziția se impune în sistemul internațional al picturii contemporane ca una dintre manifestările culturale de anvergură, reușind să atragă un număr tot mai larg de artiști de valoare din România și din străinătate, aceasta devenind un canal de comunicare internațională.

Eforturile noastre organizatorice au făcut ca și la această ediție să avem un număr mare de

**Pictura și noile sale
valențe**

Lucrări din cadrul Bienalei
Internaționale de Pictură,
Chișinău – 2015



Sergiu Cuciuc (Moldova), *Rudenii întrerupte*, 115x100 cm,
tehnică mixtă, pânză, 2014-2015



Mihai Perca (România), *Cu fața spre soare*, 180x160 cm,
ulei pe pânză, 2015



Gabriele Lockstaedt (Germania), *Micul paradis*, 80x120 cm,
pigmenți, acrilic, pânză, 2013



Aleksandras Vozbinas (Lituania), *Încet*, 80x100 cm, acrilic, 2013



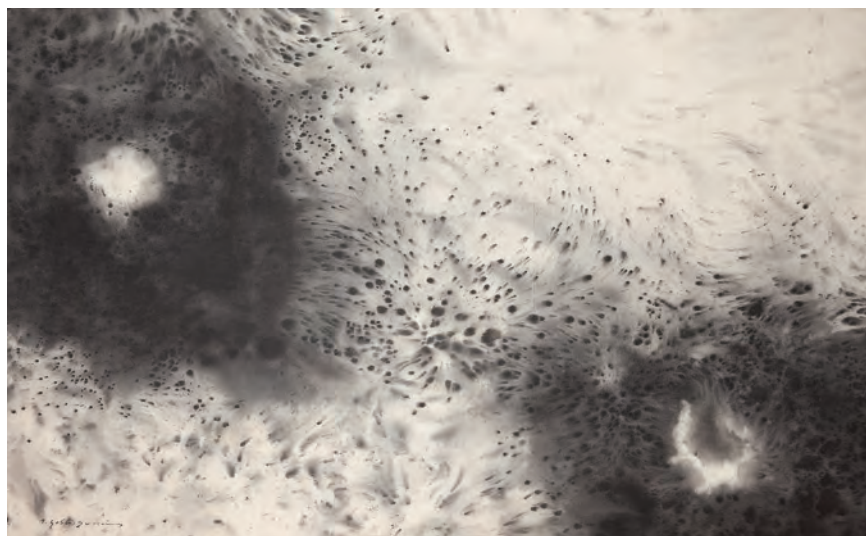
Florina Breazu (Moldova), *Poarta stelelor*, 149x123 cm, ulei pe pânză, 2015



Patrizia Elisa Pareo (Argentina / Italia), *Magenta*, 80x120 cm,
ulei pe pânză, 2014



Elena Karacentev (Moldova), *Cupă*, 62x45 cm,
tehnică mixtă, hârtie, 2014



Toshio Yoshizumi (Japonia), *Zesoh-Samsara*, 115x138 cm,
cerneală japoneză, 2015



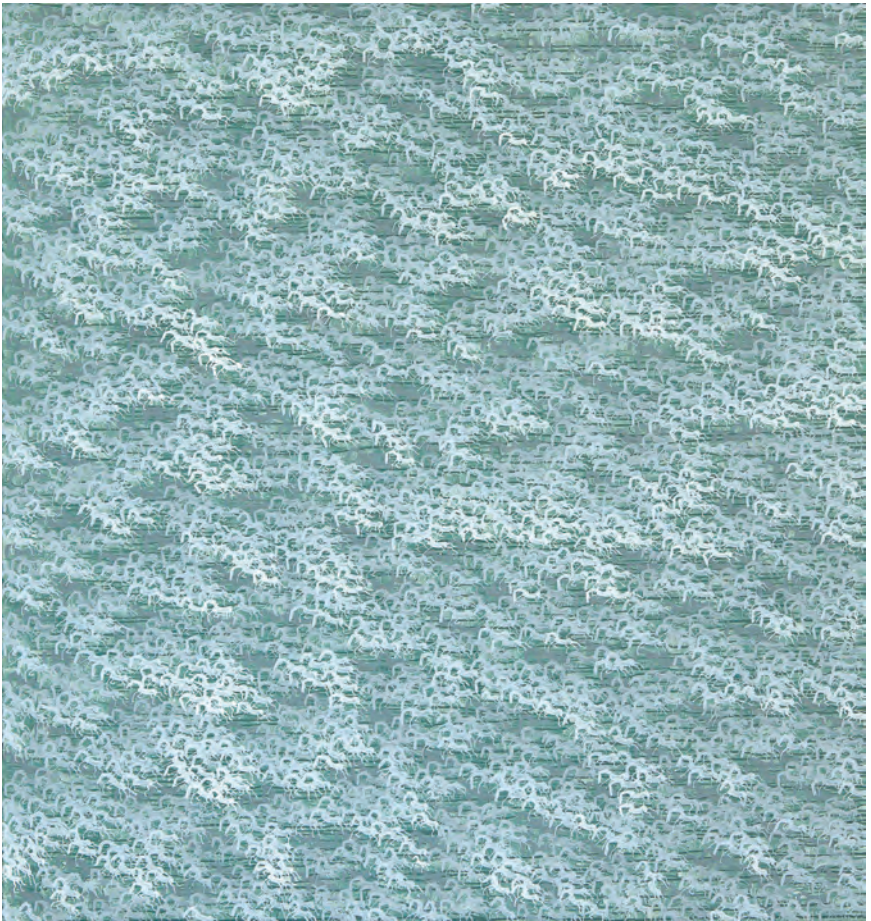
Gheorghe Anghel (România), *Odiseus*, 81x100 cm,
tehnică mixtă, pânză, 2014



Elena Zbârnea (Moldova), *Festre*, diptic, 50x100 cm,
acrilic, pânză, 2015



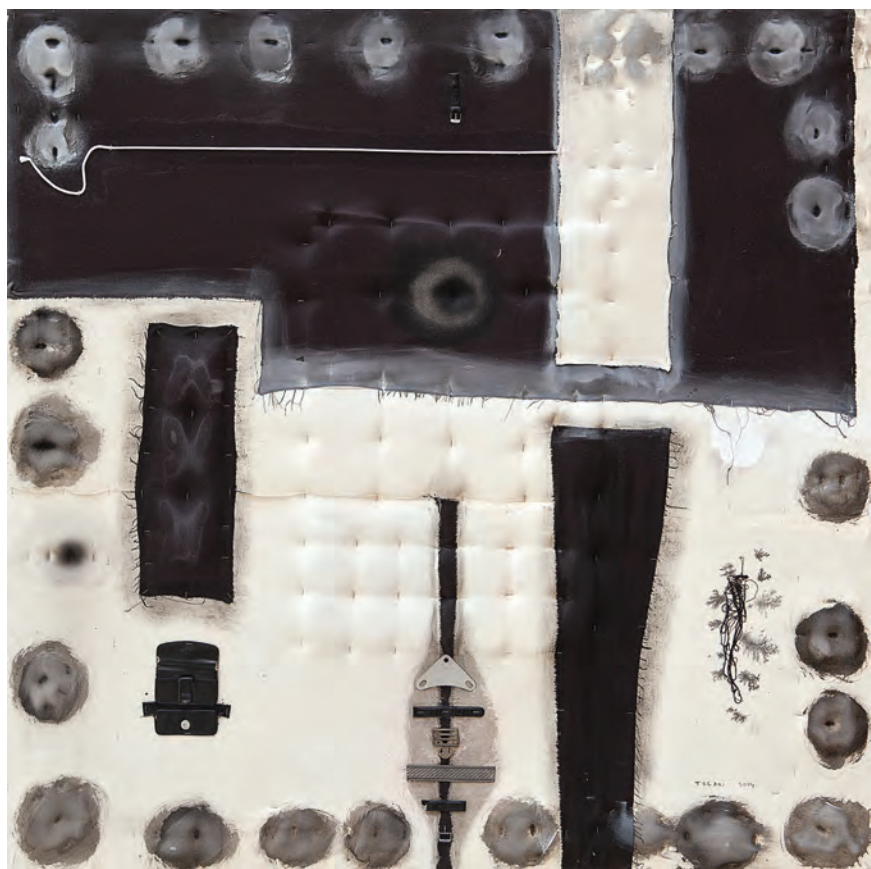
Florin Ciubotaru (România), *Portret*, 80x80 cm,
acrilic, pânză, 2008



Otgonbayar Ershuu (Mongolia), *Zgomot de copite*,
60x150 cm, acrylic, pânză, 2015



Corneliu Vasilescu (România), *Pictat curat*, 130x120 cm,
ulei pe pânză, 2005



Vasile Tolan (România), *Fără titlu*, 150x150 cm, tehnică mixtă, hârtie, 2014



Irina Viscun (SUA / Franța), *Amintiri, greșeli și eroziuni 4*, 97x162 cm, acrilic, pânză, 2014



Veaceslav Fisticanu (Moldova), *Haos – Ordine 2.1.15*, 135x117 cm, acrilic, pânză, 2015

oferte de participare din partea artiștilor din întreaga lume, fapt ce ne încurajează și ne face să fim încrezători că și Chișinăul poate deveni un real centru de interes internațional al domeniului artelor plastice. Expoziția ne demonstrează că pictura rezistă și se dezvoltă într-un context firesc, că aceasta își revendică un loc important în dinamica destul de controversată a artei contemporane.

Vor fi prezenți, prin operele lor, o gamă consistentă de artiști clasici locali, care au făcut istorie, dar și artiștii mai tineri, atât de la noi, cât și din străinătate, unii dintre aceștia fiind multidisciplinari, dar care nu au renunțat la mijloacele tehnice caracteristice picturii, artiști care își orientează interesele estetice către pictura în forma și mijloacele actuale de exprimare.

Dorința de a conferi o ascensiune a abordărilor estetice și a nivelului profesional a impus o mai mare rigoare la preselecția lucrărilor. Din aceste considerente, în respectiva ediție, numărul lucrărilor care nu au intrat pe simeze, atât din țară, cât și din străinătate, este cu mult mai mare decât la primele trei ediții.

Juriul, constituit în mare parte din critici de artă și teoreticieni, a nominalizat în cadrul dezbaterilor fundamentate pe principii estetice o serie de lucrări care acoperă un spectru relativ larg al abordărilor stilistice. Fără excese directe asupra anumitor preferințe, membrii juriului au optat cu prioritate pentru demersurile artistice de orientare estetică inovatoare, susținând în mare parte artiștii din generația tânără. Ediția actuală, la fel ca și cele precedente, sprijină cu prioritate demersul artistic al tinerei generații, creând o platformă întru consacrarea acesteia.

Expoziția de față ne convinge de faptul că mediul artistic local necesită o sincronizare mai largă cu elementele actuale și tendințele artistice internaționale, care se impun tot mai sigur în ultimii ani în pictura românească. Artiștii români, datorită numărului mare de galerii din țară și a liberei circulații din ultimii ani, dar și a procesului de studiu în instituțiile universitare, orientat în spiritul noilor tendințe estetice, se impun tot mai vizibil pe scena internațională a artelor vizuale. Prezența generoasă, în expoziția noastră, a unui număr mare de artiști din România, atât dintre cei mai cunoscuți și valoroși, cât și o mare parte din reprezentanții tinerei generații, dar și etalarea lucrărilor bienalei în cele

două spații expoziționale prestigioase din București și Iași, vor susține efortul nostru în asigurarea unei mai bune conexiuni a artiștilor din Republica Moldova cu mediul artistic din România. Totodată, aceștia vor putea intra în contact direct cu artiștii și cu reprezentanții unor galerii și instituții de cultură și artă, în vederea unor colaborări ulterioare.

Încercăm un sentiment de bucurie și de satisfacție că există oameni dispuși să susțină actul artistic. Nu este deloc ușor, într-o perioadă extrem de dură, pe care o parcurge Moldova în plan economic, să găsim sprijin în vederea susținerii artei și actului creator.

Faptul că Bienala Internațională de Pictură Chișinău reușește să realizeze obiectivele sale privind crearea unei platforme durabile de comunicare interculturală în domeniul artelor vizuale se datorează înțelegerii depline a necesităților de dezvoltare și promovare a artei contemporane, din partea Ministerului Culturii al Republicii Moldova, care asigură patronatul acesteia, și a altor instituții: Direcția Cultură a Primăriei Chișinău, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Agenția Proprietății Intelectuale, Fundația „Familia Sturza”, care sprijină evenimentul, inclusiv financiar, fapt pentru care le adresăm sentimentele noastre de grațitudine.

Colaborarea mai largă, din acest an, cu o serie de instituții culturale din România și Polonia dezvoltă și mai amplu spațiul de promovare și dezvoltare a relațiilor de comunicare dintre artiștii expozanți din Republica Moldova și din alte țări. Întreaga expoziție este etalată la Sala de Expoziții „Constantin Brâncuși” a Parlamentului României, o selecție este expusă la Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași, evenimente care vor contribui la o mai largă susținere a consacrării artiștilor și a fenomenului artistic internațional. Acordarea unor spații muzeale pentru reprezentările expoziționale ale unor artiști laureați ai premiilor, la Muzeul de Artă Prahova, la Galeria Adi-Art din orașul Lodz, Polonia, cât și acordarea burselor în cadrul Simpozionului de Artă LEPȘA pentru laureații Bienalei, vor asigura o continuitate a relațiilor de comunicare dintre artiști și diverse instituții culturale, care vor contribui în mod firesc la promovarea și dezvoltarea domeniului artelor plastice.

Bienala Internațională de Pictură Chișinău își propune o perspectivă de amplificare a relațiilor cu artiști și instituții internaționale în vederea

asigurării unei dezvoltări cât mai favorabile a domeniului picturii și, implicit, o mai largă deschidere în antrenarea capacităților de sincronizare cu fenomenul artistic internațional.

Bineînțeles că pictura nu exclude extremele de avangardă, aceasta are o evoluție firească în condițiile unor tehnici inovatoare, moderne sau tradiționale, orientate în ultimii ani către un figurativism simbolic sau ancorat în realitatea imediată, uneori impregnat cu puternice accente hiperrealiste, dar care tratează realitatea răvășitoare pe care o trăim într-un mod ludic, fără inhibițiile care au încorsetat gândirea generațiilor anterioare de artiști plastici. Polarizările de ordin estetic nu trebuie privite altfel decât o experiență creatoare ludică, axată pe sănătoase principii democratice, desfășurată într-un areal al liberului-arbitru artistic, marcată de personalitatea fiecărui creator, și care nu are drept obiectiv decât întronarea unui proces creativ adecvat, de durată, generator de opere artistice autentice și de certă valoare artistică.

Sperăm că Bienala Internațională de Pictură Chișinău va contribui, în limita capacităților sale, la realizarea acestui deziderat.

Mihai NICOLAE

Recitind Dumitru C. Moruzi



M.N. – doctor în drept, Universitatea București.

Coordonează din anul 2000 proiectele organizației neguvernamentale „Institutul Frații Golescu pentru relații cu românii din străinătate”.

Materiale (publicații-prelegeri) în drepturile omului, cu accent asupra drepturilor minorităților, respectiv Convenția-Cadru privind protecția minorităților. Preocupări constante în legătură cu evoluția contemporană a comunităților românești din jurul României. A publicat volumele *Istorie paralele* (editor) și *Românitatea răsăriteană, Biserici rupestre din Basarabia* (coautor).

Nicolae Popovschi, cu acribia sa și riguroasa preocupare pentru adevăr, scrie despre dureroasa zi de 9 octombrie 1878, când Rusia Țaristă reocupa județele Cahul, Bolgrad și Ismail. După numai un an de la încheștarea războiului de independență, România – aliatul viteaz al armatelor rusești – eșuează diplomatic la Berlin, fiind nevoită să accepte pierderea județelor recuperate la Paris. La Ismail, generalul rus Sebeco, împuternicit să preia ținutul sudic, le vorbește astfel românilor: „...arătați-vă vrednici cetățeni ai marelui stat care vă primește în sânul său cu aceeași dragoste cu care mama-și primește copiii care erau pierduți și iar au fost găsiți...”. Departe de ochii și urechile poporului ocupat, generalul îi expediază însă țarului Alexandru o altfel de telegramă cinică și trufașă: „...Majestate, Basarabia românească nu mai există...”.

Și totuși... Basarabia românească există.

Cum a reușit să supraviețuiască politicilor agresive de deznaționalizare și asaltului, aparent de neoprit, împotriva limbii române? Treceți printr-o prigoană pe cât de bine orchestrată, pe atât de implacabilă, românii basarabeni au dat personalități remarcabile care și-au pus harul și darul intelectual în slujba ființei naționale și a limbii române. Generații succesive au înțeles că rezistența la deznaționalizare nu va putea învinge fără cultivarea



Centrul Chișinăului de altădată: Arcul de Triumf
și pasajul din preajma Primăriei



graiului moștenit. De la Ioan Sârbu, cel „...pătruns de scânteia carele s-au ațâțat în sufletul meu către fii românești...”, până la Alexei Mateevici, de la generația Unirii până la intransigenții poeți ai moldovenismului ignar, păstrarea neprihănită a limbii române a fost țelul niciodată abandonat. O istorie a unionismului nostru, care să evedențieze saga ofensivelor purtate pentru identitatea națională cu bâlbâieli, eșecuri și deopotrivă împliniri, ar fi de natură să ne dea un răspuns cuprinzător.

Vom descoperi galeria precursorilor care au știut să păstreze, în pofda tuturor riscurilor din „oblastie”, spiritul viu și roditor al conștiinței identitare.

Astăzi, prinși sub toate avalanșele informaționale și ale propagandei de tot felul, ne mai încercăm câteodată un fel de „oboseală a respectului” convenit celor care prin efortul lor ne-au transmis continuitatea de neam și sentimentul autentic de apartenență.

Dumitru C. Moruzi este un astfel de precursor; el a înțeles de timpuriu că român, moldovean și basarabean descriu împreună același sentiment al identificării naționale.

Născut la Iași (2 iulie 1850), cu o ilustră ascendență, Moruzi și-a petrecut copilăria dincolo de Prut, la Dănuțeni, Cosăuți, Ciripcău, unde se găseau moșiile familiei. Așa cum era obiceiul vremii, iernile le petrecea la Chișinău. Familia sa a dat românilor doi domnitori – pe Constantin și Alexandru Moruzi. Scriitorul a studiat în Franța, luându-și bacalauratul la Paris. În timpul războiului de independență (1877-1878) îl găsim în statul major al armatei țariste, unde activează ca traducător (va fi decorat de Carol I cu „Steaua României” în grad de ofițer).

Având o bună cunoaștere a realităților sociale și culturale rusești, Dumitru C. Moruzi a păstrat întreaga viață idealul de unitate națională,



Seminarul duhovnicesc



Gimnaziul de fete

pe care l-a servit prin scrisul și prin farmecul personalității sale nobile. Prin naștere sau trecute alianțe matrimoniale se înrudea cu marile familii ale Moldovei: Sturza, Cantacuzino, Ghica. Regina Natalia a Serbiei, verișoara sa, îi dăruiește chiar casa din Tătărași unde a locuit. (Natalia, frumoasa basarabeancă, născută Kesco, alintată Dudu, se căsătorește în 1882 cu prințul Milan Obrenovici, devenind regina slavilor sud-dunăreni, iar atunci când fiul său minor Alexandru urca pe tron, după abdicarea tatălui său, regina Natalia îi este alături.)

La Iași scriitorul era numit, cu un anume tâlc afectiv, „cneazul Moruzi de la Tătărași”. Cneaz n-ar fi fost în niciun caz, pentru că supus rus fiind, a preferat România. Avea convingeri antițariste, creația sa era pătrunsă de un puternic patriotism și o nezdruccinată încredere în Basarabia. Primul său studiu (*Basarabia și viitorul ei*, București, 1905) propune o analiză profundă a destinului național pe care îl plasează just în lumina unei proximități geopolitice fatale. În lucrarea următoare, publicată în 1906, se apleacă asupra relațiilor dintre ocupantul imperial și poporul românesc al Basarabiei, intuind, cum observa Iurie Colesnic, „toate punctele vulnerabile ale civilizației europene, multe dintre ele localizându-le la frontiera dintre cele două lumi, latina și slava”. Cartea aceasta, intitulată *Rușii și românii*, s-a bucurat de o caldă prefață semnată de Nicolae Iorga. Descoperim aici un patriotism luminat, dar și o obiectivitate analitică de o izbitoare contemporaneitate:



Liceul de băieți



La izvoarele bătrânei urbe

„Pentru a dovedii că noblețea basarabeană, când s-ar vedea lipsită de privilegiile ce o leagă de țarism, s-ar reîntoarce la obârșia ei, am admis ideea unei Rusii constituționale. În tot cuprinsul acestei lucrări însă am spus și dovedit îndeajuns că înființarea unui asemenea stat este o utopie... Viitorul nu mai e al cuceririlor; el aparține popoarelor omo-

gene, adică de un sânge, de o limbă și de o cultură. Individul, neamul, poporul, seminția; iar la vârful omenirii, iată societatea veacurilor viitoare...". Concepția sa este marcată, desigur, de frământările epocii sale, dar totuși prevestirile autorului sunt de atâta actualitate, adecvate nu numai urzelilor țarismului, dar și tuturor celorlalte „isme” vehiculate asiduu și în prezent. Moruzi are patosul profetului: „În viitoarea și neînălăturabila dezmembrare a marelui imperiu țarist, văd între velico-ruși și basarabeni răsărind, cel puțin, un stat mare, dacă nu două: Polonia și Rutenia. Ce se va face atunci cu Basarabia noastră?”. Răspunsul său trădează o vocație de tribun: „Ora sfântă se apropie! Auziți clopotele Kremlinului sunând a jale sfârșitul a zece veacuri de sclavie țarista! La munca spornică și roditoare, istorici, poeți, literați, pictori și artiști ai țării! Reînviați geniul Basarabiei! Aprindeți-vă faclele, ca să luminați trecutul, arătând celora din întuneric calea falnică a viitorului! Grăbiți-vă, nu pierdeți timpul!”.

În 1912, Rusia s-a pregătit să serbeze fastuos un veac de ocupație. Pentru propaganda țaristă însă se împlinea un centenar de la „eliberarea Basarabiei de sub jugul turcesc și alipirea ei la Rusia”. Cu excepția oportuniștilor, motivați ca și acum de interese mercantile și un iluzoriu statut de privilegiați imperiali, starea de spirit din Basarabia era mai degrabă de doliu decât de sărbătoare. Atmosfera aceasta a mai temperat festivismul ocupanților care, de altfel, evaluaseră cu mult realism climatul dintre Prut și Nistru. Încă din 1910, generalul Aleksei Nikola-



Târg la Chișinău

evici Kuropatkin pusese corect diagnosticul: „...Poporul românesc din Basarabia trăiește separat de poporul rusesc și Rusia a făcut bine că la 1812 nu a încorporat principatele Moldova și Valahia, fiindcă atunci, în loc de o Polonie, Rusia ar fi avut doua Polonii. În viitor, fie printr-o bună înțelegere, fie în urma unui război, unirea poporului român este inevitabilă”. În țară, Nicolae Iorga și mulți alți intelectuali români animează campania în favoarea readucerii Basarabiei la trupul național. Ion Pelivan, la acea vreme judecător la Bălți, găsește potrivit să poarte un tricolor îndoliat pe care i-l dăruise sora sa Elena. Pentru semeția sa este destituit din magistratură.

Dumitru C. Moruzi marchează un secol de ocupație rusească cu mijloacele scriitorului. Volumul *Cântece basarabene* (Iași, 1912) e inscripționat pe copertă astfel: „Cu prilejul centenarului răpirei Basarabiei”. Poezia sa respira același sentiment patriotic: „Când o vrea ceru-n sfânta sa dreptate / Ca să se-ndure d-un întreg popor, / S-adune iar pe frate lângă frate / Sub cuta falnică de tricolor”.

Al doilea volum publicat este romanul *Pribegi în țara răpită* (Iași, 1912). Autorul îi dă subtitlul „roman social basarabean”.

George Călinescu nu pare entuziasmat de virtuțile literare ale romanului, cu toate ca îi acordă generos două coloane în *Istoria* sa. El consideră că D. C. Moruzi „își românează amintirile în stilul lui Nicolae Filimon... toată valoarea romanului stă în documentația asupra vieții



Primăria. Vedere din secolul XIX



Biserica Măzărache, una din cele mai vechi clădiri din Chișinău

boierilor și țăranilor din Basarabia...”. Când vorbește despre locurile Basarabiei, romancierul este de-a dreptul sentimental: „Și curge, curge Nistrul românilor pe acele locuri, întunecat sub soare de stâncile uriașe, de frunzișurile copacilor”. Dialogurile dintre personaje sunt savante, se vehiculează o vastă informație, Moruzi atribuind personajelor enciclopedismul său. La un moment dat, de pildă, îl introduce în narațiune pe bine cunoscutul (în epocă) C. P. Pobiedonostev, oberprocurorul sinodului rus: „Vă vom rusifica noi pe toți, dar mai pe urmă. Cu toptanul, nu cu bucata. Ori dacă această nădejde ne va părea prea îndepărtată, numai atunci ne vom gândi la rusificarea bisericilor din Basarabia”. Dacă îl comparăm pe Moruzi cu Leon Casso, alt cunosător de finețe al aspectelor secrete, descoperim aceeași temeinică cunoaștere a cursului istoric, deslușit prin detaliile sale tainice. Găsim aici un îndemn suplimentar pentru a reciti cu atenție opera acestui precursor.

Opera sa e amplă. A scris nuvele, piese de teatru, farse și comedii care nu mai sunt citite acum (*Comedia Pescarii din Sulina* are un subtitlu în limba franceză, dezarmant de șarmant *Veta ou les pecheurs de Soulina* – scriitorul fusese pentru o scurtă perioadă subprefect la Sulina).

O lectură suplimentară a romanelor sale trebuie să țină cont de evoluția gustului literar din ultimii o sută și ceva de ani. Regăsim în fraza sa nervul publicistic și o evidentă preocupare memorialistică. Prințul

Alexandru Mavracosta, personajul principal al romanului *Pribegi...*, coboară din strămoși ajunși în Moldova din îndepărtatul Trapezunt, întocmai ca antecesorii autorului. Prințul se mândrește că bunicii: „...de mult nu mai aveau sânge fanariot în ei, fiind amândoi fii, nepoți și strănepoți de românce”. Moruzi îl amintește și pe vistiernicul Neculai Ruset Roznoveanu, cu care se înrudea și care – noi nu mai știm astăzi –, în calitate de proprietar al podgoriilor de la Cotnari, a contribuit la renumele modern al legendarului vin moldav. Recitind *Pribegi...*, ai privilegiul de a descoperi o Basarabie ascunsă în istorie, care rezistă cum poate unei culturi străine ce i-a fost impusă. Află că înainte de „închiderea Prutului”, dacă veneai la Chișinău dinspre Iași „nu luai drumul Sculenilor”, mergeai peste fundul Bâcului, schimbai caii la Călărași și Strășeni și intrai în Chișinău prin ulița lui Purcel și al Blagoveșteniei. Scuteai vreo șapte „poște” mari... Dialogul dintre Ivan (muncitor rus) și un țăran moldovean surprinde mecanismul prin care corcirea cu expresii ale limbii ruse au slujit limba română: „ei, moi maldavan. Vin a cos bem a vodacicu na zdravie ruskoii armii...”. Răspunsul vine direct: „Ia ghine! Vezi că la noi este o horbă, măi rusule, că nu-i voinic cine dă, ci îi voinic cine rabdă”. Afecțiunea pe care o arată Basarabiei, buna cunoaștere a lumii ruse, comentariile pe care autorul le strecoară în dialoguri reușesc să însuflețească procesul îndelungat care țintea să matizeze cultural un întreg popor. Încrederea romancierului e totuși mai presus decât duritatea vieții pe care o descrie: „...mai treacă peste mândrii noștri moldoveni din Basarabia câte au mai trecut peste dâșii în o sută de ani, că tot moldoveni vor rămânea. Vorba lor, mă rog: apa curge, pietrele rămân!”.

Petre V. Haneș (1942) îi reproșează scriitorului că „tema e mereu aceeași, superioritatea vieții patriarhale față de civilizație. Procedul e același, în loc de acțiune discuții teoretice. Uneori chiar autorul intervine și polemizează cu personajele...”. Trebuie să avem în vedere că Moruzi se formează în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, în mod firesc, a urmat un traseu ideatic caracteristic timpului său. Scriitorul a trăit într-o lume multiculturală – România, Basarabia ca provincie românească ocupată, Rusia și Franța; un destin suficient de încărcat care îl recomanda ca un adevărat spirit modern. Netăgăduita preocupare pentru românii săi înstrăinați i-a atras simpatia și respectul contemporanilor, fiind citit și deseori citat. Nici posteritatea nu-l uita:

Gheorghe Bezviconi se apleacă de mai multe ori asupra familiei și operei sale, revista „Viața Basarabiei” îi consacră câteva capitole; Gheorghe Cardaș îl include în antologia scriitorilor basarabeni; la câteva decenii de la dispariția sa îl mai regăsim în Enciclopedia Minerva (Cluj) și, de asemenea, în Enciclopedia Cugetarea (București).

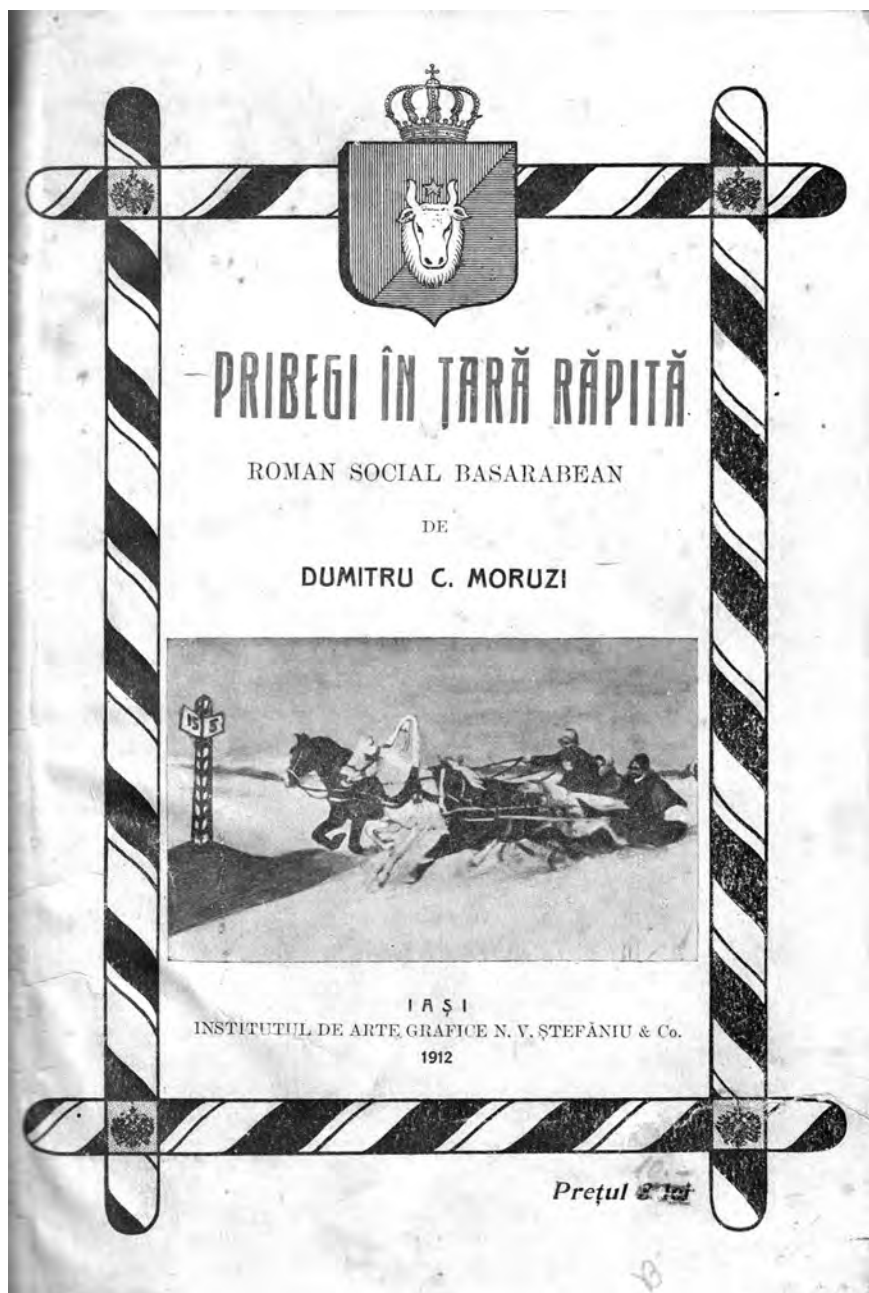
Dumitru C. Moruzi s-a stins din viață la Iași, pe data de 9 octombrie 1914, personalități politice și culturale remarcabile însoțindu-l pe ultimul drum. Profesorul A. C. Cuza rostește cuvântul de adio. O companie din Regimentul XIII „Ștefan cel Mare” și fanfara regimentului au prezentat onorurile militare. Ziarul „Unirea” își anunța cititorii că „scumpul nostru prieten, nobilul caracter, încercatul român, marele talent care a fost Dumitru C. Moruzi s-a stins din viață”.

N. Iorga îl numește „prietenul nostru eroic” și scrie la moartea sa în *Oameni care au fost* (1914): „în fiecare rând al lui vibra un naționalism tânăr și viteaz... până la sfârșit a fost un ostaș loial și cutezător al credințelor sale. A murit ca pe câmpul de luptă”.

Notă: Oferim cititorilor revistei un fragment faximil din romanul *Pribegi în țară răpită*, pagini ce poartă vii amprente ale limbii și gândirii românești de la intersecția secolelor XIX și XX.



Sacagiu



DUMITRU C. MORUZI

PRIBEGI
ÎN ȚARĂ RĂPITĂ

ROMAN SOCIAL BASARABEAN

PARTEA I



I A Ș I

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE N. V. ȘTEFĂNIU & Co.

1912

PRIBEGI ÎN ȚARĂ RĂPITĂ

PARTEA I

CAPITOLUL I

Sosirea Pribegilor în Kișinău

În toiuł ernei 1854—55, cam pe la ceasurile patru după amiază, o grea caretă trasă de opt cai voi-nici ai poștei Impărătești, se îndrepta spre vechia capitală a Basarabiei, venind dinspre Sculeni, Bălți și Orheiul, noul drum al Iașilor, prevăzut cu poște bune la depărtări cam de 20 de verste ¹⁾ rusești fiecare.

Zic noul drum, pentru că înainte de închiderea Prutului, de voi ai să te duci dela Iași la Kișinău, nu luai drumul Sculenilor; treceai râul ceva mai la dreapta de actualul pod al drumului de fier, chiar pe locul unde se află și astăzi o frumoasă pădurice și nu mai găsi ai poșta decât tocmai la Vulpești; de acolo, după ce treceai cu boii înaltul deal al codrului dela Fundul Băcului, schimbai caii la Temeliuți, Calarași și Strășeni, după care și intrai în Kișinău prin ulița lui Purcel, a Blagovișteniei, ca să dai în ulița Sf-lui Haralamb, cea mai de căpitenie uliță, pe care Rușii au botezat-o *Zolotaia*, adică de aur. Era mai aproape, că nu aveai de bătut decât patru, cinci poște mari, pe când pe noul drum sunt vre-o douăsprezece, poate mai bune, dar tot așa de mari.

Care a fost pe atuncea interesul strategic sau ad-

1) *Verstă* : cam 1200 de metri

ministrativ, care i-a împins pe Ruși să abată drumul Iașilor tocmai prin Orhei, Bălți și Sculeni, nu pot spune. Fapt este însă, că numai interes comercial n'a fost; căci atunci când veni vremea să facă drumul de fier, între aceste două orașe, tot vechiul drum l'au luat de temelie, nedepărtându-se de dânsul decât foarte puțin, pentru a înconjura unele pedici ale naturii.

Cu toată voinicia lor, bieții cai înhamăți rusește (adică patru buziși la roate, mânați de către un iamșic, ¹⁾ iar celelalte două perechi mânate de către doi faleiteri ²⁾) abia puteau urni greaua caretă când se înfunda în zapadă până la butucul roții, iar când scapau la ghiață, abia puteau fi reținuți de către acei trei lipoveni bărboși, îmbracați la fel: cu câte un caftan negru, un fel de pălărie tare cu mărginele lasate pe frunte și pe ceafă, cu câte o placă de alamă galbenă cusută de mâneca stângă a caftanului, iar alta pe partea de înainte a pălăriei. Caii, oamenii și careta păreau presarați cu zahăr, din pricina fulgilor de ninsoare, care cădeau de sus, strălucitori sub razele unui asfințit de soare iernatic, ce străbătea cu greu nouri trandafirii, albi, sau sur-gălbui, care fugeau spre răsărit. Doar plăcile de alamă de mai rămăseseră neacoperite și strălucitoare, fie că zăpada luneca pe metal, fie că nici ea în țara rusească, nu îndrăznia să se atingă de lucru împărătesc! Căci pe fiecare placă, se vedea lucrată în zarfuri, *pajura cu două capete!*

După ce trecu cele două poduri de piatră de peste apa Băcului, — care pe locul acela se desparte în două brațe, pentru a se împreuna iar într'unul singur ceva mai la vale, — careta intră în sfârșit în vechiul Kișinău moldovenesc, prin ulița de jos rebotezată Pavlovsciaia Ulița, cu toate că imparatul Pavel a trăit și a domnit râvnind poate la cucerirea Basarabiei, dar fără nici măcar habar să aibă că va da strălucitul său nume celei mai mocirloase din străzile Kișinăului, numai pentru cuvântul că s'a mutat drumul poștei și că prin ea se intră în oraș.

1) *Iamșic*: surugiu de capră

2) *Faleiter*: surugiu înaintea călărie

Cred că nu va fi lipsit de interes pentru cititor, să-i dau o mică schiță despre vechiul Kișinău, așa precum era la 1855, cum l'am văzut și eu încă cu mulți ani în urmă și așa precum de sigur o fi fost și în timpul Moldovei, afară bine înțeles de vreo câteva adausuri administrative.

Mai întâiu, de cum treceai apa Băcului, în care se bălăceau în voie și găștile și rațele și porcii mahalalei, începeau case țărânești acoperite cu stuf, cu gospodării mai mari sau mai mici, după puterea omului, îngrădite cu nuiele și de pe ale căror garduri săriau potaie întregi de câni flămânzi, ori numai răi de colț. Intreg orașul fiind clădit pe un strat gros de nisip, acoperit numai de un strat subțire de pământ negru, acesta se măcina curând de roțile trăsurilor, făcându-se una cu stratul cel de dedesubt. Apoi vântul și ploile ducând nisipul tot la vale, mijlocul uliței se tot cobora mereu, până la o adâncime de un metru, sau chiar doi pe unele locuri. Casele și împrejurile rămâneau sus, așa că părțile lăturalnice ale bieteii străzi, alcătuiau adevărate movilițe împodobite cu boz, iarba holerei și alte lucruri scumpe aruncate de peste garduri, sau lasate de vreun trecător. Cui îi da mâna să se resfețe în droșcă îi mergea bine. Cei pe jos își croiau drumul cu piciorul, fără a se prea uita pe unde calcău și dând naștere la câte două trei cărărușe paralele, după lărgimea locului și mulțimea nevoilor.

Ici, colea, câte o casă de popă cu acoperemânt de șindrilă, zaplaz înalt și poartă de scânduri răzemată pe stâlpi de stejar. Când te întâlneai cu vre-o casă mai mare, în felul caselor boerești din orașele noastre de județ, știai de îndată că acea casă dă numele stăpânului ei și uliței, fără ca numele acesta să fie numai decât boieresc; iar ulița în care se afla vreo sfântă de biserică, lua numele bisericii sau chiar a ctitorului care o zidise. Și astăzi sunt încă ulițele Sf. Haralamb, Buna-Vestire, Sf. Ilie, Sf. Gheorghe, Ciuflea (aceasta după numele ctitorului). După numele proprietarilor de case avem: ulița lui Baloș, a lui Donici, Pruncu, Cațiki, sau a lui Constantin, Andrei, Mihai, etc.

Mai vin numiri de meserii sau de naționalități precum: ulița căsăpiilor, a cojocarilor, a morarilor, armenească, grecească, turcească, (cu toate că nici în copilăria mea n'am apucat decât doi turci în Kișinău, care au murit și accia); în sfârșit jidovimea alcătuită din trei uliți a Caraibilor, Evreiască și a Fariseilor. Bine înțeles că acelor străzi, când prin minune nu și-au schimbat numirele cu a vreunui cinovnic influent sau guvernator, ca Kiprianof, Astapof și alții, li s'au rusit numele de nu le mai recunoști. Ulița lui Baloș a devenit Balsovskaia, a lui Donici, Doncièvskaia (parcă ar fi fost bulgar, saracul), a lui Pruncu Prunkulskaia, Cațiki, Kațikskaia, a Cojocarilor, Kojuhârskaaia, Kasapskaia, și așa mai departe.

Jidovimea și cu ulițele armenească și turcească, și chiar ulița Sf. Haralamb, aveau altă înfățișare decât cele de jos: era partea negustorească a orașului, Acolo întâlneai dughene cum mai erau un tocmai de mult, la Iași pe ulița mare, alătura de Mitropolia veche: cu niște stâlpi groși, alcătuint un fel de galerie acoperită înaintea lor, cu obloane de fier la ușe și ferestre. Mai dai pe acolo de câte o tarabă pe care ședea grecește vreun negustor bătrân, cu antereu și giubea, șapcă cu cozoroc și niște ochelari mari pe vârful nasului. Acela, dacă nu era nici grec, nici armean, apoi știai la sigur că-i moldovean curat!

Astăzi ulițele vechiului Kișinău sunt aproape drepte toate și oarecum larguțe, cu toate că par strâmte față cu acele din Kișinăul modern. Pe atunci însă, erau strâmte și încălcite toate. În mijlocul unei răspintii, dădeai și de câte o clădire de piatră, rotundă, fără fereste, având două uși și un diametru de la șese și până la opt metri, înaltă și boltită ca feredeul cel turcesc. Era un post de poliție, unde vreo opt oameni, îmbracați în mantale soldățești și înarmați cu... *halebarde* așteptau liniștiți la căldură, să vii să-i chemi pentruca să te scoată din mâna hoților. Când li se ura șezând, mai făceau câte un *șpațir* prin evartalul lor, dar tot câte doi, bine înarmați cu lungile lor *halebarde*, ca Doamne ferește, să nu dea prilej vreunor răi, să bată

om împărătesc! Rar însă se întorceau cu cozile halebardelor întregi; căci hoții de vagabonzi sau de bețivi îi pândiau pe bieții oamenii împaratului la vreo strămoară. Atunci ulița fiind strâmtă și halebardele lungi, cozile se rupeau tocmăi pe șira spinării garadavoiului, ¹⁾ care sbiera în zadar: „Caraul! Caraul!”. După ce se săturau bine, unii de dat și alții de sbierat, fiindcă și hoții, vagabonzii și bețivii erau și ei tot oameni împărătești, adică unia numai vernopodanniic, ²⁾ iar alții chiar ostași sau slujitori de ai țarului, cei învingători îi luau pe învinși la braț până la ceainăria cea mai apropiată unde se cinsteau cu ceai, cu votki (mai mult votki decât ceai), după care se despărțeau buni prieteni; dór cu halebardele în stare proastă. Așa se făcea paza de noapte, ba și aceea de zi, în orașul Kișinău din anul mântuirii 1855-lea!

Dar să revenim la careta noastră, pe care am lasat-o strecurându-se anevoie prin ulițele strâmte ale mahalalei, caii dela praștie siliți a se ridica pe vârful moviștelor de care am mai vorbit, pe când cei dela oiște păreau că se cufundă în fundul pământului. Cu multă trudă și anevoință ajunse ea la ulița Sf.-lui Haralambie, pe care o trecu de-a curmezișul pentruca să dea în strada Gogol (un mare scriitor rusesc, dar care nu cred să fi avut nici el habar de sălbatica capitală a Basarabiei). Acolo altă lume, altă viață! Larga viață e rusească (Ruskaia și frokaia jizni ³⁾): cu niște uliți drepte și largi de câte doisprezece stânjeni, dar cu bombajul tot pe dos, făcut de ploi și de trăsuri, iar marginile tot înalte și cu cărărușe făcute cu piciorul prin aceeași bogată vegetație; cu case mari de câte două caturi, dar din care ai putea scoate cu înlesnire și patru! Apoi cărmind la dreapta, tocmăi la colțul unde se răsfată astăzi vestitul otel Șvaițarski, iar pe vremea ceia gimnaziul de băeți, trăsura intră pe Alesandrovskaia și lăsând în stânga grădina publică,

1) așa se cheamă acești halebardieri ai comunei.

2) *vernopodanniic*: supus, credincios.

3) *Ruskaia și frokaia jizni*: Viața largă rusească cântată de poeți și romancieri și devenită astăzi o expresiune proverbială.

iar la dreapta palatul guvernatorului, se opri în dreptul bisericii luterane, în fața unei porți mari boită verde, între doi stâlpi de piatră și la dreapta căreia apare o frumoasă casă, cu verandă rotundă spre ulița, susținută de coloane elegante. Era locuința lui Ce. Dumitrache Rusu, boier moldovan, ajuns și el vernopodan, odată cu pământul pe care se născuse.

Cu toate că era ziua mare, porțile erau încuiate cu îngrijire. De altfel ar fi putut să fie dimineața sau peste zi, că tot încuiate le-ai fi găsit. Vedeți D-voastră că la Kișinău nu se intră în casa omului ca la moară: ferestrele dinspre uliță sunt toate cu gratii și obloanele sănătoase; cheile dela poartă sunt încredințate ziua *storojului* zis și *dvornic*, care le întrebunțează numai la chemarea clopotului, iar noaptea le dă boerului care le ascunde sub pèrina dela căpătâiul patului, pe când credinciosul *dvornic* cu o toacă într'o mână și un ciocanaș de lemn în alta, se plimbă până la ziua tocând, ca să știe hoții anume unde se află dumnealui și să nu dea nici ei de dânsul și nici el de dânsii. Așa că e bună liniște noaptea la Kișinău și nu se întâmplă nici odată să se prindă din greșeală vreun potlogar! Lumea doarme liniștită.

Așa dar cum se opri trăsura, descălecă faleiterul de dinainte, trase de cogeamite clopot mare și dogit, veni agale storojul cu ochii umflați de somn, deschise poarta și careta, trase la scara unu lung pridvor, acoperit și susținut de niște stâlpi groși de piatră.

Când ciocoiul din capră sărind jos deschise oblonul caretei, apăru în toată puterea vrăstei sale de 37 de ani un barbat înalt, de o rară frumuseță. Era prințul Alexandru Mavrocosta, însoțit de nevasta sa, coborâtoare a lui Ioniță Sturdza Voevod și de un mic copilaș de vreo patru cinci ani, care dormia dus, în brațele unei bătrâne guvernante franceze. Surghiunit din Moldova din ordinul lui Omer Pașa, generalisimul armatei turcești, care ocupa atunci Bucureștii, Mavrocosta venia să se opoșiască acuma în țara unde îi domniseră strămoșii, punându-se sub scutul puternicului ocrotitor al tuturor creștinilor din răsărit.

Ca obârșie se zice că familia Mavrocosta ar fi fost de la Trebizonda și că se așezase la Bizanța, înainte încă de năvălirea turcească. Domnise de mai multe ori și în Valahia și în Moldova, dar stabilirea ei în țară era mult mai veche decât aceste domnii trecătoare din timpurile domnilor fanarioți,—după cum arăt ruinele unui palat din Ploești, vechiu de mai multe veacuri și care poartă și astăzi numele acestei familii. Chiar acei dintre ei care fuseseră miruiți la Sf-tul Neculai Domnesc din Iași sau la București (bunicul prințului Alexandru) de mult nu mai aveau pic de sânge fanariot în ei, fiind amândoi fii, nepoți și strănepoți de românce. Dor tatăl prințului Alexandru, de rupsesse cu datina familiei căsătorindu-se cu fiica unui bogătuș grec dela Țarigrad; dar tot în țară s'a întors, tocmai dela 1821, în țară a trăit și a fost îngropat în țărina sfântă a Moldovei, în care se născuse și trăise înainte de a se însura.

Pecând urcau scara pridvorului cu toți, le eșiră întru întimpinare stăpânii casei, adică : Cc. Dumitrache Rusu, un barbat înalt și spătos, cam de vreo 50 de ani, cu părul cărunț, tuns scurt, barba și mustețile rase cu îngrijire, ceia ce-l făcea să samene mult vistiernicului Neculai Ruset Roznovanu, cu care de nu mă înșel se și cam înrudea; apoi venia soția D-sale, Cc. Zamfirița Rusu, o băbușcă scundă și uscățivă, dar a căreia ochi mari și plini de bunătate, a căreia zimbet dulce și îngeresc, aratau cu prisosință că fusesse și D-nei frumoasă pe vremuri; iar în urmă de tot duduile Froșa și Maria. Cc. Zamfirița luă de braț pe domnița Ruxandra pentruca s'o ducă în salonul cel mare, Cc. Dumitrache pe prințul Alexandru, pe când duduile amândouă luau sub a lor oblăduire pe copil și pe guvernantă.

După obișnuitele dulceți și cafele, „Beizedeo, zise „Cc. Dumitrache, de cum am primit serisoarea Lumi-
„nării Tale, am avut noroc să-ți găsesc îndată o casă,
„de care cred că vei fi mulțumit. Sunt casele lui Vic-
„tor Lazu. Case moldovenești, gospodăroase, cu sobe
„bune cu stâlpi, nu ca cele pe care le fac rușii acum;

„odăi mari și luminoase, salonul de primire încăpător,
„așa că trag bună nădejdie că domnița va putea trăi
„în ele așa precum a fost deprinsă. Aerul e mai cu-
„rat decât aicea, căci în față este un medean de vreo
„două fălci de loc, pe care rușii au de gând să așeze
„noul bazar. S'au și clădit într'un colț, departe însă
„de casă, câteva dugheni pentru căsăpii, pitării, zar-
„zavaturi și altele; dar până'l vor umplea tot, va mai
„curge apă destulă pe albia Băcului. Meteahna lor,
„mă rog: să le eroiască pe toate de zece ori mai mari
„decât trebuie! Apoi mai este o curte împrejmuită cu
„ziduri, cam de două ori cât a mea, în care sunt bu-
„cătăriile, odăile de slugi, grajd și șopron pentru tră-
„suri. În față despre uliță este un cerdac și două gră-
„dinițe, așa că vara se poate și mânca acolo, la aer
„curat. Atâta cusur au că sunt cam departe de noi și
„că mobila e cam veche și puțină; dar de o cam da-
„tă cred să vă ajungă și ce o mai lipsi, se va găsi
„în târg, sau se va aduce dela Odesa, că tot fuge
„lumea de acolo de frica războiului. Eu am pus să
„grijască casele și să se facă foc prin sobe tocmai de
„când le-am luat. Tot este gata și ați putea să vă
„mutați oricând în ele. Numai de un lucru o să fie
„foarte greu: nu am putut până acum să găsesc slugi!
„Tot niște bețivi, care nu vorbesc decât rusește, foști
„soldați sau unterofițeri în ostavcă.¹⁾ De unde să se
„înțeleagă domnița cu dânșii? Și apoi îs și primejdioși.
„Mai dăunăzi au strâns de gât pe un biet polcovnic,
„nevasta lui și doi copii pentruca să-i prade și nici
„acum nu i-a putut prinde polițmaistrul. Până vom
„găsi oameni de nădejde, vă rog să-mi faceți cinstea
„să găzduiți la noi. Cam înghesuiți veți fi, nu-i vorbă,
„dar veți primi și D-tră găzduirea săracului, că-i din
„toată inima!“

„Eu, Cucoane Dumitrache, răspunse prințul Alex-
„andru, nu găsesc cuvinte ca să-ți mulțumesc din toa-
„tă inima pentru câte le-ai făcut și mai vrei să le faci
„pentru noi; dar nu pot să-ți fac așa suparare, mai

1) *Unterofițeri în ostavcă*: foști sergenți în armată, acum în retragere.

„ales că slugi mi-am adus, slava Domnului, destule.
„Tot oameni credincioși, care nu au vrut să se lese
„de noi nici în pribegie. Am cămărășiță, camardiner,
„bucatar, sufragiu, perdegiiu, spălătoreasă și Ruxandra
„are pe fata ei din casă, o leașcă cu care e deprinsă.
„Ca ajutoare cred că se vor găsi mai lesne; iar când
„mă voi hotărâ să țin și cai, ceiace nu cred s'o fac așa
„de curând, apoi nu tot vizitei ruși, am avut și la lași?”

„Și în adevăr: nuși isprăvisc beizadea Alecu vorba, că intrară în curtea boierului trei sănii de poștă tiesite cu eufere și o droaică de slugi, care mai balaie, care mai smolițele, după cum le era obârșia dela Romani sau dela Egipteni.

„Și tot alaiul acela cu caretă, cu sănii cu tot, sub conducerea vatafului de ogradă a Ce. Dumitrache, porni prin ulițele Alexandrovskaiă și a Benderului, la noua locuință a prinților Mavrocosta, iar odată ajunși, după vreo două ceasuri de despachetare și de muncă sânguitoare, dar spornică, ai fi putut jura că acolo trăiesc de când lumea stăpânii acestor vrednici slujitori.

Andrei BURAC

Mergi până se termină drumul – 5 (II)

A.B. – poet, prozator, dramaturg. Apariții editoriale: *Ispita înflorii* (1970), *Culegătorii în amurg* (1976), *Perpetuele bucurii* (1977), *Primăvara în doi* (1988), *Întoarcerea lui Traian* (1990), *Cu toată ființa, spre altundeva* (1998), *Între somn și veghe* (2005), *Asediați de cuvinte* (2005), *Flacăra din vechile oglinzi* (2005), *Există ore* (2006), *Arena* (2008). Membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova (1975). Fondator al PEN-Clubului din Moldova (1994). Membru al Uniunii Scriitorilor din România (1994).

* * *

19 februarie

Oare în ce clipe de suferință o fi scris marele scriitor suedez Johan August STRINDBERG următoarea frază: „Resimt acum toată durerea de a trăi”?..

* * *

Ce sentimente aparte poți trăi când ești de mai mult timp departe de casă, printre străini și totodată, încă de la naștere, legat sufletește și spiritual de o altă cultură, de un popor, de o istorie, de niște morminte, rude, prieteni?

Unele nopți trăite aici, la Moscova, mi se par niște hăuri în care rătăcesc cu riscul de a nu mai reveni la lumina zilei.

* * *

La renumita Casă Centrală a Scriitorilor am întâlnit (cunoscut) mai multe persoane nimerite întâmplător în literatură, chipuri șterse, obtuze, înrăite, unele alcoolizate, care emană prea multă nesiguranță și îndoială, niște stări contaminante. Mă strădui de fiecare dată să le ocolesc pe cât pot. Lucru știut că în orice

* Continuare. Partea I în nr. 1-2, 2015, p. 378-384.

domeniu, ca și în literatură și artă, ratații ascund în gușa lor prea mult venin.

* * *

Un scriitor trebuie și este dator să tindă spre „triumful limbajului și al lucrului bine scris”.

* * *

Aceste perle ale înțelepciunii orientale s-au transmis încet-încet, odată cu hârta, în inimile și sufletele oamenilor trăitori mai spre apus: „A trăi pur și simplu ziua, prezentul, fără să te gândești la mâine, fără să te întrebi ce se va întâmpla, fără să ai dubii, fără să calculezi, fără să-ți hărțuiești destinul, fără să sperii sau să fii disperat, a te lăsa numai purtat, plin de credință, din clipă în clipă”. CALEA ZEN.

* * *

Sunt zile când pare-mi-se că duc o viață aproape hădă. Exersez eu oare zilnic disciplina precum o exersam cândva în spital, unde am tratat bolnavi ani și ani?

* * *

Constantin BRÂNCUȘI:

„Frumosul este echitatea absolută.”

„A vedea departe este ceva, dar a ajunge acolo este cu totul altceva.”

* * *

Am citit la un poet chinez mai de demult: „Ca să ai succese în poezie, trebuie să te ocupi mai puțin de propria ta poezie”.

* * *

15 martie

J. D. Salinger concepe procesul scriitoricesc ca pe o practică spirituală, și nu ca pe o profesie.

Fenomenul ZEN: „Artistul nu se roagă lui Dumnezeu înainte de a crea ceva, ruga lui e însăși creația”.

Cititorul nu poate să nu simtă convingerea în cele gândite, simțite și așezate pe hârtie ca pe o energie transmisibilă a celui care o emană scriind.

* * *

Orice om ar fi bine să fie și liber de colectiv (turmă), măcar din când în când să aibă propria lui părere, propriile idei în ceea ce privește viața lui, dar și a semenilor lui. Că doar nu este plămădit doar din măruntaie.

* * *

Am și eu convingerea că un scriitor are datoria nu numai de a scrie bine, dar și de a contribui, fie și cât de puțin, la bucuria semenilor. Pe aceasta au împărtășit-o și mulți alți oameni ai scrisului înaintea mea.

* * *

Van GOGH:

„Nimic nu-i mai artistic decât dragostea față de oameni”.

Deseori mă gândesc: ce ar fi fost sufletul omului fără influența artelor, a artei în genere.

* * *

Aici, în orașul acesta atât de mare, care atrage oameni din toate colțișoarele lumii cu o putere magnetică, trăiesc și clipe uitând de lumea de acasă, din Moldova. Și eu, la sigur, fiind uitat de lumea de acolo.

* * *

Și... iarăși Orientul, Japonia, japonezii de mai demult și cei de astăzi cu tot ce au făcut și continuă să facă spre mirarea, dar și admirația, întregii lumi civilizate.

Samuraiul Myamoto MUSACHI, ghidat de cele nouă principii ale vieții pe care le urmează cu sfințenie:

1. A evita toate gândurile perverse care sunt vane și consumă multă energie.
2. A forja propriul sine, calea de urmat practicând-o.
3. A îmbrățișa toate artele și a nu te fixa la una singură.
4. A cunoaște calea fiecărei meserii și a nu te limita la aceea pe care o exersezi tu însuși.
5. A ști să distingi avantajele și inconvenientele fiecărui lucru.
6. În toate lucrurile a te obișnui cu judecata intuitivă.
7. A cunoaște instinctiv ceea ce nu vezi.
8. A acorda atenție fiecărui detaliu.
9. A nu face nimic inutil.

* * *

Oare unde mă vor duce picioarele mele astăzi, unde mă va duce timpul cu el? Oricum am o întâlnire programată din timp, pe care nu o pot evita în niciun caz, știind că acolo voi fi stresat. Și ca doctor știu că stresul este unul din cele mai periculoase lucruri pentru orice om, indiferent de vârstă.

Nu știu de ce, dar în dimineața aceasta, de cum am deschis ochii, mi-am și amintit de o frază a lui Pascal: „Ajută-te și cerul te va ajuta”.

* * *

De fiecare dată, ziua sau noaptea, când mă așez la masa de scris, îmi spun mie însumi o rugăciune:

„În orice text cât mai multe fraze meșteșugite. Să fiu atent când voința îmi slăbește”.

* * *

Chiar și unii scriitori recunoscuți fac concesii în ceea ce scriu. Ei nu-și dau seama că vor trece ani și ani și, dacă vor mai trăi, va trebui să răspundă de unele lucruri „urâte” pe care le-au „făcut” cu bună știință pentru o poziție în societate, pentru bani și fel de fel de privilegii și avantaje. Scriitorii nu-și dau seama că „trecutul” nu se poate șterge cu niciun fel de burete. Nimic mai vrednic de dispreț decât respectul întemeiat pe frică. Și-apoi omul, încet-încet, devine ceea ce gândește, cu atât mai mult dacă mai și scrie...

Notând în caiet aceste însemnări, mi-a venit din memorie și marele adevăr biblic: „Fericiți cei care se restrâng”.

* * *

Cum aș putea ști câți oameni, dintre cei pe care îi cunosc, i-am cunoscut pe parcursul vieții, conștientizează zbuciumul omenesc și sensul vieții...

Doar coborând în propriul Ego, doar explorându-l ne putem atinge și de universalitate.

Și totodată...

Ce putem spune noi despre Dumnezeu? Nimic.

Ce-i putem spune lui Dumnezeu? Totul.

În fond s-a scris totul despre toate. Spre norocul nostru încă multe au rămas neinventate. Ce păcat că în unele izvoare ale muzei omul își poate spăla până și picioarele.

Cred că unica datorie a omului pe acest pământ este adevărul adevărat despre orice ființă.

Și atunci de ce tot omul a inventat fraza celebră că nu orice adevăr se cuvine să fie spus („Toutes vérités ne sont pas bonnes à dire”)?

* * *

Aeroportul Vnukovo. În așteptarea timpului de plecare acasă, la Chișinău, mă bântuie un gând că și aici oamenii pe care i-am cunos-

cut, în orașul acesta atât de mare, deseori se întâmplă că sunt destul de tenebroși, iar uneori chiar cruzi. E drept că deseori doar așa, „în mâneacă”.

* * *

Asta și este viața: a gândi, a crede, a înțelege fără să fii influențat de cineva, a acționa, a iubi, care te-ar face și să suferi, deci și a suferi. Și a suferi...

Și nu cred că ar fi cu dreptate să fiu pedepsit pentru faptul că mereu mă chinuiește o sete de iubire... reciprocă.

* * *

Când cineva are o ieșire necivilizată, mă străduiesc să-l privesc în față, cât se poate de atent, ca să descopăr și rușinea. Dacă aceasta apare, mă bucur că în față am o persoană, un om cu un simț moral. Deci omul a greșit. Cu cine nu se mai întâmplă?

* * *

În zorii acestei zile constat că pe parcursul nopții am avut întâlniri grele cu demoni. După astfel de vise cu coșmaruri îmi pot reveni doar prin meditație, la care neapărat voi și recurge.

* * *

În centrul orașului Chișinău am întâlnit o veche cunoștință, încă de pe timpurile studenției, pe când serile ieșeam, ca toată „lumea cea bună”, la promenadă în preajma Teatrului „A. S. Pușkin” și casa cu lei. Și această persoană mi-a istorisit că a rămas fără loc de muncă. Am fost profund mirat – un jurnalist de talia lui și fără serviciu? Astăzi, când lumea este forțată, amenințată cu închisoarea, ca neapărat să aibă un loc de muncă... La despărțire am înțeles că era o persoană fără cheag, fără „neamuri”, fără planuri, fără nimic. Or...

Impresionat de cele aflate despre cunoștința mea, i-am dat toate ruble-

le pe care le aveam în buzunar. Mi-am lăsat doar câteva copeici ca să pot plăti troleibuzul până acasă.

* * *

Astăzi, încă o dată m-am convins că sensibilitatea este cea mai importantă calitate umană.

* * *

E greu să-ți închipui că pe lume au trăit și oameni care nu au fost trădați sau nu au trădat niciodată pe nimeni.

* * *

Nu știi dacă e bine ca omul să-și trăiască viața după hatârurile și indicațiile cuiva. Nu poți face din propria viață o veșnică minciună.

* * *

Sören KIERKEGAARD:

„Socrate afirma mereu că a învățat totul de la o femeie. Și eu pot spune același lucru; datorez tot ce e mai bun în mine unei fete; n-aș spune tocmai că am învățat de la ea, ci că am învățat din cauza ei.”

Femeia pentru un bărbat...

Vinul amețitor al dragostei...

Ghergheturile ei cu parfumul paradisiului, patul ei cu o mireasmă plăcută...

O femeie frumoasă cu dinți de lupoaică tânără.

Cum poți să nu înveți și de la dânsa ceva? Cum poți să nu-i datorezi și unei fete ceva bun din viața ta?

Viața omului trăită la umbra dragostei este plină de surprize, dar și de mistere. Ea este inconfundabilă. Necazurile inevitabile, întâlnite pe parcursul anilor de orice ființă umană, celuia care iubește i se par

niște întâmplări stranii, iar bucuriile rămân memorabile pentru restul vieții.

Nu există persoană pe lume să nu-și amintească despre clocotul dragostei dintâi, fiindcă dragostea pentru orice om este cea mai mare energie pe care o poate trăi. Adevărata dragoste mai este și înnoitoare în toate, iar femeia care iubește și simte că este iubită de un bărbat, toată ființa ei poate adjuceca o putere și o ordine de neimaginat.

Dar un mare scriitor ajunge și la o cu totul altă concluzie, precum că în afara dragostei femeia este plicticoasă. Ea nu știe. Trebuie să trăiești cu una și să taci. Sau să te culci cu toate și să faci ce dorești tu. Lucrul cel mai important se află cu siguranță altundeva.

Probabil această părere e și felul de a-ți examina și rodul experienței personale.

Mierea dragostei ar putea până la urmă să se transforme și în fiere. O dragoste asociată cu o plăcere care domină trupul se întâmplă că trebuie plătită, iar plata este durerea cumplită.

Lumea trăiește și cazuri când eternitatea dragostei ține doar câțiva ani. Fiindcă există și oameni care nu iubesc decât ceea ce înțeleg.

* * *

Și aici, în Moldova, prea mulți oameni au fost uciși pentru... nevinovăție.

* * *

Știu eu oare destule despre intuiția umană, despre intuiția mea? Îmi cunosc eu oare suficient de bine puterile mele nu numai cele fizice? Cred că nu îmi analizez suficient de bine greșelile ireparabile. Pe aceasta o știu cu certitudine.

ISSN 0235-9111 20152 >



9 770235 911105